

**СТРАТЕШКО ПЛАНИРАЊЕ ОДРЖИВОГ РАЗВОЈА
ПОЉОПРИВРЕДЕ И РУРАЛНИХ ПОДРУЧЈА У СРБИЈИ**

**ДР БРАНКО МИХАИЛОВИЋ
ДР ЗОРАН СИМОНОВИЋ**

ИНСТИТУТ ЗА ЕКОНОМИКУ ПОЉОПРИВРЕДЕ БЕОГРАД

**ДР БРАНКО МИХАИЛОВИЋ
ДР ЗОРАН СИМОНОВИЋ**

СТРАТЕШКО ПЛАНИРАЊЕ ОДРЖИВОГ РАЗВОЈА ПОЉОПРИВРЕДЕ И РУРАЛНИХ ПОДРУЧЈА У СРБИЈИ

Монографија

Београд, 2016.

**ИНСТИТУТ ЗА ЕКОНОМИКУ ПОЉОПРИВРЕДЕ
БЕОГРАД**

**ДР БРАНКО МИХАИЛОВИЋ
ДР ЗОРАН СИМОНОВИЋ**

**СТРАТЕШКО ПЛАНИРАЊЕ ОДРЖИВОГ
РАЗВОЈА ПОЉОПРИВРЕДЕ И
РУРАЛНИХ ПОДРУЧЈА У СРБИЈИ**

Монографија

Београд, 2016.

ИНСТИТУТ ЗА ЕКОНОМИКУ ПОЉОПРИВРЕДЕ БЕОГРАД

**СТРАТЕШКО ПЛАНИРАЊЕ ОДРЖИВОГ РАЗВОЈА
ПОЉОПРИВРЕДЕ И РУРАЛНИХ ПОДРУЧЈА У СРБИЈИ**

Монографија

Уредник:

проф. др Јонел Субић, директор

Рецензенти:

проф. др Бојан Крстић
проф. др Зорица Васиљевић
проф. др Јонел Субић

Издавач:

Институт за економику пољопривреде, Београд
Волгина 15, Београд, тел: (011) 69-72-858, факс: (011) 69-72-858
За издавача: проф. др Јонел Субић, директор

Штампа:

ДИС ПУБЛИЦ Д. О. О. Београд
Београд, Браће Јерковића 111-25, тел – факс (011) 39-79-789

Тираж: 200

ИСБН 978-86-6269-054-8

Штампање монографије је у целини финансирано од стране
Министарства просвете, науке и технолошког развоја Републике
Србије.

С А Д Р Ж А Ј:

УВОД	11
1. СТРАТЕШКИ ПРИСТУП ОДРЖИВОМ РАЗВОЈУ У САВРЕМЕНИМ УСЛОВИМА.	13
1.1. Концепт одрживог развоја.	13
1.2. Циљ и значај стратешког приступа	18
1.3. Приступ израде планова одрживог развоја	20
1.4. Међународна политика одрживог развоја	22
1.5. Аспекти националне стратегије одрживог развоја	24
1.6. Приоритети локалног развоја	26
2. ПОЉОПРИВРЕДА И ПРЕХРАМБЕНА ИНДУСТРИЈА СРБИЈЕ У УСЛОВИМА ИНТЕГРАЦИЈЕ У ЕУ.	29
2.1. Анализа трендова у примарној пољопривредној производњи Србије	29
2.2. Носиоци примарне пољопривредне производње	35
2.3. Анализа стања у прехранбеној индустрији Србије	39
2.4. Тржиште пољопривредно прехранбених производа	41
2.5. Положај прехранбеног сектора Србије у ЕУ интеграцијама	44
2.6. Прехранбена индустрија у изабраним локалним самоуправама Горњег Подунавља	47
2.7. Прехранбена индустрија метрополитенског подручја Београд-Нови Сад	48
2.8. Прехранбена индустрија у изабраним локалним самоуправама Карпатске области	49
2.9. Инвестициона улагања у сектору примарне пољопривреде и прехранбене индустрије – пример Београда.	50
2.10. Пољопривредна предузећа и велики пољопривредни системи – пример Београда	59
2.11. Стратешки циљеви и главни правци активности - пример Београда	63
3. РУРАЛНА ПОДРУЧЈА У СРБИЈИ И НОВЕ ПОЛИТИКЕ РУРАЛНОГ РАЗВОЈА	71
3.1. Карактеристике руралних подручја у Србији	71
3.2. Економија руралних подручја Србије	74
3.3. Рурални туризам	76
3.4. Пољопривредно земљиште	77

3.5.	Физичка инфраструктура	78
3.6.	Савремено позиционирање политике руралног развоја.	79
3.7.	Политика диференцирања руралних региона у Србији	82
3.8.	Међународни маркетинг пољопривредно-прехранбених производа у функцији развоја руралних подручја	84
	3.8.1. Извозна тржишта и извозни производи аграра Србије	85
	3.8.2. Међународни маркетинг програм пољопривредно- прехранбених производа.	90
	3.8.3. Рурални туризам и стандардизација пољопривредне производње	97
3.9.	Маркетинг на примеру Голијског сира	101
3.10.	Рурална реинтеграција земљишта великих површинских копова.	105
	3.10.1. Деградација пољопривредног земљишта	106
	3.10.2. Рекултивација пољопривредног земљишта	109
4.	УСКЛАЂИВАЊЕ АГРАРНЕ ПОЛИТИКЕ СРБИЈЕ СА ЗАЈЕДНИЧКОМ АГРАРНОМ ПОЛИТИКОМ ЕУ	111
4.1.	Природа и карактеристике заједничке аграрне политике	111
4.2.	Развој заједничке аграрне политике	114
4.3.	Реформе ЗАП 2003. и 2006. године	118
4.4.	Реформа аграрне политике Србије	122
4.5.	Преговори са ЕУ и задаци аграрне политике у пружању интерне подршке пољопривреди Србије.	126
4.6.	Компаративна анализа усклађености аграрне политике Србије са ЗАП	129
5.	СТРАТЕГИЈА УМРЕЖАВАЊА У ФУНКЦИЈИ ЛОКАЛНОГ ЕКОНОМСКОГ РАЗВОЈА	137
5.1.	Суштина мрежне економије.	137
5.2.	Трендови у агросектору Србије.	139
5.3.	Методe афирмације економије знања и достизања дугорочне конкурентности агросектора Србије	142
5.4.	Удруживање пољопривредника у функцији трансфера знања и иновација	145
5.5.	Задругарство у Србији.	145
	5.5.1. Развој и карактеристике задруга у Србији	146
	5.5.2. Земљорадничко удруживање у процесу придруживања Србије ЕУ.	154
	5.5.3. Ограничења у даљем развоју задругарства Србије.	159

5.6.	Кластери	161
	5.6.1. Структура и детерминанте развоја кластера.	161
	5.6.2. Кластери у аграрном сектору Србије	163
5.7.	Бизнис инкубатори.	164
	5.7.1. Консалтинг као саставни елемент бизнис инкубатора	164
	5.7.2. Формирање бизнис инкубатора у Србији	166
5.8.	Умрежавање научно-истраживачких и консултантских активности	169
6.	ФОРМУЛИСАЊЕ И ИМПЛЕМЕНТАЦИЈА СТРАТЕГИЈЕ РАСТА И РАЗВОЈА ПОЉОПРИВРЕДНИХ ПРЕДУЗЕЋА.	173
6.1.	Системски приступ у формулисању стратегије	173
6.2.	Систем развојних одлука предузећа	175
6.3.	Процес формулисања стратегије	178
6.4.	Модел одлучивања	180
6.5.	Аналитички оквир за избор стратегије.	186
6.6.	Определивање стратегијског фокуса.	187
6.7.	Избор стратегијске опције.	189
6.8.	Стратегије интернационалног пословања	191
6.9.	Менаџмент концепти и технике као подршка пословном одлучивању пољопривредних предузећа.	195
	6.9.1. Концепт Бостонске консултантске групе	196
	6.9.2. Концепт менаџмента заснован на времену.	197
	6.9.3. Методологија заокрета - Deloitte & Touche	200
	6.9.4. Концепт управљања заснован на вредности	200
	6.9.5. Коришћење концепта ТQM и реинџењеринга	202
	6.9.6. Технике мрежног планирања - PERT и CPM	203
	6.9.7. Менаџмент консалтинг.	205
6.10.	Изазови пословног и финансијског реструктурирања пољопривредних предузећа у условима глобалне кризе	206
	6.10.1. Концепти и технике пословног реструктурирања предузећа	206
	6.10.2. Спајања и припајања предузећа	208
	6.10.3. Изазови финансијског реструктурирања предузећа	210
7.	ОДРЖИВИ РАЗВОЈ ПОЉОПРИВРЕДЕ ПОДУНАВСКОГ ОКРУГА И ГРАДА СМЕДЕРЕВА	213
7.1.	Економски индикатори развоја Подунавског округа	213
	7.1.1. Кључни економски индикатори	214

7.1.2.	Инвестиције и развој	218
7.1.3.	Технолошки и ИТ потенцијал	220
7.1.4.	Индикатори економије знања	222
7.1.5.	Трендови на тржишту рада	230
7.2.	Анализа постојећих и будућих потреба високообразовне радне снаге Подунавског округа	233
7.2.1.	Образовна структура становништва	234
7.2.2.	Креирање и гашење послова по регионима	235
7.2.3.	Реструктурирање предузећа и креирање новог сектора Подунавског округа као детерминанте будуће потребе за високообразованим кадровима	237
7.2.4.	Развој људског капитала и веће социјално укључивање	239
7.3.	Општи подаци-Град Смедерево	240
7.3.1.	Административни и географски положај	240
7.3.2.	Историјат	241
7.3.3.	Демографске карактеристике	244
7.3.4.	Карактеристика насељске мреже	246
7.3.5.	Структура администрације Града	
7.4.	Пољопривреда и развојни приоритети у Смедереву	247
7.4.1.	Структура привреде града Смедерева	247
7.4.2.	Значај пољопривреде и агроиндустрије у привреди града Смедерева	251
7.4.3.	Агротехничка опремљеност	255
7.4.4.	Трансфер знања и иновација	257
7.4.5.	Складишни и дорадни капацитети у пољопривреди	260
7.4.6.	Прерада пољопривредних производа	264
7.5.	Визија и развојни приоритети	266
8.	ДИЈАГНОЗА СТАЊА И ПРОГРАМ МЕРА ЗА УНАПРЕЂЕЊЕ ПОЉОПРИВРЕДЕ НИШАВСКОГ ОКРУГА	269
8.1.	SWOT анализа стања пољопривреде Нишавског округа	269
8.2.	Програм фонда за развој пољопривреде града Ниша	280
8.3.	Субвенције и подстицајна средства у сточарству и биљној производњи фонда за развој пољопривреде града Ниша	287
8.3.1.	Програм унапређења сточарства	288
8.3.2.	Програм биљне производње	294

8.4.	Анкета о коришћењу подстицајних средстава за развој пољопривреде	296
8.5.	Примена мера аграрне политике у Републици Србији са освртом на стање у Нишавском округу	300
	8.5.1. Средства из аграрног буџета	301
	8.5.2. Врсте субвенција	303
	8.5.3. Фазе у примени аграрне политике Србије.	307
8.6.	Задругарство у Нишавском округу	311
9.	ПОЉОПРИВРЕДА И РАЗВОЈНИ ПРИОРИТЕТИ У ИЗАБРАНИМ ОПШТИНАМА.	315
9.1.	Општина Стара Пазова	315
	9.1.1. Историјат.	315
	9.1.2. Административни и географски положај.	912
	9.1.3. Демографске карактеристике	913
	9.1.4. Карактеристика насељске мреже.	319
	9.1.5. Структура администрације Општине	320
	9.1.6. Основни макроекономски индикатори.	320
	9.1.7. Трансфер знања и иновација	323
	9.1.8. Агротехничка опремљеност	326
	9.1.9. Складишни и дорадни капацитети у пољопривреди.	328
	9.1.10. Прерада пољопривредних производа	330
	9.1.11. Визија и развојни приоритети	332
9.2.	Општина Обреновац.	333
	9.2.1. Историјат.	333
	9.2.2. Административни и географски положај.	334
	9.2.3. Основне карактеристике насељске мреже	336
	9.2.4. Тржишна инфраструктура	337
	9.2.5. Агротехничка опремљеност	338
	9.2.6. Визија и развојни приоритети	342
9.3.	Унапређење пољопривредне производње увођењем система за наводњавање у општинама Сремског округа	344
	9.3.1. Основни индикатори друштвено - економског развоја који могу утицати на токове пољопривредног развоја и потребе за водом.	344
	9.3.2. Генератори токова пољопривредног развоја	346
	9.3.3. Процена утицаја оближњих региона са изграђеним системима наводњавања са образложењем величине овог утицаја	350

9.3.4. Оцена тржишне ефикасности пољопривредне производње	354
10. СТРАТЕГИЈА РАЗВОЈА ЕТИЧКОГ ПРИСТУПА У УПРАВЉАЊУ ПРИРОДНИМ РЕСУРСИМА И ЖИВОТНОМ СРЕДИНОМ	359
10.1. Природни услови у Србији	359
10.2. Агроеколошки проблеми заштите земљишта	362
10.3. Савремени изазови у производњи здраве хране	363
10.4. Менаџери у агробизнису	366
10.5. Циљеви и стандарди производње органске хране	367
10.6. Европска регулатива за производњу и промет органске хране	370
10.7. Прилагођавање наше земље еколошком законодавству и еколошкој политици ЕУ	373
10.8. Други прописи о заштити животне средине	378
10.9. Кратак осврт на неке глобалне еколошке проблеме	379
10.10. Друштвено одговорно пословање	382
10.11. Одрживи развој као кључни циљ етике у пословању	384
ЗАКЉУЧАК	387
ЛИТЕРАТУРА	389
РЕЦЕНЗИЈЕ	403

ПРЕДГОВОР

Развој руралних подручја уско је повезан са развојем пољопривреде и прераде пољопривредних производа, па је пољопривредна производња традиционално најважнији сектор руралне економије и основни извор прихода сеоског становништва. Сходно томе, неопходне су инвестиције у развој микропредузећа у области прераде пољопривредних производа, као и подизање вредности производа добијањем ознака географског порекла. Инвестирањем у поменуте активности унапредила би се конкурентност пољопривредних газдинстава на тржишту, повећањем прихода газдинстава унапредио би се њихов економски положај, чиме би се омогућио бољи квалитет живота у руралним подручјима и смањење стопе депопулације руралних предела. Услови који би допринели запошљавању руралног становништва су јачање предузетништва и развој микропредузећа.

Да би се унапредила конкурентност пољопривредног сектора и подстакао рурални развој у Србији неопходна је реализација адекватних стратешких мера и пројеката на плану унапређења људског потенцијала. Активности на овом плану укључују пре свега, већу повезаност науке и праксе преко реорганизованих пољопривредних станица, саветодавне службе, матичне службе, земљорадничких задруга и других удружења пољопривредника; развој и имплементацију нових знања и вештина пољопривредника кроз савете, обуке, семинаре, курсеве; подршку младим пољопривредницима у модернизацији газдинства. Сви пројекти у овој области морају базирати на адекватној државној подршци (финансијској, саветодавној, логистичкој) и координираним активностима јавног и приватног сектора.

Визија за пољопривреду подразумева развој пропульзивније и конкурентније пољопривреде састављене од комерцијалних и породичних газдинстава која се баве искључиво пољопривредом и/или се баве пољопривредом у смислу додатног извора прихода. Међутим, жељена будућност у овој области се неће дестити сама по себи или зато што то неко жарко жели! Жељена будућност и остварење стратешких циљева Републике Србије у оквиру дунавског региона захтевају тренутну акцију. Будућност економске виталности локалних заједница у мањем степену је функција расположивих ресурса и географског положаја, а више јаког лидерства и ефикасне стратегије.

Монографија представља део резултата истраживања на пројекту 46006 “Одржива пољопривреда и рурални развој у функцији остваривања стратешких циљева Републике Србије у оквиру дунавског региона” финансираног од стране Министарства просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије. Желимо да се захвалимо Министарству просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије, које је, поред истраживачког рада, финансирало и штампање монографије.

Аутори

УВОД

Данас се развој пољопривреде више него икад ослања на резултате научних истраживања и њиховој практичној примени. Истраживања у области пољопривреде обавља широка мрежа државних института, завода и универзитета и углавном су усмерена ка побољшању производње.

Економско истраживање, на нивоу газдинства, проучавање тржишта, или анализе и процене економске политике је слабо развијено, па би требало побољшати профитабилност пољопривреде и индустрије хране подршком одговарајућег истраживања и применом добијених резултата.¹ Искуства у системима образовања и истраживањима пост социјалистичких земаља могу да помогну овим земљама у транзицији њихових економија у правцу знања, иновација и нових технологија.

Међутим, упркос великом броју истраживача и успешном образовању који су наслеђени из периода комунизма, биће тешко постићи да земље које су биле део Источног блока претворе ове потенцијалне предности у комерцијално успешне иновације уколико универзитети и истраживачке институције не буду блиско сарађивале са приватним сектором, тј. уколико се не изврши реструктурирање система истраживања у правцу прилагођавања потребама агропривреде.

Организовати пословни амбијент за пољопривредне произвођаче, предузећа, удружења и остале заинтересоване актере, фактички значи организовати појединачне институције, њихове односе на тржишним принципима, све те односе уредити у конзистентан систем.

Услов за то је организовати и функције државе на модеран начин, у смислу подстицајног, развојно усмереног фактора привреде. Треба приметити да је макроекономски амбијент композиција која функционише у складним интеракцијама појединаца и институција. У тој целини треба да функционишу појединци са новим правима и обавезама, са новим сопственим имиџом. Исто то важи и за све

¹ **Mihailović, B.**, Hamović, V., Parausić, V. (2009): “Knowledge Economy and Innovations as Factors of Agrarian Competitiveness”,. 113th Seminar of the European Association of Agricultural Economists (EAAE) – *The role of knowledge, innovation and human capital in multifunctional agriculture and territorial rural development*. Editors: Danilo Tomić, Zorica Valjiljević, Drago Cvijanović. Publisher: Institute of Agricultural Economics, Belgrade. December, 9th-11th 2009. Belgrade, Serbia, pp. 413-421.

институције, које уз нова правила морају да имају појединце и групе са јасно дефинисаним улогама.

Србија има велики потенцијал у пољопривредном сектору, који није у потпуности искоришћен.² Уз адекватно стратешко планирање, пољопривреда може дати значајан допринос економском развоју земље.

Она је због своје повезаности и утицаја на остале секторе изузетно значајна за развој Србије, с обзиром на то да запошљава, директно или индиректно, велики број људи, учествује значајним делом у спољној трговини, обезбеђује прехранбену сигурност грађана, доприноси руралном развоју и еколошкој равнотежи.

Остваривање аграрне конкурентности захтева од макроекономског менаџмента да мења базичне елементе пољопривредних развојних стратегија, пре свега, у правцу стварања одрживих пољопривредних система, чији се раст води знањем и иновацијама, као и у правцу развоја тржишта и пољопривредног ланца производа.

² **Simonović, Z.**, Jelocnik, M., Vasić, Z. (2012): „Economic Position of Serbian Agriculture in the Period Transition“, *Economics of Agriculture*, Beograd, broj 3/2012, pp. 535-544.

1. СТРАТЕШКИ ПРИСТУП ОДРЖИВОМ РАЗВОЈУ У САВРЕМЕНИМ УСЛОВИМА

Производња у Србији недовољно испуњава захтеве тржишта у погледу квалитета, цена, асортимана, рокова испоруке производа и стандарда органске производње. Ниско коришћење капацитета и немогућност пласмана производа последица су пословне филозофије по којој је производња циљ за себе, при чему је еколошка димензија производње била потиснута у други план. Такав став према економији довео је до повећаних залиха које су додатно увећале и онако већ високе трошкове производње.³

При том, потребне пословне одлуке нису доношене на време. Истовремено, технолошка, радна и производна дисциплина нису биле на задовољавајућем нивоу. Услов за постизање одрживог развоја је увођење аутоматизације, флексибилнијег технолошког система, постизање високог квалитета производа, ревитализација средстава за рад и др. Од непроцењиве важности је коришћење трансфера знања, примена принципа и метода нове производне филозофије, коришћење погодности информатике и др.

1.1. Концепт одрживог развоја

Либерализација домаће домаће економије подразумева не само међународну конкуренцију већ и строжије услове пословања. Нови услови пословног такмичења подразумевају познавање и имплементацију прописа из области заштите животне околине, здравста, сигурности, заштите произвођача и адекватности производа. Менаџери у Србији немају довољно пословног искуства у тржишним условима, те им је потребна помоћ у знању, вештинама и упознавању са стандардима.⁴

Са појавом нових изазова глобализације значајан интерес је усмерен на развој нових начина решавања разноликих утицаја пословања у друштву. Многи од тих утицаја су далекосежни и дубоки. Да споменемо само неке, као што су:

³ **Михаиловић, Б.** (2007): *Улога консалтинга у реструктурирању предузећа у транзицији*, Институт за економику пољопривреде, монографија, Београд, стр. 158.

⁴ **Михаиловић, Б., Савић, М., Катић, Б.** (2007): „Консалтинг, одрживи развој и органска производња: перспектива Србије“, *Индустрија*, број 4/2007, стр. 81-94.

- Загађење животне средине узроковано производњом, транспортом и коришћењем производа као што су аутомобили, хладњаци или новинске хартије.
- Све већи проблем одлагања отпада и његовог управљања као резултат прекомерног паковања производа и доминације тзв. "летак културе".
- Разорне последице за појединца и локалне заједнице услед затварања домаћих предузећа, смањивања њихове величине и броја запослених, што је искуство које се показало широм Европе, од Јужног Велса (South Wales) у Великој Британији, па све до земаља Средње и Источне Еуропе.
- Ерозија локалних култура и окружења због продора масовног туризма у места као што су: Мајорцанска рибарска села, Швајцарске алпске заједнице, као и древни Римски споменици.

Након *Самита о планети Земљи* одржаног 1992. године у Рио де Жанеиру (Rio de Janeiro), један концепт се наметнуо као онај који би требало нашироко применити (иако није био једнострано прихваћен). Ради се о новом концептуалном оквиру за процену не само пословне активности посебно, већ и индустријског и социјалног развоја генерално. Тај концепт је *концепт одрживости*. Одрживост је постала уобичајени израз у реторици која се односи на пословну етику, те се нашироко користи од стране корпорација, влада, консултаната, научника и др. Упркос тој широкој употреби, одрживост је појам који се користи и тумачи на различите начине.⁵ Вероватно је најчешћа употреба термина одрживости у вези са одрживим развојем, који се обично дефинише на следећи начин: *Одрживи развој је развој који задовољава потребе данашњице без угрожавања способности будућих генерација да задовољи своје потребе* (Светска комисија за заштиту животне средине и развој, 1987).

Ова дефиниција, међутим, представља само базичну идеју широко оспораваног појма који је такође био предмет огромног низа различитих концептуализација и дефиниција. Дакле, уз сав опрез против безрезервног прихватања било које интерпретације, на базичном нивоу, чини се да се одрживост првенствено односи на одржавање система, као и осигурање чињенице да наше деловање не утиче на системе (на пример Земље или биосфере) на начин да је њихова дугорочна одрживост угрожена. Фокусирајући се на одрживи

⁵ Dobson, A. (1996): "Environment Sustainabilities: An Analysis and a Typology", *Environmental Politics*, 5(3), pp. 401-428.

развој и потенцијал будућих генерација да задовоље своје потребе, одрживост се такође суочава са размишљањима о међугенерацијском капиталу, односно једнакости између једне генерације и друге.

Дуго времена је концепт одрживост у великој мери остао синоним за одрживост човекове околине. Недавно је ипак проширен не само на разматрања о околини, већ и на економски и друштвени развој.⁶ Ово проширење концепта одрживости настало је првенствено зато што је не само непрактично, а понекад чак и немогуће, да се анализира одрживост природне околине без разматрања социјалних и економских аспеката релевантних друштвених заједница и њихових активности. Други аргумент за наставак овог разматрања је да ако капитал треба проширити и на будуће генерације, онда је логично да би га такође требало проширити и на све оне у садашњој генерацији. Дакле, један од примарних циљева који је поставила Светска Комисија за животну средину и развој јесте искорењивање светског сиромаштва и неједнакости. Као што се уочава, одрживост се може посматрати кроз три компоненте: еколошку, економску и социјалну.

То упућује на следећу дефиницију: “Одрживост се односи на дугорочно одржавање система у складу са човековом околином, економским и друштвеним развојем”.⁷ Иако ова дефиниција служи за одређивање основног садржаја концепта одрживости, очито је да одрживост као феномен представља одређени циљ који треба постићи. Обликовање одрживог развоја као циља пословне активности предузећа је најпотпуније изражено преко појма „трострука доња линија“ (triple bottom line).

“Трострука доња линија“ је термин који је формулисао и снажно га заговарао, Џон Елкингтон (*John Elkington*), директор Консултантске компаније за стратегије одрживости и аутор бројних утицајних књига о корпоративном окружењу. Његов поглед на овај концепт заснован је на томе да она представља идеју да се пословање не односи само на један циљ који се огледа у максимизирању економске вредности, већ је додао проширени скуп циљева који подразумева укључивање околине и шире друштвене заједнице. За концепт одрживости се уопштено сматра да је настао из перспективе заштите околине, нарочито у шумарству, а касније и у другим подручјима управљања ресурсима.

⁶ Elkington, J. (1998): *Cannibals with forks: The triple bottom line of 21st century business*, Gabriola Island, BC Canada: New Society Publishers.

⁷ Ђуричин, Д. (2006): “Транзиција, стабилизација и одрживи развој: Перспектива Србије”, Уводни реферат, Милочерски економски форум 2006: *Европски приоритети и регионална сарадња*, Савез економиста Србије, Милочер.

Заиста, у садашњем тренутку је још увек прилично раширено схватање у пословању (иако верујемо да је погрешно) да је одрживост чисто концепт заштите човекове околине. Темељна начела одрживости у перспективи заштите човекове околине обухватају ефективно управљање физичким ресурсима, на начин којим су она сачувана за будућност. Сви биосистеми се посматрају као они са ограниченим средствима и коначним капацитетом, а тиме и одржива људска делатност мора радити на нивоу који не угрожава здравље угрожених врста. Чак и на најосновнијем нивоу, ови проблеми указују на потребу да се уклони одређени број критичних пословних проблема, као што су утицаји индустријализације на биолошку разноликост, даље коришћење необновљивих извора као што су нафта, челик и угаљ, као и производња штетних загађивача по околину.

Иако ти односи такође повећавају проблем самог економског раста, као спорно питање остаје да ли будуће генерације стварно могу остварити исти животни стандард као и ми без укидања тренда све веће производње и потрошње. Последично, еколошки фактор добија на значају, што ствара тражњу за посебним консултантским услугама везаним за пројектовање и инсталирање опреме за смањење/спречавање загађења.⁸

Економска перспектива одрживости настала је из модела економског раста који процењују границе капацитета планете Земље. Разумевање да континуирани раст броја становника, индустријска делатност, коришћење ресурса и загађење животне средине, могу довести до пада животног стандарда, иницирали су појаву одрживости као начина размишљања који би осигурао да се будуће генерације не нађу у неповољном положају због активности и избора садашње генерације. Временом је јачало мишљење о унапређењу макроекономског разумевања одрживости. Импликације таквог мишљења на пословну етику појавиле су се на различитим нивоима. Уски концепт економске одрживости се фокусира искључиво на економске перформансе саме корпорације. Одговорност управе постоји само за развој, производњу и тржиште оних производа који осигуравају дугорочне економске перформансе корпорације, без уважавања захтева животне средине и друштва. Плаћање мита или

⁸ Цвијановић, Д., Михаиловић, Б. (2010): "Значај консултаната у производњи органске хране у Србији", *Међународна конференција "Здрав живот"* 10. април 2010., Требиње, у оквиру V међународног сајма туризма, угоститељства и трговине „Медитерански дани – Требиње 2010“, стр. 99-106.

стварање картела, на пример, може се сматрати економски неодрживим јер ове активности угрожавају дугорочно функционисање тржишта.

Развој социјалне перспективе везане за одрживост обично иде стазом иза еколошких и економских перспектива и остаје релативно нова као појава. Експлицитна интеграција социјалних проблема у пословни дискурс око одрживости може се видети као појава током 1990-их, и пре свега чини се, да је одговор на забринутост у погледу утицаја пословних активности на аутохтоне заједнице у мање развијеним земљама и регијама. Увођење социјалног размишљања унутар подручја одрживости обележило је значајан помак у тумачењу овог концепта. Кључно питање у друштвеној перспективи одрживости јесте оно које се тиче социјалне правде.

Без обзира на импресивни напредак животног стандарда, УН су током 2005. године издале *Извештај о друштвеној ситуацији у свету* који је идентификовао константно продубљивање неједнакости на целој планети. Са 80 % светског бруто домаћег производа који припада једној милијарди људи који живе у развијеном свету, а преосталих 20 % деле 5 милијарди људи који живе у земљама у развоју, наводи се у извештају, предложено је да "решавање неједнакости мора осигурати социјалну правду и боље животне услове за све људе, што је тренутно недостижно, те да заједнице, земље и регије и даље јесу рањиве на социјални, политички и економски преврат".⁹ Конкретно, у извештају се наводи да постоји "растући јаз између квалификованих и неквалификованих радника, јаз између формалне и неформалне економије, као и значајне разлике у здравству, образовању и могућности за друштвене и политичке партиципације".¹⁰

Иако је циљеве утврдио УН они у суштини представљају одговорност владе која би требало да их постигне. Неки од њих имају врло директне импликације за пословање, док се други односе на шире окружење у ком предузећа морају пословати. С обзиром на овај проширени скуп очекивања која се стављају пред пословање у складу са концептом „Троструке доње линије“ (Triple bottom line), постоје значајне импликације на начин на који треба гледати на пословну етику. У циљу постизања одрживости у претходно дефинисаним подручјима, можда се очекује и превише у данашње време. Наиме,

⁹ The Report of the World Social Situation 2005: The Inequality Predicament, United Nations Publications, New York, p. 12.

¹⁰ The Report of the World Social Situation 2005: The Inequality Predicament, United Nations Publications, New York, p. 3.

мало је производа, фирми или индустрије за које се поуздано може тврдити да су одрживи у пуном смислу те речи. Међутим, с појмом одрживог развоја широко се промовишу државне владе, предузећа, невладине организације и академске заједнице, што је очито битно да би се разумеле пуне импликације и оценила примена пословне етике барем према потенцијалном доприносу одрживости.

Програми подршке одрживом развоју (пре свега руралном развоју) могу имати значајније ефекте уколико су усмерени на конкурентност, иновације и запошљавање у руралним подручјима. Увођењем локалних стратегија руралног развоја (“LEADER” приступ), кроз подстицање интересовања локалног становништва њиховом активном партиципацијом и креирањем локалних акционих група (“LAG”), социјални капитал у овим подручјима се може значајно увећати.

Данас одрживи развој посматрамо кроз способност унапређења квалитета живота и његово одржавање за будуће генерације које произилазе из три основна фактора: животне средине, економије и друштва. Развијене индустријске земље у сам врх својих развојних приоритета стављају „здравље и знање“ и то дефинишу као суштину квалитета људског живота.¹¹ У овом духу је и документ Уједињених нација „Агенда 21“ која представља план акције у свим релевантним подручјима за одржив развој. Агенда је подељена на четири дела. Други део Агенде обрађује најтеже проблеме у области заштите животне средине. Сама суштина Агенде се огледа у указивању и упућивању свих нивоа и актера од УН, регионалних асоцијација, влада, до локалних ограна градова и насеља, предузећа и других организација, невладиних удружења и група, односно обухвата целу јавност, а све у циљу трасирања пута одрживог развоја.

1.2. Циљ и значај стратешког приступа

Постоје многобројне врсте стратегија и широк репертоар стратегијских опција. Важно је да процес избора стратегије буде примерен самој природи стратегијске ситуације. За дефинисање стратегијске ситуације превасходно је значајно позабавити се анализом пословног окружења и ресурса. Сврха анализе је да се идентификују

¹¹ **Михаиловић, Б., Параушић, В., Симоновић, З.** (2007): *Анализа фактора пословног амбијента Србије у завршној фази економске транзиције*, монографија, Институт за економику пољопривреде, Београд, стр. 98.

могуће шансе и опасности и тиме створи основ за усмеравање напора. Дефинисање стратегијске ситуације је део концептуалног оквира који показује релацију између стратегијске ситуације, стратегијског фокуса и стратегијске опције. Тзв. СФО приступ (ситуација, фокус, опција) доводи у везу шансе и опасности, однос предузећа према њима као и правце и методе конкретног деловања.

При дефинисању стратегијске ситуације морамо анализирати окружење и ресурсе. Окружење може бити: опште и циљно, повољно и неповољно, добро и лоше, ургентно, одложиво и перманентно. Такође утицај може бити негативан, позитиван и стабилизациони. У вези са ресурсима треба испитати стање, степен искоришћења и балансираност. При томе, могу се користити различити инструменти. Највише се користе: »SWOT« матрица, матрица шанси и опасности, ланац искуства, инструменти финансијске анализе и крива искуства. Будући да се тек кроз сучељавање окружења и ресурса могу ближе одредити шансе и опасности и критични фактори пословног успеха, релевантно је да истраживање буде усмерено на анализу интерних могућности.

Ради се о анализи која је усмерена на идентификовање стратегиских способности.¹² Способности потичу из материјалних, финансијских, кадровских и других »know-how« карактеристика, као и из квалитета њихове искоришћености и балансираности у датом подручју пословања. Анализа треба да обухвати улазне и излазне логистике, маркетинг и сервисирање. За идентификовање стратегијске способности добро је да се сагледа избалансираност активности и ресурса са становишта:

- комплементарности њихове алокације на поједине производе, где се применом портфолиа матрице може утврдити приоритет анагажовања ресурса,
- степена усклађености карактеристика кадрова са захтевима радног места, а посебно када је реч о кључним пословним функцијама,
- нивоа флексибилности у односу на динамичност окружења и степен укљученог ризика.

На основу стања ресурса и критичних фактора успеха треба идентификовати стратегијску способност, која ће се онда упоређивати са стањем окружења и на основу тога изводити закључке о шансама и

¹² Тодоровић Ј., Ђуричин Д., Јаношевић С. (1998): *Стратегијски Менаџмент*, Институт за тржишна истраживања, Београд, стр. 253.

опасностима. За дефинисање стратегијске ситуације добро је ослонити се на раније поменуте концепте: матрице шанси и опасности, “SWOT” матрицу, као и матрицу сучељавања квалитета окружења и стратегијских способности, а посебно када је реч о трансформисању стратегијске ситуације у стратегијски фокус. Следећа етапа у оквиру СФО приступа је опредељивање стратегијског фокуса, где се сагледавају стратегијске способности и стање окружења.

1.3. Приступ израде планова одрживог развоја

Развијене земље су достигле високи ниво операционализације принципа садржаних у претходно наведеним документима. Ангажовањем органа УН у земљама у развоју доприноси да овај процес узме све више маха. Иницијатива за праћење (мониторинг) усмерена је да потпомогне локалне самоуправе у развоју трајне одрживости у свим деловима Европе. Највећи изазов за локалну самоуправу представља проналажење начина могуће сарадње са разним секторима и на различитим нивоима. Свака заједница може да се укључи у активности које су усмерене на трајну одрживост без обзира на почетно стање или на достигнути ниво. Битно је само одржати право усмерење активности локалне заједнице.

Методологија и систем индикатора није једнократни пројекат већ почетак дуготрајног процеса поступног поправљања и праћења (мониторинга) трајне одрживости и стварања објективних и упоредивих информација о трајној одрживости на нивоу европских градова. Трајно одрживи критеријуми представљају полазиште за избор индикатора за израду пројекта: једнакост и социјална размера, локално одлучивање односно делегирање, локални и глобални односи, локална привреда и заштита животне средине. Основно полазиште кроз које се анализира стање и прати развој индикаторског стратешког планирања развоја су: економска, институционална, социјална и димензија заштите животне средине.¹³

Индикатори економске димензије су: градски доходак по становнику и лични доходак; привредна структура; финансијски потенцијали; пољопривредна структура; промет у трговини, запосленост и зараде; доступност јавних простора и услуга; локална

¹³ Михаиловић, Б., Параушић, В., Симоновић, З. (2007): *Анализа фактора пословног амбијента Србије у завршној фази економске транзиције*, монографија, Институт за економику пољопривреде, Београд, стр. 102.

саобраћајна мобилност и везе са ширим окружењем; структура потрошње енергије у граду; телекомуникације и интернет везе.

Индикатори институционалне димензије су: степен институционализације – правне самосталности локалне самоуправе у планирању, финансирању и одлучивању; међународне конвенције; заједничко доношење локалних одлука интересних група грађана, органа и других субјеката; организованост и опремљеност јавне управе и служби, информисање и медији; сарадња привреде на локалном нивоу са органима и другим субјектима; улога локалне самоуправе у транзицији; сарадња локалне управе и виших нивоа власти и тела, привредних удружења и других; трајно одрживо коришћење територије; учешће грађана у одлучивању; задовољство грађана условима живота.

Индикатори социјалне димензије су: демографска слика локалне заједнице; развој породице; незапосленост, рад на „црно“; социјално старање и институције; образовање и усавршавање; здравствена заштита; културне и етничке вредности; приступ становању и земљишту; социјална структура локалне заједнице; становање и неусловна насеља; криминалитет; малолетничка деликвенција.

Индикатори животне средине су: организованост и спремност локалне заједнице у домену заштите животне средине; степен локалне угрожености ваздуха и воде; емисија гасова са ефектом „стаклене баште“; степен локалне угрожености пијаћих вода, речних и подземних вода; настојање и управљање чврстим отпадом привреде и становништва; коришћење вештачких ђубрива и хемијских средстава у пољопривреди; државни надзор и едукација у пољопривредној производњи; степен заштите околине зеленим површинама и шумљеност територије; одређивање екосистема и степен њихове заштите, сечење шума и засада, стање локалних објеката отпадних вода; стање исправности животних намирница у производњи и промету.

Полазећи од ових димензија развоја и предложених индикатора извршена је анализа постојећег стања и утврђен систем индикатора преко кога се може пратити и оцењивати развој Општине у целини у њеним битним сегментима, а све у циљу спровођења усвојене стратегије. Ова стратегија није линеарни процес већ динамички процес са променљивом структуром фактора развоја по појединим периодима.

1.4. Међународна политика одрживог развоја

Локална заједница према „Локалној агенди 21“¹⁴ треба да посвети пажњу решавању и отклањању специфичних проблема одрживог развоја као што су: сиромаштво, социјални конфликти, нездрави услови животне средине, последице природних, индустријских и разних катастрофа, економска криза. Да би се решили ови проблеми потребно је на ниво локалне самоуправе направити „Локалне еколошке акционе планове“ (ЛЕАП). Овим плановима локалне самоуправе директно се контролишу многе активности које су везане за: услове грађења и начин грејања, управљање урбаним зеленилом, зеленим појасевима, начин управљања и одлагања отпада, као и контролу управљања ризиком итд.¹⁵

Европска унија своју политику у области одрживог развоја усклађује са следећим документима: петим Акционим програмом о животној средини, договором из Рио де Женеира из 1992., Олборшком повељом из 1994., Саопштењем о европским трајно одрживим градовима из 1996., и дијалога о трајно одрживом градском развоју у ЕУ садржаном у документу Оквир за деловање из 1998. године. Концепт трајно одрживог развоја први пут је укључен у политику ЕУ на основу наведеног петог акционог програма 1992. године. На конференцији у Рио де Женеиру из 1992. Европска заједница и земље чланице ЕУ потписале су протокол Агенда 21 Глава 28. Олборшком повељом европски градови и места потписници ове повеље желе да заједнички остваре одрживост. Они ће подржати једни друге у припреми дугорочних планова локалних активности (Локална агенда 21) у циљу јачања сарадње органа власти и повезивања овог процеса са политиком ЕУ на подручју градске околине. Овом приликом упућен је позив свим локалним властима, градским, месним и регионалним и свим мрежама локалних власти широм Европе да се придруже Кампањи тако што ће прихватити и потписати ову повељу. Да би се могли остварити циљеви одрживог развоја неопходно је обезбедити да на локалном нивоу постоји одговарајућа моћ и да локалне власти имају

¹⁴ Агенда 21 се бави одрживим развојем света на глобалном нивоу, она у посебном поглављу даје полазне принципе за унапређење развоја људских насеља. У каснијим документима као што су Олборшка повеља, Локална агенда 21, Лисабонски акциони план, Хабитат проблеми унапређења и развоја људских заједница су детаљније разрађени и проучени ради њихове конкретне примене у одређеним срединама.

¹⁵ **Михаиловић, Б., Параушић, В., Симоновић, З. (2007):** *Анализа фактора пословног амбијента Србије у завршној фази економске транзиције*, монографија, Институт за економику пољопривреде, Београд, стр. 99.

финансијску основу. Европска Кампања одрживих градова која је иницирана у Олборгу од стране 80 европских општина које су потписале оснивачку повељу довела је до каснијег прикључења још 250 локалних и регионалних власти. Укључењем у ову фазу која је започета на Лисабонској конференцији европске локалне власти треба да допринесу имплементацији не само Агенде 21 (Рио 1992.) већ и Хабитат Агенде (Истанбул 1996.).

Лисабонски акциони план је извршио припремање локалних власти за процес примене Локалне агенде 21. Усвајање Повеље одрживих европских градова представља најбољу полазну тачку за процес Локалне агенде 21, а за то је неопходна политичка воља. Локалне власти у овом процесу представљају главног чиниоца. Еколошки развој једне локалне заједнице треба интегрисати заједно са социјалним и економским аспектима, да би дошло до побољшања здравља и квалитета живота грађана. Социјална стабилност и једнакост се управо остварују на одрживој економији, а економија на природним капацитетима, тј. одрживом развоју. Хабитат агенда укључује примену националних закона, као и приоритета развоја. Ова агенда се стара о обезбеђењу поштовања основних људских права и слобода, признавању различитих религија и етичких вредности, као и културних наслеђа. Основни принципи Хабитат агенде су:¹⁶

- Породица представља основну јединицу друштва. Приликом планирања насеља треба се узети у обзир значај и улога породице у обликовању, развоју и управљању.
- Људско здравље и квалитет живота су центар развоја сваког насеља. Треба да се стално ради на унапређењу хране, воде, проширењу основне здравствене заштите, искорењивању болести, посебно болести деце.
- Искорењивање сиромаштва које је повезано са унапређењем привредног, друштвено вреднованог и стабилног насеља. Искорењивање сиромаштва подразумева одређене акције макроекономске политике, односно образовање и изградњу. Ове мере доводе до унапређења стандарда кроз слободно производно запошљавање и рад, укључујући и здравствено осигурање.
- Рад са младима и равноправност жена је принцип коме морају да посвете посебну пажњу Владе и локални органи власти.

¹⁶ **Михаиловић, Б.,** Параушић, В., **Симоновић, З.** (2007): *Анализа фактора пословног амбијента Србије у завршној фази економске транзиције*, монографија, Институт за економику пољопривреде, Београд, стр. 100.

- Смањење насиља и криминала је условљено побољшањем образовања, коме мора да посвете нарочиту пажњу Владе и локални органи власти.

Треба истаћи и иницијативу ЕУ у сегменту руралног развоја. То је *Леадер+* иницијатива која представља други стуб ЕУ ЦАП у програмском периоду 2000 – 2006. Ова иницијатива се фокусира на диверсификацију економских активности локалне економије руралних области и при томе ослања на принцип партнерства, међурегионалне сарадње и размене искустава. Европска комисија је установила смернице за Иницијативу Заједнице за рурални развој (Леадер+) на основу којих се државе чланице позивају да утврде и Комисији поднесу на одобрење Леадер+ развојне програме. Обавештење се састоји од 42 тачке распоређене у оквиру пет наслова и анекса у коме су прецизирани Леадер + програми. Леадер 1 (1989 – 1994) означио је почетак примене новог приступа политици руралног развоја ЕУ, засновног на територијалном, интегралном и партиципативном приступу. Леадер 2 (1994 – 1999) следио је основне поставке Леадера 1, с тим што је он развио и проширио подручја примене развојних планова охрабрујући иновативне приступе регионалном руралном развоју. Предности Леадер приступа руралном развоју огледају се у: 1. мобилисању локалних актера у преузимању контроле над развојем своје заједнице; 2. децентрализованом, интегралном и одоздо на горе приступу територијалном развоју; 3. отварању руралних области ка осталим подручјима путем сарадње и размене искустава; 4. способност за обезбеђивањем административне, техничке и финансијске подршке.

Ове иницијативе су од посебног значаја из разлога што у Европи још увек већи део становништва живи на територији која представља рурално подручје. Европска унија константно посвећује посебну пажњу концепту руралног развоја. У том духу је и најновија Стратегија упутстава за рурални развој (програмски период од 2007 до 2013. године. Ова стратегија обухвата и рурални развој локалних заједница.¹⁷

1.5. Аспекти националне стратегије одрживог развоја

Приликом дефинисања приоритета на локалном нивоу треба се детаљно упознати са следећим документима и позивати се на поједине сегменте документата у зависности ком од наведених сектора

¹⁷ Official Journal of European Union, 25.2.2006, L 55/21.

одговарају. Ту спадају:¹⁸ 1. Национална стратегија Србије за приступање Србије Европској унији; 2. Акциони план Србије за спровођење приоритета из Европског партнерства; 3. Стратегија за смањење сиромаштва; 4. Ресорне стратегије; 5. Заједнички програмски документ за суседске програме; 6. Акциони планови Владе Србије и 7. Политике појединих нивоа.

На крају треба узети све локалне развојне планове који већ постоје или су у изради. Током израде локалних развојних планова треба посветити посебну пажњу Општем циљу. Општи циљ би требало дефинисати на нивоу на ком је могуће проверити да ли се предвиђене промене и побољшања дешавају и да ли је жељена ситуација ближа него у периоду дефинисања. Свака локална заједница треба да уочи и сагледа своје реалне могућности и способности у реализацији планираног општег циља. Грешке које се приликом дефинисања општег циља најчешће појављују везане су за прешироко исказивање општег циља. Општи циљ би требало дефинисати тако да он обухвата следеће принципе:¹⁹ да доприноси остваривању општих стратешких приоритета Републике Србије; да не буде превише општег карактера, нити превише амбициозан; да буде исказан тако да указује на циљне групе и да буде исказан као жељено промењено стање, не као процес.

У садашњем стању отпочињања процеса стабилизације и асоцијације (ЕУ директиве и расположиви транзициони фондови и стратегије пољопривреде Србије) предвиђено је да се рурални развој села пренесе на локални ниво. Средства намењена фондовима су мала и недовољна. У ситуацији када се тенденција раста подршке града развоју села и пољопривреде наставља треба у наредном периоду увећавати средства намењена за Програм Фонда за развој пољопривреде. Данас не постоји универзални програм развоја руралних подручја, из разлога што овај план зависи од разних фактора који утичу на њега. Неки од тих фактора су физичке, демографске и економске карактеристике сваке конкретне зоне. Различит ће бити развој зоне у зависности од фазе у којој се налази депопулација на критичном нивоу у односу на зону у којој није таква ситуација. Развојем руралних подручја може се повећати запосленост становништва и његов стандард. Оживљавање руралних насеља и

¹⁸ **Михаиловић, Б.,** Параушић, В., **Симоновић, З.** (2007): *Анализа фактора пословног амбијента Србије у завршној фази економске транзиције*, монографија, Институт за економику пољопривреде, Београд, стр. 103

¹⁹ **Михаиловић, Б.,** Параушић, В., **Симоновић, З.** (2007): *Анализа фактора пословног амбијента Србије у завршној фази економске транзиције*, монографија, Институт за економику пољопривреде, Београд, стр. 103.

поклањање веће пажње очувању животне средине могу успорити смањење броја пољопривредних насеља. Управо у циљу оживљавања руралних насеља доносе се интегрални програми развоја руралне економије. Интегрални програми руралног развоја би требало да спрече да у будућности дође до урбаног егзодуса у Србији. У неким великим руралним насељима постоји тенденција пораста непољопривредног становништва.

1.6. Приоритети локалног развоја

Свака локална развојна иницијатива мора да води рачуна да теритроју чини систем односно скуп сложених елемената који делују на основу сопствене сложене природе и својства.²⁰ Не може се негирати да наметање спољних (туђих) модела развоја често доприноси банализацији тих територија које су биле предмет оваквих модела. Свака локална самоуправа би требало да сама пронађе најбољи модалитетет за израду сопственог план. Суштина плана локалног развоја треба да се огледа у добијању документа који се заснива на целовитости и интегративности у циљу добијања истинског процеса одлучивања.

Приликом дефинисања стратегије треба да постоје три кључна елемента: партиципација грађана и локалних власти, друштвени консензус, одрживост. Општи циљ локалног развоја треба да буде усмерен у правцу побољшања материјалног и друштвеног статуса локалног становништва, промовисања модела интегралног руралног развоја који се заснива на повезивању руралне са градском привредом, поларизације аграрне структуре и диверсификације економских активности на селу. Да би се остварили постављени приоритети локалног развоја требало би предузети следеће активности: доношење стратегије развоја насеља; формирање центра за пружање информација; обнављање и модернизација инфраструктуре. Треба очекивати следеће резултате: повећање конкурентности, потпуније коришћење свих ресурса, усклађивање пољопривредне производње, повећање запослености и прихода становништва. Постизење наведених резултата захтева реално креирање SWOT матрице (*Табела 1*). Оптимална стратегија за развој локалне средине у “SWOT“ окружењу

²⁰ **Михаиловић, Б.,** Параушић, В., **Симоновић, З.** (2007): *Анализа фактора пословног амбијента Србије у завршној фази економске транзиције*, монографија, Институт за економику пољопривреде, Београд, стр. 104.

је мини – макси стратегија којом се подразумева минимизирање слабости као што су застарела технологија, неадекватна привредна структура на једној страни, и на другој страни, максимизирање шанси у окружењу као што су регионалне интеграције, повратак на тржишта изгубљена у периоду санкција и др.

Табела 1. SWOT матрица

СНАГЕ	СЛАБОСТИ
<p>Природни ресурси</p> <ul style="list-style-type: none"> • Обновљиви извори енергије • Климатски фактори • Повољни услови за пољопривреду • Туристичке атракције • Културно историјска баштина <p>Привредни ресурси</p> <ul style="list-style-type: none"> • Припремање програма “greenfield” инвестиција <p>Људски ресурси</p> <ul style="list-style-type: none"> • Незапосленост радне снаге 	<p>Природни ресурси</p> <ul style="list-style-type: none"> • Неревалоризоване биљне културе по тржишној и производној успешности – реонизација и специјализација <p>Привредни ресурси</p> <ul style="list-style-type: none"> • Неадекватна привредна структура • Низак степен коришћења капацитета • Застарела технологија • Високи локални порези и доприноси • Недовршена својинска транзиција <p>Људски ресурси</p> <ul style="list-style-type: none"> • Велика незапосленост • Неповољно старосна структура становништва • Неповољна образовна структура становништва • Одсуство предузетничке културе
ШАНСЕ	ОПАСНОСТИ
<p>Природни ресурси</p> <ul style="list-style-type: none"> • Обновљиви природни ресурси <p>Привредни ресурси</p> <ul style="list-style-type: none"> • Предузетништво и МСП • Регионалне интеграције • Интресовање страних инвеститора за гринфилд инвестиције <p>Макро–окружење</p> <ul style="list-style-type: none"> • Улазак Србије у Европску унију 	<p>Привредни ресурси</p> <ul style="list-style-type: none"> • Скупи извори финансирања • Неразвијена инфраструктура за финансијску подршку расту и развоју • Тешкоће праћења убрзаног техничко – технолошког прогреса <p>Људски ресурси</p> <ul style="list-style-type: none"> • Старење становништва

Извор: Михаиловић, Б., Параушић, В., Симоновић, З. (2007): Анализа фактора пословног амбијента Србије у завршној фази економске транзиције, монографија, Институт за економику пољопривреде, Београд, стр. 105.

2. ПОЉОПРИВРЕДА И ПРЕХРАМБЕНА ИНДУСТРИЈА СРБИЈЕ У УСЛОВИМА ИНТЕГРАЦИЈЕ У ЕУ

Примарна пољопривредна производња је битан чинилац укупне националне економије, пре свега због њеног учешћа у БДП и укупној запослености. Заједно са прехранбеном индустријом овај сектор чини изнад 15% БДП Србије.

Иако се учешће примарне пољопривредне производње у оствареном БДП-у константно смањује од почетка 2000-те године (услед већег раста БДП у осталим секторима привреде Србије), примарна пољопривреда значајно доприноси осталим индустријским секторима који директно зависе од сировина из пољопривреде, затим индустрији инпута за пољопривреду, као и пратећим услужним делатностима. Започете промене у области пољопривреде, иако су под дејством многобројних фактора који на њих имају амортизационо дејство, попримиле су карактер иреверзибилних процеса. Реформа пољопривредног сектора се тешко може вратити на стартну позицију, већ се пре може говорити о њеном колебљивом темпу и инструментима аграрне политике, који често треба да успоставе баланс између дијаметрално супростављених циљева.

У таквим условима аграр Србије има изузено место и улогу у укупном привредном развоју земље, посебно у процесу усклађивања економских механизма за реализацију одређених друштвених циљева, на спровођењу реформи и транзиције, а пре свега на ублажавању утицаја светске економске и финансијске кризе, која озбиљно угрожава опоравак и развој привреде.

2.1. Анализа трендова у примарној пољопривредној производњи Србије

Република Србија има повољне природне услове за развој разноврсне пољопривредне производње, будући да је лоцирана на најповољнијем подручју северне географске ширине Заједно са климом, земљиште представља најбитнији природни услов за развој и размештај пољопривреде.

Према подацима РЗС, Р. Србија располаже са око 5.097.000 ха пољопривредне површине (0,69 ха по становнику), а на око 3.301.000 ха простире се обрадиво земљиште. При томе, 65% укупне територије

Србије чини пољопривредно земљиште, које је са око 82% у власништву породични газдинстава.

Производња житарица. Највећа површина пољопривредног земљишта у Србији користи се за производњу житарица и ова производња заузима око 60% укупних ораница и башта. Кукуруз је најзаступљенија култура са преко 1,2 милиона засејаних хектара, док је пшеница одмах иза њега, са око пола милиона хектара. Због великих засејаних површина житарице су међу секторима са највећом вредношћу примарне производње, која се додатно увећава даљом прерадом. Србија је највећи регионални произвођач житарица, а према подацима ФАО налази се на 19. месту у свету по производњи кукуруза и на 35. месту по производњи пшенице (2008. годиан)²¹. Производња житарица задовољава потребе домаће прерађивачке индустрије, а извесне количине се извозе. Примера ради, у 2009. години у укупној вредности извоза роба из Србије на првом месту налази се кукуруз са 261 мил. УСД вредности извоза.²² Тржишни ланац код житарица је кратак и веома често су у питању неформали канали продаје. По просечним приносима житарица Србија је на самом зачељу Европе, а посебно су ниски приноси пшенице. Мало је иновација у производњи и продаји, а цена има изражен сезонски тренд, у зависности од билансних потреба, ценовне и квалитативне конкурентности.

Производња индустријског биља. Индустријско биље заузима око 400 хиљада хектара ораница (или око 12% од укупних површина ораница и башта)²³. Највеће површине под уљарицама налазе се на територији Војводине, где су смештени и прерадни капацитети. И поред чињенице да просечно учешће уљарица у вредности биљне производње износи око 5,00% (односно, око 6,00% на породичним пољопривредним газдинствима), сунцокрет и соја су међу најважнијим пољопривредним културама у Србији (у последњој деценији бележи се и раст у производњи уљане репице). Србија спада у групу највећих произвођача уљарица у Европи, а у свету према подацима ФАО заузима 14. место по производњи соје и 15. место по производњи сунцокрета²⁴. Захваљујући дугој традицији и повољним климатским и земљишним условима за производњу, остварују се задовољавајући просечни приноси уљарица. Производњом уљарица задовољавају се домаће потребе, а значајни извозни производи су сунцокретоно и сојино уље.

²¹ <http://faostat.fao.org/site/339/default.aspx>.

²² <http://webrzs.stat.gov.rs/axd/spoljna/index1.php>

²³ Statistički godišnjak R. Srbije 2010, str. 204.

²⁴ <http://faostat.fao.org/site/339/default.aspx>.

Према подацима РЗС Србије, у робној структури извоза Србије за 2009. годину извоз рафинисаног уља од сунцокрета налази се на 40. месту, а на 45. месту је извоз сировог уља од сунцокрета²⁵. Територија Војводине располаже најбољим земљишним и климатским условима у овом делу Европе за гајење шећерне репе. Површине под шећерном репом као и принси у протеклом периоду значајно варирају. Ипак, шећер је значајан извозни артикал, и према вредности оствареног извоза налази се у првих 10 водећих производа.

Производне резултате у ратарској производњи у 2011. години, пратили су и слабији финансијски ефекти због пада цена појединих култура (Табела 2). Према овим финансијским резултатима само код сунцокрета и шећерне репе, су постигнути позитивни ефекти, што је и утицало на укупан слабији резултат, односно на пад вредности производње основних ратарских култура, у односу на 2010. годину, од чак 19%. Према првим проценама, укупна вредност пољопривредне производње у 2011. години је износила око 6 млрд. Евра.²⁶

Табела 2. Вредност производње основних ратарских култура

НАЗИВ	2010.			2011.			Индекс 11./10.
	у (000) тона	дин/кг	у мил. динара	у (000) тона	дин/кг	у мил. динара	
Пшеница	1.630	26	42.380	2.076	20	39.444	93,1
Кукуруз	7.207	21	151.347	6.463	16	103.408	68,3
Шећ.репа	3.325	3	9.975	2.822	4,5	12.699	127,3
Сунцокрет	378	20	7.560	432	35	15.120	200,0
Соја	541	35	10.470	441	36	15.876	83,8
УКУПНО			230.197			186.547	81,0

Извор: Аграр у 2011. са предвиђањима за 2012. годину - процене, оцене и предлози, ПКС, Удружење за пољопривреду, прехранбену и дуванску индустрију и водопривреду, Београд, фебруар, 2012, стр. 4.

Повртарство. Поврће се у Србији узгаја на око 280.000 ха (око 9% укупно засејаних површина) и у укупној вредности пољопривредне производње учествује са 11,31%. У структури производње поврћа доминира кромпир (кромпир се највише узгаја на територији Централне Србије—околина Чачка, Ивањице и Гуче). Значајне

²⁵ <http://webrzs.stat.gov.rs/axd/spoljna/index1.php>.

²⁶ Аграр у 2011. са предвиђањима за 2012. годину - процене, оцене и предлози, ПКС, Удружење за пољопривреду, прехранбену и дуванску индустрију и водопривреду, Београд, фебруар, 2012, стр. 4.

повртарске културе су и купус и паприка. Најпознатије место у Србији по производњи свежег купуса је Футог, а футошки кисели купус значајан је извозни артикал. Осим на овој локацији, велики произвођачи купуса лоцирани су и у Централној Србији. Потребне домаће тржишта за купусом се из сезоне у сезону повећавају, што га сврстава у један од најтраженијих повртарских производа у Србији. Два препознатљива производна и трговинска центра за производњу паприке у Србији су околина Лесковца и северни део Војводине. Крајњи север Баната и део Бачке спадају међу најпогодније терене за производњу зачинске црвене паприке у Европи. Иако је производња поврћа у пластеницима и стакленицима још увек недовољно заступљена, трендови раста производње код већине повртарских култура, као и позитиван биланс спољно трговинске размене указују да је ова производња профитабилна.

Воћарство. Веома повољни климатско–едафски и орографски услови Србије омогућавају успешну и разноврсну воћарску производњу. Површине под воћњацима обухватају око 240 хиљада хектара што чини око 4,7% укупних пољопривредних површина. Највећи проценат заузимају засади шљиве (око 50% укупних воћних засада), затим јабуке и вишње. Од укупне површине под јагодастим воћем засади малине налазе на око 64%. Преко 90% површина под воћњацима је на подручју Централне Србије, односно у Златиборском, Мачванском и Колубарском реону. Највећа производња малина је у западној Србији, вишања у јужној Србији, док се јабука и шљива гаје на територији целе Србије. Воћарска производња се одвија углавном на малим парцелама које су у индивидуалним секотру, а ова производња бележи највећи пораст у последњој деценији. У укупној вредности пољопривредне производње производња воћа учествује са 15,7%. Удео извоза воћа и прерађевина од воћа у укупној вредности извоза пољопривредно – прехранбених производа износи око 15%. Највише се извози у државе Европске уније, земље ЦЕФТА–а споразума и Руску Федерацију. Малина је најпрофитабилнија воћна врста у Србији - највише се извози и остварује највишу вредност извоза. Према подацима ФАО (2008. година), Србија се налази на другом месту у свету по производњи малине (на првом месту је Руска Федерација, а на трећем месту је Пољска)²⁷.

Виноградарство и винарство. Србија се одликује дугом традицијом производње грозђа и вина, а највећи део ове производње обавља се на приватним породичним газдинствима, у оквиру девет

²⁷ <http://faostat.fao.org/site/339/default.aspx>.

виноградасрских рејона, шеснаест подрејона и шездесет пет виногорја. Виногорја карактеришу изузетно повољни и међусобно различити климатски и земљишни услови. Током дужег периода (1955-2009.) запажа се тенденција смањења површина под виновом лозом у Србији, а ово се такође односи и на укупну количину произведеног грожђа. Површине под виновом лозом у Србији у 2009. години износе 58.000 ха (што је 1,1% од укупне пољопривредне површине Србије), а просечна производња грожђа у периоду 2007-2009. година износи 385 хиљада тона. У досадашњем сортименту су углавном биле заступљене аутохтоне сорте које су по квалитету грожђа имале нижи ниво од сората заступљених у Европи и другим државама. Захваљујући афирмативним мерама државе, повећава се број произвођача вина са географским пореклом, унапређује се технологија производње, енотуризам, као и квалитет вина.

Сточарска производња. Производња меса у Србији има дугу традицију, а ова производња пуна је структуралних проблема и бележи константно негативне трендове већ неколико деценија. Великим делом неконкурентна, производња меса ће се наћи пред додатним изазовима услед предстојећих процеса либерализације у оквиру ССП и СТО. Иако је Србија највећи произвођач, извозник и потрошач свих врста меса у оквиру ЦЕФТА земаља, ова производња је мала у односу на производњу у земљама ЕУ. Наиме, сточарство Србије се дуже времена одликује знатним заостајањем у односу на већину европских земаља, које се манифестује малим учешћем броја условних грла по хектару пољопривредне површине и ниском продуктивношћу у производњи меса. Низак проценат сточарске производње показује неразвијеност у овом сектору пољопривреде.

Вредност сточарске производње у вредности пољопривреде неких европских земаља износи 50% - 60%, као што су Данска и Холандија.²⁸ Бројно стање стоке дато је у *Табели 3*. Значајан део сточарске производње налази у рукама малих произвођача, са претежно екстензивном производњом. Наиме, највећи део производње меса се остварује код породичних газдинстава који су робни произвођачи са десетак јунади, стотинак свиња и оваца или хиљаду пилића у тову. Тржишни ланац у производњи меса у великој мери је неорганизован и кратак, јер велики део живе стоке одлази на

²⁸ Аграр у 2011. са предвиђањима за 2012. годину - процене, оцене и предлози, ПКС, Удружење за пољопривреду, прехранбену и дуванску индустрију и водопривреду, Београд, фебруар, 2012, стр. 15.

локална/регионална тржишта, често кроз „сиве“ или незваничне канале промета.

Табела 3. Бројно стање стоке (у 000 ком.)

	2004.	2005.	2006.	2007.	2008.	2009.	2010	2011
Говеда	1.102	1.079	1.106	1.087	1.057	1.002	938	936
Краве и стеоне јунице	742	720	674	648	625	586	560	542
Свиње	3.439	3.165	3.999	3.832	3.594	3.631	3.489	3.287
Крмаче, суп. назимице	692	654	685	550	502	477	519	485
Овце	1.586	1.576	1.556	1.606	1.605	1.504	1.475	1.460
Овце за приплод	1.157	1.169	1.167	1.192	1.198	1.149	1.131	1.117
Коњи	26	25	20	18	16	14	14	11,5
Живина	16.280	16.631	16.555	16.422	17.188	22.821	20.156	19.103

Извор: Аграр у 2011. са предвиђањима за 2012. годину - процене, оцене и предлози, ПКС, Удружење за пољопривреду, прехранбену и дуванску индустрију и водопривреду, Београд, фебруар, 2012, стр. 15.

Млекарство. Производња млека у Србији је једна од најважнијих пољопривредних делатности, која обједињује, како производњу млека, тако и производњу приплодног и товног материјала. Ова производња значајно доприноси руралном развоју (обухвата више од 280 хиљада примарних пољопривредних произвођача) и има веома важну улогу у прехранбеној сигурности земље. Преко 90% од укупно произведеног млека је кравље млеко, док је остатак овчије и козије млеко. Око 50% произведеног млека се откупи од стране млекарске индустрије, док се око 50% утроши у домаћинствима или за справљање традиционалних производа, као што су сир и кајмак.

Иако је у протеклих неколико година, захваљујући подршци од стране МПШВ Р. Србије усмереној на мере селекције и набавке нових грла, дошло је до побољшања генетског састава животиња и повећања просечне млечности – сектор млекарства карактеришу, пре свега, проблеми на нивоу монополизоване тржишне структуре, како у откупу сировог млека, тако и на тржишту малопродаје млека и млечних производа (тзв. тржишна ситуација олигопсона).

Оваква тржишна структура значајно ограничава примарне пољопривредне произвођаче у погледу већих инвестиција, веће производње млека, ширења сточног фонда и унапређења квалитета сировог млека. Извоз млека се реализује претежно на тржишта земаља

потписница ЦЕФТА споразума, а извоз у ЕУ ограничавају бројни фактори, од недовољно високог квалитета млека, неуведених стандарда квалитета, до ниске продуктивности и ценовне неконкурентности.

Органска производња. У Србији постоје природни услови за развој органске пољопривреде који се огледају, пре свега, у незагађеним пољопривредним површинама, као и у постојању домаћинства у планинским пределима са заокруженим циклусом биљне и сточарске производње. Органска производња постаје све популарнија и економски значајнија, а потражња за сертификованим органским производима у свету је у сталном порасту. Површине са којих се сакупљају дивље биљне и животињске врсте из природних станишта методама органске производње у Р. Србији износе око 1.000.000 ха, док су обрадиве површине значајно мање и износе око 600 хектара. Органска производња регулисана је Законом о органској производњи и органским производима, а контрола и сертификација у органској производњи поверена је организацијама за издавање сертификата и ресертификата које су овлашћене од стране МПШВ Р. Србије. Органска пољопривреда је базирана на есенцијалној вези пољопривреде и природе са акцентом на поштовању природне равнотеже. Путем органске производње и понуде здравствено безбедне хране креирају се предуслови за подстицање извоза и унапређење социјално-економског положаја руралне средине и националне економије.

2.2. Носиоци примарне пољопривредне производње

Носиоци примарне пољопривредне производње су: пољопривредна газдинства, предузећа и задруге. Према подацима Управе за трезор, до 31.12.2009. године регистровано је 440.139 пољопривредних газдинстава, а према подацима Републичког фонда за пензијско и инвалидско осигурање²⁹, у септембру 2010. године укупан број пољопривредника корисника пензије износи 222.941 (право на субвенције из аграрног буџета од 2009. године имају само пољопривредници који имају својство осигураника код Републичког фонда за пензијско осигурање).

Пољопривредна газдинства. Изузетно висок проценат свих пољопривредних фондова налази се у власништву породичних

²⁹ <http://www.pio.rs/sr/img/Statistika/Broj%20korisnika%20penzija-cir.pdf>

газдинстава (82% пољопривредног земљишта, 91% условних грла стоке). Истовремено, мали је број развојно оријентисаних мултифункционалних газдинстава и предузетника који развијају интензивну примарну пољопривредну производњу и пратеће делатности у пољопривредном сектору, који поседују сопствени инвестициони капитал, кредитни бонитет за задуживање или/и предузетнички дух и иницијативе. Породична (пољопривредна) газдинства карактерише ситан и расцепкан посед – који условљава да мали проценат газдинства спада у категорију робних произвођача: производња је великим делом усмерена на задовољавање сопствених потреба, а тржишни вишкови су мали и променљиви (несигурни).³⁰ Просечна величина укупно коришћеног земљишта по пољопривредном газдинству износи 3,7 ха, а чак 76,8% газдинстава поседује земљиште до 5 ха (највеће је учешће газдинстава која користе земљиште од 1-2 ха, њих 18,7%).³¹

Према подацима Анкете од животном стандарду - АЖС 2007. године,³² просечна величина коришћеног земљишта по газдинству у Србији износи 4,93 ха, а газдинства са поседом мањим од 5 ха чине 73% укупног броја анкетираних пољопривредних газдинстава. Поређење са ЕУ-27 где просечна величина пољопривредног земљишта по газдинству износи 20,7 ха - најбоље показује величину домаћег поседа.³³ Велика газдинства (преко 10 ха) највећим делом су регистрована у Јужно-Банатском и Јужно-Бачком округу, а највећи број газдинстава са средњом величином поседа (5-15 ха) се налази у Мачванском и Јужно-Банатском округу.

Евидентно је да се број пољопривредних газдинстава смањује, што је паралелно праћено њиховом поларизацијом по величини поседа. Према подацима АЖС из 2002. и 2007. године могу се евидентирати следеће промене у структурним карактеристикама пољопривредних газдинстава: (1) број пољопривредних газдинстава се смањује; (2) смањује се и учешће газдинства са малим поседом (мањим од 5 ха) са 80% (АЖС 2002.) на 73% од укупног броја пољопривредних

³⁰ Попис из 2002. године потврђује да највећи број пољопривредних газдинстава производи за сопствене потребе (75%), док је само 20% оријентисано на производњу за тржиште.

³¹ Попис 2002, Пољопривреда књига 1, децембар 2003, стр. 20.

³² Студија о животном стандарду, Србија 2002-2007 (2008); Републички завод за статистику Србије, The World Bank, DFID (Department for International Development), стр. 141-146.

³³ Agriculture, Main statistics 2005-2006, European Commission, 2007, p. 32; FSS – Farm Structure Survey 2005.

газдинстава (АЖС 2007), што може да укаже на поларизацију поседовне структуре. Дуална структура фарми (трансформација породичних фарми у велика комерцијална газдинства и предузећа) постоји у северном делу земље (Војводини, Посавини и Подунављу), где је и тржиште земљиштем, посебно тржиште закупа, много активније. Резултати АЖС 2007. доводе у везу сиромаштво у руралним подручјима и величину коришћеног пољопривредног земљишта: газдинства испод линије сиромаштва имају посед просечне величине 3,3 ха, а преко линије сиромаштва 5,06 ха. Истовремено, резултати поменуте Анкете указују да газдинства средње величине (од 1-5 ха) имају перформансе полунатуралних газдинстава: рентирају мало земљишта, имају застарелу механизацију, далеко мање од других користе најамну радну снагу, а тржишни вишкови им нису значајно већи од газдинстава са малим поседом. Образовна структура руралне популације је ниска, а капацитет иновација у производњи веома мали.

Пољопривредна предузећа. Пољопривредна предузећа су у претходном периоду пословање заснивала на економији величине (пословање у систему комбината), што је створило услове за примену савремене технике и технологије и успостављање и развој семенске производње. Као таква, она су била подстицајни фактор за настанак и развој прехранбене индустрије у истим организационим оквирима комбинатског типа. Значајан део прехранбене индустрије почетком транзиције приватизован је и организационо и власнички издвојио се из састава пољопривредних предузећа. У садашњем тренутку, пољопривредна предузећа имају неповољне пословне перформансе и неповољне резултате у погледу тока и резултата приватизације. Један број пољопривредних предузећа: (1) још увек није завршило процес приватизације или је приватизација била неуспешна (нови власници нису имали јасну визију развоја предузећа/предузећа су у стечају или су неликвидна), (2) један број предузећа је као власника добио државу; а (3) код извесног броја приватизованих предузећа нови власници имају велике проблеме да одрже ниво рентабилности производње, сервисирају капитал који потиче из банкарских задуживања и инвестирају у развој и јачање капацитета.

Земљорадничке задруге и други облици удруживања пољопривредника. Разједињеност пољопривредника, њихова мала преговарачка моћ у односу на откупљиваче, проблеми пласмана - резултат су неразвијених земљорадничких задруга, као и удружења пољопривредника (већина удружења је само формално регистрована, има мало чланство и мали обим пословне активности). Разлози за овакво стање су бројни: (1) у самој природи пољопривредника

изражена је тежња (склоност) ка самосталном раду и пласману; (2) несигурност купопродајних уговора и слаба заштита власничких права – додатно утичу на веће преференције ка самосталном раду; (3) неразвијена је законска подлога за развој задругарства и афирмацију процеса удруживања. Примера ради, Закон о удружењима донет је тек 2009. године, а још увек се чека на доношење новог Закона о задругама. Постојећи Закон о задругама нема пуну примену у пракси, посебно са аспекта задружне ревизије и санкционисања задруга које не послују по задружним принципима (у питању су бројне приватне задруге). Још увек су спорна питања власништва задружне имовине, статусних промена (удруживања, припајања), инвестиционе политике и начина управљања задругама (принцип демократичности ограничава већу инвестициону активност задруга).

Успешно пословање задруга значајно ограничава и велики проценат сиве економије у токовима откупа, који доводи до нелојалне конкуренције, као и недовољна институционална уређеност тржишта. Додатни проблеми са којима се суочавају земљорадничке задруге су и: непостојање мера фискалне политике и других видова подршке задругама; немогућност аплицирања за кредитна средства; лоши капацитети управљања и сл.

Удружења пољопривредника. Земљорадничке задруге, удружења пољопривредника, кластери и други облици повезивања пољопривредника – представљају значајан фактор унапређења продуктивности и конкурентности пољопривредне производње и руралног развоја Србије и истовремено су предуслов опстанка малих и средњих газдинстава у тржишним условима пословања. Међутим, битно је истаћи да: (1) одсуство примене кључних закона у области пољопривреде у пракси, (2) у великој мери неразвијена конкуренција на тржишту откупа и малопродаје пољопривредних производа; као и (3) значајан удео „сиве“ економије у токовима промета - доводе до тога да пољопривредници још увек не увиђају праву сврху и потребу удруживања.

Ревитализација земљорадничких задруга јесте најподеснији модел за превазилажење развојних ограничења малих газдинстава која доминирају у српској пољопривреди. Задруге би могле допринети стабилизацији тржишта, смањењу пословног ризика за произвођаче и коректнијој расподели профита међу свим актерима у тржишном ланцу производње и продаје. Међутим, ова улога задруга могућа је само под условом решавања свих претходно истакнутих системских проблеми у овој области, при чему само делимично решавање проблема (кроз на пример доношење новог Закона о задругама) – неће

водити афирмацији земљорадничког задругарства, односно неће значајније променити садашњу тржишну позицију задруга.

Пољопривреда је један од стубова економског развоја Републике Србије, а њен значај за националну економију, поред економске има и социјалну и еколошку компоненту. Међутим, поред великог потенцијала у сектору пољопривредне производње који је резултат повољних климатских услова, природних карактеристика земљишта и расположивих водних ресурса, он није оптимално искоришћен. Управо због оваквог потенцијала пољопривреда у Србији не представља обичну привредну грану, будући да је у свим општинским или регионалним стратегијама дефинисана као један од стратешких праваца развоја.

2.3. Анализа стања у прехранбеној индустрији Србије

Реформа пољопривреде у Србији отпочела је 2000-те године када су се стекли основни предуслови за њено спровођење. Либерализација трговинских односа и капиталног биланса олакшала је укључивање привреде Србије у међународне робне и финансијске токове. Започете промене у области пољопривреде, иако су под дејством многобројних фактора који на њих имају амортизационо дејство, попримиле су карактер иреверзибилних процеса. Реформа пољопривредног сектора се тешко може вратити на стартну позицију, већ се пре може говорити о њеном колебљивом темпу и инструментима агаране политике, који често треба да успоставе баланс између дијаметрално супростављених циљева. Генерално, најзначајнији елементи реформских процеса у аграрном сектору Србије од 2000. године до данас су свакако били: либерализација тржишта, приватизација прерађивачке индустрије, активирање аграрног финансијског тржишта, као и започињање формирања нових институционалних форми на свим нивоима.³⁴

Учешће прехранбене индустрије, производње пића и дувана у оствареном БДП Р. Србије (сталне цене 2002. година) смањено је са 4,8% у 2005. години на 4,2% у 2009. години³⁵. Доминантне гране прехранбене индустрије су: производња брашна и производа од брашна,

³⁴ Богданов, Н., Волк, Т., Реднак, М., Ерјавец, М. (2008): *Анализа директне буџетске подршке пољопривреди и руралном развоју Србије*, Влада Републике Србије, Тим потпредседника Владе за имплементацију Стратегије за смањење сиромаштва, Београд, јул-септембар, стр. 14.

³⁵ Статистички годишњак Србије, 2010, РЗС, стр. 122-123.

производња јестивог уља и производа од уља, производња шећера, производња и прерада поврћа и воћа, производња стерилизованог и пастеризованог млека и млечних производа, производња меса и прерађевина од меса, производња кондиторских производа, алкохолних и безалкохолних пића. Изграђеност и степен техничко-технолошке опремљености прехрамбене индустрије углавном није ограничавајући фактор раста пољопривредне производње, али је он значајно различит посматрано по секторима. Одређен број предузећа налази се на самом врху техничко-технолошке опремљености и располаже високообразовним кадровима, док друга предузећа заостају за савременим технолошким и маркетиншким захтевима.

Од почетка процеса приватизације, највише је инвестирано у индустрију уља, пива, млека, кондиторских производа и у индустрију за прераду воде, док с друге стране мање инвестиције и мања технолошка опремљеност се евидентирају у индустрији за прераду шећера, меса, воћа и поврћа. Истовремено, постоји релативно ниска искоришћеност капацитета прехрамбене индустрије (степен искоришћености капацитета, који су пројектовани за некада тржиште СФРЈ, креће се од 30%–50%). Највиши степен искоришћености постоји код капацитета за производњу минералне воде, уљара, млинова, капацитета за прераду воћа и поврћа, за производњу кондиторских производа, пивара, млекара и шећерана. Најмањи степен искоришћености је код капацитета за прераду сточне хране и кланица, што узрокује неефикасност у пословању и слабу конкурентност овог сектора.

Потписивањем ЦЕФТА споразума, пружа се шанса на тржишту вишеструко већем од домаћег, да се савлада проблем малог тржишта и да се повећа коришћење капацитета, уз остваривање ценовне конкурентности и повећање квалитета производа. Објективно, Србија има велике шансе да буде лидер у овом сектору на територији југоисточне Европе. Према подацима РЗС Србије, у 2009. години у структури извоза роба, међу првих 50 производа са највећом вредношћу извоза налазе се следећи производи из индустрије прехрамбених производа и пића: рафинисани шећер, пиво од слада, кондиторски производи, безалкохолна пића, пшенично брашно, рафинисано и сирово уље од сунцокрета, минералне и газиране воде.³⁶ Основни ограничавајући фактори за веће и ефикасније укључивање прехрамбене индустрије у међународно тржиште јесу следећи:

- **недовољан асортиман прехрамбених производа** у односу на понуду у развијеном свету (недовољно је широк асортиман

³⁶ <http://webrzs.stat.gov.rs/axd/spoljna/index1.php>

постојећих производа, мали је број увођења потпуно нових производа или напређења постојећих производа и процеса, мали је степен додавања вредности производима кроз већу улогу знања, иновација и сл.);

- **колебање квалитета тржишних производа**, било због недостатка стандарда, било због непоштовања и слабе контроле важећих стандарда;
- **непостојање дугорочних и чврстих уговорних односа** или власничке повезаности између прехранбене индустрије и произвођача сировина (примарне пољопривредне производње);

У наредном периоду акценат се мора ставити на развој прехранбене индустрије која је фокусирана на задовољавање потреба и жеља потрошача, са акцентом на иновације, квалитет, висок степен хигијене хране и стандарде безбедности хране. Евидентне су велике могућности и потенцијали домаће прехранбене индустрије у производњи здравствено безбедне хране високог квалитета, за коју је инострано тржиште веома заинтересовано, а што ће подразумевати увођење “ISO” стандарда и “НАССР” система квалитета у свим прерађивачким капацитетима. Развојна политика прехранбене индустрије сасвим сигурно пратиће глобалне светске трендове (као што су концентрација капацитета и капитала, увођење високософистициране технологија), а у овим процесима улога државе је значајна, како са становишта осигурања и заштите конкуренције и контроле злоупотреба монополског положаја, тако и са аспекта фискалне и инвестиционе подршке малим и средњим прерађивачким капацитетима, посебно у рурални подручјима земље.

2.4. Тржиште пољопривредно прехранбених производа

Југословенски модел пољопривреде био је заснован на кооперацији као спони између индивидуалних газдинстава и крупних државних/друштвених предузећа. Вертикални интеграциони систем био је структурисан најчешће на локално/регионалном нивоу и обухватао је тржиште инпута, примарну пољопривредну производњу, прераду, дораду, пласман и услуге. Велики агроиндустријски системи имали су снажан утицај на локалну економију, монополску позицију на локалном тржишту и били су подржавани републичким и државним фондовима. Паралелно са великим агроиндустријским системима егзистирала је и мрежа других учесника у промету (накупаца) чије је

пословање било на граници сиве економије. Током 1990-их, после распада великих агроиндустријских комбината настао је десетогодишњи вакуум или стихија у институционалном и организационом функционисању тржишта пољопривредних инпута и откупу пољопривредних производа. Предуслов за ревитализацију тржишта пољопривредних производа створен је пре свега приватизацијом прерађивачких капацитета (посебно у области прераде индустријског биља и млека), а потом и јачањем прехранбених трговинских ланаца.

Међутим, док тржиште индустријског биља и млека карактерише јака доминација и преговарачка моћ неколицине откупљивача у односу на примарне пољопривредне произвођаче³⁷, одсуство чврстих уговора са откупљивачима и доминација сиве економије посебно су присутни у производњи воћа, поврћа, промету стоке, кукуруза и сл. Пољопривреда је, са агроиндустријом, неспорна развојна шанса Србије, и њена се улога и значај у националној економији неће смањивати. Међутим, како би пољопривреда заиста искористила своје шансе и оспособила се за интензивну производњу и већи извоз, два суштинска и структурна проблема на тржишту пољопривредно прехранбених производа траже конструктивно решавање и координирану улогу свих институција власти:

- јачање конкуренције на тржишту откупа и малопродаје пољопривредних производа и санкционисање злоупотреба доминантног положаја од стране једног броја компанија (у садашњем тренутку тржиште карактерише тржишна структура олигопсона, односно јака преговарачка моћ малог броја компанија у откупу);
- превођење токова откупа из „сиве“ економије у регуларне канале; сива економија води неравноправним условима такмичења фирми које послују по закону и оних који га избегавају, а доминација сиве економије приметна је не само у продаји производа, већ и у пословању/пријављивању фирми, запошљавању радника и сл.³⁸

³⁷ Примера у производњи уљарица издвајају се четири фабрике, од којих су две у истом пословном систему, у производњи млека доминантно тржишно учешће има само један пословни систем у чијем је саставу 5 великих млекара, осам приватизованих шећерана у рукама је три власника и сл.

³⁸ Према истраживању Уније послодаваца Србије, у промету из сиве зоне најмање је дувана, а највише сезонског воћа, поврћа и живинског меса. Сива економија према истом извору, доминантна је из два разлога: (1) велика су пореска оптерећења с једне стране и (2) изузетно су дуги рокови плаћања с друге стране. Извор: *Услови и*

Према подацима Завода за статистику Републике Србије (Табела 4), трошкови хране, пића и дувана и поред континуираног смањења учешћа и даље су високо заступљени у трошковима породичних буџета у Србији. Ово учешће је 2001. године износило 58,4%, а 2008. год. 45,8%. Овакво стање указује на још увек низак стандард становништва и тиме недовољан квалитет живота, будући да мало средстава преостаје за задовољавање осталих потреба које нису егзистенцијалне природе. То је последица недовољно либерализованог тржишта, монополског положаја прерађивача и трговаца, као и непредвидивости аграрне политике.

Табела 4. Макроекономски индикатори пољопривреде Србије

	Јед.	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008
Учешће пољопривреде, шумарства и рибарства									
у БДП	%	18,0	13,3	11,4	11,9	10,3	9,6	8,7	
у запослености (АПС)	%				23,9	23,2	20,5	20,8	21,4
Учешће прехр. индустрије, пића и дувана у БДП		5,7	5,3	4,9	4,7	4,4	4,7	4,4	
Укупно		119	97	93	120	95	100	92	108
Биљна производња		150	96	83	144	94	97	82	123
Сточарство		99	102	98	100	101	97	100	97
Учеш. хране, пића и дувана у трош. пород. буџета	%	58,4	49,0	47,7	45,0	41,7	43,4	45,1	45,8
Трговина пољоп.- прехрам. производима	мил. €	854,1	1.133,3	1.086,2	1.316,2	1.353,7	1.713,1	2.035,5	2.327,1
Извоз	мил. €	347,4	554,9	509,4	628,7	731,7	991,9	1.217,9	1.327,3
Увоз	мил. €	506,8	578,3	576,7	687,5	622,0	721,1	817,6	999,8
Спољнтрговински биланс	мил. €	-159,4	-23,4	-67,3	-58,8	109,7	270,8	400,2	327,5
Учешће пољопривредно- прехрам. производа у:									
Укупном извозу	%	18,3	25,3	20,9	22,2	20,3	19,4	18,9	31,3
Укупном увозу	%	10,7	9,8	8,8	8,0	7,4	6,9	6,1	6,4

Извор: Завод за статистику Републике Србије – различите публикације.

оптерећења пословања и колективног преговарања, Унија послодаваца Србије, септембар, 2010.

Наиме, једна од основних карактеристика аграрне политике у претходном периоду је њена непредвидивост. У протеклих осам година генерално се могу издвојити три фазе у аграрној политици. Прва фаза која обухвата период 2001-2003. година и карактеристична је по аграрној политици која је била усмерена ка мерама ценовне подршке за одређене културе,³⁹ уз одсуство других мера аграрне политике. У наредној фази која подразумева период 2004-2006. година искључују се мере ценовне подршке, а уводе мере подршке инвестицијама и руралном развоју. У последњој фази, тј. периоду 2007-2009. год. успостављају се плаћања по површини и по грлу стоке. Недоследност у формулисању и имплементацији аграрне политике у претходном периоду условило је бројне последице, а посебно: (1) смањење инвестиција и продуктивности у сектору пољопривреде; (2) нетржишно преливање добити између економских актера у тржишном ланцу; (3) споро прилагођавање стандардима безбедности хране.

У наредном периоду евидентне су потребе за доношењем нових закона и подзаконских аката и правилника у области пољопривреде, за применом постојећих закона, као и за даљим развојем институционалног оквира, пре свега, кроз реформисање Дирекције за робне резерве, кроз успостављање одговарајућих лабораторија и контролних организација (у складу са ЕУ стандардима), кроз реформисање система саветодавства, институција подршке (коморе, задружни савези и струковне организације још увек нису довољно спремни да подрже развој пољопривреде) итд. Институционална подршка државе (поједностављење администрације) неопходна је и у домену олакшавања и убрзавања изградње потребне инфраструктуре за пољопривреду (примера ради, решавање проблема кланичног отпада и отпадних вода у сточарству, регистрације и изградње објеката за тов), где држава мора бити катализатор ових процеса, а не отежавајући чинилац.

2.5. Положај прехранбеног сектора Србије у ЕУ интеграцијама

Прехранбени сектор Србије је битно подручје на коме се инсистира у контексту прикључивања Србије међународним интеграционим процесима. Постепено прерастање аграрне у политику руралног развоја стратешки је одговор на наметнута ограничења. Истовремено, систематска решења везана за финансирање активности

³⁹ Соја, сунцокрет, шећерна репа, пшеница.

у агросектору последњих деценија претрпела су значајне промене. Оне су настале као последица настојања да се оствари већи степен либерализације економских токова унутар агропривреде. С тим у вези, реформа аграрне политике подразумева реалоцирање постојећих субвенција које су углавном опредељене ка подручју текућег функционисања ка развојним субвенцијама. Пољопривредни произвођачи земаља чланица ЕУ имају пун и непосредан приступ мерама тржишта ЦАП (Заједничка аграрна политика), које помажу стабилизацији и повећању њихових прихода, а постоји и специјално усвојен пакет о руралном развоју за нове чланице ЕУ. Заједничка аграрна политика Европске уније се мора усмеравати као једна интегрисана политика која доприноси осталим елементима друштвене политике, пре свега у правцу развоја руралних подручја.

Ово је свакако значајна одредница будућег развојног концепта аграра Србије. Може се рећи да је транзиција од пољопривредне политике у социјалну, руралну и еколошку политику непобитно отпочела, али је далеко од завршетка. ЦАП је још увек прилично скупа политика, на коју иде нешто испод 50% централног буџета ЕУ (мада много мањи проценат националних буџета). Усмеравање тако високог процента националног дохотка, а тиме и ресурса, у пољопривредни сектор и стварање послова ван пољопривредног поседа (фарме), биће од суштинског значаја ако Србија треба да постигне свој циљ повећања величине просечног пољопривредног поседа и смањење броја пољопривредних поседа и пољопривредника. Садашња ситуација у аграрној политици одликује се, у основи, усвајањем битних елемената одговарајуће политике Уније, уз једну веома велику разлику: финансијски потенцијал Србије неупоредиво је мањи него Уније, тако да то битно ограничава домете подршке.⁴⁰

Потписивањем мултилатералног Споразума ЦЕФТА 2006 планирано је да се формира зона слободне трговине у Региону до краја 2010. године (Србија, Црна Гора, Хрватска, БиХ, Македонија, Албанија, Молдавија и УНМИК-царинска територија). Креирање јединственог тржишта од око 30 милиона становника у великој мери ће утицати и на повећање прилива страних инвестиција⁴¹. Наиме, нови “уједињени Споразум” подразумева проширење тржишта за све

⁴⁰ Ивановић, П.С., Богавац, В., (2003): *Усаглашавање аграрне политике Србије са заједничком аграрном политиком Европске уније и Светске трговинске организације*, Институционалне реформе и транзиција агропривреде у Републици Србији, Економски факултет, Београд, стр. 181.

⁴¹ www.pks.co.rs

производе, али и трговање под истим условима за све произвођаче. Истовремено, услови и правила игре ће бити унапред дефинисани, па ће предузећа моћи на дужи рок да планирају производњу и пласман, што ће се повољно одразити на повећање страних улагања. Споразум ће значи омогућити земљама Региона да тргују под једнаким условима без обзира у којој су фази у процесу приступања ЕУ и СТО. Заснован је на одредбама СТО и правилима ЕУ, те се наизива и “предворјем” ЕУ. Споразум доприноси хармонизацији односа у трговини унутар Региона за разлику од билатералних споразума који имају различите шеме либерализације.

Нови ЦЕФТА Споразум обухватио је и либерализацију трговине услугама, питања инвестиција, јавних набавки, заштиту интелектуалне својине и друга. Такође, побољшан је механизам⁴² за решавање неспоразума и спорова до којих може доћи у току његове примене. Могућност примене дијагоналне кумулације порекла робе у трговини између земаља у Региону и Региона са ЕУ, допринеће повећању производних и извозних капацитета и представљаће кохезиони фактор регионалне сарадње. При томе, једна од најважнијих предности новог споразума је у томе што ће Регион учинити знатно атрактивнијим за страна улагања. Споразумом се успоставља заједнички правни оквир за инвестирање у Регион, што ће бити опредељујући фактор за стране инвеститоре. У текућим условима глобалне трговине и глобалног светског тржишта за стране инвеститоре нису више довољне само реформе у трговини, односно либерализовани и добри трговински прописи већ је веома важно и интегрисано тржиште. ЦЕФТА 2006 допринеће да Западни Балкан и Југоисточна Европа у догледно време постану интегрисано подручје које ће имати свој препрознатљив економски идентитет.

Ефикасно функционисање заједничког тржишта, односно зоне слободне трговине захтева унутар регионалну кооперацију и повезивање. Неопходно је да се идентификују и међусобно препознају потенцијални ресурси у Региону. Привредне коморе су управо те чији је то главни задатак, путем сталне сарадње привредних комора земаља у региону, преко пословних савета, мешовитих комора, Асоцијације балканских комора и на билатералном и мултилатералном нивоу, већ се ради на таквом повезивању, а у наредном периоду ове ће се активности још више интензивирати и конкретизовати.

⁴² Заједнички комитет и Арбитражни трибунал.

2.6. Прехрамбена индустрија у изабраним локалним самоуправама Горњег Подунавља

Сходно доброј сировинској бази, у општини Сомбор развијена је прехрамбена индустрија са капацитетима за производњу: уља и биљних масти; млека, сира и сладоледа; клање стоке и производњу и прераду меса; за производњу пића; производњу брашна, хлеба и кондиторских производа; те производњу шећера и дорату семенског материјала. Најзначајнији прехрамбени капацитети су: “Апатинска пивара” Апатин, Фабрика уља и биљних масти “Сунце” Сомбор, фабрика шећера “Црвенка” Црвенка, АД “Сомболед” Сомбор, Фабрика алкохола “Панон” Црвенка, Фабрика бисквита “Јафа” Црвенка. Поред тога, у општини Сомбор постоји и велики број силоса за житарице, млинова, пекара, мешаона сточне хране, сушара и сл. Према подацима Стратегије локалног одрживог развоја општине Сомбор (2007.), процес приватизације друштвених предузећа и земљорадничких задруга реализован је са неуједначеним успехом и не у целости.

Најзначајније пољопривредно предузеће у општини Апатин је „Јединство» а.д. Апатин“. Ово предузеће располаже значајним површинама пољопривредног земљишта, а поседује и бројне производне капацитете: сушару, силос, мешаону сточне хране, штале за тов јунади. Такође, у овој Општини послују и друга предузећа која припадају прехрамбеној индустрији (хладњаче, млинови, мешаоне сточне хране).

Прехрамбена индустрија општине Бач укључује производњу хлеба и пецива, колача, сокова, шећера, прераду меса, производњу органских производа и сл. Према подацима Агенције за привредне регистре Р. Србије, у прехрамбеној индустрији општине Бач евидентирано је 13 привредних друштава. Најзначајнија предузећа су следећа: Лабудњача“, „Стари град“, „Биовита“, д.о.о., “Здраво органик“, Селенча и сл.⁴³

Општина Бачка Паланка располаже са развијеном прерађивачком индустријом пољопривредних производа и то: млинска индустрија, индустрија прераде воћа и поврћа, индустрија слада, индустрија пива, кланична индустрија, индустрија млека коју чине мини млекаре, индустрија сточне хране и др.

⁴³ Параушић, В., **Михаиловић, Б.**, Кузман, Б. (2013): „Пољопривреда, прехрамбена индустрија и развијеност удруживања у агропривреди“, у Монографији: *Стање и могућности развоја одрживе пољопривреде и руралног развоја у Подунављу*, Институт за економику пољопривреде, Београд, стр. 120-141.

2.7. Прехрамбена индустрија метрополитенског подручја Београд-Нови Сад

Град Београд располаже значајним капацитетима за прераду основних пољопривредних производа (млинови, пекаре, кланице, погони за производњу месних прерађевина, производња млека и млечних производа, производња кондиторских производа, индустрија смрзнуте хране, индустрија пића, индустрија органских производа и сл.). Град карактерише постојање великих компанија у области агропривреде, као што су „ПК Београд” Палилула, „Драган Марковић“, Обреновац, „Делата Аграр“, Београд.

Градови Нови Сад и Панчево имају велике и бројне индустријске потенцијале, нарочито у области прехрамбене индустрије (млинска и месна индустрија), производње сточне хране, пића и сл.

У општини Беочин, према проценама удружења винара «Свети Трифун», има око 250 ха винограда и око 20-25 приватних подрума вина (винарија). Мали је број великих, тржишно оријентисаних и специјализованих произвођача грожђа и вина. Наиме, свега пет до шест произвођача вина поседује уређене винске подруме, опремљени су савременим пресамa и пунионицама, имају годишњу производњу вина већу од 10.000 литара и поседују 5-6 ха винограда. Познати и високо квалитетни су подруми "Урошевић", "Стојковић", "Радошевић", винарија "Бононија", подрум "Ачански", подрум "Силбашки".⁴⁴ Генерално, вино се производи на занатски, традиционални начин, у винаријама произвођача, а могућности пласмана вина су велике (знатно веће од понуде). Пласман вина значајно олакшава регистрација географског порекла производа.

У општини Сремски Карловци ресурси у области прехрамбене индустрије усмерени су на прераду воћа и грожђа, односно производњу вина и жестоких пића.

Инђија је општина са дугом традицијом предузетништва, са великим бројем МСП-а и великим бројем домаћих и страних инвеститора. У Општини послују кланице, млинови, а по значају се издвајају предузеће за производњу дечје хране „Јувитана“, фабрика дувана „Монус“, погон за производњу козјег млека и сл.

⁴⁴ Параушић, В., Михаиловић, Б., Кузман, Б. (2013): „Пољопривреда, прехрамбена индустрија и развијеност удруживања у агропривреди“, у Монографији: *Стање и могућности развоја одрживе пољопривреде и руралног развоја у Подунављу*, Институт за економику пољопривреде, Београд, стр. 120-141.

У општини Пећинци постоји већи број мањих прерађивачких капацитета у оквиру прехранбене индустрије (млинови, кланице, пекаре), а по величини и значају издвајају се фабрика шећера (у оквиру МК Групе), индустрија меса Ђурђевић (једна од највећих прерађивачких индустрија меса у Србији), као и фабрика за прераду кафе Дон Кафе. У општини Стара Пазова нема значајнијих капацитета у области прехранбене индустрије. Поред мањих погона у области млинске и кланичне индустрије, од већих компанија издваја се фабрика за производњу сладоледа Нестле и млинско предузеће Житодунав.

На територији Смедерева налазе се следећи прерадни капацитети: млинови, пекаре, хладњаче, погони за производњу сокова и вина, кланице. По значају се издваја предузеће „Исхрана“, а.д., Смедерево које се бави производњом хлеба и пецива.

2.8. Прехрамбена индустрија у изабраним локалним самоуправама Карпатске области

Општина Голубац нема значајнијих прерађивачких капацитета у области прехранбене индустрије. Уочљив је недостатак организоване производње и продаје, а према подацима Одсека за пољопривреду општине Голубац, једино се путем хладњача примарни пољопривредни производи организовано сакупљају и складиште.

Општина Кучево такође нема значајнијих прерађивачких капацитета. Велике могућности за раст запослености постоје у области сакупљања шумских плодова и лековитог биља. Креирање услова за прераду шумских плодова (вргањи, купине, шумске јагоде итд.) и самониклог лековитог биља, омогућило би већи степен организованости, профитабилности и запошљавања у области прехранбене индустрије ове Општине.⁴⁵

На подручју општине Мајданпек не постоји ниједан значајнији прерађивачки капацитет прехранбене индустрије. Укупна производња пољопривредних производа не покрива потребе локалног становништва, посебно за месом и млеком. Јачање пољопривредне производње и стварање услова (кроз изградњу погона) за прераду лековитог биља и шумских плодова, од посебног је значаја за

⁴⁵ Параушић, В., Михаиловић, Б., Кузман, Б. (2013): „Пољопривреда, прехранбена индустрија и развијеност удруживања у агропривреди“, у Монографији: *Стање и могућности развоја одрживе пољопривреде и руралног развоја у Подунављу*, Институт за економику пољопривреде, Београд, стр. 120-141.

обезбеђивање већег запошљавања у Општини, у којој се сакупљањем шумских плодова и лековитог биља, традиционално бави становништво и већи број привредних субјеката.

Општина Кладово некада је имала развијену производњу прехранбених производа. Данас је ова индустрија веома слабо развијена. Највише је заступљена производња вина и ракије, али велики број капацитета је на сектору породичних пољопривредних газдинстава и није регистрован. Од регистрованих и већих погона у овој области производње, издваја се винарија у оквиру приватизованог пољопривредног комбината «Кључ» (власници ове винарије су страни инвеститори, а њихово прво произведено вино било је бело вино «Душа Дунава»). Општину Неготин карактерише рад већег броја приватних/породичних винарија, као и рад неколицине малих кланица и млинова.

2.9. Инвестициона улагања у сектору примарне пољопривреде и прехранбене индустрије – пример Београда

Србија се налази у централној фази транзиције која би требало да представља радикални заокрет и праву прекретницу у будућем развоју домаће економије и њених актера. Развој тржишне економије може се убрзати приливом средстава кроз инвестиције у нова предузећа, докапитализацију постојећих предузећа и консолидацију финансијског система.

Међутим, многа предузећа у Србији имају неповољне пословне перформансе које се манифестују кроз опадање тржишног учешћа и рентабилитета, повећање задуживања, неадекватно инвестирање и повећан обим нових пословних подухвата на рачун примарног посла. Иако је установљен растући тренд ивестирања, макроекономски показатељи инвестиционих кретања у Србији показују висок ризик улагања у домаћа предузећа, који онемогућава динамичније ивестирање.⁴⁶ Смањењем ризика повећала би се атрактивност улагања, што је стимуланс за домаће и стране инвеститоре који вреднују различите комбинације ризика и приноса. Сходно томе, Србија и

⁴⁶ **Mihailović, B.**, Subić, J., Cvijanović, D. (2007): „Makroeconomic's indicators of investments moving in Serbia at period 2000-2005“, Simpozionul Internațional *Investițiile și Relansarea Economică*, Ediția a VII-a, SYMPOSIUM ON INVESTMENTS AND ECONOMIC RECOVERY, 25-27 Mai 2007, București, Academia de Studii Economice din București, Facultatea Management, Catedra de Eficiență Economică, pp. 23-34.

Београд постају све атрактивнија локација за интернационалне инвеститоре. Велики број мултинационалних компанија има развијено пословање у земљи. На листи водећих страних инвеститора налазе се компаније, као што су *Telenor*, *Mobilkom Austria*, *Philip Morris*, *Banca Intesa* и *InBev*, а у припреми су нови крупни инвестициони пројекти.⁴⁷ Београд се налази убедљиво на првом месту у Србији по приливу страних улагања.

Укупна вредност инвестиционих пројеката у главном граду креће се око 3,5 милијарде долара, а страним компанијама најинтересантније су услужне делатности: банкарство, трговина, телекомуникације, али и развој некретнина и производне гране.⁴⁸ Пословни амбијент у Београду и Србији знатно је унапређен захваљујући усвајању великог броја правних прописа од 2001. године. Основни циљеви законодавних реформи, који се одвијају у складу са регулативама Европске уније, обухватају једноставност пословања и сигурност улагања. У процесу придруживања ЕУ очекује се доношење бројних нових реформских прописа, а за инвеститоре највећи значај имају закони у области земљишта и изградње, као и регулатива индустријских и технолошких паркова.

Величина тржишта, макроекономска стабилност, трошкови пословања, људски ресурси, географски положај и инвестициона инфраструктура представљају најважније међу бројним факторима који Београд чине једном од најатрактивнијих локација за пословање у овом делу Европе. Такође, Београд свим инвеститорима нуди велики потенцијал продаје како на светском, тако и на домаћем тржишту који произилази из: бесцаринског приступа тржиштима Европске уније, САД-а, Русије и југоисточне Европе од скоро милијарду људи за највећи број индустријских и пољоприведних производа. Трошкови пословања у главном граду и земљи уопште релативно су повољни у компарацији са другим државама у региону, што представља резултат:⁴⁹

- **ниским пореским стопама**, као што су порез на добит од 10%, порез на додату вредност у износу од 8 или 18% и порез на зараде на нивоу од 12%;
- **бројних подстицаја за улагање**, у које спадају државне субвенције за директне инвестиције између 2.000 и 10.000 евра по новом радном месту, затим ослобођење од плаћања пореза на

⁴⁷ www.siepa.sr.gov.yu

⁴⁸ <http://www.beograd.rs/cms/view.php?id=1296806>

⁴⁹ <http://www.beograd.rs/cms/view.php?id=1296787>

добит у периоду од 10 година за велика улагања, као и изузеће од плаћања пореза на зараде и доприноса за социјално осигурање за раднике млађе од 30 и старије од 45 година;

- **јефтинијих комуналних производа и услуга**, попут електричне енергије, гаса или воде.

Квалитет и цена радна снаге представљају, по општој оцени инвеститора, један од кључних разлога за улагање у Београду и Србију у целини.⁵⁰ Такође, као резултат значајних улагања последњих година, Београд данас карактерише модерна саобраћајна и телекомуникациона инфраструктура.

Ради добијања што реалније слике о досадашњим инвестиционим активностима на нивоу Београда, у табелама и графиконима који следе је дат приказ улагања како на регионалном, тако и на националном нивоу.⁵¹ Сходно томе, истраживањем је обухваћен вишегодишњи инвестициони тренд у привреди Београда и карактеристике процеса инвестирања у привреди на територији Централне Србије, као и Републике Србије у целини.

Посматрајући период 1995. – 2005. године, може се констатовати да Београд карактеришу *два тренда која се односе на укупну инвестициону активност*. Наиме, у првом периоду (1995-2000.) уочљива су негативна осцилаторана кретања укупних инвестиција у Београду, с изузетком у 1999. години када је њихово учешће у укупним оствареним инвестицијама Р. Србије износило 38,47%. У другом периоду (2001-2005.) учешће укупно остварених инвестиција Београда у укупно оствареним инвестицијама у Србији расте са 37,13% (2001. год.) на 51,19% (2005. год.). У Централној Србији ситуација је другачија будући да се током целокупног анализираних периода евидентира релативно уједначено учешће које се креће у интервалу 70,01% до 81,80%. (Табела 5).

Подручје Београда има изузетно повољне услове за савремену пољопривредну производњу (клима, пољопривредно земљиште, водотокови, развијена прерађивачка индустрија). Ова привредна грана има стратегијски значај за снабдевање Београда прехранбеним производима, уз ресурсе са којима обилује шира околина (Војводина

⁵⁰ Људски ресурси у нашој земљи издвајају се по: високој продуктивности рада која, у оквиру индустрије, расте у просеку за 11% годишње; одличном техничком образовању, при чему 1/3 од око 14.000 дипломираних студената сваке године долази са факултета природних наука; знатно нижим трошковима који износе мање од 1/2 издатака за зараде у новим чланицама Европске уније из Источне Европе.

⁵¹ Стратегија развоја пољопривреде града Београда до 2015, Институт за економику пољопривреде, Београд, 2008.

и Шумадија). Београдски регион располаже са значајним земљишним потенцијалом од око 322.292 хектара пољопривредног земљишта, што чини 70% укупне територије Града Београда. У оквиру пољопривредног земљишта обрадиве површине износе 220.797 хектара, а ораничне површине 178.523 хектара. У структури ораничних површина жита учествују са око 58%, индустријско биље са 4%, поврће са 13% и крмно биље са 20%. Поред тога, београдско подручје располаже са значајним капацитетима у примарној сточарској производњи: 62.990 грла говеда и 190.220 свиња.⁵²

Табела 5. Просторна дистрибуција укупно остварених инвестиција*, у хиљ. динара

Године	Јединица мере	Територија		
		Република Србија	Централна Србија	Град Београд
1995	динар	3.572.344	2.621.685	1.231.203
	%	100,00	73,39	34,46
1996	динар	6.479.321	4.535.928	1.802.810
	%	100,00	70,01	27,82
1997	динар	9.953.940	7.376.806	2.444.773
	%	100,00	74,11	24,56
1998	динар	13.380.221	10.340.340	3.557.877
	%	100,00	77,28	26,59
1999	динар	17.488.422	13.978.308	6.727.090
	%	100,00	79,93	38,47
2000	динар	39.874.609	31.366.027	13.276.090
	%	100,00	78,66	33,29
2001	динар	55.188.399	41.840.003	20.493.935
	%	100,00	75,81	37,13
2002	динар	102.860.663	79.557.972	39.473.649
	%	100,00	77,35	38,38
2003	динар	115.662.223	89.976.409	49.996.904
	%	100,00	77,79	43,23
2004	динар	152.929.464	123.445.066	68.909.033
	%	100,00	80,72	45,06
2005	динар	163.549.507	133.776.108	83.713.081
	%	100,00	81,80	51,19

* Инвестиције у основна средства друштвеног сектора (који обухвата и задружни, мешовити и државни облик својине) у текућим ценама.

Извор: *Инвестиције Републике Србије, 1995-2005.*, РЗС, Београд, 1997-2007.

⁵² <http://www.beograd.org.yu/cms/view.php?id=1567>

Остварене инвестиције у пољопривреди Београда, у периоду 1995-2005. године, имале су учешћа у укупно оствареним инвестицијама у пољопривреди Републике Србије у границама од 6,15% до 38,90%. Међутим, и овде се уочавају два тренда (Табела 6). Први, опадајући тренд (1995-2000.), када су остварене инвестиције у пољопривреди Београда реализовале пад учешћа у укупно оствареним инвестицијама у пољопривреди Републике Србије са 18,53% (1995. год.) на 6,15% (2000. год). Током другог, растућег тренда (2001-2005.) ово учешће је порасло са 8,81% (2001.) на 38,90% (2005.). У Централној Србији се током анализираних периода, такође, евидентирају осцилације остварених инвестиција у пољопривреди, али са мањим амплитудама у времену (интервал учешћа од 31,74% до 57,25% у укупно оствареним инвестицијама у пољопривреди Републике Србије).

Табела 6. Просторна дистрибуција остварених инвестиција* у пољопривреди и рибарству, у хиљ. динара**

Године	Јединица мере	Територија		
		Република Србија	Централна Србија	Град Београд
1995	динар	200.019	96.726	37.070
	%	100,00	48,36	18,53
1996	динар	330.407	149.470	41.115
	%	100,00	45,24	12,44
1997	динар	459.784	220.260	57.424
	%	100,00	47,91	12,49
1998	динар	620.534	236.327	69.125
	%	100,00	38,08	11,14
1999	динар	738.513	323.136	92.050
	%	100,00	43,75	12,46
2000	динар	1.896.896	795.133	116.584
	%	100,00	41,92	6,15
2001	динар	3.146.845	998.683	277.186
	%	100,00	31,74	8,81
2002	динар	4.947.895	1.682.621	875.427
	%	100,00	34,01	17,69
2003	динар	3.260.612	1.219.717	683.081
	%	100,00	37,41	20,95
2004	динар	3.721.166	1.702.354	1.020.786
	%	100,00	45,75	27,43
2005	динар	5.028.799	2.878.779	1.956.146
	%	100,00	57,25	38,90

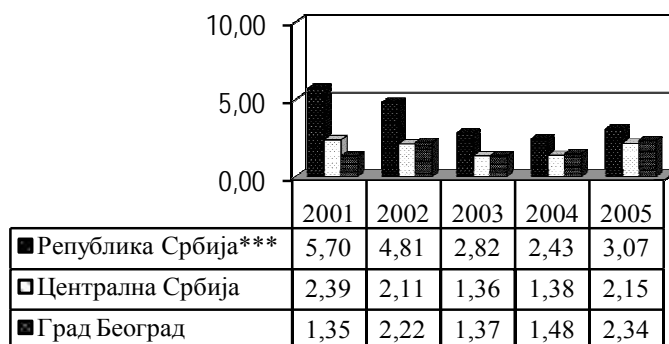
* Инвестиције у основна средства друштвеног сектора (који обухвата и задружни, мешовити и државни облик својине) у текућим ценама.

** Пољопривреда, рибарство, лов, шумарство и водопривреда (новији статистички преглед).

Извор: *Инвестиције Републике Србије, 1995-2005., РЗС, Београд, 1997-2007.*

Учешће пољопривредних инвестиција у укупно оствареним улагањима Београда, Централне Србије и Републике Србије у целини, приказано је и уз помоћ следеће *слике 1*.

Слика 1. Учешће пољопривреде* у укупно оствареним инвестицијама**

* Пољопривреда, рибарство, лов, шумарство и водопривреда (новији статистички преглед).

** Инвестиције у основна средства друштвеног сектора (који обухвата и задружни, мешовити и државни облик својине) у текућим ценама.

*** Нису обухваћени подаци за Косово и Метохију.

Извор: *Инвестиције Републике Србије, 1995 -2005., РЗС, Београд, 1997-2007.*

Током посматраног периода (2001-2005.година), учешће пољопривредних инвестиција у укупно оствареним инвестицијама Београда порасло је са 1,35% на 2,34%. У Централној Србији ово учешће је током обухваћеног периода било релативно уједначено, уз благу опадајућу тенденцију. Наиме, оно се кретало на нивоу од нешто преко 2,0% (са изузетком у 2002. и 2003. години). С друге стране, у Републици Србији се евидентира нешто интензивнији опадајући тренд учешћа пољопривреде у укупно оствареним инвестицијама са 5,70% (2001.) на 3,07% (2005.).

Подробнија инвестициона анализа захтева истраживање инвестиционих кретања на нивоу београдских општина (*Табела 7*). Просторна дистрибуција укупно остварених инвестиција издваја неколико београдских општина са значајним учешћем у укупно оствареним инвестицијама у Београду у периоду 2001-2005. година: Врачар (4,92%-15,02%); Нови Београд (8,37%-19,19%); Палилула

(21,90%-35,15%); Савски Венац (6,05%-13,04%) и Стари Град (10,51%-21,57%). У 2005 години у општини Палилула евидентира се највеће учешће у укупно оствареним инвестицијама у Београду од 24,71%.

Табела 7. Просторна дистрибуција укупно остварених инвестиција*, у хиљ. Динара

Територија/ Општина	Једин. мере	Године				
		2001	2002	2003	2004	2005
Град Београд	динар	20.493.935	39.473.649	49.996.904	68.909.033	83.713.081
	%	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00
Барајево	динар	3.257	49.572	4.851	26.097	13.648
	%	0,02	0,13	0,01	0,04	0,02
Вождовац	динар	1.149.488	1.146.112	2.788.846	4.046.097	6.218.201
	%	5,61	2,90	5,58	5,87	7,43
Врачар	динар	3.077.532	5.231.995	5.493.299	3.393.092	5.930.248
	%	15,02	13,25	10,99	4,92	7,08
Гроцка	динар	98.610	74.667	136.257	79.606	143.622
	%	0,48	0,19	0,27	0,12	0,17
Звездара	динар	557.859	1.423.833	1.222.140	1.560.290	13.756.986
	%	2,72	3,61	2,44	2,26	16,43
Земун	динар	1.088.183	1.127.609	2.045.363	3.156.436	3.450.255
	%	5,31	2,86	4,09	4,58	4,12
Лазаревац	динар	219.996	397.865	1.145.411	2.007.792	3.423.281
	%	1,07	1,01	2,29	2,91	4,09
Младеновац	динар	37.535	162.079	148.802	108.365	286.589
	%	0,18	0,41	0,30	0,16	0,34
Нови Београд	динар	3.933.315	3.304.917	8.270.112	8.669.979	9.016.836
	%	19,19	8,37	16,54	12,58	10,77
Обреновац	динар	116.925	57.844	1.278.719	6.542.867	2.676.654
	%	0,57	0,15	2,56	9,49	3,20
Палилула	динар	4.487.989	13.873.993	14.756.844	23.991.784	20.684.054
	%	21,90	35,15	29,52	34,82	24,71
Раковица	динар	250.225	120.320	113.912	207.474	173.405
	%	1,22	0,30	0,23	0,30	0,21
Савски Венац	динар	2.672.951	2.706.277	3.797.077	4.847.822	5.063.237
	%	13,04	6,86	7,59	7,04	6,05
Сопот	динар	1.611	4.715	46.223	81.322	131.115
	%	0,01	0,01	0,09	0,12	0,16
Стари Град	динар	2.153.652	8.515.868	6.421.808	8.178.524	10.665.543
	%	10,51	21,57	12,84	11,87	12,74
Чукарица	динар	644.807	1.275.983	2.327.240	2.011.486	1.952.542
	%	3,15	3,23	4,65	2,92	2,33
Сурчин	динар	-	-	-	-	126.865
	%	-	-	-	-	0,15

* Инвестиције у основна средства друштвеног сектора (који обухвата и задружни, мешовити и државни облик својине) у текућим ценама.

Извор: *Инвестиције Републике Србије, 1995-2005.*, РЗС, Београд, 1997-2007.

Просторна дистрибуција остварених инвестиција у пољопривреди и рибарству у периоду 2001-2005. година указује на изразитије осцилације овог учешћа (Табела 8).

Табела 8. Просторна дистрибуција остварених инвестиција у пољопривреди и рибарству, у хиљ. динара**

Територија/ Општина	Једин. мере	Године				
		2001	2002	2003	2004	2005
Град Београд	динар	277.186	875.427	683.081	1.020.786	1.956.146
	%	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00
Барајево	динар	-	-	-	-	-
	%	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00
Вождовац	динар	96	6.494	46	384	322
	%	0,03	0,74	0,01	0,04	0,02
Врачар	динар	220	138.480	4.863	14.457	2.607
	%	0,08	15,82	0,71	1,42	0,13
Гроцка	динар	14.091	8.998	12.939	1.058	4.411
	%	5,08	1,03	1,89	0,10	0,23
Звездара	динар	-	-	-	-	-
	%	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00
Земун	динар	38.189	54.388	40.481	34.924	5.031
	%	13,78	6,21	5,93	3,42	0,26
Лазаревац	динар	1.001	1.486	2.667	9.737	9.708
	%	0,36	0,17	0,39	0,95	0,50
Младеновац	динар	-	-	-	-	-
	%	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00
Нови Београд	динар	2.932	643	119.245	255.650	1.048.807
	%	1,06	0,07	17,46	25,04	53,62
Обреновац	динар	1.919	1.081	1.991	36.257	57.517
	%	0,69	0,12	0,29	3,55	2,94
Палилула	динар	182.320	606.871	477.726	585.434	583.155
	%	65,78	69,32	69,94	57,35	29,81
Раковица	динар	6.356	-	-	-	4.192
	%	2,29	0,00	0,00	0,00	0,21
Савски Венац	динар	3.894	179	1.573	11.398	20.463
	%	1,40	0,02	0,23	1,12	1,05
Сопот	динар	-	-	-	-	-
	%	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00
Стари Град	динар	26.168	54.746	2.542	38.134	87.296
	%	9,44	6,25	0,37	3,74	4,46
Чукарица	динар	-	2.062	19.008	33.353	21.912
	%	0,00	0,24	2,78	3,27	1,12
Сурчин	динар	-	-	-	-	110.725
	%	0,00	0,00	0,00	0,00	5,66

* Инвестиције у основна средства друштвеног сектора (који обухвата и задружни, мешовити и државни облик својине) у текућим ценама; ** Пољопривреда, рибарство, лов, шумарство и водопривреда (новији статистички преглед).

Извор: Инвестиције Републике Србије, 1995-2005., РЗС, Београд, 1997-2007.

Наиме, и код општина које имају значајно учешће у укупним инвестицијама пољопривреде и рибарства у Београду, уочавају се интензивна колебања током анализираниог периода: Врачар (0,08%-15,82%); Земун (0,26%-13,78%); Нови Београд (0,07%-53,62%); Палилула (29,81%-69,94%). У појединим општинама током целог обухваћеног периода не постоје остварене инвестиције у пољопривреди и рибарству, као што је случај у Барајеву, Звездари, Младеновцу и Сопоту. У 2005 години у општини Нови Београд евидентира се највеће учешће у укупно оствареним инвестицијама у пољопривреди и рибарству у Београду од 53,62%.⁵³

Имајући у виду претходно наведена колебања у инвестицијама, како укупним, тако и у пољопривреди, потребно је креирати повољнију инвестициону климу у Србији и Београду. Наиме, у циљу унапређења инвестиционе активности неопходно је заокружити фискални, монетарни, спољнотрговински и правни систем. Креирање повољног амбијента за инвестиције подразумева следеће мере:

- Радикално фискално прилагођавање је апсолутно битан услов за успешну реализацију програма стабилизације економских токова и завршетак приватизације предузећа у Србији.⁵⁴ Јавна потрошња се мора свести на ниво што ближи пореском капацитету привреде и становништва
- Свођење инфлације у разумне оквире рестриктивном монетарном политиком, која подразумева да понуда новца прати достигнути ниво привредне активности; успостављање конвертибилности националне валуте; релативно стабилан девизни курс, тј. режим контролисаног флукутирања.
- Успостављање правне државе и формирање институција које гарантују и обезбеђују финансијску дисциплину у привреди, и то, пре свега, кроз процесе стечаја, банкротства, ликвидације или преузимања неуспешних фирми. Финансијска дисциплина подразумева тврдо буџетско ограничење на макро и микро нивоу. Реформе у сегменту цена кроз подстицање механизма тржишног формирања цена. Реалне тржишне цене су показатељ исплатљивости инвестиција у поједине привредне секторе и уједно индикатор трошковне ефикасности предузећа.

⁵³ Стратегија развоја пољопривреде града Београда до 2015, Институт за економику пољопривреде, Београд, 2008.

⁵⁴ **Simonović, Z.**, Jelocnik, M., Subić, J. (2013): „Tax Policy in Serbian Agriculture“, *Economics of Agriculture*, Belgrade, No. 3/2013, pp. 637-651.

2.10. Пољопривредна предузећа и велики пољопривредни системи – пример Београда

Пољопривреда има стратегијски значај за снабдевање Београда прехранбеним производима, уз ресурсе са којима обилује шира околина (Војводина и Шумадија). Београд располаже значајним капацитетима за прераду основних пољопривредних производа (пшеница, шећерна репа, уљарице, месо, млеко, воће, поврће и др).

Примарна пољопривредна производња обезбеђује сировине у највећем проценту. Годишња производња прехранбене индустрије Београда у оптималним условима износила је: 100.000 брашна, 90.000 тона хлеба и пецива, 80.000.000 литара конзумног млека, 45.000 тона свежег меса, 40-50.000 тона шећера, 1.200 тона сировог сојиног уља⁵⁵. Досадашња улога пољопривредних предузећа огледала се у следећем:

- Економија величине пољопривредних предузећа омогућавала је примену савремене технике и технологије и успостављање и развој семенске производње;
- Концентрација стручних кадрова омогућавала је развој науке и агротехнике и њихов трансфер на сељачка газдинства;
- Пољопривредна предузећа била су иницијална каписла за настанак и развој прехранбене индустрије у истим организационим оквирима комбинатског типа;
- Државна, а касније друштвена својина, као основа за успостављање утицаја државе на пољопривредна предузећа, доделила им је улогу производјача јефтиних производа у функцији очувања самодовољности основних пољопривредних производа, стратешке стабилности земље и социјалне сигурности грађана,
- Концепт развоја пољопривреде, који је омогућавао директну административну контролу токова у пољопривреди дао је овим предузећима улогу посредника између сељачких газдинстава с једне стране и производјача инпута прехранбне индустрије с друге стране.

Као и сва друга предузећа имају законску обавезу вођења пословних књига, плаћања пореза на промет, имовину, остварену добит, тако да је у том погледу њихов формално-правни положај далеко неповољнији од положаја сељачких газдинстава. Акцент је на мање радно интензивним линијама производње и релативно је висок степен специјализације у оквиру појединих производних јединица.

⁵⁵ <http://www.beograd.org.yu/cms/view.php?id=1567>

Пољопривредна предузећа имају релативно висок ниво примене агротехничких мера (у односу на индивидуална газдинства) за шта величина поседа није ограничавајући фактор. Њихова организациона структура је веома сложена и често претерано разуђена, а условљена је развијеношћу и бројношћу пословних функција, формално-правним положајем, специјализацијом производње и сл.

Пољопривредна предузећа још увек располажу извесним капацитетима за складиштење и дораду пољопривредних производа, с обзиром да је њихов развој ишао у правцу изградње великих пословних система комбинатског типа, што је подразумевало и развој прехранбене индустрије у оквирима пољопривредних предузећа. Већи део прехранбене индустрије организационо се издвојио из састава пољопривредних предузећа у посебне пословне системе, али се извесни део капацитета складиштења, дораде и примарне прераде пољопривредних производа, ипак, задржао у саставу пољопривредних предузећа.

У сектору пољопривреде Београда регистровано је 409 предузећа, од којих 401 послује у области пољопривреде, лова и шумарства, а 8 предузећа у рибарству.⁵⁶ Анализа облика организовања предузећа указује да доминантно учешће имају друштва са ограниченом одговорношћу (68,46%). Остали облици организовања привредних друштава имају релативно мало учешће као што су ортачка (5,13%) и акционарска друштва (5,38%)⁵⁷. С друге стране, анализа облика својине показује следећу структуру: друштвена (1,96%), приватна (74,33%), задружна (14,91%), мешовита (3,42%), државна (2,69%) и без ознаке (2,69%). У овој структури својине уочљиво је да је процес приватизације у завршној фази, будући да приватна предузећа имају учешће од 74,33%, а друштвена само 1,69% од укупног броја пољопривредних предузећа у Београду. Што се тиче порекла капитала, по учешћу је најзначајнији домаћи капитал (89,73%), следе страни (4,65%), мешовити (4,65%) и без ознаке (0,98%). Међутим, имајући у виду колебања у инвестиционој активности, недостатак домаће акумулације, као и инвестиционоу кратковидност приватизованих предузећа, потребно је анимирати страни капитал како би се надоместио јаз између домаћих ограничених средстава и крупнијих инвестиционих пројеката.

Кадровска оспособљеност и техничко технолошка опремљеност предузећа представљају основ за развијену: прехранбену индустрију

⁵⁶ Статистички годишњак Београда, 2006

⁵⁷ Статистички годишњак Београда, 2006.

(значајни извозници су индустрија меса, млека, воћа и поврћа, смрзнуте хране, кондиторских производа и др); индустрију пића (еминентни су извозници вина, ракије, пива и других алкохолних и безалкохолних пића).

Београд спада у ретке градове који је у оптималним условима својом агроиндустријском производњом задовољавао највећи део потреба у основним пољопривредно-прехранбеним производима. Истраживачи и научници остварили су значајне резултате у производњи хибридних врста кукуруза којим се у свету засеје сваке године више од 2.500.000 хектара.⁵⁸ Поједина пољопривредна предузећа су оспособљена за трансфер знања и комплетан инжењеринг у оквиру агрокомплекса.

Пољопривредна предузећа Београда су скоро равномерно распоређена по појединим београдским општинама.⁵⁹ Наиме, учешће правних лица у сектору пољопривреде по општинама креће се у интервалу од 1,22% до 11,49%.⁶⁰ Највећа концентрација пољопривредних предузећа евидентира се у општинама: Нови Београд (11,49%), Палилула (11,25%), Сурчин (7,03%), Вождовац (7,33%) и Стари Град (7,33%). С друге стране, најмање учешће правних лица у сектору пољопривреде Београда присутно је у општинама: Сопот (1,22%), Обреновац (1,71%), Раковица (2,93%), Лазаревац (2,69%) и Вождовац (2,69%). Од укупног број пољопривредних предузећа у Београду 98,00% је регистровано у области пољопривреде, лова и шумарства, а само 2,00% у риболову и то у општинама: Звездара (2 предузећа), Обреновац (1 предузеће), Палилула (2 предузећа), Раковица (1 предузеће), Чукарица (1 предузеће).

У погледу пољопривредне механизације, пољопривредна предузећа учествују у укупном броју трактора у Београду са 1,67%, а броју комбајна са 15,5%.⁶¹ Од укупно 717 трактора у власништву пољопривредних предузећа и земљорадничких задруга 2,93% спада у категорију једноосовинских трактора, а 97,07% двоосовинских трактора. У последњој категорији доминантан је број двоосовинских трактора (њих 548) снаге преко 37 kW. Од укупног броја комбајна у

⁵⁸ <http://www.beograd.org.yu/cms/view.php?id=1567>

⁵⁹ Стратегија развоја пољопривреде града Београда до 2015, Институт за економику пољопривреде, Београд, 2008.

⁶⁰ Статистички годишњак Београда, 2006., стр. 196-197.

⁶¹ Статистички годишњак Београда, 2006., стр. 213.

Београду, за стрна жита је намењено 69,72%, при чему је уочљиво да се њихов број смањило за 45 комбајна у периоду 1995-2001.

Сложени агросистеми. Малобројни, високо развијени гиганти у српској пољопривреди (ПКБ Корпорација, Делта Аграр и др.) само су мала острва у мору још увек претежно традиционалне сељачке пољопривреде. Потребу њиховог постојања не би требало посебно доказивати, с обзиром да је више него јасно да - једино ови системи могу обезбедити већу производњу (натурално, квантитативно) и примену научних решења, односно техничко-технолошких инвенција. Сложени пословни системи састоје се од већег броја организационих јединица, за које је карактеристичан релативно велики делокруг самосталног пословног одлучивања. Најчешће је сложени пословни систем састављен од већег броја посебних привредних субјеката предузећа, која имају посебан правни и економски статус (жиро-рачун). Оно што повезује ова предузећа у сложени пословни систем је власништво, односно интереси већинских акционара у овим предузећима.

Поједина предузећа у оквиру сложених пословних система у агроиндустрији најчешће су међусобно производно-технолошки повезана. Ако постоји оваква повезаност у оквиру сложених пословних система, онда су она обично организована по принципу стратешких пословних јединица, односно профитних центара. У том случају, приоритени циљ није профит појединачних предузећа, већ максимални укупни профит на нивоу целине сложеног система, а он по правилу не представља прост збир максимизираних профита појединачних предузећа, због синергетских веза које постоје између њих.

Код великих система у агрокомплексу Београда највећи проблем није недостатак инвестиција, већ недостатак могућности преживљавања, услед притисака приватизације да се велики системи уситне.⁶² Раздвојени су репроланци, као и примарна пољопривредна производња од прераде, а на тржишту доминирају трговци и увознички лоби. Изгубиле су се све функције једног солидног система који је функционисао у претходном периоду, који је био базиран на великим системима у аграру, око којих су се окупљале земљорадничке задруге и мали поседници. Такође, проблем субвенција није решен на адекватан начин. Сходно томе, намеће се питање шта треба

⁶² Место и улога великих пољопривредних система у стратегији развоја пољопривреде, прехранбене индустрије и руралног развоја на подручју града Београда, Фокус група, Привредна комора Београда, 23. мај 2008.

стимулисати: одређени тип власништва, облик организовања или квалитетан тржишни производ. Субвенције се дају до сто хектара, сто јунади, сто крава, те је потребно изабрати неколико кључних области које треба подржати.

Као значајно ограничење јавља се и начин опорезивања пољопривредних предузећа. Пољопривреда је нерентабилна грана свуда у свету, али су у Србији пореска оптерећења иста као за самопослуге и сл. Истовремено, при отпочињању посла у агробизнису, предузетници се суочавају са проблемом недовољно развијеног агроинжењеринга, док технолошка основа значајно заостаје са актуелним технолошким решењима у свету. Битан фактор који утиче на перформансе великих система у агрокомплексу Србије представља проблем закупа пољопривредног земљишта. ПКБ Корпорација има 22.000 ха обрадивог земљишта, а од тога 17.000 ха државног земљишта и при томе највећу жетвену површину пшенице и највећи принос. Последично, није могућа ефикасна приватизација док се не реши тај проблем.

2.11. Стратешки циљеви и главни правци активности - пример Београда

Код пољопривредних предузећа и великих пољопривредних система у Београду може се формулисати следећи *стратешки циљ*:

„Унапређење конкурентности и тржишног пословања пољопривредних предузећа и великих пољопривредних система, уз допринос одрживом развоју пољопривреде и села, заштити животне средине и ретких природних ресурса”.

Главни правци активности, који ће обезбедити постизање стратешког циља, фокусирани су на прилагођавање пољопривредних предузећа и агросистема у правцу:⁶³

1. *Завршетка процеса приватизације и реструктурирања пословања.* Реструктурирање пољопривредних предузећа углавном се третира као њихова власничка трансформација. Међутим, она је само почетна фаза реструктурирања и уједно покретач за успостављање организационе и пословне ефикасности. Примарни задатак власничке трансформације пољопривредних предузећа је успостављање структуре

⁶³ Стратегија развоја пољопривреде града Београда до 2015, Институт за економику пољопривреде, Београд, 2008.

власништва, која ће се одразити на контролу њиховог понашања, тј. менаџера који га воде и бити стимуланс за остале облике реструктурирања (тржишно, организационо, пословно и финансијско).

2. *Унапређења продуктивности кроз инвестиције у производњу* (усвајање нових знања и технологија, повећање капацитета и модернизација машина и опрема, увођење система наводњавања и одводњавања), маркетинг и увођење система квалитета у складу са стандардима ЕУ. У дугорчним плановима развоја производње неопходно је предвидети разраду програма производње на бази примене савремене технологије, који би обухватили све фазе репродукционе целине почев од примарне производње, преко индустријске прераде и промета до потрошње свих важнијих пољопривредних производа (пшеница, кукуруз, месо, сунцокрет, шећерна репа, млеко, јаја и др).
3. *Едукације кадрова и унапређења сарадње са стручно-саветодавном службом*. Потребно је донети одговарајућу законску подлогу, посебно Закон о стручно-саветодавној служби, контроли квалитета и сл. Развој пољопривреде се више него икад ослања на резултате научних истраживања и њиховој практичној примени. Истраживање је у надлежности Министарства за науку и заштиту животне средине - МНЗЖС. Истраживања у области пољопривреде обавља широка мрежа државних института, завода и универзитета и углавном су усмерена ка побољшању производње. Програми истраживања треба да одговарају потребама пољопривредних предузећа како би резултати ових истраживања повећали конкурентност ове групе предузећа и тиме појачали њихову позицију на тржишту.
4. *Унапређење производне пољопривредне структуре*. Већа заступљеност сточарске производње, затим семенске производње, производње индустријског биља, виноградарства, воћарства, повртарства, органске производње. Нарочито је значајно проширити савремену технологију на производњу поврћа, воћа и грожђа. Такође, мора се инвестирати у развој модерних метода и поступака чувања свежих и прерађених пољопривредно – прехранбених производа.
5. *Подстицање удруживања и интеграција*. Велика могућност постоји у формирању кластера примарних произвођача, пољопривредних предузећа, трговаца и сектора услуга. Србија традиционално има добар квалитет меса, поврћа, воћа и неколико квалитетних прерађивача пољопривредних производа.

Повезивањем у групације повећала би се домаћа производња прехранбених производа и дошло би до повећања квалитета производа који би били конкурентнији у извозу. Истовремено би дошло до развоја пратећих делатности, као што су дистрибуција, трговина на велико и мало, превоз, складиштење, припрема и достава финалних производа. Развој кластера би значио и повећање запослености.

Истовремено, могу се формуласти одређени **специфични циљеви, мере и пројекти за њихову реализацију**.⁶⁴ На пример:

“Специфични циљ 1.1. Унапређење људског потенцијала”.

Да би се унапредила конкурентност пољопривредног сектора града Београда неопходна је реализација адекватних мера и пројеката на плану унапређења људског потенцијала. Активности на овом плану укључују пре свега, већу повезаност науке и праксе преко реорганизованих пољопривредних станица, саветодавне службе, матичне службе, земљорадничких задруга и других удружења пољопривредника; развој и имплементацију нових знања и вештина пољопривредника кроз савете, обуке, семинаре, курсеве; подршку младим пољопривредницима у модернизацији газдинства. Сви пројекти у овој области морају базирати на адекватној државној подршци (финансијској, саветодавној, логистичкој) и координираним активностима јавног и приватног сектора.

Мера 1.1.1. *Већа повезаност науке и праксе преко реорганизованих пољопривредних станица, саветодавне службе, матичне службе, земљорадничких задруга и других удружења пољопривредника;*

Пројекат 1.1.1.1. *Београдски програм развоја локалне саветодавне службе и запошљавања локалних саветодаваца;*

Основне претпоставке за реализацију овог пројекта су следеће:

(а) сачинити вишегодишњи програм едукација локалних саветодаваца; (б) увести менторски рад у односу на локалне саветодавце, (в) донети одговарајуће програме саветодавног рада; (г) програмски објединити активности свих релевантних ресурса Института за примену науке у пољопривреди, Националне службе за запошљавање, Министарства за пољопривреду, Градског и општинских секретаријата за привреду/пољопривреду као и других.

⁶⁴ Стратегија развоја пољопривреде града Београда до 2015, Институт за економику пољопривреде, Београд, 2008.

Пројекат 1.1.1.2. *Ефикасна организација стручне пољопривредне службе;*

Организовати стручне пољопривредне службе тако да буде на услузи свим заинтересованим корисницима, кроз бесплатне савете и информације и свакодневно присуство на терену, од заснивања производње до њене тржишне финализације. Сходно томе, обезбедити евалуацију и мониторинг рада локалне саветодавне службе, укључив лиценцирање ментора и саветодаваца; мониторинг треба да обухвати не само саветодавце и њихове менторе него и њихове клијенте – сељаци, произвођаче и друге кориснике саветодавног рада. Иницијативу са градског нивоа покренути код Министарства пољопривреде и Министарства финансија.

Пројекат 1.1.1.3. *Институционализација саветодавне политике;*

Доношење нових прописа (закон, уредбе, правилници), треба да обухвати више различитих аспеката, а нарочито: (1) решавање концепта и власничког статуса пољопривредног саветодавства - углавном јавно (државно), односно шта и под којим условима као приватно саветодавство; (2) формирање адекватне територијалне организације која ће омогућити да саветодавном службом буде обухваћен што већи број произвођача-фармера (најважнији циљ саветодавства), што подразумева развој локалне саветодавне службе унутар целовитог саветодавног система. (3) стабилне изворе и знатно већа средстава за саветодавство (сигурно финансирање, највећим делом из буџета, а мањим од комерцијализације неких услуга). Потребна је координирана акција и државног, цивилног и јавног сектора у правцу усвајања пројеката.

Пројекат 1.1.1.4. *Формирање националног удружења консултаната;*

Србија није члан међународних консултантских удружења, што може неповољно утицати на даљи развој консалтинга, као и на необавештеност предузећа о позитивним ефектима консалтинга. Значајна подршка развоју сектора консалтинга остварила би се кроз формирање националног удружења консултаната, будући да су међународна удружења фокусирана на координацију консултантског рада на националном и регионалном нивоу. Једно од таквих удружења је Европска федерација удружења менаџмент консултаната („ФЕАЦО“). У условима растућег броја консултаната у Европи, постоји јасна потреба предузећа да препознају квалификоване и професионалне консултантске организације. Чланство националних удружења консултаната у „ФЕАЦО“ захтева поштовање смерница

професионалног понашања и најбоље пословне праксе, што помаже предузећима у избору консултаната. Основна сврха „ФЕАЦО“ је промоција и развој менаџмент консалтинга у Европи кроз обезбеђење подршке националним удружењима, будући да колективни рад овог удружења даје далеко веће ефекте од збира парцијалних активности националних удружења менаџмент консултаната. Иницијативу са градског нивоа покренути код Министарства пољопривреде и Министарства финансија.

Мера 1.1.2. *Развој и имплементација нових знања и вештина пољопривредника кроз савете, обуке, семинаре, курсеве;*

Пројекат 1.1.2.1. *Планска и систематска едукација саветодаваца;*

Специјализација саветодаваца подразумева познавање специфичних области попут, социо-економског саветодавства, еколошког саветодавства, као и упознавање са новим прописима и стандардима у ЕУ. С тим у вези је и стимулисање стратешког планирања развоја и повезивања АКИС-а (Система знања и информација у пољопривреди) и различитих центара за едукацију саветодаваца. То могу бити посебни центри за ту намену, али и факултети, истраживачки институти, школе и различите институције које, зависно од потреба саветодаваца, пружају додатну едукацију. На тај начин консултанти обогаћују своје знање и оплемењују пословно искуство. Стечена знања се даље преносе и омогућавају решавање конкретних пословних проблема клијената. Неопходан је партнерски однос државног, цивилног и јавног сектора у правцу усвајања пројеката.

Пројекат 1.1.2.2. *Формирање стручних саветодавних служби за пољопривреду при општинама;*

Формирање стручних саветодавних служби за пољопривреду при општинама подразумева ангажовање стручног кадра за саветодавну помоћ и услуге пољопривредницима уз израду општинских стратегија развоја пољопривреде. Успостављање посебних специјализованих саветодавних служби у општинама са циљем обављања саветодавних послова, као и стручних послова на унапређењу пољопривредне производње код земљорадника, пољопривредних газдинства и других произвођача. Реализација пројекта захтева покретање иницијативе код градске управе.

Пројекат 1.1.2.3. *Трансфер савремених научних и стручних достигнућа;*

Подршка државе у правцу трансфера савремених научних и стручних достигнућа кроз: бесплатне или (од стране државе или

локалне самоуправе) високорегресиране испоруке садница (квалитетне, безвирусне и високопродуктивне саднице нових сорти воћа и грожђа), семена ратарских и повртарских култура и расног подмлатка (квалитетна расна грла), уз обавезне бесплатне стручне препоруке и савете произвођачима, као и мониторинг употребе ових квалитетних инпута од стране произвођача. Подршка је неопходна не само пољопривредним произвођачима већ и прерађивачима и трговцима, односно свим учесницима у производном ланцу и то о: производњи, тржишним кретањима, економици пословања, еколошким и другим захтевима за заштиту животне средине, условима, стандардима и протоколима произвођачке праксе, бизнис плановима итд. Иницијативу са градског нивоа покренути код Министарства пољопривреде и Министарства финансија.

Пројекат 1.1.2.4. Едукација, обука и семинари за произвођача;

Потребно је донети одговарајућу законску подлогу, посебно Закон о стручно-саветодавној служби, контроли квалитета и сл. Развој пољопривреде се више него икад ослања на резултате научних истраживања и њиховој практичној примени. Истраживања у области пољопривреде обавља широка мрежа државних института, завода и универзитета и углавном су усмерена ка побољшању производње, али имају малу практичну примену. Консултантима могу организовати програме едукације, обуке и семинара који ће унапредити информатичку писменост, познавање агро-бизниса и сл. и тиме повећати мотивацију произвођача за даље оспособљавање и рад. Неопходан је партнерски однос државног, цивилног и јавног сектора у правцу усвајања пројеката.

Мера 1.1.3. Подршка младим пољопривредницима у модернизацији газдинства;

Пројекат 1.1.3.1. Већи подстицаји из аграрног буџета за младе пољопривреднике;

Пројекат се састоји у интензивирању финансијске подршке за младе пољопривреднике из аграрног буџета у виду давања већих субвенција и повећаној контроли трошења средстава како би се елиминисале злоупотребе. Иницијативу са градског нивоа покренути код Министарства пољопривреде и Министарства финансија.

Пројекат 1.1.3.2. Развој манифестација у области пољопривреде;

Подршка организацији препознатљивих догађаја у области воћарства и сточарства-сајмова, конференција, малих високоспецијализираних сајмова који треба да помогну удруживање произвођача и свих осталих интересних страна у Београду и региону.

Потребна је координирана акција и државног, цивилног и јавног сектора у правцу усвајања пројеката.

„Специфични циљ 1.2. Подржати развој нових прерађивачких капацитета према расположивим стратешким сировинама и захтевима тржишта”. Унапређење продуктивности може се остварити кроз инвестиције у производњу (усвајање нових знања и технологија, повећање капацитета и модернизација машина и опрема, увођење система наводњавања и одводњавања), маркетинг и увођење система квалитета у складу са стандардима ЕУ. У дугорчним плановима развоја производње неопходно је предвидети разраду програма производње на бази примене савремене технологије, који би обухватили све фазе репродукционе целине почев од примарне производње, преко индустријске прераде и промета до потрошње свих важнијих пољопривредних производа (пшеница, кукуруз, месо, сунцокрет, шећерна репа, млеко, јаја и др). Сходно томе, потребно је подржати инвестиције у правцу повећања броја малих и средњих предузећа са тржишно пропульзивним и извозним програмима производње.

Мера 1.2.1. Подржати инвестиције у правцу повећања броја малих и средњих предузећа са тржишно пропульзивним и извозним програмима производње (производња органских производа, производа на бази лековитог и ароматичног биља, на бази меда, аутохтоних производа и сл.);

Пројекат 1.2.1.1. Пореска подршка за инвестиције у мале погоне за прераду производа високог квалитета намењеног извозу;

Кроз смањење пореских стопа стимулисати домаће и стране инвестиције у мале погоне за прераду производа високог квалитета намењеног извозу. Истовремено, стране инвеститоре треба упознати са могућностима и ограничењима улагања у ову област. Иницијативу са градског нивоа покренути код Министарства финансија.

Пројекат 1.2.1.2. Унапређење производне пољопривредне структуре;

Већа заступљеност сточарске производње, затим семенске производње, производње индустријског биља, виноградарства, воћарства, повртарства, органске производње. Нарочито је значајно проширити савремену технологију на производњу поврћа, воћа и грочја. Такође, мора се инвестирати у развој модерних метода и поступака чувања свежих и прерађених пољопривредно – прехрамбених производа. Иницијативу са градског нивоа покренути код Министарства пољопривреде.

Пројекат 1.2.1.3. Подстицање удруживања и интеграција;

Велика могућност постоји у формирању кластера примарних произвођача, пољопривредних предузећа, трговаца и сектора услуга. Србија традиционално има добар квалитет меса, поврћа, воћа и неколико квалитетних прерађивача пољопривредних производа. Повезивањем у групације повећала би се домаћа производња прехранбених производа и дошло би до повећања квалитета производа који би били конкурентнији у извозу. Истовремено би дошло до развоја пратећих делатности, као што су дистрибуција, трговина на велико и мало, превоз, складиштење, припрема и достава финалних производа. Развој кластера би значио и повећање запослености. Неопходан је партнерски однос државног, цивилног и јавног сектора у правцу усвајања пројеката.

3. РУРАЛНА ПОДРУЧЈА У СРБИЈИ И НОВЕ ПОЛИТИКЕ РУРАЛНОГ РАЗВОЈА

3.1. Карактеристике руралних подручја у Србији

Рурална подручја Србије одликују се високим степеном издиференцираности у погледу природних, инфраструктурних и других услова за пољопривредну производњу, близине тржишта, услова за тржишни пласман производа – издиференцираност на плану економског, социјалног, инфраструктурног развоја, демографских карактеристика и сл. Привредна структура руралних подручја Србије је високо зависна од примарног сектора и још увек заснована на исцрпљивању природних ресурса. Доминира традиционална, монофункционална пољопривреда, а тржиште радне снаге у руралним подручјима карактерише: неповољнија старосна и образовна структура у односу на укупно становништво, већа незапосленост радно активног становништва, запосленост у примарном сектору је висока (висока зависност од пољопривреде), а у терцијалном ниска (прерада и дорада пољопривредних производа, друге индустријске гране и терцијални сектор су недовољно развијени). Заступљеност приватног сектора је такође скромна (највише заступљен у трговини). Доминантан део руралне радне снаге у Србији, тј. доминантан део радно активног руралног становништва Србије ради у пољопривреди, што Србију сврстава у ред најаграрнијих европских земаља. Ово је последица пре свега недовољно развијене и диверсификоване привредне структуре, која је још увек великим делом ослоњена на пољопривреду и прехранбену индустрију. Недостатак радних места и смањене могућности запошљавања основна су одлика руралног тржишта рада.

С друге стране пољопривреда заснована на малим породичним газдинствима, са ниском продуктивношћу и малим тржишним вишковима и није у могућности да обезбеди адекватан доходак онима који од ње живе. Истовремено, једна од главних карактеристика сиромаштва у Србији јесте управо рурално сиромаштво, а међу руралном популацијом су веома осетљиве следеће категорије: пољопривредни произвођачи који се баве искључиво пољопривредом, односно приходе остварују само у овој области, старија лица и пензионери, жене, млади, расељена лица. Основни узроци сиромаштва пољопривредних газдинстава огледају су у неповољној власничкој структури, неразвијеном тржишту капитала, неадекватном људском потенцијалу и недовољној диверсификација дохотка и активности.

Присутан је тренд повећања учешћа газдинстава средње величине (1-5ха) међу сиромашнијим категоријама домаћинства, што је условљено јачањем дуалне структуре пољопривреде. У деловима Србије са израженим неповољним демографским показатељима, односно руралним подручјима у источним и југоисточним деловима земље, уочава се још интензивније рурално сиромаштво. Сходно томе, уочљиво је да су потребне нове политике руралног развоја. Наиме, нове политике руралног развоја фокусиране су на дефинисање ефикасних механизма којима би се обезбедила координација развоја пољопривреде и других делатности у руралним подручјима, у складу са принципима одрживог развоја, а у циљу побољшања животног стандарда и квалитета живота становништва.

Досадашње искуство великог броја земаља показује да главни ослонац руралној економији више не може бити само пољопривреда, већ широк спектар активности заснованих управо на неактивираним потенцијалима руралних подручја. Нове развојне концепције, посебно мултифункционална пољопривреда и мултифункционални рурални развој пружају аргументе у прилог тези да ће мала газдинства опстати, независно од могућности комерцијализације њихових производа и услуга. Подела насеља на рурална и урбана врши се у складу са специфичним условима и потребама, на основу којих земље бирају одређене критеријуме за разврставање типова насеља, будући да у овој области не постоји општи критеријум. Према ОЕЦД дефиницији руралности постоје два нивоа територијалних јединица: 1. локални; 2. регионални. ОЕЦД одређује рурална подручја на локалном нивоу у складу са густином насељености: то су насеља са густином насељености испод 150 становника/км². С друге стране, на регионалном нивоу ОЕЦД препознаје веће функционалне и административне јединице у зависности од учешћа популације која живи у руралним заједницама у укупној популацији одређеног региона:

- региони у којима преко 50% популације живи у руралним заједницама – претежно рурални региони;
- региони у којима 15 до 50% популације живи у руралним заједницама – значајно рурални региони или прелазни региони;
- региони у којима мање од 15% популације живи у руралним заједницама – претежно урбани региони.⁶⁵

⁶⁵ Богданов, Н. (2007): *Мала рурална домаћинства у Србији и рурална непољопривредна економија*, УНДП, Београд, стр. 39.

Република Србија нема званичну дефиницију руралних подручја, будући да још увек није извршена синхронизација са геокодским стандардом Европске уније на основу којег је Европа подељена на административне регионе (тзв. НУТС регионализација). Републички завод за статистику (РЗС) не користи показатеље руралности који су познати међународној пракси, као што су: број становника, густина насељености, учешће пољопривредног становништва итд.

Сходно овом приступу рурална подручја представљају делове земље који су резидуал урбаних, те је ова класификација базирана, пре свега, на општинским одлукама да се одређеном насељу додели статус урбаног насеља на основу тога да ли има урађен генерални урбанистички план. Тиме је отежана анализа статистичких показатеља руралних подручја у Србији. Последишно, док се у потпуности не имплементира НУТС регионализација неопходна је примена измењене РЗС категоризације, по којој су руралне области све територије осим 24 града, чији је статус дефинисан Законом о територијалној организацији Републике Србије.⁶⁶ Пошто се пољопривредна производња евидентира и у појединим општинама Београда и Ниша, у та два града је примењена претходно наведена ОЕЦД класификација руралности.⁶⁷

Површина руралних подручја у Србији износи 65.952 км², при чему постоји 3.904 руралних насеља са просечном густином насељености од 63,10 становника/км².⁶⁸ Према попису становништва из 1991. и 2002. године број становника руралних подручја је у обухваћеном периоду смањен са 4.319.463 на 4.161.660 (96,3% становништва из 1991. године). Осим негативних квантитативних тенденција, евидентна је и неповољна старосна структура становништва. Учешће становништва старијег од 65 година износи 17,49%, а млађег од 15 година 16,17%, при чему је стопа старења 1,08. Такође, стопа тзв. ин-аут (“in out”) миграција је негативна (-0,14). Оваква кретања у броју, структури и миграцијама руралне популације последица су неповољних животних услова, неразвијене руралне економије, али и ниске заступљености жена у репродуктивном добу. Најадекватнији одговор на појаву старења становништва је праведан и

⁶⁶ Закон о територијалној организацији Републике Србије, изгласан 28. 12. 2007., Службени гласник:129-07;

⁶⁷ У руралне области су укључене општине Барајево, Сопот и Сурчин из Београда и Нишка Бања из Ниша.

⁶⁸ Републички завод за статистику РС, <http://webrzs.stat.gov.rs/axd/index.php>

одржив економски раст друштва.⁶⁹ Образовна структура руралне радне снаге не задовољава захтеве тржишта рада. Образовна структура руралног становништва старијег од 15 година је следећа: без формалног образовања 28,19%; са основном школом 26,69%; са средњом школом 36,09%; високо и више образовање 6,95%; непознато 2,07%. Такође, већина руралне популације није похађало образовне курсеве и нема у довољној мери посебна знања и вештине.

3.2. Економија руралних подручја Србије

Рурална подручја су због претходно наведене образовне структуре ускраћена за инвестиције, које захтевају обучену и квалитетну радну снагу. Истовремено, услед неповољног економског окружења образованија снага мигрира ка урбаним подручјима. Унапређење знања и вештина популације у руралним подручјима је стратешки интерес пољопривреде Србије, јер се конкурентска предност у савременим условима не може градити на исцрпљивању природних ресурса и јефтиној радној снази.

Економија руралних подручја је, међутим, заснована управо на исцрпљивању природних ресурса и високој зависности од примарног сектора, а нарочито од пољопривреде. Рурална подручја Србије захватају 85% територије Србије, у њима живи 55% становништва, и формирају 41% БДП земље.⁷⁰ Привредна структура руралних подручја Србије је, према подацима РЗС, следећа: примарни сектор (32,48%); секундарни сектор (41,12%); терцијални сектор (26,06%); јавни сектор (0,34%); непознато (0,34%). При томе, учешће пољопривреде у БДП руралних подручја износи 29,81%, што је знатно више у поређењу са осталим транзиционим земљама, будући да Србија има значајне ресурсе за пољопривредну производњу. Међутим, низак животни стандард пољопривредника последица је ниске продуктивности и интензивности пољопривреде Србије. По методологији РЗС (Србија=100%), продуктивност у примарном сектору руралних подручја је 87%, у секундарном 74,93%, а у терцијалном 62,48%, те је уочљиво значајно заостајање према продуктивности на нивоу Србије.

⁶⁹ Национална стратегија о старењу 2006 - 2015.

http://www.srbija.gov.rs/vesti/dokumenti_sekcija.php?id=45678

⁷⁰ Богданов, Н. (2007): *Мала рурална домаћинства у Србији и рурална непољопривредна економија*, УНДП, Београд, стр. 31.

Учешће пољопривреде у укупној запослености у Србији износи око 20%, те се Србија сврстава у изузетно аграрну земљу.⁷¹ Присутно је смањење овог показатеља, али не у истој мери као код других земаља у транзицији, што је последица спорог реструктурирања предузећа у Србији и реформисања националне економије, што је резултирало неповољним кретањима на тржишту рада, односно високој незапослености. Поред тога тржиште рада у Србији карактерише велика прикривена незапосленост и мала мобилност радне снаге. С друге стране, тржиште радне снаге у руралним подручјима карактерише: скромна заступљеност приватног сектора, неповољна старосна и образовна структура у односу на укупно становништво, већа незапосленост радно активног становништва, запосленост у примарном сектору је висока, а у терцијалном ниска.

Наиме, секторска структура запослености у руралним подручјима Србије је следећа: примарни сектор (32,98%); секундарни сектор (30,69%); терцијални сектор (18,60%); јавни сектор (14,84%); непознато (2,89%). У структури прихода малих руралних домаћинстава у Србији највише су заступљени приходи од запослења ван пољопривреде, од продаје пољопривредних производа и приходи од пензија.⁷² Структура запослености и прихода руралне популације указује да у Србији доминира «невољом притиснута» диверсификација дохотка која је последица неповољног економског окружења и сиромаштва.

При томе, највеће учешће у укупним приходима руралне популације свих подручја имају зараде запослених, иза којих су зараде од пољопривреде. Овај податак показује несразмеран однос запослених у пољопривреди (45%) и њеног учешћа у укупним приходима домаћинстава (25%), што још једном потврђује ниску остварену продуктивност пољопривреде. Економски развој руралних подручја подразумева знатно ширу област од пољопривреде, а циљеви политике и мера руралног развоја не односе се искључиво на фарме и произвођаче. Према Члану 12. Закона о пољопривреди и руралном развоју “мере руралног развоја су врста подстицаја којима се подстиче унапређење конкурентности у пољопривреди и шумарству (инвестирање у пољопривреду и шумарство и увођење нових стандарда у производњи и промету пољопривредних производа), унапређење програма заштите животне средине, очување

⁷¹ Анкета о радној снази 2008, Републички завод за статистику РС.

⁷² Богданов, Н. (2007): *Мала рурална домаћинства у Србији и рурална непољопривредна економија*, УНДП, Београд, стр. 32.

биодиверзитета и програма диверзификације руралне економије и унапређења квалитета живота у руралним областима”.⁷³ Наиме, рурални развој претпоставља различите социоекономске активности које су дефинисане руралном политиком и усмерене су на рурална подручја. Оне би требало да допринесу унапређењу квалитета живота и привређивања у руралним подручјима, пре свега кроз улагања у средства за пољопривредну производњу, изградњу и реконструкцију сеоске инфраструктуре, обуку и едукацију руралног становништва, афирмацију традиционалних и културних вредности, заштиту природне средине и окружења, развој руралног туризма и др.

3.3. Рурални туризам

У Србији се руралним туризмом бави преко 300 домаћинстава, а у понуди се налази око 2.500 лежајева.⁷⁴ Захваљујући географском положају Србије, пределима погодним за разне облике рекреације, природним лепотама, али и богатој културној баштини и фолклору, постоје повољни услови за развој руралног туризма.

Сходно таквим условима, а имајући у виду недовољан економски развој руралних подручја, потребна је подршка дугорочном развоју ових подручја путем диверсификације руралне економије, где се рурални туризам препознаје као атрактивна област и фактор који ће олакшати ове процесе. Међутим, Србија се налази у почетној фази развоја руралног туризма, иако је уочен његов значај у унапређењу квалитета живота становника руралних подручја. Ову област треба учинити довољно препознатљивом у туристичком производу Србије, али и олакшати финансирање предузетничких идеја, имајући у виду бројне позитивне ефекте. Наиме, позитивни ефекти развоја руралног туризма су:⁷⁵ 1. повећање запослености локалног становништва; 2. додатни приход за сеоска домаћинства; 3. развој производних и услужних делатности; 4. спречавање миграција на нивоу село-град; 5. заштита и очување природне и културне баштине и 6. интегрални развој руралних подручја.

⁷³ Закон о пољопривреди и руралном развоју, "Сл. гласник РС", бр. 41/09.

⁷⁴ Рурални развој у Републици Србији, Заједничка подршка локалним самоуправама, Стална конференција градова и општина, Пројекат финансира ЕУ, 2008.

⁷⁵ Рурални развој у Републици Србији, Заједничка подршка локалним самоуправама, Стална конференција градова и општина, Пројекат финансира ЕУ, 2008.

3.4. Пољопривредно земљиште

Власничку структуру пољопривредног земљишта је у периоду после 2000-те године карактерисало претварање државне/друштвене својине у приватну. Истовремено, између приватних власника пољопривредног земљишта промет није био изражен. Откупљивана су велика имања која имају потребну инфраструктуру, објекте и механизацију, док приватни поседи и ситна сељачка газдинства нису били предмет значајнијег промета. Током истог периода власничка структура пољопривредног земљишта постала је веома комплексна. Уочавају се микрофарме које су у власништву сиромашних пољопривредника или наследника враћеног земљишта, затим мале породичне пољопривредне и мешовите фарме, велики поседи, породични или у власништву слоја транзиционе елите. Највећи број газдинстава (75%) производи за своје потребе, а само 20% има тржишни пласман (Попис 2002). Највећи део пољопривредног земљишта је у приватној својини (67%), следи државна (30%), друштвена (2%), док је у задружној, мешовитој и др. (1%).⁷⁶ У власничкој структури доминирају мала газдинства са значајним учешћем необрађеног земљишта, док се дуална структура фарми евидентира тамо где је развијеније тржиште земљиштем, а нарочито тржиште закупа: Војводина, Посавина и Подунавље. На основу резултата Анекте о животном стандарду (АЖС) из 2002. и 2007. године уочавају се следећи трендови у индикаторима тржишта земљиштем у Србији:

- смањено је учешће газдинства која дају земљиште у закуп са 9,2% на 6% (Индекс 2007/2002=65);
- повећано је учешће газдинства која узимају земљиште у закуп са 6,7% на 11,7% (Индекс 2007/2002=175);
- повећана је просечна површина обрадивог земљишта по газдинству са 301 ари на 336 ари (Индекс 2007/2002=112);
- повећана је површина која се даје у закуп са 220 ари на 299 ари (Индекс 2007/2002=136);
- повећана је закупљена површина са 377 ари на 513 ари (Индекс 2007/2002=136);
- повећано је коришћено пољопривредно земљиште са 329 ари на 493 ари (Индекс 2007/2002=150).

Број пољопривредних газдинстава у Србији се смањује уз истовремену поларизацију по величини поседа. Према подацима АЖС

⁷⁶ Републички геодетски завод, Република Србија, <http://www.rgz.gov.rs/>

(2007) газдинства са поседом мањим од 5 ха чине 73% укупног броја пољопривредних газдинстава, према 80% из 2002. године – АЖС (2002). Током обухваћеног периода смањена је просечна величина пољопривредног земљишта у поседу газдинства на 4,34 ха, односно за 6% према 2002. години. У Војводини се уочава трансформација породичних фарми у велика комерцијална газдинства и предузећа. Ово је нарочито изражено у нисконасељеним областима са високом стопом старења становништва, али велики део ових површина чини рентирано земљиште.

У пределима Србије у којима су значајно заступљена полунатурална газдинства и где је највеће учешће екстензивне пољопривреде, у погледу власничке структуре испољавају се двојаке тенденције. Ова подручја се по просечној величини поседа не разликују знатно од републичког просека, али се због лошег квалитета, високих трошкова обраде и неприступачности, око две трећине земљишта не користи. Истовремено, за квалитетније и земљиште са бољима положајем цене закупа достижу високе вредности, те је овде већа и аграрна насељеност.

3.5. Физичка инфраструктура

Рурална подручја карактерише неразвијена физичка инфраструктура. На 1000 становника ових подручја евидентира се 284 телефонска прикључка, а показатељ - *број становника/лекар* износи 511,92, што је знатно неповољније од републичког просека (369,30).⁷⁷ Приступ путној мрежи, струји, фиксној и мобилној телефонској мрежи има око 80% руралних подручја, док су систем водоснабдевања, гасовод, канализација и депоније смећа много мање заступљене.

У овим подручјима комунална инфраструктура је запуштена и неразвијена, те као таква не испуњава потребе руралног становништва. Током последњих 10 година улагања у комуналну инфраструктуру су била фокусирана на нове системе и проширење постојећих, а мање на санирање постојећег стања. Улагање у нове системе или проширење мреже најчешће се региструје у телекомуникационим системима, а с друге стране, гасификацију и организовано одлагање отпада карактеришу најмања улагања. У равничарским пределима комунална инфраструктура је углавном санирана и обнављана, а у планинским је

⁷⁷ Републички завод за статистику РС, <http://webrzs.stat.gov.rs/axd/index.php>

грађена нова. У погледу приоритетних проблема руралне популације индикативно је неколико закључака.⁷⁸

1. Неупоредиво веће незадовољство домаћинства исказују комуналним проблемима него доступним сервисима.
2. Такође, недостатак или неорганизованост економске инфраструктуре релативно ниже вреднују као проблем, што се пре свега чини да је последица њиховог непознавања таквих сервиса него недостатка потребе за њима.
3. Регионалне разлике су евидентне и поново упућују на веће незадовољство домаћинстава у равничарском региону, али и другачију природу проблема домаћинстава у појединим подручјима. Равничарским домаћинствима су вода и здравствене услуге већи проблем него другима, али и проблеми које су назвали: незапосленост, животни стандард, запостављање села, недостатак културних садржаја и слично. Домаћинства у региону великих привредних центара имају већи проблем са сервисима везаним за пољопривреду. Осим асфалтираних путева, они имају већу потребу за бољим откупним ценама и задругом него домаћинства у другим деловима Србије.

3.6. Савремено позиционирање политике руралног развоја

Савремено позиционирање политике руралног развоја подразумева њено израстање на основама политике равномерног регионалног развоја и истовремено ослањање на јединствено постављене мере аграрне политике, структурне политике, индустријске политике, политике развоја терцијалног сектора, здравства, инфраструктуре и политике заштите животне средине на одређеном подручју.

У ЕУ већ током 70-тих година прошлог века почела је да се велика пажња придаје регионалној неуједначености развоја у ЕУ. Аграрни савет ЕУ усвојио је септембра 2005. године фундаменталну реформу политике руралног развоја за период 2007-2013. година.⁷⁹

⁷⁸ Богданов, Н. (2007): *Мала рурална домаћинства у Србији и рурална непољопривредна економија*, УНДП, Београд, стр. 139.

⁷⁹ Регулатива ЕЦ број 1698/2005 о подршци руралном развоју од стране Европског фонда за пољопривреду и рурални развој (ЕАРДФ), Регулатива ЕЦ и Стратешке смернице Заједнице за рурални развој (Програмски период 2007-2013).

Реформисана политика руралног развоја указује да је стратешки приступ ЕУ усмерен на побољшање имплементације програма подршке руралном развоју и на увећаном фокусу на запошљавање, конкурентност и иновације у руралним подручјима.⁸⁰ Реформисана политика руралног развоја поставила је ЛЕАДЕР иницијативу као водећи приступ у дистрибуирању подршке и значајно поједноставила процедуре. Нова политика руралног развоја у складу је са декларацијом Водећих принципа одрживог развоја (ови принципи захтевају баланс и комплементарност између економије, животне средине и друштва. Основне «осе» политике руралног развоја у периоду до 2013. године су:

1. *Мере унапређења, тј. повећања конкурентности аграрног сектора*; Обухвата: људске ресурсе (тренинг и информисање, млади фармери, рано пензионисање, коришћење саветодавних услуга); физички капитал (инвестиције у фарме, прерада/маркетинг, пољопривредна инфраструктура); квалитет пољопривредне производње и производа (привремена помоћ за усвајање стандарда, унапређење квалитета хране, промоција унапређења квалитета хране); У оквиру ове осе као специјалне мере за нове земље чланице предвиђене су посебне транзиционе мере: подршка полунатуралним газдинствима која су у процесу реформе (газдинства која производе за своје потребе и мали део производње продају); подршка успостављању производјачких удружења; подршка развоју саветодавства;

2. *Унапређење животне средине и руралног амбијента кроз подршку управљању земљиштем*; плаћања по основу ове соце имају за циљ да обухвате мере везане за заштиту животне средине и одрживо коришћење земљишта. Овим је очигледна борба ЕУ против климатских промена, борба за побољшање биодиверзитета и квалитета воде, смањење ризика од последица природних непогода и сл. Неке од мера обухватају: планинска подручја са развојним ограничењима, брига о животињама, подршка непроизводним инвестицијама, пошумљавање и сл.

3. *Економска диверсификација и унапређење квалитета живота у руралним подручјима*; Основна сврха треће осе је да се побољшају услови живота и обезбеди остатак становништва у удаљеним руралним подручјима која су суочена са депопулацијом. Да би рурална подручја постала атрактивна за живот потребно је генерисање нових прилика за запошљавање, нарочито за младе и жене,

⁸⁰ Богданов, Н. (2007): *Мала рурална домаћинства у Србији и рурална непољопривредна економија*, УНДП, Београд, стр. 47.

као и побољшање физичке и друштвене инфраструктуре. Мере квалитета живота обухватају: организовање и инфраструктура, обнова и развој села, едукација. Економска диверсификација обухвата усмерење газдинстава на непољопривредне делатности и услуге, уз истовремено ојачавање веза између пољопривреде и осталих сектора руралне економије, помоћ малим предузецима, помоћ развоју туризма.

4. *«Хоризонтална» компонента или четврта оса финансирања и спровођења политике руралног развоја – ЛЕАДЕР приступ представља специфичну методологију реализације подршке руралном развоју;* Идеја која је у основи ЛЕАДЕР-а јесте да планови развоја и локалне развојне стратегије (које би требало бити иновативне, интегрисане и партиципативне) треба да буду резултат договора локалних актера.⁸¹

Програми подршке руралном развоју могу имати значајније ефекте уколико су усмерени на конкурентност, иновације и запошљавање у руралним подручјима. Увођењем локалних стратегија руралног развоја (ЛЕАДЕР приступ), кроз подстицање интересовања локалног становништва њиховом активном партиципацијом и креирањем локалних акционих група (ЛАГ), социјални капитал у овим подручјима се може значајно увећати. Аграрни савет ЕУ усвојио је септембра 2005. године фундаменталну реформу политике руралног развоја за период 2007-2013. година.⁸² Нова политика руралног развоја поставила је управо ЛЕАДЕР иницијативу као водећи приступ у дистрибуирању подршке и значајно поједноставила процедуре, а чине је следеће «осе» у периоду до 2013. године: мере унапређења, тј. повећања конкурентности аграрног сектора; унапређење животне средине и руралног амбијента кроз подршку управљању земљиштем; економска диверсификација и унапређење квалитета живота у руралним подручјима; тзв «хоризонтална» компонента или четврта оса финансирања и спровођења политике руралног развоја – ЛЕАДЕР приступ. Интегративни приступи у локалном развоју су се у претходном периоду показали корисним, нарочито у смислу изградње локалних капацитета и асистенције Владиним агенцијама и Министарству пољопривреде, шумарства и водопривреде Републике Србије. Позитиван утицај се огледа, пре свега, у креирању адекватних

⁸¹ Богданов, Н. (2007): *Мала рурална домаћинства у Србији и рурална непољопривредна економија*, УНДП, Београд, стр. 51.

⁸² Регулатива ЕЦ број 1698/2005 о подршци руралном развоју од стране Европског фонда за пољопривреду и рурални развој (ЕАРДФ), Регулатива ЕЦ и Стратешке смернице Заједнице за рурални развој (Програмски период 2007-2013).

мера подршке и квалитетнијој процени ефеката одређених мера локалног развоја.

3.7. Политика диференцирања руралних региона у Србији

Сходно сагледаним демографским, економским, социјалним, инфраструктурним и осталим трендовима, може се закључити да рурална подручја Србије имају висок степен издиференцираности. Коришћењем кластер анализе⁸³ на више од четрдесет показатеља, дефинисани су хомогени рурални региони који у прихватљивој мери одражавају специфичности руралних подручја у Србији.

1. Регион високоинтензивне пољопривредне производње и интегрисане економије налази се у северном делу Србије, односно обухвата територију АП Војводине и северозападни део Србије (Мачва). Овај регион одликује равничарско висококвалитетно земљиште и значајни водни ресурси: велике реке које протичу кроз овај регион (Дунав, Сава и Тиса). На површини од око 21.000 км² налазе се мелиоративни системи који служе за отклањање вишка воде. На основу демографских карактеристика, привредне структуре и развијености овог региона, приметне су одређене разлике између западног и источног дела. У западном делу региона је већа концентрација становништва, појачана инвестициона активност и већи привредни раст. Специфични равничарски пејзажи, реке, језера, Национални парк “Фрушка гора” и Делиблатска пешчара представљају основни део туристичке понуде овог региона, а под посебном заштитом се налази више од 200 природних добара.

2. Регион малих урбаних економија са интензивном пољопривредом обухвата северне делове Централне Србије, Шумадију, делове Мачве и Стиг. Област овог региона је окружена великим урбаним центрима што утиче на демографске, економске и социјалне трендове региона. Регион малих урбаних економија са интензивном пољопривредом заузима 16,31% укупне територије Србије, при чему је у погледу природних и географских услова регион донекле хомоген. Наиме, доминира брдовит рељеф са планинама на западном и источном ободу региона. Регион малих урбаних економија са интензивном пољопривредом је инфраструктурно развијенији у поређењу са другим руралним регионима Централне Србије. Будући да се налази у близини великих

⁸³ При дефинисању Програма РР који се односи на пројекат – Подршка програмирању руралног развоја и систему за плаћања у СЦГ.

урбаних центара има квалитетнију инфраструктурну опремљеност, као и лакшу доступност јавним и комуналним сервисима. Путна мрежа је на нивоу националног просека и равномерно је распоређена по читавој територији региона.

3. Планински регион, са економијом базираном на природним богатствима је највећи рурални регион у Србији и обухвата 29% територије. Значајан део ове области обухвата делове Србије са надморском висином преко 500м, те се може сврстати у брдско-планинско подручје. У долинама Дунава, Јужне Мораве и Тимока налазе се равничарска подручја, где су разноврсност предела и хетерогена структура природних ресурса утицали на изразито диверсификовану економију и пољопривредну структуру. Основни лимитирајући фактори за развој пољопривреде у овом региону су: недовољно искоришћен земљишни потенцијал, мањак радне снаге, неорганизовано тржиште и недостатак адекватне руралне инфраструктуре.

4. Регион високог туристичког потенцијала са сиромашном пољопривредном структуром је најмањи рурални регион у Србији, обухвата 14% територије и имајући у виду природно-географске услове ова регија је релативно хомогена. Овај регион је један од најачих адута за успешно позиционирање туристичког производа Србије, са изузетном комбинацијом традиције, историје и природних лепота. Развојни приоритет ове регије је изградња ибарског аутопута, али уз истовремену заштиту и рационално коришћење природних атракција и подручја.

Сагледавајући анализирание карактеристике руралних подручја у Србији, као доминантни узроци њиховог успореног развоја издвајају се: миграција руралног становништва у урбана подручја, неповољна старосна структура, недовољна улагања у рурална подручја, поистовећивање пољопривреде са развојем руралних подручја уз недовољно ангажовање у непољопривредним делатностима и др. Наведена регионална подручја имају специфичне регионалне карактеристике и различит стадијум руралног развоја, те је сврсисходно да се при дефинисању мера подршке уважава ситуациони, односно регионални приступ. Сходно томе, у складу са специфичним потребама појединих руралних региона потребно је подржати изградњу регионалних и локалних институција за подршку развоју руралних подручја уз унапређење кооперације Министарства пољопривреде са локалним самоуправама. Такође, неопходно је повећати улагања у рурални развој уз истовремено усмеравање подршке у правцу диверсификације активности у руралним подручјима Србије.

3.8. Међународни маркетинг пољопривредно-прехранбених производа у функцији развоја руралних подручја

Пољопривреда је један од стубова економског развоја Републике Србије, а њен значај за националну економију, поред економске има и социјалну и еколошку компоненту. Међутим, и поред великог потенцијала у сектору пољопривредне производње који је резултат повољних климатских услова, природних карактеристика земљишта и расположивих водних ресурса, он није оптимално искоришћен. Управо због оваквог потенцијала пољопривреда у Србији не представља обичну привредну грану, будући да је у свим општинским или регионалним стратегијама дефинисана као један од стратешких праваца развоја.

Конвенционалан поглед на изворе продуктивности и конкурентности у фокус ставља екстерне факторе производње, као што су рад, капитал и природни ресурси. Тако, у конкурентској утакмици побеђују они који имају тзв. компаративну предност, односно предност у трошковима на бази супериорне комбинације екстерних ефеката производње. Глобализација, међутим, релативизира значај екстерних извора конкурентске предности, тако да централно питање развоја сваке националне економије постаје стварање услова за брз и одржив раст продуктивности – коришћењем знања и других интерних извора конкурентске предности, као што су стратегија и квалитет пословног амбијента. Иако је конкуренција на бази обиља природних ресурса и јефтине радне снаге легитимна конкурентска стратегија, проблем је у томе што се ова ресурсна комбинација да лако имитирати и постоји велика вероватноћа појаве нових конкурената, који исти производ могу понудити по нижој цени. Такође, више је него очигледно да ова стратегија не може надоместити предности знања, нових развојних стратегија предузећа и развијеног пословног амбијента.

Све ово најбоље потврђује наша земља, која је доследна конвенционалном поимању конкурентности (у укупном извозу и извозу аграра доминирају сировине и полуфабрикати, односно радно и ресурсно интензивни производи) и која на домаћем и међународном тржишту није конкурентна ни по једном основу, а понајмање по ценама. При том, требало би нагласити и то да је, с обзиром на структуру нашег извоза, цена још увек пресудан фактор конкурентности (она делимично губи на значају код производа вишег степена финалне обраде и код производа са развијеном марком, односно препознатљивошћу). Развој пољопривредних произвођача у руралним подручјима подразумева њихову потпунију интеграцију у

систем агрокомплекса Србије. Савремену пољопривредну производњу одликује висока зависност свих сегмената агрокомплекса који представља значајан субсистем националне економије и који обухвата: (1) индустрију средстава за производњу у пољопривреди и прехранбеној индустрији; (2) примарну пољопривредну производњу; (3) индустрију за прераду пољопривредних производа (у готове индустријске прехранбене и индустријске непрехрамбене производе); (4) промет пољопривредно-прехранбених производа и (5) финалну потрошњу хране. Основна карактеристика овог великог субсистема је сложеност функционалних веза и односа међузависности и условљености између појединих сегмената.⁸⁴ Дезинтеграција агроиндустријских комбината током 90-их година прошлог века проузроковала је институционалну и организациону неуређеност тржишта пољопривредних производа у Србији. Приватизацијом прерађивачких капацитета и јачањем прехранбених трговинских ланаца створене су основне препотпоставке развоја тржишта пољопривредних производа. У производњи хране у Србији постоји релативно добро заокружен производни и доходовни ланац само у производњи индустријског биља, преради воћа и поврћа, млека и др.

Ради се о деловима система који имају стабилан пласман на домаћем, али и иностраном тржишту и који су приватизовани у почетној фази приватизације. Сходно томе, од пољопривреде Србије се очекује да повећа општи ниво конкурентности у погледу квалитета и цена производа уз симултано усаглашавање производње, прераде и пласмана са међународним стандардима. У циљу испуњења ових захтева неопходно је подстицати реструктурирање у пољопривреди како би се амортизовали негативни ефекти промена на стабилност пољопривредне производње, а економски актери у овој области оспособили за конкурентно пословање.

3.8.1. Извозна тржишта и извозни производи аграра Србије

Укупна робна размена аграра Србије са светом у периоду јануар-децембар 2015. године износила је 4.354,5 мил. УСД, од чега се на извоз односи 2.865,2 а на увоз 1.489,3 мил. УСД. У овом периоду аграр је остварио суфицит у промету са светом од 1.375,9 мил. УСД

⁸⁴ Милановић, М.Р. (2002): *Прехрамбена индустрија СР Југославије*, Друштво аграрних економиста Југославија, Институт за економику пољопривреде, Београд, стр. 35.

што је за 2,8% више него у претходној години. Извоз аграра је био за 6,6% мањи него претходне године, док је истовремено увоз смањен за 13,9%. У овом периоду је дошло до пораста удела извоза аграра у укупном робном извозу са 20,7% на 21,4%, као и до пораста позитивног салда размене са 1.338,9 на 1.375,9 мил.УСД, чиме је повећана и покривеност увоза извозом са 177,4% на 192,4%.⁸⁵

У извозу пољопривредно-прехрамбених производа из Србије доминантно место има тржиште ЕУ (на које се пласира око половина укупног извоза хране из Србије), као и тржишта Македоније и БиХ. У најкраћем, Србија се суочава са добро заштићеним пољопривредним тржиштем ЕУ.⁸⁶ Наиме, ЕУ поред класичних царинских, примењује и бројна друга квалитативна и квантитативна ограничења увоза (техничке препреке, ИСО стандарди), која представљају нову, суптилнију форму мера аграрног протекционизма.

ЕУ подстиче своје произвођаче да што више извозе на тржишта која нису део ЕУ, али истовремено ЕУ дозвољава многим земљама (укључујући и Србију) уживање повластица извоза већине пољопривредних производа на тржиште ЕУ без царинских дажбина и без обавезе да те земље отворе своје тржиште за производе из ЕУ (шећер, јунеће месо). Ситуација за пољопривреду Србије мења се проширењем Уније на 10 нових чланица у 2004. години, при чему највеће промене на тржишту ЕУ у сегменту пољопривреде доносе два велика аграрна произвођача – Пољска и Мађарска.

Најважнији производи аграрног порекла у извозу, у периоду јануар–децембар 2015. године су (Табела 9): кукуруз остали у вредности од 353,0 милиона УСД, малина смрзнута у вредности од 267,6 милиона УСД, цигарете у вредности од 215,8 милиона УСД, шећер бели у вредности од 102,6 милиона УСД и јабуке свеже у вредности од 102,1 милион УСД. Према структури извоза аграра најзаступљеније је воће и поврће са 26,66%, затим житарице са 22,27%, дуван са 8,78% и пића са 6,60%.⁸⁷ Сагледавајући трендове на тржишту ЕУ, а имајући у виду достигнути ниво производње и

⁸⁵ Анализа пољопривреде и прехрамбене индустрије Србије у 2015. години, Удружење за пољопривреду, прехрамбену индустрију, шумарство и водопривреду, Привредна комора Србије (ПКС), Београд, март 2016.

⁸⁶ Цвијановић, Д., Михаиловић, Б., Симоновић, З. (2009): *Улога и значај маркетинга у развоју аграрног сектора Србије*, монографија, Институт за економику пољопривреде, Београд, стр. 137.

⁸⁷ Анализа пољопривреде и прехрамбене индустрије Србије у 2015. години, Удружење за пољопривреду, прехрамбену индустрију, шумарство и водопривреду, Привредна комора Србије (ПКС), Београд, март 2016.

конкурентност домаћих произвођача, може се извести закључак, да смо, под претпоставком испуњавања стандарда контроле квалитета, на светском тржишту по питању извоза аграрних производа - конкурентни само уколико диференцирамо понуду, у смислу извоза високо квалитетних производа, са брендом или/и ознаком аутохтоног порекла.

Наиме, Србија своју извозну шансу на тржишту ЕУ може једино градити применом савременог концепта конкурентности, који подразумева креирање конкурентске предности квалитетом и иновацијама, односно диференцирањем понуде.

Табела 9. Најважнији извозни производи аграрног порекла, јануар-децембар 2015. године

Производи	Извоз у тонама	Извоз у мил.УСД
КУКУРУЗ, остало	2.206.352	353,0
МАЛИНЕ, смрзнуте	93.811	267,6
ЦИГАРЕТЕ	20.072	215,8
ШЕЋЕР, бели	230.098	102,6
ЈАБУКЕ, свеже	178.666	102,1
ПШЕНИЦА	519.905	98,1
УЉЕ од сунцокрета-сирово	79.877	77,0
БЕЗАЛКОХОЛНА пића	133.797	60,5
СОЈА у зрну	129.585	50,8
УЉЕ од соје	65.217	46,1

Извор: Анализа пољопривреде и прехранбене индустрије Србије у 2015. години, Уоруђење за пољопривреду, прехранбену индустрију, шумарство и водопривреду, Привредна комора Србије (ПКС), Београд, март 2016. године, стр. 16.

Ову стратегију Србија делом користи у пласману јунећег меса, међутим своју праву димензију овај концепт стратегије добија тек код производа вишег степена финалне обраде, чиме се са извоза ресурса и сировина, померамо ка извозу знања, технологија, иновација. У најкраћем, основне претпоставке овакве стратегије извоза, односно савременог концепта конкурентности, јесу: 1) веће инвестиције у осавремењавање производње; 2) хармонизација целокупне законске регулативе са прописима СТО и ЕУ; 3) усаглашавање са бројним стандардима санитарно-ветеринарске контроле.

У 2015. години Република Србија је остварила укупан обим размене пољопривредних и прехранбених производа са потписницама ЦЕФТА 2006 у висини од 1.130,1 милиона долара (2,2 милиона тона) што представља смањење од 9,4% у односу на 2014. годину. Од тога,

извоз из Србије је износио близу 942,5 милиона долара (1,9 милиона тона), док је увоз из ЦЕФТА потписница остварен у висини од 187,6 милиона долара (231.000 тона). Такође, вредност извоза је смањена за 9%, а увоза за 11,4% у односу на 2014. годину.

Суфицит у размени са ЦЕФТА регионом износи око 755 милиона УСД, што је смањење од 8% (69,5 милиона УСД) у односу на 2014. годину.⁸⁸ У 2015. години учешће ЦЕФТА потписница 2006 у укупном извозу пољопривредно прехранбених производа је износио 32,9%, земаља ЕУ – 47,1% док је учешће Руске федерације у извозу износило 9,4%. Извоз пољопривредно прехранбених производа у ЦЕФТА регион у 2015. години је смањен за 9% у односу на 2014. годину, у земље ЕУ за 9,4%, док је извоз у Руску федерацију смањен за 13,3% у односу на 2014. годину. Такође, и увоз из потписница ЦЕФТА 2006 је смањен за 11,4%, из ЕУ за 5,6%, а из Руске федерације за 25,9% (Табела 10).

Табела 10. Спољнотрговинска размена пољопривредно прехранбених производа у 2015. години у односу на 2014. годину (у УСД)

	Извоз			Увоз		
	2014	2015	Индекс	2014	2015	Индекс
УКУПНО, све робе	14.845.200.000	13.365.200.000	90,0	20.609.100.000	18.216.200.000	84,4
АГРАР УКУПНО	3.068.100.000	2.865.200.000	93,4	1.729.200.000	1.489.300.000	86,1
ЦЕФТА	1.036.175.777	942.553.657	91	211.683.723	187.579.935	88,6
ЕУ	1.489.469.497	1.350.079.094	90,6	1.126.735.602	1.062.712.203	94,3
РУСКА ФЕДЕРАЦИЈА	311.276.261	269.947.343	86,7	65.224.623	48.343.702	74,1

Извор: Анализа пољопривреде и прехранбене индустрије Србије у 2015. години, Удружење за пољопривреду, прехранбену индустрију, шумарство и водопривреду, Привредна комора Србије (ПКС), Београд, март 2016. године, стр. 17.

Руска Федерација јесте тржиште са 142 милиона становника (ИМФ, 2013) и својом потрошњом прехранбених производа представља велики изазов за српске произвођаче и извознике, посебно имајући у виду царнске олакшице за пласман српских производа на ово тржиште. Потенцијал за извоз на тржиште Руске Федерације у области хране, имају, пре свега, произвођачи: (1) свежег говеђег меса;

⁸⁸ Анализа пољопривреде и прехранбене индустрије Србије у 2015. години, Удружење за пољопривреду, прехранбену индустрију, шумарство и водопривреду, Привредна комора Србије (ПКС), Београд, март 2016.

(2) месних прерађевина (пршуте, шунке, паштете, месни наресци); (3) готових јела; (4) млечних прерађевина; (5) воћа и поврћа и њихових прерађевина.⁸⁹ Са друге стране, најзначајнији партнери Србије у спољнотрговинској размени са ЦЕФТА регионом су Босна и Херцеговина, Македонија и Црна Гора. Трговина са Албанијом и Молдавијом је веома скромног обима (Табела 11).

Табела 11. Спољнотрговинска размена пољопривредних и прехранбених производа Србије са потписницама ЦЕФТА 2006 у 2015. години

Земља	Извоз у УСД	Увоз у УСД	Размена	Салдо	Удео чланица (у %)
Албанија	45.183.000	10.000.000	55.183.000	35.183.000	4,9
БиХ	469.535.000	72.087.000	541.622.000	397.448.000	47,9
Молдавија	565.000	799.000	1.364.000	-234.000	0,1
Црна Гора	248.359.000	17.261.000	265.620.000	231.098.000	23,5
Македонија	178.912.000	87.433.000	266.345.000	91.479.000	23,6
УКУПНО	942.554.000	187.580.000	1.130.134.000	754.974.000	100

Извор: Анализа пољопривреде и прехранбене индустрије Србије у 2015. години, Удружење за пољопривреду, прехранбену индустрију, шумарство и водопривреду, Привредна комора Србије (ПКС), Београд, март 2016. године, стр. 18.

Већина агроекономиста се слаже да су перспективе наше земље у извозу на тржишта држава Југоисточне Европе. При том, у производњи пшенице и кукуруза у овом региону постоји суфицит производње, те је неопходна велика опрезност у повећању производње житарица. Југоисточна Европа је изразито дефицитарна у шећеру, међутим, овде је велики проблем, с обзиром да шећер има берзанску цену, која је на светском тржишту знатно испод наше произвођачке цене.

На тржиште Југоисточне Европе најрационалније је рачунати на пласман меса и прерађевина, с обзиром да овај регион има дефицит у размени говеђег (највећи је увоз Бугарске) и живинског меса (већина земаља има нето увоз, највише Румунија и БиХ). Производња овчијег и свињског меса је на нивоу самодовољности. Везано за извоз меса и

⁸⁹ Параушић, В., Цвијановић, Д., **Михаиловић, Б.** (2013): “Извозни потенцијали пласмана пољопривредно прехранбених производа из Р. Србије на тржиште Руске Федерације”. Зборник радова, Међународни научни скуп ИПЕС-СР 2013: *Искусства и перспективе економске сарадње Србије и Русије*, Универзитет у Приштини, Економски факултет, новембар, 2013, стр. 319-332.

прерађевина из Србије требало би, пре свега, истаћи да је до увођења економских санкција наша индустрија меса била значајан извозник производа од меса на тржиште САД, први извозник јунећег и јагњећег меса у Грчку и Италију и важан извозник у Немачку, државе бившег СССР и др.

У садашњем тренутку, овај извоз на тржиште ЕУ ограничен је бројном законском регулативом и стандардима санитарно-ветеринарске контроле. Наиме, извоз свињског меса у земље ЕУ није дозвољен, могу се извозити само прерађевине на бази овог меса.

Међутим, ни за овај извоз ниједна наша фабрика за производњу конзерви и сухомеснатих производа нема лиценцу за рад и извоз издату од надлежних служби ЕУ. Истовремено, само две домаће кланице имају потребне сертификате ЕУ, односно извозне дозволе за пласман јунећег меса на тржиште Уније.

Стога, извоз меса и прерађевина одвија се углавном у бивше југословенске републике (Македонија, БиХ), а невелики извоз јунећег меса специфичног квалитета пласира се на традиционална извозна тржишта (Грчка, Италија).

3.8.2. Међународни маркетинг програм пољопривредно-прехрамбених производа

Управљање маркетингом представља процес помоћу кога се регулише маркетинг активност предузећа. Реч је о динамичком процесу јер се услови како у привреди тако и у предузећу константно мењају.⁹⁰ Због претензија да опслужује шире, односно разноврсније тржиште, глобални маркетинг се суочава са јачим и сложенијим изазовима који траже брже и суптилније стратегијске одговоре. Наиме, мора се рачунати са убрзаним променама, сложенијим стратегијским ситуацијама, оштријом и тешко предвидивом конкуренцијом као и променом менталне мапе менаџмента, а нарочито у погледу афирмације друштвене свести о значају респектовања еколошких, социјалних, политичких, културних и других компоненти локалних тржишта.⁹¹ Управљање маркетингом у суштини значи управљање

⁹⁰ Цвијановић, Д., Михаиловић, Б., Симоновић, З. (2009): *Улога и значај маркетинга у развоју аграрног сектора Србије*, монографија, Институт за економику пољопривреде, Београд, стр. 10.

⁹¹ Хамовић, В., Цвијановић, Д., Михаиловић, Б. (2007): "Претпоставке и правци укључивања српских предузећа у светске трговинске токове". *Теме Ниш*, број 2, април – јун, стр. 381 – 389.

нивоом, "тајминг-ом" и саставом тражње, на начин који ће помоћи организацији у постизању циљева.⁹² Наиме, процес управљања маркетинг активности садржи анализу тржишних могућности (постојећег или потенцијалног тржишта), формулисање циљева који се желе остварити на тржишту, дефинисање понуде и алоцирање извора на одабране правце акција, стварање ефикасне организационе структуре која ће да спроведе програме и планове на тржишту, перманентну контролу остварених резултата маркетинг активности и преиспитивање рационалности предузетих акција на тржишту.⁹³

Концепт међународног маркетинга описују бројне дефиниције. Поједини аутори су дефинисали овај концепт тако што су се фокусирали на оно шта он заиста садржи, тврдећи да је међународни маркетинг: „скуп активности повезаних са маркетингом на иностраним тржиштима“.⁹⁴ Ова дефиниција би требало да садржи, између осталог, извоз, увоз и управљање иностраним пословима, а односи се на маркетиншке активности битне за производе и услуге које прелазе националне границе. Ипак, постоји неслагање са праксом једне јединствене дефиниције. Наиме, често се тврди да начин на који се међународни маркетинг дефинише и тумачи зависи од степена укључености фирме на међународном тржишту, па стога се разликује “извозни маркетинг, међународни маркетинг и глобални маркетинг”.⁹⁵

Међународни маркетинг програм пољопривредно-прехранбених производа требало би да омогући оријентацију ка реалним и антиципираним потребама страних грађана као потрошача, привреде и друштва и ефикасну продају производа кроз туристичку понуду. Специфичности ових производа и њихове намене, као и карактеристике понуде и тражње утичу да програм маркетинг активности ових производа буде значајно специфичан. Маркетинг концепт има четири основна елемента (позната као 4П): 1) производ - треба пројектовати да задовољи потребе потрошача и буде конкурентан; 2) цена - односи се на цену производа или услуге; 3) дистрибуција - пласман производа и услуга до потрошача; 4) промоција - поред реклама (економске пропаганде) укључује и друге

⁹² Котлер, П., Келер, К. Л. (2006): *Маркетинг менаџмент*, Дата статус, Београд.

⁹³ Милисављевић, М. (1999): *Маркетинг*, Економски факултет, Београд, стр. 21.

⁹⁴ Albaum, G., Peterson, R.A. (1984): “Empirical Research in International Marketing: 1976-1982.” *Journal of International Business Studies*, 15 (1), pp. 161-173.

⁹⁵ Doole, I., Lowe, R. (2008): *International Marketing Strategy* (5 ed.). London: Cengage Learning EMEA.

видове промоције: промотивне реаспродаје, наградне игре, личну продају итд.).

Комбинација ових елемената назива се маркетинг микс. Циљ је да се постигне таква комбинација елемената (4П) да се стекне конкурентска предност (позитивна карактеристика која одваја производ/услугу од конкурентских) и тиме задовоље потрошачи, а тако оствари већа продаја и већи профит. У таквим околностима, значајно је да се избалансирају менаџмент напори на подручјима креирања, односно привлачења нових као и задржавања постојећих купаца. Наиме, колико год да је атрактивно да се придобију нови исто тако је нужно да се посвети довољно пажње постојећим како их не би изгубили. За ефикасно управљање маркетинг активношћу, превасходно је значајно да се на адекватан начин планира коришћење појединих маркетинг инструмената.⁹⁶

Производни микс обухвата релевантне активности које се односе на: планирање и развој нових производа, модификовање или елиминисање постојећих, одређивање марке, паковања и стратегије квалитета, продајних услуга и сл.⁹⁷ Производ је веома значајан инструмент у маркетинг програму пољопривредно-прехрамбених производа. Маркетинг је настао ради решавања проблема производње и произвођача онда када је понуда била већа од тражње, а крајњи циљ је била реализација произведене робе и остваривање профита за предузеће. Данас се суштина маркетинга састоји у решавању проблема потрошача - брже и боље од конкуренције. Сходно томе, с правом се истиче да "поседовати конкурентску предност исто је што и имати пиштољ у борби ножевима".⁹⁸ При том, битно је правити разлику између производа намењених непосредној потрошњи, на којима се не обавља прерада, сем чишћења, сортирања и паковања (нпр. поврће) и друге групе, коју чине производи намењени индустријској преради као сировине (нпр. житарице, стока и сл.). Дobar број производа спада у обе категорије, јер се користе како за непосредну потрошњу домаћинства и великих потрошача, тако и као сировина за индустријску прераду. Укратко, специфичност пољопривредно-прехрамбених производа у маркетинг миксу пољопривредних

⁹⁶ Годоровић, Ј., Ђуричин, Д., Јаношевић, С. (1998): *Стратегијски менаџмент*, II издање, ИЗИТ, Београд, стр. 447.

⁹⁷ Годоровић, Ј., Ђуричин, Д., Јаношевић, С. (1998): *Стратегијски менаџмент*, II издање, ИЗИТ, Београд, стр. 289.

⁹⁸ Котлер, П. (2003): *Како креирати, управљати и доминирати тржиштем*, Адиджес, Нови Сад, стр. 121.

производа произилази из самих специфичности пољопривредне производње, које су последица њеног билошког карактера. Наиме, производни програм пољопривредних произвођача је добрим делом условљен природом земљишта, плодоредом, климом, постојањем вегетационих периода у биљној и сточарској производњи, те је уважавајући све поменуте факторе потребно вршити прилагођавање производа потребама тржишта. Поред тога, с обзиром да су пољопривредни производи у великом проценту хомогени, мале су могућности за диференцирање производа, и то посебно оних производа који представљају инпуте за прехранбену индустрију. Но, за оне пољопривредне производе, који се продају на зеленим пијацама и/или преко супермаркета постоје извесне могућности диференцирања, пре свега, кроз два битна својства производа, а то су: паковање и обележавање. Посебан аспект ових производа јесте квалитет и марка.

Савремено паковање је много више од омота производа или картонске кутије за његов транспорт. Проблеми паковања у међународном маркетингу везују се за: савлађивање већих географских дистанци; савлађивање бројних културних разлика; суочавање са различитим еколошким стандардима у свету. Постоји опште слагање да су две функције савременог паковања доминантне и незаобилазне: заштитна и промотивна. Паковање, такође, може имати улогу у диференцирању производа, нарочито у малопродаји.

Многи производи имају дистинктивни имиџ у мислима потрошача, управо кроз њихово паковање. Да би се то остварило неопходно је континуирано истраживање потрошача и улагање у иновације. Наиме, утемељење нашег развоја је у знању и иновацијама, уз коришћење информационо-комуникационих технологија и подстицање истраживања и развоја у свим областима. Истовремено су знања које људски ресурси поседују извор највеће конкурентске предности свих фирми. Управо је то оно што је најтеже копирати, преузети или једноставно достићи. У складу са тим, сведоци смо процеса промена у коме знање постаје кључни ресурс у свим организацијама.⁹⁹ У међународном маркетингу, посебно је битно да се фирма позабави бојазнима актера у земљи домаћину, где људи могу

⁹⁹ Vukotić, S., Zakić, N., Aničić, J., Vuković, D. (2014): "Knowledge, education and innovation in the function of professional and economic development in Serbia". *The Privolzhsky scientific journal* (Privolžskii naučnyj žurnal), Nižnii Novgorod, Russia, Mart 2014, № 1(29), pp. 172-181.

имати веома различите ставове од оних у управи.¹⁰⁰ Истовремено, једно од значајних стратегијских питања јесте свакако “тајминг“, односно брзина којом ће фирма уложити средства на страна тржишта. Дилема се, слично оним у вези са фазама и фокусима интернационализације, своди на то да ли журити да би се предухитрила конкуренција или ићи постепено и опрезно, те да ли ићи корак по корак (концентрацијом прво на једно кључно тржиште, те када се стекне искуство улазити на друга) или пак симултано (на диверсификован начин) уложити одмах на више страних тржишта. За одлуку је преодминантно значајно имати увид у интензитет развоја и трајности тржишта као и антиципирати конкурентске могућности и намере.¹⁰¹

Веома мали број пољопривредно-прехранбених производа са географским пореклом је стандардизован на националном плану (пршут са Златибора, качквал из Пирота), а у међународним размерама, како је већ истакнуто, таквих производа и нема. Крајем деведесетих година Бугари и Словаци су заштитили производњу ракије од шљиве, а у међувремену Словенци су “узели” наш препознатљив производ – ајвар. Ми смо сада на прекретници. Примера ради, имамо чувену облачинску вишњу, са убедљиво највећим садржајем аскорбинске киселине - витамина Ц, коју купују највише Аустријанци и Немци. Успева на југу Србије и ниједна друга вишња на свету нема тај састав. С обзиром на садржај биоактивне компоненте, она може имати етикету функционалне хране. Нажалост, ову вишњу нисмо заштитили и у извозу остварујемо далеко нижу цену од конкурената (Чиле и Пољска). Истина, имамо и позитивне примере, али то су изузеци. Ракије “Бојовчанка” и “Жута оса” су заштитиле име, и као такве оне су препознатљиве и ван националних граница. Наша “арилска” и “ваљевска” малина је доста позната у свету, али нисмо успели да заштитимо генотипове тих малина, па је дошло до губитка идентитета.

Цена као инструмент маркетинг микса претпоставља одређивање нивоа цена и распона цена, техника калулације, услова

¹⁰⁰Петровић-Лазаревић, С., Вукотић, С. (2009): “Улога међународних менаџера у повећању конкурентности српске грађевинске делатности“. *Изградња*, број 9-10, (септембар-октобар), Београд, стр. 401-414.

¹⁰¹ **Михаиловић, Б., Симоновић, З., Хамовић, В.** (2008): “Формулисање и реализација стратегије интернационализације пословања”, *Економика пољопривреде*, број 3 (237-338) 2008, стр. 289-305.

продаје, прилагођавање цена и сл.¹⁰² Последично, пословни успех је условљен способношћу предузећа да: (1) препозна обећавајуће и довољно велике тржишне сегменте, (2) идентификује критичне факторе успеха и (3) развије пословне процесе којима ће да стекне дистинктивне компетентности.¹⁰³ Са друге стране, са становишта *ценовне конкурентности* пољопривредно-прехрамбених производа, Србија има различите карактеристике. Она, због ситног поседа, има више трошкове производње код основних врста жита, што условљава и ценовну неконкурентност у размени ових производа. С друге стране, због релативно јефтине радне снаге, погодних климатских околности и високог квалитета, Србија је конкурентна код поврћа, код јунећег и јагњећег меса (месо специфичног, тачније високог квалитета, младих грла, које се пласира на тржишта Грчке и Италије, омогућава зарачунавање виших извозних цена, од просечних светских).

Генерално, могућност утицаја на цене пољопривредних производа је мања него на цене индустријских производа. За добар број пољопривредних производа, начело говорећи, постоји тржиште потпуне конкуренције. Како на страни понуде, тако и на страни тражње има више учесника у процесу размене, а производ је хомогену. С обзиром да већина пољопривредних производа има берзанске цене, јасно је да је међународна конкуренција на подлози цена све интензивнија.

У том смислу, српски произвођачи и извозници (за које је достизање ценовне конкурентности код ових производа немогуће) - морају се окренути извозу оних пољопривредно-прехрамбених производа, који захтевају више фазе прераде и код којих постоје могућности диференцирања, било кроз становиште аутохтоности производа, високог квалитета и/или еколошке исправности.

У извозу пољопривредних производа из Србије, важан елемент конкурентности у будућности биће управо развијање и унапредивање неценовних аспеката конкурентности: квалитет, иновације, дизајн, амбалажа, поузданост и брзина испоруке, трговинска марка, способност задовољења специфичних захтева потрошача и сл. Циљ је да се дође до маркетинг стратегије којом ће се капитализовати предности по основу обима, синергије и екстерне флексибилности. Наиме, велике стратегије сачињавају јединствене конфигурације

¹⁰² Kono, Y. (1990): "Corporate Culture and Long Range Planning". *Long Range Planning* 23, No.4, pp. 9-19.

¹⁰³ Тодоровић, Ј. (2003): *Стратегијски и оперативни менаџмент*, Конзит, Београд.

различитих појачаних активности, које се опиру лаком пресликавању.¹⁰⁴

Канали дистрибуције подразумевају избор и дефинисање аранжмана са каналима продаје, управљање физичком дистрибуцијом, залихама, транспортом и сл.¹⁰⁵ Наиме, дистрибуција као активност обухвата све оне послове који су неопходни да се пољопривредно-прехранбени производи од произвођача доставе до европског потрошача односно корисника производа. Канали дистрибуције су инструмент маркетинг микса који се користи као средство да се дође у контакт са купцима. При доношењу одлука о каналима продаје узимају се обзир постојеће политике производа, цена и промоције, али и истовремено свака одлука о избору канала продаје утиче на касније одлуке о производу, цени и промоцији. Последице, одлуке о појединим инструментима маркетинг микса морају се доносити координисано. Сврха канала продаје је да омогући да роба од произвођача дође до купца на време и у форми за употребу. Успешан маркетинг претпоставља логистику која се уклапа у савршени ланац од произвођача до купца. Од произвођача пољопривредно-прехранбених производа се очекује да: 1) одреде и дефинишу европска географска подручја и идентификују потенцијалне купце; 2) процене ниво незадовољне тражње међу купцима унутар дефинисаног тржишног подручја; 3) размотре конкуренцију на тржишту (познавање садашњих и потенцијалних конкурената, где су лоцирани и које услуге обезбеђују).

Промоциони микс подразумева избор форми промоције, буџета и начина њене реализације.¹⁰⁶ Промоција има мање значајну улогу у маркетинг програму пољопривредних у односу на индустријске производе. У принципу, само велики произвођачи или удружени произвођачи могу имати производе са марком. За стимулирање примарне тражње за одређеним пољопривредним производом могуће је ићи на кооперативну привредну пропаганду удружених произвођача. У том контексту, требало би истаћи да у многим земљама постоје заједнички програми одређених група произвођача, којима је циљ бољи пласман њихових производа на домаћем тржишту или у извозу. Промоција у међународним оквирима има и додатни облик, који би се

¹⁰⁴ Котлер, П. (2003): *Како креирати, управљати и доминирати тржиштем*, Адигес, Нови Сад, стр. 19.

¹⁰⁵ Тодоровић, Ј., Ђуричин, Д., Јаношевић, С. (1998): *Стратегијски менаџмент*, II издање, ИЗИТ, Београд, стр. 289.

¹⁰⁶ Тодоровић, Ј., Ђуричин, Д., Јаношевић, С. (1998): *Стратегијски менаџмент*, II издање, ИЗИТ, Београд, стр. 289.

могао означити као промоција националног идентитета, односно национална промоција извоза. Предузећа у многим земљама озбиљно рачунају на помоћ државе (информативна, финансијска и промотивна) при изласку на међународно тржиште, а ову помоћ оправдано би могли да очекују и произвођачи и извозници пољопривредних производа из Србије. Унапређење имица земље порекла "Made in Serbia" (развој имица еколошки чисте земље) веома је значајно, јер директно утиче на имиц одређених производа, што се одражава и на позитивне економске ефекте од пласмана пољопривредно-прехранбених производа.

Обједињавање робне понуде - кроз развој пољопривредних кластера, јачање удружења пољопривредника, афирмацију земљорадничких задруга; једино удруживањем пољопривредни произвођачи имају могућност да надокнаде све оно што сваком појединачно недостаје (финансије, јефтине набавке инпута, савремена механизација и технологија), уз значајно повећање њихове преговарачке снаге - како у односу на државу, тако и у односу на прехранбену индустрију, трговину, извознике.¹⁰⁷

3.8.3. Рурални туризам и стандардизација пољопривредне производње

Захваљујући географском положају Србије, пределима погодним за разне облике рекреације, природним лепотама, али и богатој културној баштини и фолклору, постоје повољни услови за развој руралног туризма. Међутим, Србија се налази у почетној фази развоја руралног туризма, иако је уочен његов значај у унапређењу квалитета живота становника руралних подручја. Ову област треба учинити довољно препознатљивом у туристичком производу Србије, али и олакшати финансирање предузетничких идеја, имајући у виду бројне позитивне ефекте. Наиме, позитивни ефекти развоја руралног туризма су:¹⁰⁸ 1) повећање запослености локалног становништва; 2) додатни приход за сеоска домаћинства; 3) развој производних и услужних делатности; 4) спречавање миграција на нивоу село-град; 5) заштита и очување природне и културне баштине и 6) интегрални развој руралних подручја. Туризам је постао важна привредна грана

¹⁰⁷ Параушић, В., Цвијановић, Д., Субић, Ј. (2007): *Афирмација удруживања и маркетинга у функцији креирања конкурентности аграрног сектора Србије*, монографија, Институт за економику пољопривреде Београд, стр. 49-97.

¹⁰⁸ Рурални развој у Републици Србији, Заједничка подршка локалним самоуправама, Стална конференција градова и општина, Пројекат финансира ЕУ, 2008.

великог броја земаља у свету, а у некима је постао и водећа.¹⁰⁹ О томе сведоче приходи које оне остварују по основу туризма.

Имајући у виду овакве тенденције, Европска унија је током деведесетих година у свом програму заједничке аграрне политике, познатијем под акронимом "САР" (*Common Agricultural Policy*), промовисала мултифункционални концепт развоја, који као једну од перспектива развоја предвиђа управо туризам. Наиме, заједничка аграрна политика Европске уније се мора усмеравати као једна интегрисана политика која доприноси осталим елементима друштвене политике, пре свега у правцу развоја руралних подручја.¹¹⁰ Развој туризма на селу, у незагађеној природној средини, уз изражену индивидуализацију туристичке тражње и њено значајније усредсређивање на нестандартне туристичке производе представља једну од основа примене концепта одрживог развоја туризма.

Оптимистичке процене о обиму туристичке тражње, дате, пре свега, од стране „UNWTO”, подразумевају њихов позитиван утицај на укупне односе на туристичком тржишту, с обзиром на доминантан положај тражње у односу на туристичку понуду. У том контексту, као преовлађујуће тенденције на страни туристичке тражње, посебно у Европи, можемо издвојити:¹¹¹

- освежење кроз контраст (туристичка путовања на релацији низија-планине, град-село, копно-острво, и сл.),
- тежња ка искуствима везаним за културно-историјско наслеђе и очувану природу, "зелени" покрет или туризам, који се назива и алтернативним, одговорним, "меким", "добрим" или "новим" туризмом – односи се како на туризам на селу, тако и у градовима, и на приморју. Подразумева, пре свега, чисту воду, чисто и безбедно море, здраву храну и незагађен ваздух, односно туризам који није масован већ "пријатељски" усмерен ка природном окружењу,
- "плави" или наутички покрет, односно тражња, (крстарење морем уз коришћење система марина, лука и сидришта),

¹⁰⁹ Цвијановић, Д. (2014): *Туристичко тржиште у дунавском регион*, монографија, Институт за економику пољопривреде, Београд.

¹¹⁰ Свијановић, Д., **Simonović, Z., Mihailović, B.** (2011): "The Common Agricultural Policy in the function of organic production development in EU", *European Union Food Sector after the last enlargements – conclusion for the future CAP*. Multi-annual programme: Competitiveness of the Polish food economy under the conditions of globalization and European intergration, no 6.1. Warsaw 2011, pp. 62-79.

¹¹¹ Цвијановић, Д. (2014): *Туристичко тржиште у дунавском регион*, монографија, Институт за економику пољопривреде, Београд.

- тражња за местима, догађајима и искуствима који имају изражен идентитет, интегритет и различитост,
- тражња за сеоским (руралним) и агритуризмом – подразумева боравак у различитим врстама смештаја (не искључиво у сеоским домаћинствима) и бављење активностима (спорт, авантура, изазови, уметност, ручни рад и др.),
- тражња за здравственом, духовном, менталном обновом и обновом идентитета – односи се на нове форме здравственог односно бањског туризма: тежњу ка бољој кондицији (рекреативне активности, спорт и вежбе, дијете, фитнес) и жељу за бољим здрављем кроз борбу против стреса.

Са друге стране, глобализација светске привреде допринела је концентрацији имовине и људи, као и повећану комплексност производних и услужних делатности, што је пословање привредних субјеката учинило знатно ризичнијим него раније.¹¹² Глобално тржиште захтева испуњавање одређених стандарда у производњи пољопривредно-прехранбених производа, при чему недостају одређена специфична знања и вештине које се односе на стандардизацију пољопривредне производње. Наиме, Истраживање тржишта консултантских услуга у Србији је утврдило да у агрокомплексу постоји значајна тражња за консултантским услугама из области стандардизације производње.¹¹³

Реч **квалитет** води порекло од латинске речи „*qualitas*“ која означава да нешто има добра својства, особине или вредности.¹¹⁴ У имплементацији система менаџмента квалитетом, нека предузећа у агрокомплексу Србије одлучују да се ослоне на своје сопствене кадрове, али нека користе услуге екстерних консултаната. Чак и када се користе услуге консултаната за систем менаџмента квалитетом, укључивање и посвећивање највишег руководства организације кључни су фактори за реализацију система менаџмента квалитетом. Овај међународни стандард намењен је пружању упутства у вези са факторима који треба да се разматрају када се одабира консултант за систем менаџмента квалитетом. Њега могу користити организације за систем менаџмента квалитетом при избору консултаната способног да

¹¹² Војновић, Б., Цвијановић, Д., Родица, Б. (2013): *Фактори регионалног и локалног економског развоја*, монографија, Институт за економику пољопривреде, Београд.

¹¹³ **Михаиловић, Б.** (2011): *Развој консултантских услуга у Србији и њихов утицај на перформансе предузећа у агрокомплексу*. монографија, Институт за економику пољопривреде, Београд.

¹¹⁴ Тодоровић, Ј., Ђуричин, Д., Јаношевић, С. (1998): *Стратегијски менаџмент*, II издање, ИЗИТ, Београд, стр. 461.

испуни њихове посебне потребе, очекивања и циљеве при реализацији система менаџмента квалитетом. Њега, такође, могу користити: (а) консултант за систем менаџмента квалитетом, као упутства за консултовање (саветовање) о систему менаџмента квалитетом и (б) консултантске (саветодавне) организације, за избор консултанта за систем менаџмента квалитетом.¹¹⁵

Квалитет се утврђује или процењује у односу на неку референтну вредност која може бити уговорена или дефинисана на основу истраживања тржишта.¹¹⁶ Наиме, управо стандарди дају производњи заједнички језик. Тако је комуникација једноставнија, а маркетинг успешнији. Стандардизација помаже произвођачима да осигурају производ који се тражи и који могу продати, а купцима да добију квалитет производа какав желе.

Велика удружења супермаркета уводе стандарде квалитета које производња мора да испуњава. Ти стандарди се односе на биохемијске карактеристике, спољашњи изглед (маса, боја, дијаметар плода) и присуство штетних материја (нитрата и тешких метала, резудуала пестицида, фитохормона). У питању су, пре свега, „EUREGAP” 13 за пољопривредну производњу и „НАССР” у прерађивачкој индустрији. Ови стандарди су настали као реакција потрошача на појаву здравствено неисправне хране током епидемија сточних болести (болест лудих крава, слинавка и шап), као и страха од увођења генетски модификоване хране.

„EUREGAP” је стандард који покрива све главне аспекте производње, попут управљања земљиштем, узгоја усева и бербе. Такође се бави питањима загађивања, третманом радне снаге и заштитом животне средине. Он прати производњу од сетве (анализира се порекло семена и историја земљишта), преко узгоја (прати се употреба хербицида, пестицида и ђубрива - количина, тип, квалитет, место и начин примене), наводњавања и бербе (ниво хигијене и начин складиштења) до паковања, транспорта и постављања производа на раф у продавници. Стандард „НАССР” представља систем који идентификује, разматра и контролише ризике, који су значајни за сигурност хране. Ризик укључује биолошки, хемијски или физички агенс у храни, са потенцијалом да проузрокује неповољно деловање на здравље људи. Потребне за „НАССР” су условљене следећим

¹¹⁵ Смернице за избор консултаната за систем менаџмента квалитетом и коришћење њихових услуга“, Стандард Србије и Црне Горе, ЈУС ИСО 10019 2005.

¹¹⁶ Тодоровић, Ј., Ђуричин, Д., Јаношевић, С. (1998): *Стратегијски менаџмент*, II издање, ИЗИТ, Београд, стр. 463.

факторима: све већи број загађивача, све већа брига о здрављу због хигијенског загађивања хране, све већи ризик од болести изазваних хемијским проблемима у производњи хране, нове технологије и животни стилови и све мања отпорност људи, такође и светска трговина захтева међународну хармонизацију. „НАССР” обезбеђује бројне предности. Најбитније су следеће: обезбеђује превентиван систем за производњу хране, ефективнији и ефикаснији надзор од стране владе са мање инспекције, одговорност за безбедност хране преноси се на индустрију, помаже произвођачима хране да буду конкурентнији на светском тржишту.

3.9. Маркетинг на примеру Голијског сира

Различите констелације интерних и екстерних фактора утичу да произвођачи голијског сира имају различите шансе за успех на тржишту. Иако је коначан пословни успех резултат ефикасног и ефективног управљања ресурсима и активностима у различитим ситуацијама одређени фактори имају мањи или већи значај за коначно остваривање резултата производње. У појединим ситуацијама дешава се да мањи број фактора има пресудан утицај на успех, те се за њих каже да су критични за тржишни успех у датој грани, затим, општем окружењу и датом временском периоду. Сходно томе, успешно маркетиншко коришћење расположивих ресурса подразумева минуциозну анализу интерних и екстерних фактора који утичу на производњу сира. Такође, будући да је неопходно да се голијски сир географски заштити по важећим законским прописима, корисно је упознати потенцијалне купце са одређеним географским и другим специфичностима окружења у коме се производи голијски сир.

Наиме, Голија је планина у југозападној Србији, западно од Рашке, чији је највиши врх Јанков Камен (1.833 м). Налази се 40 км југозападно од Ивањице и 32 км северно од Новог Пазара.¹¹⁷

¹¹⁷ Голија припада унутрашњој зони Динарског планинског састава. Пружа се у смеру запад-исток у дужини око 32 км. У западном делу извијена је према југу, а у источном према северу. Два доминантна врха су: највиши врх Јанков камен (1833 м) и Црни врх (1795 м). На Голији се налазе многобројне реке које су рашчланиле њене стране: Студеница, Брвеница, Моравица итд. Планина Голија је обрасла буковом шумом на северним, североисточним и источним падинама. Највећа површина под буквом налази се на Црном Врху (Бисер Вода). Висински интервал букве је доста широк, од 500 до 1000 м надморске висине. Испод појаса букве налази се појас храста. Изнад појаса букве налази се појас мешовитих, буково-јелових и буково-

Националном стратегијом одрживог развоја Србије постављени су циљеви којима се јединственост планине Голије, али и осталих делова земље са завидним природним богатствима, чува и унапређује, како би се природни ресурси државе и даље развијали.¹¹⁸

На Голији постоје три резервата природе који су под заштитом. Комплекс мешовитих шума јеле, смрче и букве на локацији изнад Љутих ливада је заштићен на површини од 30 ха још од 1950.¹¹⁹ Заштићен је и резерват шума смрче, јеле и букве на простору од 8,5 ха у близини Јанковог камена. Због непропусне геолошке подлоге и обиља падавина, планина је богата водом. Лета су свежа, а зиме хладне са пуно снега који се овде дуго задржава. Услед знатног медитеранског утицаја клима у долинама Ибра, Студенице и Моравице је знатно угоднија. На Голији успевају житарице, кромпир, има доста воћака, а последњих година се повећава и број малињака. Ипак, ово земљиште најпогодније је за шуме и ливаде.

Ова планина је највероватније добила име због своје величине - голема. Огромна пространства, оштра клима и густе шуме су разлог да мештани често кажу: „не зна Голија шта је делија“. Без теренског возила или коња планину је тешко прећи, тако да се и планинари овде могу тешко срести. Највиша тачка планине је заравњен, неуочљив Јанков камен, висок 1833 м.

Туристичке вредности геоморфолошких особености планине Голије огледају се у пространим пропланцима изнад 1200 м и врховима преко 1400 м. Голија поседује добру основу за формирање скијашких стаза и за рекреацију у виду благих шетњи и планинарења у готово нетакнутој природи. Туризам се на Голији развија великом брзином; у последњих 10 година Голија је добила савремене и уређене ски-стазе, жичаре и пратеће ски-садржаје. Током зиме долазе гости из целе Србије и иностранства. Туристи Голију посећују и лети.¹²⁰ Осим анализе окружења и коришћења појединих специфичности у

смрчевих шума. Изнад 1700 м заступљена је само смрча. Занимљиви су варијетети смрче који неодољиво подсећају на оморику, а два таква примерка расту поред Голијске реке и заштићени су.

¹¹⁸ <http://www.politika.rs/rubrike/Srbija/Golija-jedinstveni-rezervat-biosfere.lt.html>

¹¹⁹ <http://www.novipazar.com/turizam/golija/>

¹²⁰ На Одвраћеници постоји хотел „Голија“, а са Ивањичке стране и хотел „Голијска река“. Влада Републике Србије је, јула 2001. године, донела Уредбу којом се подручје планине Голија ставља под заштиту као „Парк природе Голија“ и сврстава у 1. категорију заштите као природно добро изузетног значаја. Прецизно су дефиниране границе парка које обухватају подручја општина Ивањица, Краљево, Рашка, Нови Пазар и Сјеница - укупне површине 75.183 ха, а унутар њих подручја са првим, другим или трећим степеном заштите.

маркетиншке сврхе, повољан тржишни наступ захтева и анализу интерних способности и слабости произвођача голијског сира. Наиме, реч је о потреби да се кроз детаљну анализу сагледају укупне способности произвођача из перспективе да генерирају одрживе конкурентске предности и исте у реалним тржишним условима капитализују. Сходно томе, за потребе суптилнијег расудјивања оперише се са категоријама као што су: снага и слабост, шансе и опасности, језгра компетентности, конкурентска способност, дистинктивна компетентност, диферентна предност и сл.

Имајући у виду претходно споменут маркетинг микс, његов основни елемент у нашем случају је **голијски сир**. Овај производ спада у средства за потрошњу, односно намењен је финалној–конзумној потрошњи. Голијски сир је агроиндустријски производ са веома специфичним својствима, који настаје прерадом млека на подручју општине Нови Пазар, а основна намена му је исхрана становништва. Поред уједначавања технолошког процеса производње голијског сира, потребно је изградити и заштитити: марку, име марке, знак марке, боју марке и заштитни знак.¹²¹

- **Име марке** је део марке који је неопходно изговорити и словима исписати. У случају голијског сира не би требало пуно се двоумити око имена марке, то без сумње треба да остане “голијски сир”. Будући да име марке има значајан утицај на креирање имица производа, избору слова, односно логотипу треба посветити посебну пажњу. Наиме, логотип пре свега треба да је лак за писање и да је препознатљив за исписивање голијског сира.
- **Знак марке** је део који није могуће изговорити. Код голијског сира то треба да буде препознатљив визуелни идентитет марке у форми симбола, дизајна или карактеристичног летеринга.
- **Боја марке** је визуелни део марке којим се повећава препознатљивост имена и знака марке. Код голијског сира, осим беле боје требало би се одредити за још једну боју која би изградила одређену препознатљивост у односу на конкуренцију.
- **Заштитни знак** је правно заштићена и регистрована марка, део марке или правног субјекта, којим се привредном субјекту

¹²¹ Цвијановић, Д., Симоновић, З., Михаиловић, Б. (2010): „Улога менаџмента и маркетинга у афирмацији голијског сира“, (поглавље у монографији), стр. 179-195. у Монографији проф. др Михаило С. Остојић, „ГОЛИЈСКИ СИР“, Институт за економику пољопривреде Београд, Главни и одговорни уредник: проф. др Драго Цвијановић, стр. 179-195.

обезбеђује ексклузивно право коришћења основних елемената њиховог визуелног идентитета.¹²² Када се све то уради, потребно је постепено реализовати стратегијско и тржишно позиционирање марке, које се обично споводи кроз три фазе, односно обухвата три њена пословна квалитета: идентитет марке, имиџ марке и „гудвил“ марке. Истовремено, голијски сир је неопходно географски заштитити по важећим законским прописима, како би се сачувало ово врло значајно име у сирарству наше земље.

Посебна пажња код производње голијског сира биће посвећена увођењу „НАССР“ система у циљу производње здравствено безбедне хране. Значајан допринос том циљу даће амбалажа, односно паковање. Успешан маркетинг претпоставља логистику која се уклапа у савршени ланац од произвођача до купца. Од произвођача се очекује да:

- одреде и дефинишу географска подручја и идентификују потенцијалне купце;
- процене ниво незадовољене тражње међу купцима унутар дефинисаног тржишног подручја;
- размотре конкуренцију на тржишту (познавање садашњих и потенцијалних конкурената, где су лоцирани и које услуге обезбеђују).

Произвести голијски сир по прихватљивој цени је потребан, али не и довољан услов за тржишни успех. Неопходно је промовисати, односно информисати потенцијалне купце о квалитету и цени голијског сира. Другим речима, промоција је скуп свих активности којим произвођач или понуђач презентује одређене информације потенцијалним купцима са циљем стимулесања потражње за одређеним производом, у овом случају за голијским сиром.

У зависности од значаја појединих фактора може бити интересантна и појединачна супериорност, али сматра се да је највреднија она конкурентска предност која се постиже кроз јединствен спој фактора. Снага је нешто што произвођач голијског сира добро обавља или нека карактеристика која му даје важну способност. Последично, снагу могу да чине: вештине, компетентности, вредан организациони ресурс или конкурентска способност или достигнуће које дотичном произвођачу даје тржишну снагу (као нпр. добар производ, препознатљива марка, супериорна

¹²² Цвијановић, Д. (2006): “Маркетинг у служби брендирања златарског сира”. У Михаило С. Остојић *Златарски сир*, Монографија. Београд, стр. 171-181.

технологија). Потребно је довести у везу снагу произвођача, критичне факторе успеха и бенчмарковање са конкурентима.

3.10. Рурална реинтеграција земљишта великих површинских копова

Човечанство је данас суочено са повећаним парадоксом који се огледа у облежавању деградације животне средине као важног питања вредности која је саставни део пословног успеха, на једној страни, и у повећању политичког значаја права нељудских врста и одговорност према природи, на другој страни. Вредности које је створила савремена еколошка економија јасно рефлектују односе између природе и човека. Еколошка економија сугерише надмоћ природе и одређену способност контроле еколошких консеквенци људског понашања.

Повећано научно разумевање интеракције људских односа и природе као кључне основе знања, заједно са понашањем човека у оквиру институција као и друштвеним ангажовањем доводе до прихватљивости техничких и технолошких решења за еколошке проблеме које су људи изазвали. Дакле, решења за проблеме животне средине не треба тражити изван људског друштва које их је створило.¹²³

Еколошки проблем руралног развоја данас је веома актуелан. Он ће са даљим техничко – технолошким напретком бити све актуелнији. О овом питању се мора водити рачуна у свим областима живота и рада човека. Из разлога што се човек не прилагођава само животној средини, већ, за разлику од других живих бића, он је сам активно и интезивно је мења.¹²⁴

Човек како сада тако и у прошлости стално заузима земљиште. Промене у начину коришћења земљишта стално су присутне. Земљиште треба посматрати као природну и економску категорија која је ограничено добро које практично није способно да се увећава по површини, а на садашњем степену науке и технике практично је ненадокнадиво. Интересантно је напоменути да се лежишта угља погодна за површинску експлоатацију налазе у областима врло

¹²³ Миленовић, Б.С. (2000): *Еколошка економија, теорија и примена*, Универзитет у Нишу, Факултет заштите на раду, Ниш, стр. 34.

¹²⁴ **Симоновић, З.** (2005): “Неки Еколошки проблеми пољопривредне производње и руралног развоја“, *Мултифункционална пољопривреда и рурални развој*, Тематски зборник, Институт за економику пољопривреде Београд, Београд, стр. 59 – 66.

погодним за живот људи и земљорадњу. То није случајно већ је последица природног процеса настанка лежишта угљева и наводи на закључак да је утолико већи негативан утицај на околину. На основу досадашњих активности уочени су следећи негативни утицаји на земљиште:¹²⁵

- Ископавање горњег слоја и неадекватно одлагање;
- Мешање горњег слоја са доњим слојем и другим неплодним материјалима;
- Контаминација горњег слоја, услед таложења прашине и других супстанци из ваздуха;
- Преоптерећење горњег слоја са хранљивим материјалима унутар и изван области рударских радова;
- Губитак обрадивог горњег слоја услед изградње инфраструктуре као што су путеви, железница, канали за воду, индустријске зоне итд.

3.10.1. Деградација пољопривредног земљишта

Пољопривредна производња се у задњих педесет година модернизовала значајно. На то су утицали следећи фактори: прелазак сеоског становништва у градове, пораст механизације, побољшање транспорта, побољшање квалитета семена, заштита рода, одгајање нових врста домаћих животиња, међународна трговина и конкуренција у производњи прехранбених производа. Као последица овог напретка јавља се претерана експлоатација и деградација природних ресурса и то пре свега обрадивог земљишта, воде и ваздуха.¹²⁶

Земљиште представља динамичку творевину која се мења променом фактора педогенезе. Човек својом активношћу може да повећа или смањи његову природну отпорност према различитим видовима његове деградације, односно оштећења. Деградација земљишта представља појаву која доводи до садашњег, али и будућег квалитета земљишта као најважнијег ненадокнадивог средства биљне производње. Човек својом активношћу може да узрокује два типа

¹²⁵ **Simonović, Z., Mihailović, B., Kosanović, N.** (2008): "Some Rural Reintegration Problems of Large Strip Mining Terrains". International Scientific Meeting: „State, possibilities and perspectives of rural development on area of huge open-pitminings“, Thematic Proceedings, Belgrade–Vrujci, 24-25th April 2008, pp. 298-303.

¹²⁶ **Симоновић, З.** (2006): "О агроеколошким проблемима агробизниса", *Перспективе агробизниса Србије и Европске интеграције*, Научни скуп са међународним учешћем, Ваљево, 2006, Економика пољопривреде, Вол. LIII, бр./ Н 2 (93 – 524), 2006, стр. 454.

деградационих процеса и то: 1. Одношење земљишног материјала и 2. Оштећење у самом профилу земљишта. Проблем деградације земљишта итекако је присутан у нашој земљи.

Различита подручја су захваћена мање или више различитим облицима деградације. Забележени су следећи облици деградације земљишта:

- Ерозија ветром и водом;
- Оштећења земљишта настала под утицајем површинских копова;
- Оштећења настала изградњом водних акумулација;
- Губитак земљишта изградњом насеља и индустрије;
- Контаминација земљишта тешким металима;
- Контаминација земљишта услед емисије различитих гасова из индустријских објеката и њиховим депоновањем на земљиште.¹²⁷

У даљим излагањима посветиће се пажња оштећењима земљишта која настају под утицајем површинских копова. Површинском експлоатацијом минералног и рудног богатства долази до уништавања великих површина земљишта, и то како приликом истраживања земљишта, тако и приликом изградње потребне инфраструктуре, експлоатације у примарној производњи, депоновање извађене руде, стварање депонија, пепелишта и јаловишта и приликом транспортовања. На овај начин се деградирају огромне површине земљишта. Делатност површинских копова представља сталну опасност за животну средину једне земље.¹²⁸ У нашој земљи на овај начин највише је угрожено земљиште у Косовском и Колубарском басену.

Јаловишта често заузимају велике површине обрадивог земљишта и на овај начин га искључују из његове примарне функције. Депоније пепела не заузимају велики простор, али зато имају веома негативне последице по квалитет пољопривредних култура. Изградњом хдроакумулација долази до заузимања огромне површине пољопривредног земљишта и то углавном квалитетног. Узроци оштећења земљишта који могу да настану услед рударске експлоатације површинских копова су следећи:

¹²⁷ Средојевић, З.Ј. (2002): *Економски проблеми еколошке пољопривреде*, Пољопривредни факултет Београд, Београд, стр. 30-32.

¹²⁸ Ђукановић, М. (1996): *Животна средина и одржив развој*, Елит, Београд, стр. 149-150.

1. **Деструкција земљишта** спада у теже облике оштећења. Она настаје услед деловања индустријских процеса и експлоатације минералних и енергетских извора и јамских копова.
2. **Привремено или трајно искључење земљишта из његове примарне функције** представља најтежи облик оштећења земљишта. У овим случајевима ради се о физичком уништавању земљишта које је касније тешко или немогуће вратити у поновну употребу. У неке од узрочника привременог искључења земљишта спадају површински копови, депоније јаловине и пепела, клизишта и друго а у узрочнике трајног искључења земљишта спадају изградња насеља, стамбених, индустријских, термоенергетских и других објеката, саобраћајница, хидроакумулација и др.¹²⁹

У развијеним земљама света се већ дуже време поједини рудници и рударски копови, по завршеној експлоатацији користе за складиштење одређених енергетских и хемијских сировина и производа као и за одлагање индустријског и радиоактивног отпада и слично.¹³⁰ Сви рудници у којима је престала рударска експлоатација, а могли би се након тога користити, могу се поделити у четири групе:

- У прву групу спадају рудници који су трајно затворени (због откопаних експлоатационих резерви из техничких или економских разлога);
- У другу групу – спадају рудници који су привремено затворени због техничко технолошких (хаварија или застарелости технологије) или економских разлога (цена, коњукура, рентабилност);
- У трећу групу – спадају рудници који су пред затварањем због исцрпљености минералних ресурса;
- У четврту групу спадају површински копови, унутар којих су обухваћене све три могућности, као код рудника са подземном експлоатацијом.

Угаљ се користи као основно гориво у термоелектранама Електропривреде Србије. Његова производња се управо одвија на површинским коповима рударских басена Колубаре и Костолаца.

¹²⁹ Благојевић, С. (2001): *Екологија и економски развој*, Универзитет у Приштини, Економски факултет, Блаце, стр. 60 -61.

¹³⁰ **Simonović, Z., Mihailović, B., Kosanović, N.** (2008): “Some Rural Reintegration Problems of Large Strip Mining Terrains”. International Scientific Meeting: „State, possibilities and perspectives of rural development on area of huge open-pitminings“, Thematic Proceedings, Belgrade–Vrujci, 24-25th April 2008, pp. 298-303.

3.10.2. Рекултивација пољопривредног земљишта

Површински копови се после завршетка експлоатације рекултивишу и користе за расаднике, плантажне воћњаке и друге културе. Међутим ови откопи би могли под одговарајућим условима да се користе за централизовано одлагање одређеног индустријског и урбаног отпада, истовремено за више насеља, чиме се ствара могућност за рационалну индустријску рециклажу и прераду урбаног отпада.¹³¹

Рекултивисање земљишта се врши уз велике напоре и служи првенствено покушају давања земљишту нове намене. Овај процес је веома скуп, сложен и дуготрајан. Управо највећа потреба за рекултивацијом земљишта постоји у угљено-копним рејонима. На овим теренима се приликом експлоатације угља нарочито лигнита земља највише оштећује. Посебно велика оштећења постоје у долини реке Колубаре. У овом рејону су предузете и озбиљне мере за рекултивацију земље. Процес рекултивације земље се обавља у три фазе: 1. Огледно постављање виша култура, на већем броју локација са више варијанти ђубрења у циљу добијања плодног земљишта; 2. Употреба плодореда на земљишту које се рекултивише; 3. Покушај пошумљавања земљишта које се рекултивише.¹³² Поред ових набројаних мера рекултивације земљишта могу да се примењују и друге мере као што су:

- Одговарајућа агротехника;
- Контрола плодности земљишта;
- Рационална употреба ђубрива и др.

На овај начин ипак, није могуће у потпуности вратити деградирано земљиште у првобитно стање. Међутим, до одређене мере може доћи до постепеног формирања живог света, који ће ублажити проблеме деградације земљишта.¹³³ На примеру површинских копова Колубаре можемо најбоље да уочимо колика је површина до сада деградирана. Укупна површина коју су до сада заузели површински

¹³¹ Јовановић – Коломејцева, Л. (1998): *Еколошки менаџмент*, Факултет за менаџмент Универзитета „Браћа Карић“, Београд, стр. 137-139.

¹³² Благојевић, С. (2001): *Екологија и економски развој*, Универзитет у Приштини, Економски факултет, Блаце, стр.62-63.

¹³³ **Simonović, Z., Mihailović, B., Kosanović, N.** (2008): “Some Rural Reintegration Problems of Large Strip Mining Terrains”. International Scientific Meeting: „State, possibilities and perspectives of rural development on area of huge open-pitminings“, Thematic Proceedings, Belgrade–Vrujci, 24-25th April 2008, pp. 298-303.

копови Колубаре и њихова одлагалишта је око 132 км². Захваћено земљиште укључује земљиште за становање, пољопривредно земљиште и природна станишта, као што су шуме, мочваре и ливаде. Од свих деградираних површина до сада је рекултивисано у шумско земљиште 870 ха, пољопривредно земљиште 298 ха, воћњаци 17 ха и расадници 12 ха, што укупно чини 1.197 ха рекултивисаних површина.¹³⁴

Заустављање тренда смањења обрадивих површина и деградације тла, на једној страни, и повећање ефикасности пољопривреде на другој страни, фактори су које би требало примењивати са много већом пажњом у садашњој и будућој политици. Нарочито треба посебну пажњу обратити на рекултивисању земљишта које служи првенствено покушају давања земљишту нове намене. Иако је овај поступак обнављања земљишта скуп он представља једини начин за обнову деградираниог земљишта. Смањење деградирања земљишта и креирање животне средине која ће бити погодна за људске и животињске популације, принципи су који морају бити окосница националне, регионалне и међународне политике.

¹³⁴ ЈП РБ "Колубара", Публикација РБ "Колубара" – 2003, Одељење за информисање, 2003.

4. УСКЛАЂИВАЊЕ АГРАРНЕ ПОЛИТИКЕ СРБИЈЕ СА ЗАЈЕДНИЧКОМ АГРАРНОМ ПОЛИТИКОМ ЕУ

Мере аграрне политике су најзначајније за остваривање стратегије дугорочног развоја. Због својих природних карактеристика земљишта, климе и водних ресурса Србија има велики потенцијал у пољопривредном сектору, који није у потпуности искоришћен. Уз адекватну аграрну политику, пољопривреда може дати значајан допринос економском развоју земље.

С друге стране, конкурентност производа из земаља ЕУ, нарочито на тржиштима земаља у развоју, резултат је у првом реду високих субвенција, које се за извоз ових производа дају из фондова ЕУ. Још ако се узме у обзир да све земље ЕУ имају развијени транспорт, нарочито авионски и камионски, да се посебна пажња поклања квалитету, обради, паковању, амбалажи, очигледна је предност коју ове земље (посебно Холандија, Немачка и Француска) имају у понуди пољопривредно-прехранбених производа.

У таквим околностима, у Србији се морају успоставити тржишни механизми којима се обезбеђује технолошка и производно економска повезаност свих учесника у производњи до тржишта финалне потрошње.

Сходно томе, потребно је анализирати усклађеност аграрне политике Србије са Заједничком аграрном политиком Европске уније (ЗАП), како би се и у домаћом аграру осигурао стабилан доходак руралног становништва, затим стабилизovalo тржиште и унапредила продуктивност и конкурентност производње хране.¹³⁵

4.1. Природа и карактеристике заједничке аграрне политике

Заједничка аграрна политика почела је да се обликује још шездесетих година прошлог века као што смо већ истакли формирањем „механизма заједничког тржишта“ за практично сваки пољопривредни производ понаособ. Акцент је био стављен на заједничко формирање ценовне политике заједнице, и из тога је

¹³⁵ Цвијановић, Д., Михаиловић, Б., Вуковић, П. (2015): „Анализ процесса гармонизации аграрной политики Сербии с общей сельскохозяйственной политикой ЕС“, журнал: *Мир перемен*. No.4, ПИ N77-15089, pp. 83-95.

произишао (члан 40 Римског уговора) Европски пољопривредни фонд који је представљао извор финансирања Заједничке пољопривредне политике (ценовне).¹³⁶ Европска унија је својом заједничком политиком допринела већој сарадњи земаља чланица и то у свим сегментима аграрне производње. Стварање Економске уније, дакле, скопчано је са успостављањем једног развијеног концепта аграрне политике. Напоменимо опет да је Европска унија почела са Мансхолтовим планом (Le plan Mansholt) који је још 1980. односно 1985. године био углавном реализован. Сложеност проблема таковог аграрног програма Европске уније исказује се у многим сегментима аграрне политике сваке земље. Нека од ових питања су следећа: питање општег положаја пољопривреде у датој земљи, питање побољшања дохотка пољопривредника, питање превазилажења неповољних аграрних структура, питање вишка радне снаге у пољопривреди, питање ниске продуктивности рада, питање прецизних мера социјалне политике за пољопривредне произвођаче и многа друга. Било које од ових питања ако би се поставило аутоматски је изискивало дуге расправе у грађењу заједничке визије о којима је овде реч. Зато је потребно да се крене у изучавање ових проблеме и у сагледавање свих аспеката евентуалног њиховог разрешавања. Генералано посматрано ЗАП би се могао оценити као успешан на основу поменутих циљева, међутим он је у стварности изазвао озбиљне економске, еколошке и политичке проблеме.

У периоду 1967-1991. год. чланице Европске заједнице су у значајној мери унапредиле сарадњу у функцији развијања заједничке економске политике, којом је дато значајно место развоју агропривреде. Прво је успостављено заједничко тржиште пољопривредних производа, а затим се успоставила и заједничка трговинска политика у ЕЗ. Наиме, у овом периоду чланице ЕЗ су имале за циљ да се заштите од конкуренције земаља изван ове заједнице посебно у области агроиндустријског сектора. У овом периоду наша земља је остваривала размену са чланицама ЕЗ у складу са мењањем услова на њиховом тржишту. Пољопривреда и њена аграрна политика су имале значајну улогу у периоду прерастања Европске заједнице у Европску унију, склапањем уговора између чланица у Мاستрихту 1992. године. Тиме је на тржишту ЕУ дата нова улога пољопривреди, што је захтевало да се успостави „Заједничка аграрна политика“ (ЗАП). То је

¹³⁶ Ловре, К., Тркуља, Ђ. (2003): “Интегрална политика аграрног и руралног развоја Европске уније и импликације на аграрну политику земаља у транзицији”, *Анали економског факултета у Суботици*, број 9, Суботица, стр. 6.

представљало значајну реформу у аграрној политици ЕУ, којом су били дефинисани циљеви подстицања раста обима производње основних врста пољопривредних производа (жита, уљарица, шећерне репе и шећера, говеђег, посебно јунећег меса, млека и њихових прерађевина). Заједничка пољопривредна политика претрпела је фундаменталну реформу у јуну 2003. године, чиме су се створиле дугорочне перспективе за одрживи пољопривредни и рурални развој.¹³⁷

ЕУ тренутно има преко 640 географских ознака и ознака порекла (уз то постоји преко 4.000 регистрованих ознака за вина и алкохолна пића). Земље чланице могу понудити помоћ за програме квалитета хране неке друге државе уколико оне поштују низ критеријума Европске уније. ЗАП има јасно дефинисану политику која је фокусирана ка органској храни и пољопривредној производњи¹³⁸. Органска пољопривредна производња односи се на пољопривреднике који земљи враћају нутриенте који се налазе у отпадним производима, при томе водећи рачуна о добробити животиња, избегавајући коришћење синтетичких пестицида, хербицида, хемијских ђубрива, хормона раста, антибиотика и генетских модификатора.

Пољопривредни произвођачи који се баве органском пољопривредом користе низ техника које помажу одржању екосистема и смањењу загађености. ЕУ је увела правила за органску пољопривредну производњу 1991. године. Они имају за циљ обезбеђивање аутентичности метода органске пољопривреде, како би обезбедили оквир за органску производњу биљака и животиња и увођење правила за означавање, обраду и пласман органских производа.

Циљ је да се дају гаранције потрошачима о квалитету и поузданости органског производа који купују, и да се пољопривредницима и осталим учесницима у производном ланцу обезбеде ограничења и смернице у оквиру којих они морају да раде. Подстицаји органској пољопривредној производњи одобрени су у Агри-еколошкој шеми Европске уније. Заједничка аграрна политика Европске уније се мора усмеравати као једна интегрисана политика која доприноси осталим елементима друштвене политике, пре свега у

¹³⁷ Јовановић-Гавриловић, Б. (2004): “Концепт одрживог руралног развоја и његов значај за земље Европске уније и Србију”, *Институционалне реформе и транзиција агропривреде у Републици Србији*, Економски факултет, Београд, стр. 64.

¹³⁸ <http://ec.europa.eu/agriculture/capreform>

правцу развоја руралних подручја. Политика која се на овај начин заговара захтева систематизацију следећа четири елемента:¹³⁹

- стабилизација тржишта (*Market stabilisation – MS*);
- надокнаде за еколошки и културни амбијент (*Environmental and cultural landscape payments – ECLP*);
- иницијативу за рурални развој (*Rural development incentives – RDI*);
- издавања за помоћ у прилагођавању током транзиционг периода (*Transitional adjustment assistance – TAA*).

Данашња ЗАП одражава скоро пола века дуге измене приоритета. Почетни циљ да се повећа производња хране, скоро без обзира на трошкове, замењен је контролисањем вишка производње и прекомерних трошкова. Такође, сада се врши преусмеравање ка испуњавању низа разних друштвених и еколошких циљева кроз механизме који су се знатно раздвојили од производње. Ниједан од прокламованих циљева у потпуности не задовољава тренутни циљ Србије, а то је завршавање процеса транзиције у тржишну економију и стварање ефикасног и конкурентног пољопривредног сектора, истовремено узимајући у обзир актуелне друштвене и еколошке проблеме. ЗАП носи главни легат из прошлости која је била оријентисана на производњу. Док нова једнократна плаћања пољопривредним поседима нису повезана са тренутном производњом, износ који сваки пољопривредни произвођач добије одражава његова претходна директна примања везана за намирнице, које су саме у великој мери настале као компензација за смањење у подршци цена. Због тога директна плаћања код 15 земаља „старих“ чланица још увек су чврсто везане за производњу пољопривредних намирница у прошлости него за тренутну производњу еколошке или друштвене робе.

4.2. Развој заједничке аграрне политике

Проширење из 1973. године само је још више искомпликовало већ и онако комплоковане односе. У Европску заједницу су ушле две мале земље (Данска и Ирска) са великим пољопривредним секторима и једна велик земља (Велика Британија) са малим пољопривредним

¹³⁹ Његован, М., З. (2003): “Оквири за европску интеграцију пољопривреде Србије”, *Пољопривреда и рурални развој у европским интеграцијама*, Пољопривредни факултет, Београд, стр. 93.

сектором, али са много великих пољопривредних произвођача. Управо приступање Британије довело је до новог политичког заокрета из разлога што је она следила аграрну политику која је била у супротности са ЗАП-ом. Британија у задња два века није била у стању да произведе довољно хране за своје становништво, јер је било мало обрадивих површина на острву. Британија је из тог разлога увозила храна из својих колонија. Како се Империја временом смањивала Британци су прешли да се снабдевају пољопривредним производима из Комонвелта и од јефтиних добављача. Земље Комновелта почеле су да брину од уласка Британије у ЕЗ. Из тога произилазе корени британске аверзије и критичности која је усмерена ка ЗАП-у.

Прекомерна производња пољопривредних производа изазвала је нове расправе о реформи ЗАП-а. Савет је увео скромну промену у систему гарантовања цена и увео посебни облик плаћања који је требао да уведе „саодговорност“ произвођача млечних производа, како би они на тај начин могли да надокнаде трошкове интервентног складиштења и субвенционисања продаје вишка производа. Када ово плаћање за „саодговорност“ није дало резултате Комисија је предложила увођење квота у производњи. Након интезивног и дугог преговарања на највишем нивоу марта 1984. године лидери Европске заједнице споразумели су се о систему квота за производњу млека.¹⁴⁰ Упркос свему увођење квоте за млеко али и квота за дуван и шећер нису много допринеле смањењу потрошње везане за ЗАП. Постојала је могућност да дође до банкрота. Такође је проблем представљало предстојеће медитеранско проширење, али и стално присутно инсистирање Маргарет Тачер на буџетској реформи је додатно појачало притисак да дође до радикалних захвата. На самиту у Фонтенеблу јуна 1984. године Европски савет је одлучио да смањи раст потрошње за ЗАП, али истовремено Савет је одлучио да повећа сопствене приходе Европске заједнице уклонивши на тај начин разлог за далекосежну реформу ЗАП-а, односно претњу да ће понестати новца.¹⁴¹

Питање реформе ЗАП-а поново је постало актуелно 1987. и 1988. године због буџетског притиска. Комисија је предложила мешавину мера за спречавање прекомерне производње, ограничавање потрошње, дизервификацију подршке пољопривредним произвођачима и промовисање руралног развоја. Директна плаћања фармерима

¹⁴⁰ Petit, M. (1989): “Pressures on Europe's common agricultural policy”, International food policy research Institute, Washington i Ecole Nationale superieure des sciences agronomiques appliquees, Dijon, p. 10.

¹⁴¹ Динан, Д. (2009): *Све ближе Унија*, Службени гласник, Београд, 2009, стр. 347.

уведена су 1988. године тзв. Мекшеријевом реформом и она ће постати све значајнији начин субвенционисања пољопривреде.¹⁴² И овај покушај реформе је био само делимично успешан. Притисак да се спроведе делотворна реформа и даље је јачао и то не само због прековремених трошкова ЗАПа, већ и из разлога што је ЗАП подстицао неоповољне међународне коментаре о недавно покренутом програму јединственог тржишта. На све ово је додатно утицао и слаб напредак у Уругвајској рунди преговора о Општем споразуму о царинама и трговини (ГАТТ). Неспоразум је настао као последица несугласица око извозних субвенција, и истовремено је допринео да се повећа међународни притисак на Европску Заједницу да реформише ЗАП. Укључивање пољопривреде у Уругвајску рунду довело је Комисију у позицију да се брани пре него што су преговори и почели септембра 1986. године. Савет је инсистирао да се основни циљеви и механизми ЗАП-а како они унутрашњи тако и они спољни не доводе у питање.¹⁴³

Комесар за пољопривреду Ирац Реј Мекшери (Ray MacSharry) био је главни творац и покретач плана реформи који је назван његовим именом „Мекшеријев план“. Државе чланице су се јуна 1992. године споразумеле око прве реформе ЗАП-а. Заједничка аграрна политика је промењена у основи са Мекшеријевим реформским пакетом. Мекшеријев план садржи четири главне промене политике:

- Смањене су цене у одређеним секторима. У оквиру ове реформе, смањене су цене житарицама и уљарицама за 30% у периоду од три године. Цене за млеко, говедину и овце су смањене за 15%. Смањење је урађено да би цене биле приближне ценама на светском тржишту (касније је смањење цена уведено и за воће и поврће).
- Непосредна подршка приходима пољопривредника. Реформом је уведен систем непосредних исплата пољопривредницима, као надокнаду за смањење цена појединим пољопривредним секторима.
- Важна карактеристика ове реформе је увођење тзв. „схеме за некоришћење“ која је предвиђала да се комерцијалним произвођачи у одређеним секторима (првенствено житарице) у

¹⁴² Прокопијевић, М. (2009): *Европска унија*, Службени гласник, Београд, 2009., стр. 212.

¹⁴³ Bulletin of the European Communities, No.3/1985, тачке 1.2.11, 2.1.22 и 2.2.12.

одређеним регионима плаћало да држе земљу необрађеном, уместо да узгајају културе које би ЕУ морала да откупљује.¹⁴⁴

- Пропратне мере су подразумевале увођење нових програма подршке руралном развоју, еколошкој пољопривреди, замени пољопривредних добара шумама и раном пензионисању пољопривредника.¹⁴⁵

Интересантно је напоменути да је великодушни план надокнада, о коме се споразумео Савет за пољопривреду учинио је да реформисани ЗАП буде још скупљи од оног неререформисаног. Ипак, резом у гарантованим ценама и изостављањем дела земље из производње, реформа је помогла да се смање пољопривредни вишкови у ЕУ. Пољопривредни произвођачи су такође добро прошли јер нису имали смањење у приходима. Подстицај проширења заједно са све израженијом бригом за животну средину као и забринутост потрошача чинили су основу предлога за реформу ЗАП-а у Агенди 2000, стратегији Комисије за „јачање и ширење Уније у првим годинама двадесет првог века.“¹⁴⁶ Објављена у јулу 1997. године Агенда 2000 је обухватала прерађене циљеве Заједничке аграрне политике који су откривали утицај нових друштвених покрета и економских трендова на аграрну политику.¹⁴⁷ Агенда обухвата период 2000. – 2006. године и представља стратегију засновану на принципима Мекшеријеве реформе, али такође укључује и стратегију свеобухватног развоја ка ширим потребама руралних заједница у Европи. Основне смернице за ову реформу били су: 1) Побољшање глобалне конкурентности Европске уније кроз ниже цене, 2) Гаранција безбедности и квалитета хране потрошачима, 3) Да обезбеди стабилне приходе и правичан животни стандард пољопривредној заједници, 3) Методи пољопривредне производње да буду повољни по животну средину и да поштују заштиту животиња, 4) Да интегрише циљеве везане за животну средину у своје инструменте, 5) Да тражи и креира адекватне

¹⁴⁴ Sarker, R., Jayasinghe, S. (2007): “Regional trade agreements and trade in agri-food products: evidence for the European Union from gravity modeling using disaggregated data”, *Agricultural Economics* 37, p. 95.

¹⁴⁵ Хикс, С. (2007): *Политички систем Европске уније*, Службени гласник, Београд, 2007., стр. 269.

¹⁴⁶ Agenda 2000 for a stronger and wider Union, COM(97) 2000 final VOL. I. Brussels: Commission of the European Communities, 15.07.1997, p. 98.

¹⁴⁷ Агенда 2000 је доношена 1999. године са циљем даљег дугорочног развоја и наставка трговинских преговора са СТО. Шефови држава и влада ЕУ су се сложили да нову пољопривредну стратегију чини кохерентна политика која би представљала оквир за пољопривреду и регионални развој у ЕУ.

зараде и запослење за пољопривреднике и њихове породице, б) Нова подела функција између Комисије и земаља чланица која се односи на накнаду у облику директних плаћања или мера руралног развоја. У суштини Агенда 2000 је предлагала ЕУ да настави Мекшеријеве реформе претварајући пољопривредне субвенције из подршке ценама у директне исплате. Комисија је предложила велика смањења у гарантованим ценама за одређени број пољопривредних производа. Пољопривредни произвођачи би добили компензацију неком врстом директних исплата.¹⁴⁸

На крају можемо да закључимо да је реформа из ЗАП-а из Агенде 2000 била веома скромна, јер није обухватала уклањање система подршке ценама ни велико смањење пољопривредних прихода. Резови у ценама око којих је био постигнут споразум нису били довољно велики да би обезбедили могућност управљања аграрном политиком у периоду после проширења ЕУ. Такође ове мере нису могле да задовоље ни критичаре пољопривредног протекционизма ЕУ у Светској трговинској организацији. Оно што је најбитније цене хране у ЕУ упркос основним тржишним условима су остале високе и поред тога што понуда и даље премашује тражњу.¹⁴⁹

4.3. Реформе ЗАП 2003. и 2006. године

Правац реформе ЗАП-а из 2003. године усмерен је на стварање Заједничке аграрне политике који би више била тржишно оријентисана, и у стању да обезбеди бољи квалитет и здраву храну. Као и Мекшеријева реформа која је усвојена десет година раније, ова реформа представља одговор на притиске ван ЕУ, али је и резултат преговора вођених у Светској трговинској организацији. Истовремено, ова реформа одражава потребе прилагођавања ЗАП-а у правцу одлуке

¹⁴⁸ Поред свега напред изложеног Агенда 2000 је придавала посебан значај и руралном развоју наглашавајући обавезе и могућности за пољопривреду у циљу појачања еколошке свести. У складу са тим Агенда 2000 предложила је заштиту животне средине у оквиру пољопривреде с тим да органска пољопривредна производња треба да добије све значајнију улогу. Агенда је довела до поједностављење правила која се односе на нови рурални развој и регулисање тржишта и управљање прописа према еколошким стандардима, посебно у односу на Ратарске културе. Рурални развој постаје други стуб ЗАП-а. Реформа је истакала намеру да се размотри рурални развој у ширем контексту, односно укључујући пољопривреду и шумарство, као и друге професионалне интересе у руралним подручјима.

¹⁴⁹ Динан, Д. (2009): *Све ближе Унија*, Службени гласник, Београд, 2009, стр. 355.

Савета ЕУ од децембра 2002. године да се иде напред са проширењем Европске уније на Исток. Конкретно, реформа из 2003. године настоји да што боље смести земље у развоју и да би расходи ЗАП-а били у складу са укупним буџетским оквирима одређеним за проширене Европске уније, а важили би до 2013. године. Дакле, јасно је реформа је у складу са циљевима Агенде 2000 и требало би да заврши процес реформи у неким областима и успостави и стабилан оквир политике у другима. Дакле, 26. јуна 2003. године, министри пољопривреде ЕУ након уобичајеног ценкања усвојили су корениту реформу Заједничке аграрне политике.¹⁵⁰ Реформа је у потпуности променила начин на који је Европска унија подржавала сектор фарми. Нови ЗАП је био усмерен према потрошачима и пореским обвезницима. Фармерима у ЕУ се даје слобода да произведу оно зашта постоји тражња на тржишту. У циљу поштовања буџетских максимума који се односе на ЕУ-25 до 2013. године, министри су се сложили да се уведе механизам за финансијску дисциплину. Ова реформа је требало да ојача позицију ЕУ у трговински преговорима са СТО. Реформа садржи пет главних елемената, и то:

- Наставак спровођења Агенде 2000 о приступу (ревизија политике тржишта, на пример смањења цене за интервенцију млечних производа).
- Раздвајање и директна подршка (увођење једнократне уплате прихода фармама на основу ранијих плаћања).
- Увођење обавезног смањење директних плаћања у случају не поштовања стандарда ЕУ везаних за животну средину, безбедност хране, здравље животиња и њихову добробит.
- Јачање и унапређење руралног развоја. Ојачавање политике руралног развоја ЕУ, са више новца, нове мере за унапређење животне средине, квалитет и добробити животиња и да помогне пољопривредницима да задовоље стандарде Европске уније у производњи почевши од 2005. године.
- Механизми за фискалну дисциплину како би се осигурало да трошкови ЗАП-а не прелазе ограничење буџета.¹⁵¹

Овај споразум је одвојио субвенције од производње, ојачао унакрсну усаглашеност политика, померио клатно према уједначенијој расподели исплата, од већих ка мањим произвођачима и увео смањење цена у неке до тада неререформисане секторе пољопривреде (без сектора

¹⁵⁰ European Commission, The Agricultural Situation in the European Union, 2003. report, European Communities, Brussels, Luxembourg, 2005, p. 25.

¹⁵¹ http://ec.europa.eu/agriculture/capreform/index_en.htm

шећера). У својој суштини реформа из 2003. године представља наставак Мекшеријеве реформе из 1992. године. Она је изменила принципе, али не и дарежљивост пољопривредних субвенција ЕУ.

Попут Мекшеријеве реформе средњорочна ревизија је била покренута из разлога што је постојала потреба ЕУ да обузда утицај ремећења заједничке аграрне политике како би се олакшао крај још једне руне мултилатералних трговинских преговора, одржаних под окриљем СТО. Ова рунда је била посебно везана за глобални развој. Из тог разлога ЕУ је била суочена са додатним притисцима да измени ЗАП како пољопривредници у земљама у развоју не би били доведени у лош положај. Овај нови низ преговора покренут је у Дохи у Катару новембра 2001. године. Званично је назван Развојном рундом у Дохи (Doha Development Round).

Све већи притисак у оквиру СТО пружио је снажан подстрек за реформу ЗАП-а у оквиру средњорочне ревизије. ЕУ је тврдила да ће средњорочна ревизија о којој је коначно постигнут споразум јуна 2003. године помоћи да дође до помака у преговорима у пољопривреди у оквиру СТО-а и у Развојној рунди Доха у целини. Упркос свему томе трговински партнери ЕУ остали су скептични желећи да виде конкретне предлоге за либерализацију пољопривредне трговине у оквиру СТО-а.¹⁵² У августу 2003. године САД и ЕУ направиле су своју Заједничку иницијативу пољопривредним питањима у СТО, који се односи на три стуба и то домаће подршке, извозне субвенције и приступ тржишту.

Међутим, ова иницијатива је била недовољна да обезбеди успех министарског састанка у Канкуну у септембру 2003., који је представљао средњорочну ревизију рунде у Дохи. У новембру 2003. године после неуспеха Канкуна министри ЕУ и Европска комисија су поново потврдили своју посвећеност Дохи. У мају 2004. године ЕУ је наговестила да би била спремна да укине субвенције за извоз, а у периду јул-август 2004. године да је спремна да се утврди оквир за утврђивање модалитета у пољопривреди.¹⁵³ У *табели 12.* дат је приказ петнаест највећих светских извозника и увозника пољопривредних производа. Из података у *табели* можемо да видимо да је ЕУ (15),

¹⁵² Динан, Д. (2009): *Све ближе Унија*, Службени гласник, Београд, 2009, стр. 357-358.

¹⁵³ Swinbank, A. (2005): "Developments in the Doha Round and WTO dispute settlement: some implications for EU agricultural policy", *European Review of Agricultural Economics* 2005, 32(4): pp. 551-561.

односно ЕУ пре проширења имала највећи удео не само у извоз већ и у увозу пољопривредних производа у свету.

Табела 12. Петнаест највећих светских извозника и увозника пољопривредних производа, 2003. године

	Вредност у милијардама \$	Удео у свету у %		Вредност у милијардама \$	Удео у свету у %
Извозници			Увозници		
ЕУ чланице (15)	284.14	42.2	ЕУ чланице (15)	308.87	42.8
ЕУ остатак света	73.38	10.9	ЕУ од остатка света	98.11	13.6
САД	76.24	11.3	САД	77.27	10.7
Канада	33.69	5.0	Јапан	58.46	8.1
Бразил	24.21	3.6	Кина	30.48	4.2
Кина	22.16	3.3	Канада	18.02	2.5
Аустралија	16.34	2.4	Јужна Кореја	15.56	2.2
Тајланд	15.08	2.2	Мексико	13.85	1.9
Аргентина	12.14	2.1	Руска федерација	13.73	1.9
Малезија	11.06	1.6	Хонг Конг, Кина	10.81	-
Мексико	9.98	1.5	Задржао увоз	6.47	0.9
			Тајван	7.96	1.1
Индонезија	9.94	1.5	Швајцарска	7.12	1.0
Нови Зеланд	9.60	1.4	Саудијска Арабија	6.26	0.9
Руска Федерација	9.37	1.4	Тајланд	5.72	0.8
Чиле	7.47	1.1	Индонезија	5.44	0.8
Индија	7.03	1.2	Турска	5.22	0.7
Изнад 15	548.44	81.8	Изнад 15	580.44	80.4

Извор: *WTO International Trade Statistics 2004, table IV.8. ЕУ чланице укључује трговину између земаља чланица ЕУ*

Европска унија је у својој понуди ФИП-с партнерима¹⁵⁴ од 28. октобра 2005. године, понудила смањење укупне трговинско-дисторзивне подршке за 70%, колико износи планирано снижење овог вида подршке у оквиру реформских захвата у ЗАП-у Уније, као и рестрикције погледу блуе бох плаћања. Критичари истичу чињеницу да се ради о износима подршке који нису актуелни, јер је ЕУ реформом из 2003. године извршила раздвајање подршке од производње и тиме обезбедила ту етикету за 90% своје подршке фармерима.¹⁵⁵ Ипак, упркос притисцима проширења и мултилатералних трговинских преговора, историја ЗАП-а је указивала на то да ће група кључних

¹⁵⁴ Five Interested Parties (FIPs), Аустралија, Бразил, Индија Јапан, САД, заједно са ЕУ чине Г-6, шест кључних актера преговора (six key players).

¹⁵⁵ Поповић, В., Катић, Б. (2007): “Доха рунда преговора у СТО и интерна подршка пољопривреди Србије”, *Економски анали*, 52(172), стр. 97.

држава чланица обезбедити да пољопривредници посебно они у Западној Европи наставе да примају велике субвенције. Реформа ЗАП-а из 2006. године представља радикалне промене у производњи шећера. Министри пољопривреде Европске уније је су 20. фебруара 2006. године формално усвојила радикалне реформе у сектора шећера. Реформе, која је ступила на снагу 1. јула, донела је промене у систем који је остао углавном непромењен скоро 40 година, и то у складу са остатком реформисане Заједничке аграрне политике. Реформом је омогућено да се обезбеди дугорочна и одржива будућност производње шећера у Европској унији са циљем побољшања конкурентности и тржишног опредељење сектора шећера као и јачање позиција у самој ЕУ у тренутној рунди разговора са Светском трговинском организацијом. Кључ реформи се односи на право сече репе на 36%, на гарантоване минималне цене шећера, великодушну компензацију за пољопривреднике и што је најважније, реструктурирање Фонда да подстакне неконкурентне произвођача шећера да напусте производњу.¹⁵⁶

4.4. Реформа аграрне политике Србије

Од 2000. године аграрна политика Србије покушава да направи заокрет у правцу својих стратешких опредељења. Промењена аграрна политика усмерена је на раст конкурентности породичних комерцијалних газдинстава, напушта се политике подстицаја доходака и прелази се на политику подстицања инвестиција. Долази до повећања укупних буџетских издвајања за пољопривреду. После скоро шестогодишњег институционалног и практичног паралелизма који је постојао на нивоу Република и Федерације, крајем 2005. године Влада Републике Србије усвојила је „Стратегију развоја пољопривреде Србије“.¹⁵⁷ Циљеви аграрне политике, који су истакнути у овој Стратегији су:

- изградити одржив и ефикасан пољопривредни сектор који може да се такмичи на светском тржишту, доприносећи порасту националног дохотка;
- обезбедити храну која задовољава потребе потрошача у погледу

¹⁵⁶<http://europa.eu/rapid/pressReleasesAction.do?reference=IP/06/194&format=HTML&aged=1&language=EN&guiLanguage=en>

¹⁵⁷ Стратегија развоја пољопривреде Србије, 2005, Службени гласник РС, бр. 78/05.

квалитета и безбедности;

- осигурати подршку животном стандарду за људе који зависе од пољопривреде, а нису у стању да својим развојем прате економске реформе;
- осигурати подршку одрживом развоју села;
- сачувати животну средину од утицаја пољопривредне производње;
- припремити пољопривреду Србије за интеграцију у ЕУ;
- припремити политику домаће подршке и трговине у пољопривреди за правила СТО.

Циљеви у овој стратегији су постављени по узору на западноевропске земље. Аграрна политика је базирана на протекционизму и развојној компоненти. Карактерише је наглашавање мултифункционалности пољопривреде којој је поред производње призната и важна улога за одржавање становништва, чување културног изгледа и заштита животне средине. Следећи елеменат у развоју аграрне политике је усвајање Закона о пољопривреди и руралном развоју у 2009. години, који представља нови правни основ за спровођење аграрне политике Србије, омогућава даље усклађивање политике и изградњу имплементационог система а самим тим и приближава аграрну политику Србије ЗАП-у¹⁵⁸. Циљеви аграрне политике Србије према овом закону остају исти као и у стратегији из 2005. године и гласе:

- јачање конкурентности пољопривредних производа на тржишту;
- обезбеђивање квалитетне и здравствено исправне хране;
- обезбеђивање подршке животном стандарду за пољопривреднике који не могу својом производњом да обезбеде економски опстанак на тржишту;
- обезбеђивање подршке руралном развоју;
- заштите животне средине од негативних утицаја пољопривредне производње.¹⁵⁹

Аграрна политика и политика руралног развоја Републике Србије спроводили би се реализацијом Стратегије пољопривреде и руралног развоја Републике Србије, Националног програма за пољопривреду и Националног програма за рурални развој. У том смислу је Национални програм за пољопривреду који је донет

¹⁵⁸ Заједничка аграрна политика ЕУ.

¹⁵⁹ Службени гласник РС, бр. 41/09, члан 3.

28.10.2010. године одредио специфичне и приоритетне циљеве аграрне политике за период 2010-2013. годину. Ти циљеви су:

- унапредити рад институција за подршку – Управа за аграрна плаћања и Саветодавне службе;
- повећати инвестиције у пољопривредни и рурални сектор;
- унапредити сарадњу и креирати заједничке програме са локалним институцијама, како за подршку пољопривредницима, тако и за привлачење инвеститора у прерађивачки сектор;
- створити услове да комерцијално-кредитни и финансијски сектор одговори потребама пољопривредника за краткорочним, средњорочним и дугорочним кредитима;
- подстицати конкуренцију у циљу повећања квалитета пољопривредних инпута;
- унапредити ефикасност коришћења државног пољопривредног земљишта.¹⁶⁰

Аграрна политика је у целом овом периоду доживела промене. Те промене нису праћене на одговарајући начин аграрним законодавством, озбиљним инвестицијама и финансијама. Као све чешћи проблем појављује се незадовољство све већег броја пољопривредних актера, институција и многих других субјеката. Још увек није постигнут концепт одрживе пољопривреде. Из свега тога произилази да реформа аграрне политике није дала неке резултате. Стиче се утисак да је главна карактеристика реформе аграрне политике у периоду од 2000. до 2007. године била њена непредвидивост и неконзистентност. У протеклих петнаест година генерално се може издвојити шест фаза у аграрној политици која је спровођена у Србији.

- Прва фаза која обухвата период од 2001. до 2003. године карактеристична је по аграрној политици која је била усмерена ка мерама ценовне подршке за одређене културе (соја, сунцокрет, шећерна репа, пшеница), уз одсуство других мера аграрне политике.
- У наредној фази која подразумева период од 2004. до 2006. година искључују се мере ценовне подршке, а уводе мере подршке инвестицијама и руралном развоју.
- У трећој фази, тј. периоду од 2007. до 2009. године, успостављају се плаћања по површини и по грлу стокe.
- У фази која се углавном односи на 2010. годину, доминирао је

¹⁶⁰ <http://195.178.57.140/slglasnik-public/main.iface>

модел директних плаћања и у поређењу са претходним периодом, мере које су предузимане у већем обиму биле су усмерене у имплементацију политике руралног развоја.

- Током 2011. године најважнији елементи у реформском процесу аграрне политике односили су се на: тржишну либерализацију, подршку развоју пољопривреде подстицањем породичних газдинстава и побољшању услова живота у руралним подручјима, прилагођавање спољнотрговинске политике развојним потребама пољопривреде и прерађивачке индустрије постепеном хармонизацијом у складу са правилима и принципима СТО, увођење технолошких иновација у процес производње, јачање производних капацитета и професионализација услуга у пољопривреди, јачање институционалне подршке сектору модернизацијом постојећих лабораторија и реформом инспекцијских и ветеринарских услуга.
- У 2012. години најважнији елементи аграрне политике у реформском процесу били су: наставак подршке развоју пољопривреде подстицањем породичних газдинстава и побољшање услова живота у руралним подручјима, додатно прилагођавање спољнотрговинске политике развојним потребама пољопривреде и прерађивачке индустрије према правилима и принципима СТО. У овој години се такође радило на јачању производних капацитета и професионализацији услуга у пољопривреди. Системом подстицаја по први пут су обухваћена физичка и правна лица. Међутим, у другом делу године елементи аграрне политике се преусмеравају ка санирању последица суше, заштите произвођача и потрошача. За ту намену, ребалансом националног буџета, пољопривреди су одобрена додатна финансијска средства.
- Реформа 2013. године је као новост увела мере које подржавају трансфер знања (подршке развојним мрежама знања од науке до произвођача), као и мере за подржавање управљања ризицима (рецимо, подршке осигурању због производних и доходовних нестабилности). Истовремено, већа пажња и подршка посвећена је мерама које подржавају повезивање произвођача и прерађивача у вредносне ланце, у краће ланце за снабдевање храном и слично.

Управо недоследност у формулисању и имплементацији аграрне политике у претходном периоду довела је до смањења

инвестиција у сектору пољопривреде. Дошло је до нетржишних преливања добити између економских актера у тржишном ланцу.

Недовољно је брзо прилагођавање стандардима безбедности хране. Недоношењем Закона о безбедности хране и низа пратећих закона, као и неуспостављање ефикасних институција за њихово спровођење је један од највећих неуспеха креатора аграрне политике. Скуп и неефикасан систем се одржава због неспремности владиних институција за реформом у овом сектору, што већ сада представља један од значајнијих проблема приликом интеграције у ЕУ и СТО, и у великој мери може да успори ове процесе.¹⁶¹ Такође, превише је спор развој институција подршке и законодавног оквира. Нереформисана Дирекција за робне резерве, Саветодавна служба и водопривредне организације које још послују као државна предузећа, неуспостављена, неспроведена реформа научних институција подршке пољопривреди су неки од незавршених послова у успостављању институционалног оквира за развој пољопривреде. Задружни савези, привредна комора, струковне организације нису, иако би требало, да буду носиоци развоја због неспремности да се изврше унутрашње реформе.

С друге стране, неколико значајних институција је формирано у овом периоду као што су: Управе за ветерину, заштиту биља, воде и шуме, успостављен је регистар пољопривредних газдинстава. Усвојено је неколико закона: Закон о пољопривредном земљишту, Закон о шумама, Закон о органској пољопривреди, Закон о садном материјалу, Закон о семену.

4.5. Преговори са ЕУ и задаци аграрне политике у пружању интерне подршке пољопривреди Србије

Србија се налази у фази испуњавања неопходних услова који би омогућили прикључење Европској унији. Закључени „Споразум о стабилизацији и придруживању“, као и „Прелазни споразум Србије са ЕУ“¹⁶² представљају једну од степеница на дугом путу Србије до потпуног приступања овој заједници европских држава. Ратификација Споразума у земљама чланицама ЕУ одобрена је почетком јуна 2010. и

¹⁶¹ Цвијановић, Д., Симоновић, З., Михаиловић, Б. (2011): „Тежишта и циљеви новијих реформи аграрне и регионалне политике Европске уније”, *Економика пољопривреде* Год. 58, бр. 3 (359-527) 2011., стр. 359-370.

¹⁶² http://www.siepa.gov.rs/site/sr/home/1/sporazumi/evropska_unija/

завршила се крајем лета 2013. године. Примена Прелазног споразума, једнострано, од стране Србије почела је у фебруару 2009. године, а од стране земаља ЕУ од почетка 2010. године. Кашњење ЕУ у примени Прелазног споразума није неповољно утицало на пласман производа из Србије на тржиште ЕУ, јер су и даље остали на снази раније одобрени преференцијали. Одредбама Споразума дефинисано је да извоз пољопривредно-прехранбених производа из Србије у ЕУ, осим неколико врста производа (жива говеда, говеђе месо, шећер, неколико врста воћа и поврћа, риба и вино) није оптерећен увозним дажбинама и количинским ограничењима. Србија се обавезала да фазно у року до 1. јануара 2014. године укине царине на индустријску робу као и царине за око 75-80% пољопривредних производа пореклом из ЕУ, према уговореној динамици.¹⁶³

Почињањем примене Споразума, Србија је укинула увозне дажбине на већи број производа, који се не производе у земљи, не увозе се, или њихов увоз мало или нимало не угрожава домаће произвођаче. За остале производе је утврђен поступак постепеног снижавања заштите, до коначног укидања, након одређеног периода. За мањи број производа задржава се сезонска царина и по истеку прелазног периода. За најзначајније производе за земљу, увозна заштита се постепено смањује у прелазном периоду до одређеног нивоа, на коме се задржава и по истеку имплементационог периода. Свакако да ће релаксација увозне заштите повећавати понуду ових производа из земаља ЕУ, и на то се домаћи произвођачи морају припремити током периода имплементације. У томе им мора помоћи и држава ефикасним системом аграрне подршке.

Заједничка аграрна политика ЕУ (Common Agricultural Policy - CAP) је усмерена на повећање тржишне оријентације и конкурентности пољопривредних произвођача, уз обезбеђење стабилног дохода и подршку производњи која је сагласна захтевима заштите животне средине, безбедности хране и добробити животиња. Подршка се пласира у оквиру два сегмента:

- први обухвата подршку тржишту и директна плаћања мерама које не повезују одлуке произвођача са нивоом и структуром подршке из буџета уз обавезу одрживог управљања земљиштем и другим ресурсима,
- други, који подржава рурални развој путем руралних развојних програма, који поштују регионалне социоекономске и еколошке специфичности.

¹⁶³ www.seio.gov.rs/upload/documents/.../%20ступање%20на%20снагу.pdf

Тренутно се Србија налази у спровођењу процеса хармонизације шеме подстицаја пољопривреди према захтевима ЕУ и СТО. Ови захтеви се односе на смањење плаћања према обиму производње, попут премије за млеко, смањење извозних субвенција.

Са друге стране користи и предприступни период за задржавање извесних мера, којима директно утиче на раст продуктивности и смањење необрађених површина (регресирање инпута). Домети ове хармонизације су, генерално, недовољно видљиви, имајући у виду да је ниво укупне подршке у Србији неупоредиво нижи од одговарајућег у ЕУ.

Потребно је у Србији спровести снажење пољопривредног сектора и сектора прехранбене индустрије, како би били у стању да се успешније носе са конкуренцијом. Отуда је средства подршке потребно усмеравати у укрупњавање и техничко-технолошку модернизацију газдинстава, увођење савремених стандарда квалитета, удруживање произвођача, унапређење и дифузију знања и добре пољопривредне праксе, сарадњу на повећању додатне вредности пољопривредним производима и освајање нових производа и технологија у пољопривреди и шумарству.

Приоритетна је, такође и подршка очувању и унапређивању животне средине, диверзификацији економских активности на селу, развоју инфраструктуре и очувању и промоцији локалних вредности.

Врста мера и инструмената, којима ће се усмеравати буџетска подршка ка остваривању наведених приоритета у будућности у много чему зависиће од реформских решења у Заједничкој аграрној политици ЕУ. У случају подршке тржишту у оквиру првог сегмента, предлаже се задржавање „тржишних интервенција“, искључиво сигурносног, “safety-net” карактера, док би се тарифна заштита за осетљиве производе концентрисала на високовредне производе из еколошки осетљивих и подручја са природним ограничењима.

Најновији облик уговорне шеме покривао би „директна плаћања пољопривредним произвођачима“ у оба стуба подршке и укључивао: основно плаћање по газдинству (*basic husbandry payments – BHP*), плаћање у подручјима са природним ограничењима (*natural handicap payments – NHP*) и агроеколошка плаћања (*green points payments – GPP*).¹⁶⁴

Плаћање по газдинству било би раздвојено од производње, али везано за јасно дефинисане обавезе у погледу очувања земљишних ресурса, биодиверзитета и пејзажних вредности и доступно

¹⁶⁴ <http://www.reformthecap.eu/blog/cap-reform-beyond-2013-an-idea-for-a-longer-view>

произвођачима у руралним подручјима без природних ограничења. Сnižењем износа овог вида подршке по хектару, произвођачи би били стимулирани за примену еколошких метода производње и улазак у агроеколошке програме. У подручјима са природним ограничењима плаћање би било намењено произвођачима, чија производња, услед природних ограничења није конкурентна, али је њено одржавање важно ради очувања еколошке и социјалне одрживости. Може бити везано за производњу, али условљено екстензивном употребом инпута и сточног фонда. Што се тиче агроеколошких плаћања она се везују за произвођаче у еколошки осетљивим и заштићеним подручјима, као и за произвођаче који примењују еколошки подобне методе производње (попут органске производње).

И на крају четврти облик директних плаћања био би резервисан за старије произвођаче на некомерцијалним газдинствима у мање развијеним земљама на југу ЕУ и у земљама новим чланицама, за повлачење из производње и стављање земљишта, осим окућнице, на располагање комерцијалним газдинствима.¹⁶⁵

На основу напред размотреног и очекиваног развоја система подршке у Заједничкој аграрној политици ЕУ, могу се очекивати и одређене модификације механизма доходне подршке произвођачима у средњем року, у домаћој аграрној политици. Најважније је, при свему овоме, да се процес прилагођавања реформама Заједничке аграрне политике ЕУ, спроводи тако да избегне непотребна лутања свдећи их на најмању меру и обезбеди максимално могући континуитет изабране структуре и обима пласираних средстава подстицаја у времену, ради стицања и очувања поверења произвођача.

4.6. Компаративна анализа усклађености аграрне политике Србије са ЗАП

Усклађеност аграрне политике Србије са ЗАП најбоље се може анализирати ако се прати преко проблема субвенција. У Србији се претежан део средстава који је намењен субвенцијама односи на појединачне производе, при чему је врло значајан обим тих средстава (близу 30%) концентрисан на само једу намену (премије за млеко),

¹⁶⁵ Tangernann S. (2011): „Direct Payments in the CAP post 2013“, Directorate General for Internal Policies, European Parliament, Brussels.

дакле као облик директне подршке повећању производње само једног производа.¹⁶⁶

Са друге стране мере аграрне политике у Србији, првенствено тржишна политика – увозна заштита, субвенције производње и извоза као и мере политике руралног развоја, како према врстама и облицима, а нарочито према релативној висини субвенционирања, знатно се разликују од европских параметара. Преглед субвенција-буџетских издатака за пољопривреду у Србији и ЕУ и ЕУ дат је у *Табели 13*. Суштинска разлика у усклађености аграрне политике Србије са ЗАП огледа се и у чињеници да су мере аграрне подршке код нас још увек детерминисане секторски а не просторно, односно нема целовите политике регионалног и руралног развоја. Посматрање аграрне политике преко висине пољопривредних субвенција у Србији, у недостатку елемената за израчунавање АМС (укупна мера подршке) за одређени производ, могуће је извршити њиховим сумарним компаративним посматрањима из неколико различитих углова. Овом приликом посебну пажњу треба усмерити посебно на следеће параметре и њихове односе:

- висина субвенција по јединици основних капацитета у пољопривреди – пољопривредног или обрадивог земљишта;
- учешће субвенција у БДП, друштвеном производу саме пољопривреде или пак у новоствореној вредности овог сектора;
- висина субвенција по становнику, имајући у виду укупно становништво, јер је заправо сваки грађанин истовремено и (директни) давалац и (индиректни) корисник тих субвенција;
- учешће субвенција у укупној јавној (буџетској) потрошњи.

У Србији субвенције у пољопривреди обухватају широки дијапазон различитих мера које се могу сврстати у двадесетак различитих, а по значају и обиму финансијских средстава врло неуједначених облика интерне подршке.

У периоду 2008-2012. година укупан обим средстава аграрне подршке номинално је повећан (за око 17%), али је реално мањи за око 15%.¹⁶⁷ Овде се не бавимо класификацијом и квантификовањем ових

¹⁶⁶ У условима монополизованог тржишта продаје финалних млечних производа, након тзв. "власничке трансформације" (докапитализације и приватизације) млекара, треба озбиљно размотрити сврсисходност оваквог начина подршке сектору производње млека.

¹⁶⁷ Аграрни буџет Србије за 2008. годину износио је 27.634.337 милиона динара, или 320 милиона €, а за 2010. годину износио је 20.572.438 милиона динара што према курсу дин/€ крајем марта 2010. године, износи око 172 милиона €, а на крају

мера на оне са минималним дисторзивним утицајем на трговинску размену и које су према Споразуму о пољопривреди СТО дозвољене („зелена кутија“) и на оне које тај споразум забрањује, или пак захтева одређену редукујућу њиховог нивоа („жута“ односно „плава кутија“). У аграрној политици приметно је да се у неколико последњих година врши уједначавање прописа и мера које су од општег значаја – стручне саветодавне службе, истраживања, обучавање, инспекција, контрола квалитета, сузбијање заразних болести, заштита здравља животиња и биљака, маркетинг, промоција, инфраструктура, јавне робне резерве, заштита животне средине.

Табела 13. Субвенције-буџетски издаци за пољопривреду у Србији и ЕУ, 2010. година

	ЕУ	Србија	Однос (1):(2)
	(1)	(2)	(3)
Издаци за пољопривреду-укупно(милионима еура)	59,498,800	248,95	239 : 1
Буџет ЕУ/Budget EU	141,491,900	7,413,2	19 : 1
Број становника укупно (хиљаде лица)	501,206	7,498	67 : 1
Број активних пољопривредника	9,653	529	18 : 1
Пољопривредна површина (хиљаде ха)	162,393	5,105	32 : 1
Релативни ниво субвенција:			
по становнику укупно	143	18	8 : 1
по активном пољопривреднику (ЕУР)	6 767	249	27 : 1
по хектару пољопривредне површине	403	26	15 : 1

Извори: - <http://europa.eu.int/comm/eur-lex-budget-data-p2010>

- Програм расподеле и коришћења средстава субвенција у области пољопривреде, шумарства и водопривреде за 2010. годину, Република Србија, Београд.

Мере директне подршке производњи у Републици Србији су током периода 2004-2012. год. обухватале директна плаћања произвођачима заснованих на аутпуту (ценовна подршка), плаћања по хектару и грлу стоке, као и субвенционисање инпута (укључујући регресе, субвенционисање каматних стопа, премија осигурања и сл.).¹⁶⁸ Наиме, за финансирање директних плаћања у наведеном периоду издвајало се у просеку око 64% аграрног буџета (од 42% у

2012. године износио је 36.600.000 милиона динара или око 225 милиона €.

¹⁶⁸ Стратегија пољопривреде и руралног развоја Републике Србије 2014–2024, "Сл. гласник РС", бр. 85/2014.

2006. години, до 75% у 2011. години).¹⁶⁹ Преходни трендови су драгоцен ослонац за планирање аграрног буџета. Планирање аграрног буџета је спроведено на нивоу три стуба подршке, према систематизацији ЗАП-а, и обухвата:

1. директна плаћања и мере тржишно-ценовне подршке,
2. подршку руралном развоју,
3. подршку посебним подстицајима, укључујући ветерину и заштиту биља (Табела 14).

Наведена „Стратегија пољопривреде и руралног развоја Републике Србије 2014–2024” унутар стубова спроводи диференцијацију на неколико главних група мера, у смислу удела у укупним буџетским средствима. За главне групе мера дата су и додатна објашњења, док ће детаљна разрада мера, предвиђених средстава и типова корисника, бити представљене у националним програмима развоја пољопривреде и руралних подручја.

Табела 14. Пројекција аграрног буџета Србије 2014–2024, укупни обим буџета и по стубовима (мил. ЕУР)

	2013	Потпериод економске кризе	Потпериод поновног привредног раста и приступа ИПАРД-у	Потпериод новог програмског периода ЕУ	Приступ
Први стуб	230	240	370	530	680
Други стуб	20	30	85	150	750
Посебни подстицаји и остало	30	35	50	75	110
УКУПНО	280	305	505	755	1.540

Извор: Стратегија пољопривреде и руралног развоја Републике Србије 2014–2024, "Сл. гласник РС", бр. 85/2014.

У ЕУ већ током 70-тих година прошлог века почела је да се велика пажња придаје регионалној неуједначености развоја у ЕУ. Аграрни савет ЕУ усвојио је септембра 2005. године фундаменталну реформу политике руралног развоја за период 2007-2013. година.¹⁷⁰ Реформисана политика руралног развоја указује да је стратешки

¹⁶⁹ Стратегија пољопривреде и руралног развоја Републике Србије 2014–2024, "Сл. гласник РС", бр. 85/2014.

¹⁷⁰ Регулатива ЕЦ број 1698/2005 о подршци руралном развоју од стране Европског фонда за пољопривреду и рурални развој (ЕАРДФ), Регулатива ЕЦ и Стратешке смернице Заједнице за рурални развој (Програмски период 2007-2013).

приступ ЕУ усмерен на побољшање имплементације програма подршке руралном развоју и на увећаном фокусу на запошљавање, конкурентност и иновације у руралним подручјима.¹⁷¹ Реформисана политика руралног развоја поставила је ЛЕАДЕР иницијативу као водећи приступ у дистрибуирању подршке и значајно поједноставила процедуре. Нова политика руралног развоја у складу је са декларацијом Водећих принципа одрживог развоја (ови принципи захтевају баланс и комплементарност између економије, животне средине и друштва. Основне «осе» политике руралног развоја у периоду до 2013. године биле су:

1. Мере унапређења, тј. повећања конкурентности аграрног сектора.
2. Унапређење животне средине и руралног амбијента кроз подршку управљању земљиштем.
3. Економска диверсификација и унапређење квалитета живота у руралним подручјима.
4. тзв «хоризонтална» компонента или четврта оса финансирања и спровођења политике руралног развоја – ЛЕАДЕР приступ представља специфичну методологију реализације подршке руралном развоју.

Србија у великом делу својих руралних подручја има све предуслове за промовисање и успешну примену концепта мултифункционалне пољопривреде и интегралног руралног развоја: богатство у разноликости руралних предела, значајни природни ресурси, очувани рурални амбијентални простори, велики потенцијал за развој широке лепезе непољопривредних активности на селу.¹⁷²

Рурални развој претпоставља различите социоекономске активности које су дефинисане руралном политиком и усмерене су на рурална подручја. Оне би требало да допринесу унапређењу квалитета живота и привређивања у руралним подручјима, пре свега кроз улагања у средства за пољопривредну производњу, изградњу и реконструкцију сеоске инфраструктуре, обуку и едукацију руралног становништва, афирмацију традиционалних и културних вредности, заштиту природне средине и окружења, развој руралног туризма и др. Сходно томе, пројекција подршке за тзв. II стуб (за период 2014-2024. година) узима

¹⁷¹ Богданов, Н. (2007): *Мала рурална домаћинства у Србији и рурална непољопривредна економија*, УНДП, Београд, стр. 47.

¹⁷² **Михаиловић, Б.**, Цвијановић, Д., Параушић, В. (2012): “Анализа економских перформанси руралних региона Србије”, *XXVI саветовање агронома, ветеринара, технолога и агроекономиста*, Институт Агроекономик, Београд, 22-23. фебруар 2012. Вол. 18., стр. 109-117.

у обзир неопходност решавања неких од приоритетних проблема везаних за одрживи развој руралних подручја (Табела 15)¹⁷³. Самим тим, предвиђено је и јачање фокуса подршке на мере ИИ стуба, због чега буџетска средства за ове намене морају повећавати свој релативни удео у укупном буџету.

Табела 15. Пројекција II стуба аграрног буџета Србије 2014-2024, укупни обим буџета и по групама мера (мил. ЕУР)

	2012	Потпериод економске кризе	Потпериод поновног привредног раста и приступа ИПАРД-у	Потпериод новог програмског периода ЕУ
Раст конкурентности	16.6	16	45	69
Унапређење животне средине	0	3	10	56
Диверзификација дохотка и унапређење квалитета живота*	6.1	10	18	32
Техничка подршка	0	1	2	3
УКУПНО	22.7	30	75	160
* 3 оса и ЛЕАДЕР				

Извор: Стратегија пољопривреде и руралног развоја Републике Србије 2014–2024, "Сл. гласник РС", бр. 85/2014.

За развој је потребна политика која може утицати на повећање продуктивности путем реструктурирања и инвестиција, што подразумева јасна власничка права и формирање ефикасног тржишта земљишта, кредита и инпута. Без обзира колико је привреда тржишна, улога државне политике је значајна. Може се чак рећи да уколико је привреда тржишнија све је већа улога државе, односно мера аграрне политике коју доноси. Аграрна политика је најзначајнија у методама остваривања стратегије и развојних циљева. Билансирање и планирање производње је све потребније уколико је привреда тржишнија, али још више планирање конкретних мера аграрне политике.

Континуиране концептуалне промене ЗАП-а са једне стране, као и комплексни транзициони проблеми са којима се земље кандидати суочавају, представљају разлог што је процес прилагођавања аграрних

¹⁷³ Стратегија пољопривреде и руралног развоја Републике Србије 2014–2024, "Сл. гласник РС", бр. 85/2014.

политика кандидата за чланство веома захтеван. Наиме, од момента када земља почиње да спроводи ЗАП, остварен је највиши могући степен интеграције њене аграрне политике са политиком земаља чланица ЕУ. Таква позиција захтева да се национална аграрна политика регулише искључиво преко заједничких органа, по јединственим принципима, као и да је за њу обезбеђен заједнички буџет. Услед сложености политике, процедура и механизма на којима је она базирана, потребно је да кандидати за чланство у ЕУ већ од самог почетка процеса приступања почну постепено преузимање система ЗАП-а.

У наредном периоду аграрна политика Србије акценат мора ставити на развој прехранбене индустрије која је фокусирана на задовољавање потреба и жеља потрошача, са акцентом на иновације, квалитет, висок степен хигијене хране и стандарде безбедности хране.¹⁷⁴ Евидентне су велике могућности и потенцијали домаће прехранбене индустрије у производњи здравствено безбедне хране високог квалитета, за коју је инострано тржиште веома заинтересовано, а што ће подразумевати увођење “ISO” стандарда и “НАССР” система квалитета у свим прерађивачким капацитетима. Аграрна политика Србије мора пратити глобалне светске трендове (као што су концентрација капацитета и капитала, увођење високософистициране технологија), а у овим процесима улога државе је значајна, како са становишта осигурања и заштите конкуренције и контроле злоупотреба монополског положаја, тако и са аспекта фискалне и инвестиционе подршке, посебно малим и средњим прерађивачким капацитетима у рурални подручјима земље.

¹⁷⁴ **Simonović, Z.**, Simonović, D., Miletić, S. (2010): „Problems in Organization of Agrarian Industry Production in Serbia in Transition Period“. International scientific meeting: „MULTIFUNCTIONAL AGRICULTURE AND RURAL DEVELOPMENT (V) - Regional specificities“, Banja Vrujci, December 2-3rd 2010, Economics of Agriculture, EP 2010 (57) SI-2 (299-306), pp. 299-306.

5. СТРАТЕГИЈА УМРЕЖАВАЊА У ФУНКЦИЈИ ЛОКАЛНОГ ЕКОНОМСКОГ РАЗВОЈА

Мрежно пословно повезивање је постала савремена стратегијска потреба, нови модел предузетничког понашања и глобални мегатренд, који се управо заснива на тражењу кључне компетентности предузећа и ефикасности организационо-процесне мреже, а састоји се у стварању прилагодљиве, синергистичке и конкурентне организационе структуре.¹⁷⁵ Кроз кооперацију економских актера у аграрном сектору Србије унапређује се њихова тржишна позиција, као и преговарачка снага у “ланцу вредности“. Истовремено, смањује се ентропија сопственог система, или спречава њено повећање.¹⁷⁶ Поред тога, стратегијско управљање мрежним организацијама омогућује снижавање трошкова, повећање профита и боље реаговање на промену тржишне коњунктуре. Наиме, у бизнису богатом знањем, расте значај концентрације истраживача, консултаната и лабораторија на једној локацији, а тиме се повећавају могућности да се креира таква иновација, односно вредност и квалитет понуде, коју удаљени конкуренти не могу лако да копирају и превазиђу.¹⁷⁷ Пракса је показала да се умрежавањем организационих структура, пословних процеса, научноистраживачког рада и сл. долази до кључних знања, вештина и осталих предности које се на тржишту валоризују као конкурентске.

5.1. Суштина мрежне економије

Кључни циљ мрежног пословног повезивања састоји се у остваривању његових корисних економских и организационих ефеката (директних и индиректних). Оно се у литератури објашњава преко његових фундаменталних принципа формирања и функционалне специфике постојања, која се огледа у динамичкој тенденцији

¹⁷⁵ Драшковић, В. (2004): “Мрежно пословно повезивање као мегатренд и нова менаџмент стратегија”, *Економика предузетништва*, бр. 2, стр. 126.

¹⁷⁶ Михаиловић, Б., Симоновић, З., Параушић, В. (2009): “Ентропија као мера организационе неефикасности”, *Индустрија*, вол. 37, бр. 3/2009., Економски институт, Београд, стр. 109-121.

¹⁷⁷ Параушић, В., Цвијановић, Д., Субић, Ј. (2007): *Афирмација удруживања и маркетинга у функцији креирања конкурентности аграрног сектора Србије*, монографија, Институт за економику пољопривреде, Београд, стр. 61.

организационог развоја, сталног ширења и усавршавања у циљу остваривања што бољег позиционирања и већег успеха на тржишту.

У том смислу, мрежно пословно повезивање суштински представља самоорганизовану полицентричну структуру која је циљно оријентисана на конкретне задатке, а заснива се на следећим принципима:

- елитистично повезивање компетентних пословних партнера,
- пословни и партнерски антибијократизам и неформалност,
- децентрализација пуномоћја и одговорности («демократска хијерархија»),
- комуникационо-информациона интеграција и синергизам путем високо софистицираних технологија,
- филијални и слободан карактер повезивања на бази равноправности и независности, на одређено време и на бази консензуса,
- координација заједничке сарадње, засноване на јасним правилима, амбициозним циљевима и развијеним системом контролинга,
- хоризонтално комуницирање,
- динамичка промењивост, у зависности од новонастале проблемске ситуације,
- динамизација пословне и организационе стратегије, увођењем института »унутрашњих тржишта« (компензационог карактера), експертских знања, иновационих комбинација управљачких модела, мотивисања предузетничких иницијатива, итд.,
- хибридне и нетрадиционалне организационе структуре и
- »безгранично« ширење и раст, уз брисање организационих и пословних граница и разлика између предузећа која се на било који начин удружују.¹⁷⁸

Мрежна економија битно мења перформансе међународне трговине и конкуренције уопште. Мрежно повезивање се не појављује као супститут традиционалних хијерархијско-бијократских организационо-управљачких структура, него као нова менаџмент стратегија, па чак и парадигма, коју користе многа светска (посебно глобална) предузећа која свој успех и развој заснивају на савременом структурирању пословних процеса. Мрежно повезивање побољшава способности прилагођавања променама, иновативности, модернизовања и обуке у односу на хијерархијско-бијократске

¹⁷⁸ Драшковић, М. (2006): «Кластеризација као компонента глобалне конкуренције», *Montenegrin Journal of Economics No 4*, стр. 168.

организационе структуре. Умрежени партнери у пословним процесима све више заједнички користе своје кључне компетенције у циљу бржег, јефтинијег, флексибилнијег, квалитетнијег и већег резултата, којим се ствара конкурентска предност на глобалном тржишту.¹⁷⁹

5.2. Трендови у агросектору Србије

Унапређење перформанси агрокомплекса у Србији захтева конституисање тржишно оријентисаних предузећа, што подразумева низ структурних промена, усмерених ка унапређењу ефикасности пословања и прилагођавању захтевима тржишта. Структурне промене унутар предузећа заснивају се на интерној оријентацији, базираној на побољшању ефикасности, или пак екстерној оријентацији фокусираној на унапређењу ефикасности.

Успешно позиционирање на тржишту пољопривредних производа у Србији захтева одговарајуће информације о променама у окружењу, а пре свега на тржишту, како би се смањили ризик и неизвесност. Тржишни ризик се не може елиминисати, али путем истраживања тржишта он се може у значајној мери спознати и смањити.

На основу карактеристика домаћег тржишта и односа потрошача у суседним земљама према пољопривредним производима из Србије, потребно је радити на унапређењу квалитета и имица производа. Последично, држава би требало да стимулише промоцију домаћих пољопривредних производа у иностранству, као и да осмисли одговарајући маркетиншки наступ на тржишту.

Потребама тржишта се треба прилагођавати изменама производне структуре и адаптацијом производње по количини, квалитету и конкурентности. На основу наших производних капацитета и компаративних предности потребно је пројектовати стратегију технолошког прогреса, развоја пољопривреде, села, прехранбене индустрије и офанзивна извозна оријентација. Конкурентност на добро организованом тржишту роба и услуга има незаменљиву улогу филтера ефикасног технолошког развоја, а на држави је да усмерава и подстиче интензитет технолошког развоја у општем интересу.¹⁸⁰ Србија има

¹⁷⁹ Драшковић, М. (2006): "Кластеризација као компонента глобалне конкуренције", *Montenegrin Journal of Economics No 4*, стр. 169.

¹⁸⁰ Мандал, Ш. (2004): *Технолошки развој и политика*, Економски факултет, Београд, стр. 110.

велики потенцијал у пољопривредном сектору, који није у потпуности искоришћен. Уз адекватну аграрну политику, пољопривреда може дати значајан допринос економском развоју земље. Она је због своје повезаности и утицаја на остале секторе изузетно значајна за развој Србије, с обзиром на то да запошљава, директно или индиректно, велики број људи, учествује значајним делом у спољној трговини, обезбеђује прехранбenu сигурност грађана, доприноси руралном развоју и еколошкој равнотежи.

Пољопривреда у Србији суочава се са многим проблемима, који су, између осталог, резултат ограничења насталих у условима економског окружења и аграрне политике вођене после другог светског рата до распада СФРЈ, тешкоћа насталих у протеклих петнаестак година и тешкоћа у прилагођавању тржишној економији.¹⁸¹ Пољопривреда у Србији је оптерећена последицама централно планске привреде у делу власништва и коришћења земљишта. За развој је потребна политика која може утицати на повећање продуктивности путем реструктурирања и инвестиција, што подразумева јасна власничка права и формирање ефикасног тржишта земљишта, кредита и инпута неопходних за пољопривредна предузећа.

Пољопривредна предузећа имају законску обавезу вођења пословних књига, плаћања пореза на промет, имовину, остварену добит, тако да је у том погледу њихов формално-правни положај далеко неповољнији од положаја сељачких газдинстава. Акцент је на мање радно интензивним линијама производње и релативно је висок степен специјализације у оквиру појединих производних јединица. Пољопривредна предузећа имају релативно висок ниво примене агротехничких мера (у односу на индивидуална газдинства) за шта величина поседа није ограничавајући фактор. Њихова организациона структура је веома сложена и често претерано разуђена, а условљена је развијеношћу и бројношћу пословних функција, формално-правним положајем, специјализацијом производње и сл.

Карактеристике неких предузећа из агрокомплекса Србије дате су у наставку.

ПКБ Корпорација.¹⁸² Данашња ПКБ Корпорација је «Матично предузеће» у систему ПКБ и има учешће у капиталу у 5 зависних предузећа из области примарне производње и прехранбене индустрије. Гро производних капацитета, техничка логистика и администрација

¹⁸¹ *Стратегија пољопривреде Србије*, Министарство пољопривреде, шумарства и водопривреде, Београд, 2004, стр. 8.

¹⁸² www.pkb.co.yu

ПКБ Корпорације, ПКБ Инсхра, ЕКО-ЛАБ и Институт ПКБ Агроекономик, лоцирани су у Панчевачком Риту, насеље Падинска Скела које је удаљено 15 км северно од центра Београда са којим је повезано добрим регионалним путем. Кроз Панчевачки Рит, до индустријске и административне зоне ПКБ-а пролази железнички колосек којем је потребна одређена ревитализација, што је у надлежности Јавног предузећа «Железница Србије». Сви производни погони ПКБ-а у Панчевачком Риту обезбеђени су електричном енергијом преко добре мреже електричних водова и трафостаница, релативно довољним бројем телефонских прикључака и довољним количинама санитарне воде из водова у власништву ПКБ Корпорације.

Делта Аграр¹⁸³ се бави: примарном пољопривредном производњом, агротрговином и дистрибуцијом. У делу примарне производње Делта Аграр бави се ратарством, сточарством, рибарством, као и производњом воћа и поврћа. У области трговине агропроизводима компанија се бави прометом житарица и уљарица, меса и стоке, организује кооперацију и рад откупних центара. У области дистрибуције Делта Аграр, у сарадњи са водећим светским произвођачима дистрибуира: пестициде, семена, сточну храну, агромеханизацију, минерална ђубрива. Компанија је организовала и сопствену малопродајну мрежу пољопривредних апотека. Партнери Делта Аграра су водеће светске компанија у свим областима агробизниса: Сунгента, БАСФ, Пионеер, Бауер ЦропСциенце, Нуфарм, ДанБред, Фендт, Деутз-Фахр, Амазоне, Квернеланд Гроуп, Суммит Агро Интернационал, и други.

БД Агро, а.д., Добановци.¹⁸⁴ Приватна компанија са већинским учешћем канадског власника. Производни програм је производња сировог млека. Предузеће затвара цео млечни циклус, од производње хране за краве до млека контролисаног квалитета. Тренутно поседују око 250 крава, годишња производња млека по крави је 10.000 литара. Сви производни процеси на фарми (одгој телади, јуница, производња млека, производња хране и исхрана) су у складу са процедурама ISO 9001:2000, а планира се и увођење НАССР-а. У току је реализација пројекта високо продуктивне фарме млека која базира на тоталној реконструкцији шталских капацитета и набавци (увозу) комплетно новог матичног стада од 2.400 високо стеоних јуница холштајн расе из Канаде (до јуна 2009. године требало би да се набави свих 2400 грла): Ове јунице дају 11.000 литара млека годишње/крави, а то значи да ће

¹⁸³ www.deltayu.com

¹⁸⁴ www.bdagro.com

ово предузеће до 2010. године испоручивати тржишту 25 милиона литара млека изузетног квалитета годишње. На тај начин БД Агро ће постати појединачно, највећа фарма млека контролисаног квалитета у Србији (биће једина фарма са 2400 грла на једном месту).

Пољопривредно предузеће «Драган Марковић», Обреновац. У овом предузећу највише је урађено на плану фарме свиња (фарма «Ратари»); фарма крава је санирана у мери да може да функционише (фарма крава «Младост» и фарма јунади «Орашац»). Добре стране предузећа - нема вишкова запослених. Лоше стране предузећа – (1) потребна су велика улагања у опрему и механизацију, која је дотрајала; (2) затим у опремање фарме крава, а такође је и (3) биљна производња проблем због лошег квалитета земљишта (проблем и обраде и водопрпусности); са својом биљном производњом ово предузеће не може да обезбеди довољно сточне хране; дуг овог предузећа према ПК Београд је 120.000.000 динара (улагање у пословну консолидацију и ревитализацију производње); држава је из социјалног програма уложила 53.000.000 динара, субвенције износе 150.000.000 динара. Неопходна је и набавка пољопривредне механизације за ратарску производњу, замена котлова, куповина инкубатора и др. како би се предузеће у потпуности оспособило за самостално функционисање. У воћарској производњи се планира подизање нових засада вишне, јабуке и брескве, а коначан циљ је наставак позитивног пословања до потпуног оздрављења предузећа.

5.3. Методе афирмације економије знања и достизања дугорочне конкурентности агросектора Србије

Данас се развој пољопривреде више него икад ослања на резултате научних истраживања и њиховој практичној примени. Истраживања у области пољопривреде обавља широка мрежа државних института, завода и универзитета и углавном су усмерена ка побољшању производње. Економско истраживање, упркос великом броју истраживача и успешном образовању који су на, на нивоу газдинства, проучавање тржишта, или анализе и процене економске политике је слабо развијено, па би требало побољшати профитабилност пољопривреде и индустрије хране подршком одговарајућег истраживања и применом добијених резултата. Искуства у системима образовања и истраживањима пост социјалистичких земаља могу да помогну овим земљама у транзицији њихових економија у правцу знања, иновација и нових технологија. Међутим

слеђени из периода комунизма, биће тешко постићи да земље које су биле део Источног блока претворе ове потенцијалне предности у комерцијално успешне иновације уколико универзитети и истраживачке институције не буду блиско сарађивале са приватним сектором, тј. уколико се не изврши реструктурирање система истраживања у правцу прилагођавања потребама агропривреде.

Значајни фактори за унапређење аграрне конкурентности су предузетништво, наука и иновације. Научна експлозија је битна карактеристика времена у коме живимо. До данас незабележен процес у науци је последица, између осталог и нове научне парадигме. Нова научна парадигма је успостављена крајем 60-тих година у неколико природних наука симултано. Наиме, у многим наукама конвенционална *Decartes-Newton* механицистичка представе света замењена је концепцијом самоорганизације система у процесу транзиције. Изучавајући термодинамичке процесе носилац Нобел-ове награде Пригогине је открио одговарајуће "фазе транзиције" и "саморганацију". У преласку од хаоса до уређеног стања, материја нужно пролази кроз фазе транзиције, тј. фазе доношења одлука, бирајући између различитих алтернатива. Тиме је створена нова научна парадигма, "синергизам-теорија интеракције"¹⁸⁵.

Могућности имплементације нове научне парадигме у економији су очигледне. У савременом пословном амбијенту једино су промене константне. У непредвидивом пословном окружењу опстају само она предузећа и привредни системи који успевају да успешно управљају променама. Фазе транзиције се региструју и у привредним системима. То се нарочито односи на бивше социјалистичке привреде Источне и Централне Европе. У амбијенту у коме постоји несигурност инвеститора, кредитора и пословних партнера због непоштовања уговора и високог моралног хазарда, нема предузетничких иницијатива. Непходно је створити пословни амбијент који је стабилан и уједно стимулативан за све економске учеснике који се придржавају тржишних правила.

Организовати пословни амбијент за предузеће фактички значи организовати појединачне институције, њихове односе на тржишним принципима, све те односе уредити у конзистентан систем. Услов за то је организовати и функције државе на модеран начин, у смислу подстицајног, развојно усмереног фактора привреде. Треба приметити да је макроекономски амбијент композиција која функционише у

¹⁸⁵ Ђуричин, Д. (1996): „Транзиција привреде“, *Својина и слободе*, Институт друштвених наука, Београд 1996, стр. 141.

складним интеракцијама појединаца и институција. У тој целини треба да функционишу појединци са новим правима и обавезама, са новим сопственим имиџом. Исто то важи и за све институције, које уз нова правила морају да имају појединце и групе са јасно дефинисаним улогама.

Транзиција у Србији отпочела је 2000-те године када су се стекли основни предуслови за њено спровођење. Либерализација трговинских односа и капиталног биланса омогућила је интегрисање економског система Србије у међународне финансијске и робне токове. Започете промене у домену економије, иако су под дејством многобројних фактора који на њих имају амортизационо дејство, попримиле су карактер иреверзибилних процеса. Наиме, реформа економског система се тешко може вратити на стартну позицију, већ се пре може говорити о њеном колебљивом темпу и инструментима макроекономске политике, који често треба да успоставе баланс између дијаметрално супростављених економских циљева.

Афирмација економије знања и подстицај иновација може се постићи умрежавањем економских актера у агросектору Србије и обезбеђивањем стимулативног пословног окружења, пре свега кроз мере аграрне и макроекономске политике. Наиме, уз адекватну аграрну политику, која може утицати на повећање продуктивности, пољопривреда Србије може изградити конкурентност и дати значајан допринос економском развоју земље. Иако је на пољу системских реформи доста урађено, у наредном периоду кључна је улога државе у стварању повољног и стимулативног макроекономског и пословног амбијента, који је једина база за подстицајну аграрну политику, усмерену ка реструктурирању, развоју тржишта и повећању инвестиционих улагања у пољопривредни сектор Србије.

Уређена држава, развијена тржишна, финансијска, институционална и инфраструктурна база, јасни закони и њихово ефикасно спровођење - данас су прва и основна претпоставка да би се привредни субјекти могли такмичити на тржишту. Да би се остварила конкурентност пољопривреде макроекономски менаџмент мора мењати базичне елементе пољопривредних развојних стратегија, пре свега, у правцу стварања одрживих пољопривредних система, чији се раст води знањем и иновацијама, као и у правцу развоја тржишта и пољопривредног ланца производа.

5.4. Удруживање пољопривредника у функцији трансфера знања и иновација

Мрежна економија је нови предузетнички организационо-процесни модел, који се развија захваљујући основним градивним елементима (информације, иновације, комуникације, нове технологије и сл.). Она битно мења перформансе међународне трговине и конкуренције уопште. Мрежно повезивање се не појављује као супститут традиционалних хијерархијско-бирократске организационо-управљачких структура, него као нова менаџмент стратегија, па чак и парадигма, коју користе многа светска (посебно глобална) предузећа, која свој успех и развој заснивају на савременом структурирању пословних процеса.

Мрежно повезивање побољшава способности прилагођавања променама, иновативности, модернизовања и обуке у односу на хијерархијско-бирократске организационе структуре. Поред тога, стратегијско управљање мрежним организацијама омогућује снижавање трошкова, повећање профита и боље реаговање на промјену тржишне коњунктуре.

5.5. Задругарство у Србији

Задруге су специфична предузећа са посебном унутрашњом организацијом, коју чине њени чланови. У условима уситњеног поседа у пољопривреди, само путем организовања у удружења, може се прећи на савременији и ефикаснији тржишни начин пољопривредне производње.¹⁸⁶ Удружења пољопривредника омогућавају привредни развој и економску корист, како локалним заједницама, тако и друштву као целини (задовољавање потреба чланства кроз снабдевање, прераду и продају производа; активирање појединих ресурса привредног развоја и сл.). Она шире економску моћ пољопривредних произвођача и доприносе заустављању миграције сеоског становништва у градове. Такође, унапређују демократију. Пољопривредним произвођачима треба, писаном и усменом речи, а

¹⁸⁶ **Simonović, Z., Mihailović, B., Milovanović, Z.** (2016): "Cooperatives and Farmers Association as a Model of Entrepreneurship in Serbian Agriculture Regarding the case of Nisava District", *Economics of Agriculture*, 63(2), pp. 699-712.

најбоље оствареним пројектом помоћи да се одлуче за производно удруживање, да изаберу облик и начин удруживања.

Остварени резултати при имплементацији одређених решења најбоља су подлога и за избор облика и начина производног удруживања. Поједини облици удруживања који имају ширу примену у неким развијеним земљама могу се имплементирати и у нашим условима.

5.5.1. Развој и карактеристике задруга у Србији

Међународна задружна алијанса је у свом једновековном постојању непрекидно деловала као чувар задружних вредности. С друге стране задружни покрет је у пракси многих земаља непрекидно био оптерећен разним дилемама, нејасноћама и конфузијом које са собом носе сталне промене у свету у коме живимо.¹⁸⁷ За обнову задружног покрета кроз процес транзиције наше земље могу да буду корисна како историјска тако и савремена искуства земаља развијене тржишне економије, која задружне организације користе као алтернативу савременом капитализму у више праваца. Међу тим правцима посебно се истичу следећи принципи:

1. очување људског достојанства преко самозапошљавања,
2. праведнија расподела створеног националног богатства,
3. економска и социјална еманципација,
4. већа одговорност појединаца према заједници у којој живи и ради,
5. подизање опште свести за одржив развој и др.

У области иновирања задружног идентитета постоји занемаривање институционалних истраживања. Шира јавност о овом проблему није на прави начин информисана. Да би могла да се сагледа права вредност задружног покрета који је изграђен на постојећим идејама и концептима потребно је ширити знања о том покрету. При том потребно је да се прихвати преовладавајући концепт присутан у свим врстама задруга који се огледа у следећем: група људи, мала или велика, са оданошћу приступа заједничкој акцији на демократским принципима и уз узајамно помагање, да би се обезбедило

¹⁸⁷ Симоновић, З., Арсенијевић, Ж., Михаиловић, Б. (2008): “Задругарство Србије у условима еволуције и транзиције”, *Економика пољопривреде*, број 3 (237-338) 2008, стр. 319-328.

привређивање или услуге које су корисне за све учеснике оваквих акција.

У нашим даљим излагањима определили смо се да посветимо пажњу проблему еволуције српске задруге који обухвата период од 1957. до 1990. године, али и транзицији која почиње од 1990. године када српска задруга улази у нову фазу свога развоја. Транзиција, може се слободно рећи, траје до данашњих дана.

Развој пољопривредних задруга од 1957. до 1965. године. Овај период карактерише пораст улагања у пољопривреду и подруштвљавање пољопривредне производње и земљишних површина. Током 1957. године донета је Резолуција савезне народне скупштине о перспективном развоју пољопривреде и задругарства. Задруга је проглашена основним носиоцем преображаја пољопривреде и села. Такође у овом периоду долази и до својеврсне пољопривредне технолошке револуције: примењује се савремена пољопривредна технологија (дубоко орање, сортно семе, заштита биља и др.). Кретање броја пољопривредних задруга у овом периоду показује даљу стабилизацију хоризонталног повезивања, фузионисања и интеграције. Укрупњавање пољопривредних задруга треба објаснити чињеницом да се већи број села и још већи број индивидуалних газдинстава економски повезао преко задружне организације. Крупније задруге су лакше могле концентрисати нова средства и нове кадрове.

Пољопривредне задруге у периоду од 1965. до 1974. године. Мере привредне реформе донесене 1965. године означавају промену у развоју пољопривредних задруга. Промена се огледа у томе што се пољопривредне задруге после доношења мера привредне реформе развијају као радне организације у чије се пословање држава све мање меша. Дошло је до укидања регреса и премија, а кредитна политика је изједначила задруге са осталим радним организацијама. Такође је дошло до укидања монопола задруге да искључењем других може да откупљује пољопривредне производе на своме подручју. На овај начин задруга је постала директно заинтересована за шире тржиште, пошто се за њено пословно подручје сада јавља неупоредиво шири интерес. Привредна реформа, је дакле довела задругу у конкурентску борбу са осталим заинтересованим организацијама. Задруга као посредник у откупу и промету пољопривредних производа губи оно место које је имала, а упућена је све више на двоструку интеграцију. Она мора да се чвршће веже са индивидуалним газдинствима и да из те везе излази ојачана, да би могла да се успешно повезује са прерађивачима по

вертикали.¹⁸⁸ Повезивање по вертикали одвијало би се са прехрамбеном индустријом и трговином. То су процеси које многе задруге нису могле да прате. Ове нове промене прокламоване су у Основном закону о пољопривредним задругама који је проглашен 1965.¹⁸⁹ Према овом закону циљеви удруживања огледају се у следећем:

- остваривање сарадње радних људи који раде својим или удруженим средствима рада у области пољопривреде и ради њихове производне и друге привредне сарадње и повезивања са другим радним организацијама у области пољопривреде као и са организацијама друштвене привреде;
- ради подруштвљавања, развијања и унапређивања друштвено организоване пољопривредне производње;
- ради повећања дохотка земљорадника и развијања социјалистичких друштвених односа на селу.¹⁹⁰

Значајан број задруга у овом периоду почео је да мења структуру своје делатности, при чему је највећи део напуштао производњу – коперацију са земљорадницима и оријентисао се на трговину, предузетништво, превозништво и на делатности које су обезбеђивале сигуран доходак. Најзначајнији резултати у коперацији су забележени у ратарској и сточарској производњи. Продор пољопривредне технолошке револуције на земљорадничка газдинства довео је до повећања приноса по хектару. После 1970. године формирају се организације копераната и основне организације копераната, чије је земљиште било у друштвеној својини.¹⁹¹

Јављале су се идеје да се у неким подручјима земљорадници могу успешно економски организовати и без задруга. То повезивање би се остваривало директно са комбинатима и организацијама које су се бавиле прерадом, дорадом и прометом пољопривредних производа, Под утицајем оваквих кретања, многе сеоске средине су остале без земљорадничких задруга односно економских организација

¹⁸⁸ Марковић, П.Ј., Симоновић, Д. (1973): *Економика пољопривреде*, Савремена администрација, Београд, стр. 344 – 345.

¹⁸⁹ Основни закон о земљорадничким задругама, Службени лист ФНРЈ, бр. 13. од 31 марта 1965.

¹⁹⁰ Ранђеловић, В.С. (1999): *Основи задругарства и Земљорадничко задругарство*, Пољопривредни факултет - Београд, Задружни савез Србије, Београд, стр. 152.

¹⁹¹ Ђекић, С. (2005): *Аграрни менаџмент*, Економски факултет – Ниш, Ниш, 2005, стр. 96 – 97.

пољопривредника. Број земљорадничких задруга је у земљи од 2.096 из 1964. године спао на 993 у 1971. години. Значи опао је за чак 52,7%.¹⁹²

Пољопривредне задруге у периоду од 1974. до 1989. године. Седамдесетих година у нашој земљи су спроведене веома значајне реформе привредног и политичког система. Ове реформе су имале за циљ да створе услове за развој интегралног самоуправљања. Са тачке задружног организовања и развоја земљорадничког задругарства овај период се може сматрати периодом задружне обнове и оживљавања схватања о значају задругарства за брз и успешан развој пољопривреде и села. У Уставу СФРЈ из 1974. године указује се на значај задружног организовања и истиче да је перспектива земљорадничких газдинстава у удруживању и задружном организовању. Закон о удруженом раду из 1976. године који је називан и привредним уставом у оквиру Главе VII личног рада у систему самоуправног удруживања унет је посебан одељак Удруживање земљорадника. Према овом закону поред удруживања земљорадника у земљорадничке задруге, земљорадници су рад, земљиште и друга средства за производњу могли да удружују са организацијама удруженог рада у форми радних и основних организација коопераната и у тзв. друге облике удруживања.

Радне и основне организације су представљале нове облике организовања земљораника непознате у нашој пракси. Нису биле на прави начин осмишљене, оне су се показале у пракси као нерационални и неефикасни облици удруживања земљорадника. У овом периоду дошло је до брзог повећања задруга и других облика задружног организовања. Обновљени су задружни савези, као асоцијације задружних организација, на нивоу региона, покрајна, република и на нивоу федерације.¹⁹³

Задругарство и задруге у периоду од 1989. до 1996. године. После 1989. године наша земља улази у нову етапу у развоју задругарства. Овај период карактеришу дубоке промене у нашем привредном, друштвеном и политичком систему. Овим променама створени су повољнији услови за развој задругарства. На нов начин се одређује место и улога задруга у развоју привреде и друштва. У пољопривреди се задруге одређују као једини и најзначајнији облик економског организовања земљорадника. Основни задатак задруга постаје да, својом делатношћу, допринесе јачању земљорадничких,

¹⁹² Билтен пољопривредне организације удруженог рада и земљорадничке задруге 1980. година, Савезни завод за статистику, Београд.

¹⁹³ Ранђеловић, В.С. (1999): *Основи задругарства и Земљорадничко задругарство*, Пољопривредни факултет - Београд, Задружни савез Србије, Београд, стр. 163 – 164.

сељачких газдинстава као робних произвођача, да им омогућују да се лакше укључују у тржишне робно – новчане односе и да опстају на тржишту.

У Србији су 1989. године донети Закон о задругама и Закон о земљорданичким задругама.¹⁹⁴ На нивоу југословенске федерације 1990. године донет је савезни Закон о задругама.¹⁹⁵ Новоформирана СР Југославија 1996. године доноси свој Закон о задругама.¹⁹⁶ Према закону из 1989. године земљорадничке задруге оснивају земљорадници, чланови њихових домаћинстава, радни људи и грађани и задругари, ради остваривања својих циљева. По савезном Закону о задругама из 1990. године задруга је добровољна организација задругара који заједничким пословањем, остварују економске интересе и самостално одлучују о заједничким питањима.

Задруге могу оснивати према Закону о задругама из 1996. године физичка лица, сопственом иницијативом, вођени првенствено економским али и другим интересима. Средства за рад задруга обезбеђују чланови задруга и задругари. Они гарантују пословање задруга својом имовином и својим средствима. Преко органа управљања, задругари сами управљају пословима задруге. Према овом закону је прецизно дефинисана задружна својина. Одређени су механизми њене заштите и репродуковање. У праксу се први пут уводи задружна ревизија, која има за циљ да ствара услове за доследну примену задружних принципа у раду задруга и раду на отклањању негативних појава које прате рад задругара.

Овакав нов концепт задружног организовања, чија је примена почела од 1989. године, побудио је интерес код земљорадника за оснивањем задруга или трансформацијом других облика организовања земљорадника у задруге. У релативно кратком периоду дошло је до наглог пораста броја задруга. Наиме, у Војводини, нашем најразвијенијем подручју, у периоду 1978 – 1981. године, није било ни једне земљорадничке задруге. Ова чињеница предствља својеврстан апсурд. Сасвим другачији тренд имамо на примеру Косова и Метохије. Од 1993. године број задруга је у сталном опадању. Сигурно да на опадање броја задруга не утичу само економски него и други фактори првенствено политички.

Задругарство Србије после 1996. године. Према тренутно актуелном нацрту Закону о задругама, задруге могу оснивати најмање

¹⁹⁴ Службени гласник СР Србије, бр. 59/1989.

¹⁹⁵ Службени лист СФР Југославије бр 3/1990.

¹⁹⁶ Службени лист СР Југославије бр. 41/96.

пет физичких лица, сопственом иницијативом, вођени првенствено економским али и другим интересима. Средства за рад задруга обезбеђују чланови задруга и задругари. Они гарантују пословање задруга својом имовином и својим средствима. Постоји могућност улагања додатних улога. У глави три овог закона прецизно се регулише начин престанка и стицања статуса задругара. Статус задругара се стиче приступањем. Престанак статуса задругара губи се иступањем, искључењем, смрћу, престанком правног лица задругара, престанком рада задруге и другим начинима који су законом регулисани. Свака задруга према овом нацрту закона има књигу задругара. Преко органа управљања, задругари сами управљају пословима задруге. Органе задруге чине скупштина, управни одбор, директор и надзорни одбор. Свака задруга мора да има своју имовину коју чине ствари, права, новчана средства и хартије од вредности које је задруга стекла пословањем или на други начин. Овим нацртом закона о задругама такође је прецизно дефинисана задружна својина. Нацрт закона у глави седам посвећује пажњу фондовима, расподели добити и покрићу губитка. Према глави осам задруга је дужна да води пословне књиге и да саставља финансијске извештаје. Глава девет регулише начин престанка задруге. Неки од начина престанка рада задруге су: одлуком скупштине задругара, стечајем, статусном променом, која води престанку задруге, правоснажном одлуком којом се утврђује да је регистрација задруге била ништавна и другим начинима. Глава десет пружа могућност формирања задружног савеза. Задржава се пракса задружне ревизије која је уведена према Закону о задругама из 1996. године.

Из свега напред изложеног можемо да закључимо да је српско задругарство у периоду који обухвата задњих педесет година прошло кроз многа искушења. То је период који обухвата доба социјализма, али такође и савремени период који карактерише транзиција. У свим овим кретањима односно разним експериментима који су је задесили српска задруга је успела да опстане. Ово нам указује колико је институција задруге отпорна и способна да опстане у свим друштвено – економским системима. Савремена српска задруга је према Нацрту закона о задругама ухватила прикључак за примену најновијих задружних принципа који важе и на међународном плану.

Земљорадничке задруге на нашим просторима најчешће нису економски јаке организације, али су оне неопходне за мале и средње пољопривредне произвођаче, који без њих не би могли у већини случајева ни заснивати производњу, ни постићи коректне услове реализације и наплате својих производа. Истовремено, задруге имају

велики значај и за прерађиваче, посреднике у промету и крајње потрошаче, који преко њих купују на једном месту количину робе коју би без задруга уговарале или куповале са огромним бројем пољопривредних произвођача. Савремени задружни сектор привређивања се базира на утемељеним задружним принципима и вредностима. Изграђен је на пословима (бизнису) који доприносе економској и социјалној добробити широког круга људи различитих професионалних усмерења.¹⁹⁷ Развијен задружни сектор доприноси благодети својих чланова преко обезбеђења нових услуга и развијања нових послова на задружној основи.

Недостатак јасних визија и стратегија удруживања у сектору пољопривреде условио је и аграрну политику која представља наслеђе и наставак вођења политике из социјалистичког периода без значајнијих структурних промена. Значајан део пољопривредног земљишта је у приватној својини која и даје највећи део у пољопривредног производа. Такође, политика која се спроводи оријентисана је ка пружању помоћи и одржавању пољопривредног земљишта које је претходно било у друштвеној својини, уз истовремено, постепено усмеравање те политике ка комерцијално оријентисаним пољопривредним произвођачима.

Последично, пољопривредни сектор у Србији није у стању да се укључи у равноправну утакмицу са конкуренцијом оличеном првенствено у земљама ЕУ. Такође, изузетно је тешко да се такмичи и са земљама из окружења услед нагомиланих проблема који се односе на следеће:¹⁹⁸

- робна размена за инпуте, већине пољопривредних производа, прикрива стварне трошкове и вредности производа, тако да пољопривредни произвођачи не добијају праве сигнале о ценама него се њихов потенцијални профит прелива другима;
- тржиште земљишта, које би требало да омогући прилагођавање у погледу величине земљишта као и ефикаснију структуру газдинстава, не функционише на задовољавајући начин. Разлози леже у застарелом регистру земљишта и катастарском систему, немогућности да се понуди на продају или у закуп земљиште државних пољопривредних газдинстава, недостатак дугорочног кредитирања за куповину земљишта, неуспешна примена закона

¹⁹⁷ Закић-Вујатовић, З. (2000): *Кооп менаџмент*, Дунав Група, Дунав Превинг, а.д., стр. 17.

¹⁹⁸ *Стратегија пољопривреде Србије*, Министарство пољопривреде, шумарства и водопривреде, Београд, 2004, стр. 8-9.

за плаћање закупа, као и неизвесност у ширем економском смислу која обесхрабрује дугорочно улагање;

- тржиште руралних кредита једва да постоји због општег недостатка кредитирања, недостатка ликвидности, знања и искуства у банкарском сектору за пољопривредне кредите, непостојања пољопривредне профитабилности, високог ризика, непостојања права над земљиштем које би могло да обезбеди јемство;
- приватизација је спора, са мало страних улагања, тако да држава још увек представља главног носиоца власништва у многим прерађивачким фабрикама и већини комбината. У другим привредама у транзицији страна улагања представљају основни вид оживљавања индустрије, што у Србији још није случај;
- тржишна инфраструктура, институције и организације се слабо развијају. Економичност производње је ниска, а такође недостају знања о функционисању тржишта и маркетингу производа. Производни учинак на многим газдинствима, веома је низак. Прерађивачки капацитети за разлику од произвођача немају проблема са малим капацитетима и уситњеном производњом, али често монополски положај и велики ниво субвенција кроз јефтине кредите и отписе дугова, чине да се одржава неефикасна производња;
- функционисање тржишта је ограничено мањкавом законском регулативом и непостојањем институционалног оквира, што нарочито отежава укључивање комерцијалних породичних газдинстава у дистрибуцију пољопривредно прехранбених производа;
- институције које пружају подршку нису на адекватан начин технички, организационо и кадровски оспособљене.

Потребно је подржати удруживање и сарадњу међу пољопривредним произвођачима, нарочито хоризонталну сарадњу (нпр. јавни грантови који пружају подршку стварању нових кооператива или производних удружења, или обука и семинари са циљем јачања културе сарадње).

Хоризонтална сарадња у пољопривредној производњи представља виталну потребу, јер индивидуални произвођачи немају снагу да ефективно преговарају о ценама и другим условима са великим дистрибутивним компанијама, као ни снагу да инвестирају у иновације и квалитет производа, како би повећали сопствену конкурентност. Удруживањем пољопривредних произвођача постиже

се синергија у пословању и достизању критичне масе у побољшању преговарачког положаја, што утиче на побољшање аграрне конкурентности.

5.5.2. Земљорадничко удруживање у процесу придруживања Србије ЕУ

Задружни покрет данас је оријентисан на прагматично укључивање, реагујући на дате могућности у циљу прилагођавања датим променама. Реструктурирање наше економије представља добру могућност за један позитивно афирмисан задружни покрет. Одређени број задруга је довољно велик и знатно оспособљен да игра значајну улогу у овој трансформацији. Економска реконструкција удруживања пољопривредних произвођача може такође да утиче на догађаје који су везани за социјалне промене. Задруге могу да помогну у смањењу трошкова реструктурирања економије. Свака задруга мора да има своју имовину коју чине ствари, права, новчана средства и хартије од вредности које је задруга стекла пословањем или на други начин. Задруга има одговорност за обавезе које настају у правном промету. За ове обавезе задруга одговара целокупном својом имовином.

Значај задружног сектора у неким земљама Европске уније. У развијеним економијама света данас делују различити облици задруга. Потрошачке задруге су најразвијеније у Великој Британији, произвођачко – радничке у Француској, кредитне у Немачкој а земљорадничке у Француској, Немачкој, Данској, Италији и Холандији. У овим земљама такође су у великом броју заступљене и услужне задруге (стамбене и здравствене). Земљорадничке задруге су најзначајније у земљама у којима у пољопривреди доминирају фармерска и сељачка газдинства. У пољопривредним земљама тржишне економије, са развојем производних снага, долази до изражаја концентрација капитала у делатностима које производе средства за производњу за потребе пољопривреде и баве се дорадом, прерадом и прометом пољопривредних производа као сегментима агробизниса. Ови процеси истовремено условљавају промене у примарној производњи. Долази до интезивирања производње, мења се производна структура, субјекти из примарне производње повезују се са капацитетима прерађивачких индустрија и прометним организацијама. У актуелним условима, фармерска газдинства се сусрећу са бројним проблемима. Неки од тих проблема су: покушај да се обезбеди рентабилна производња, борба за пристојан и адекватан доходак и др. Један од начина помоћу којих фармери могу да максимизирају доходак

уз минимизацију трошкова јесу земљорадничке задруге. Оне фармерима омогућују да се лакше снабдевају средствима за производњу, да их рационалније користе, да специјализирају производњу, да смањују ризике у пласману производа и сл.

Француска. У Француској постоје разноврсни облици задруга.¹⁹⁹

Законодавство ове земље давало је широку разноврсност решења. Године 1947. донет је закон који је дефинисао заједничка начела разних облика задруга. До тада су многа предузећа користила повластице задружних организација. Закон из 1972. године земљорадничку задругу дефинише као ...“посебну категорију друштва, различиту од грађанско – правних и трговачких друштава“... Многи прописи везани за задруге налазе се у законима о пољопривреди који су систематизовани у посебном Закону *Code rural*.²⁰⁰ Од 1999. године све се више инвестира у задружне активности које се односе на развој задругарства. Све се више обраћа пажња на развој нове структуре кооперативе. Почетком 2000. године фокусира се пажња на развојне активности које нису везане за задружни сектор. Током 2001. године поново долази до настављања процеса реконструисања и развоја задружног партнерства и будућих интеграција стварајући на тај начин услове да пољопривредне задруге заузму 35% производње хране у Француској.²⁰¹

Начин оснивања задруга. Заинтересовани земљорадници, месец дана пре оснивачке скупштине, надлежној комисији, која даје мишљење о почетку рада задруге саопштавају своју намеру о оснивању задруге. Састављају интерни акт (*l'akte authentique*) о оснивању задруге. Овај акт усваја скупштина. Након месец дана скупштина усваја правила задруге. Задруге које су основане после доношења декрета из 1978. године, имају обавезу да се упишу у Трговниско – привредни регистар. Овај документ о упису у привредни регистар мора да садржи следеће податке: име, фирму задруге; износ почетног капитала задруге; седиште задруге и територију пословања; адресу

¹⁹⁹ **Михаиловић, Б., Симоновић, З.** (2008): “О некоторых видах сельскохозяйственных кооперативов Франции”, Министерство образования и науки Российской Федерации, Федеральное Агентство по образованию, Государственное образовательное учреждение, Высшего профессионального образования, „Елецкий государственный университет им. И. А. Бунина“, Вестник Елецкого государственного университета, Серия „Право“, Выпуск 19, Елец, стр. 255-263.

²⁰⁰ Ранђеловић, В.С. (1999): *Основи задругарства и Земљорадничко задругарство*, Пољопривредни факултет - Београд, Задружни савез Србије, Београд, стр. 36.

²⁰¹ Agricultural co – operation in the European Union. 2000, Issues and Trends, Faо, p. 33.

главне пословнице; делатност задруге; рок трајања задруге; име председника управног савета задруге и др.

Чланство у задругама. Ако заинтересовано лице жели да постане члан задруге мора да испуни два битна услова: 1. да један део производа обавезно реализује и организује преко задруге, што се утврђује правилима задруге; 2. да обавезно упише одређени број удела, чија величина зависи од обима сарадње са задругом и величине газдинства. Задругари немају право дивиденде на уделе, али се удели могу окамаћивати. Од висине камате на уделе, одлучује скупштина задруге, на предлог управног савета задруге, по завршетку пословне године. Задруга која је једном основана може да ради 99 година. Најмање годину дана пре истека овог рока, одлуком ванредне скупштине задруге, мора да се продужи даљи рад задруге.

Однос државе према задругарству. Француска држава посвећује значајну пажњу задругарству. Она пољопривредним задругама даје разне пореске олакшице. Преко Француске пољопривредне задруге, држава задругама даје кредите под повољнијим условима. Држава помоћу разних прописа штити задруге и задругаре од разних злоупотреба повластица и кредита.

Италија. Задружно организовање у Италији прописано је у Уставу земље и италијанском праву. У члану 45. Устава стоји да Република признаје друштвену функцију задругарства које се заснива на узајамности а нема неке шпекулативне намене. Закон такође подржава и унапређује развој задругарства. Основна законска акта су Грађански закон из 1942. године и декрет привременог руководства државе из 1947. године. Законом којим је допуњен овај декрет задружно право је суштински промењено 1971. године. Пољопривредне задруге у Италији данас представљају битан део пољопривредне производње који доста утиче на производњу хране на националном нивоу. Економски програм италијанских пољопривредних задруга у сагласности је са генералним ставом ЕУ. Овај програм прати развој важећег модела европске пољопривреде. Пољопривредне задруге у Италији су се пре свега концентрисале у развоју предузимљиве стратегије.²⁰²

Појам задруге. Грађански закон је задругу дефинисао као предузеће, са ограниченом и неограниченом одговорношћу, чији оснивачи имају заједнички интерес. Задруга није добротворна организација већ привредно предузеће. Разлике између задруге и

²⁰² Agricultural co-operation in the European Union, 2000, Issues and Trends, Fao, pp. 40 – 41.

предузећа ипак постоје и састоје се у следећем: добит на капитал не може бити већа од стопе прописане законом; средства резерви не могу да се деле док задруга постоји; капитал који преостане после гашења задруге користи се за одређене намене; задруге да би могле да користе одређене олакшице уписују се у задружни регистар у перфектурама и у евиденцији задруга при Министарству за рад и социјално осигурање.

Оснивање и престанак рада задруге. Задругу могу да оснују најмање 10 лица. Основни нормативни акти задруге су: оснивачки акт и статут задруге. Оснивачки акт мора да садржи следеће елементе:

1. презиме и име, место и датум рођења, адресу и држављанство оснивача;
2. име и седиште задруге;
3. одредбе о неограниченој или ограниченој одговорности чланова за обавезе задруге;
4. одлуку о висини удела, акција и о њиховој номиналној вредности;
5. услове за пријем нових чланова;
6. услове за престанак чланства, или искључење задругара из задруге;
7. одредбе о расподели добити;
8. одредбе о начину сазивања скупштине;
9. број чланова управних органа и управног и надзорног одбора;
10. рок на који се задруга оснива.

У временском периоду од 30 дана од усвајања оснивачког акта и статута нотор или први члан управног одбора је дужан да ова документа приложи надлежном суду за регистрацију. Након тога задруга добија правноснажност. Задруга престаје са радом у следећим условима: по истеку времена за које је основана; због немогућности пословања, губитка капитала; због неефикасности рада скупштине; у случају стечаја; по одлуци скупштине; по одлуци надлежног органа владе за случајеве предвиђене законом.

Чланство у задрузи – права и обавезе задругара. Чланство у задрузи се стиче на два начина. Први је изворни, када лице постаје члан задруге оснивањем или касније учлањивањем у задругу и други дериватно или изведени, када лице постаје члан задруге преносом удела, акција по одобрењу задружне управе.

Деоба добити. Од остварене добити један део се користи за јачање материјалне основе задруге, формирањем фондова, а други део се дели међу задругарима. Фондови задруга су: резервни, амортизациони, фонд ризика, фонд за социјална давања.

Органи и управљање задругама. У задругама постоје следећи органи уорављања: скупштина, управни орган, надзорни одбор и управник. Скупштину чине сви задругари односно њихови законски заступници и овлашћена лица. Одлуке на скупштинама заснивају се на начелу један задругар – један глас. Изузеци важе за правна лица која су оснивачи задруга која могу да имају највише пет гласова зависно од висине удела, деоница и броја запослених. Право гласа имају само чланови који су задругари дуже од три месеца. При редовним заседањима скупштине, да би могле да се доносе пуноважне одлуке потребна је присутност већине чланова скупштине. О најважнијим питањима из рада задруге одлучује скупштина на ванредном заседању. Скупштину сазива управни одбор, а у случају да је он из неког разлога не сазове, њу може да сазове и надзорни одбор. Такође скупштину може да сазове и 1/5 задругара.

Управни орган може да буде колегијалан – управни одбор или индивидуалани управник. Овај орган заступа задругу у правној комуникацији, води пословање задруге, стара се о правилном вођењу рачуноводствених и других пословних књига. Чланове управног одбора бира скупштина. Мандат им траје три године. По престанку мандата могу да буду поново бирани. Председника управног органа бирају чланови из својих редова. О плати за рад чланова органа управе одлучује скупштина. Надзорни одбор је надзорни орган задруге. Садржи три до пет члана. Бира их скупштина која такође бира и председника надзорног одбора. Чланови овог одбора обавезни су да присуствују седницама управног одбора и заседањима скупштине. Одбор нарочито надзире финансијско пословање задруге.²⁰³

На крају истичемо да су стручњаци проценили да од производње хране на сељачким њивама, Србија може на светском тржишту годишње да заради преко 600 милиона долара. Произвођачке организације би у извозу здраве хране могле да нађу своје место. Да би се то постигло требало би да се годишње произведе 1,5 – 2 милиона тона пшенице, значајне количине семенске пшенице, кукуруза, уљарица и другог индустријског биља, затим око пет хиљада тона лековитог биља и шумских плодова, око 30 хиљада тона прерађевина од поврћа, 20 хиљада тона јунећег меса, 3 хиљада тона овчијег меса, од 100 до 150 хиљада тона шећера, око 100 хиљада тона уља.²⁰⁴ Морамо да нагласимо да је извоз изузетно значајан и због промене структуре

²⁰³ Ранђеловић, В.С. (1999): *Основи задругарства и Земљорадничко задругарство*, Пољопривредни факултет - Београд, Задружни савез Србије, Београд, стр. 48.

²⁰⁴ Век и по Задругарства, Задружни савез Југославије, Београд 1995, стр. 41.

пољопривредне производње. На овај начин земља би се ослободила вишкова хране, насталих због смањеног тржишта после распада претходне државе и због увоза репродукционог материјала итд. Реализација не само жеља већ и планова за побољшање пољопривредне производње морају да се огледају: 1. у повећању броја земљорадничких задруга, нарочито у брдско планинским крајевима; 2. затим да се донесу мере аграрне политике које ће бити примерене особеностима пољопривреде и 3. у креирању адекватног аграрног буџета. У оквиру ове реконструкције и даљи развој производних организација има значајно место у формирању пословног задружног система од појединачне задруге преко окружних задружних пословних систем до пословног система у оквиру Задружног савеза Србије.

5.5.3. Ограничења у даљем развоју задругарства Србије

Савремени услови пословања пољопривредних произвођача у много чему доприносе њиховом стратешком размишљању које је првенствено усмерено у функцији што ефикаснијег задружног покрета. Удруживање пољопривредника у задруге олакшава њихов заједнички наступ на све захтевнијем тржишту. Удруживање се може посматрати кроз више димензија. Удруживање ресурса и финансијско јачање представљају две битне компоненте важне за дугорочну стратегију задружног удруживања. Њима се сугерише одређена врста дисциплине која неће бити лако остварива. Поред ова два елемента стратешког размишљања постоје и други елементи који подразумевају очување сигурности задружног покрета уопште у свим ситуацијама уз сарадњу са владиним институцима. Са друге стране улога владе у предвиђању будућности задружног покрета је на неки начин у сталном опадању. Међутим, не треба потцењивати значај националног законодавства и политике детерминисања задружних организација коју спроводи влада. Стратешко размишљање би требало да значи продубљивање истраживања и процене у смислу: а) предности чланства; б) задружне разноликости; в) јачање економске моћи људи; г) комбиновање ресурса и удруживање акумулираног капитала.

Све ово би требало да представља будућност онога што би могло бити реално и оствариво у систему стратешког одређивања удруживања пољопривредника. Сигуран начин за унапређење задружног организовања јесте побољшање квалитета пољопривредног производа, који се огледа у примени савремених технолошких знања у производњи и иновацији маркетинг стратегија, како би квалитетна

понуда на квалитетан начин била доступна купцима како у земљи, тако и у иностранству. Код нас не постоји добар маркетинг за домаћу робу. Оно што произведемо не умемо да брендујемо и чврсто вежемо за потрошаче.²⁰⁵ Питање очекиваног реаговања задруга на социјалне и економске промене представља неку врсту сучељавања задруга са будућношћу. Задружни покрет на овај начин трага за начином да што више људи научи о бенифицијама које могу остварити кроз задружно организовање. Тиме се омогућује да што више људи нађу начина да помажу себи и да не буду помагани у форми донаторске зависности.

На овај начин сконцентрисани су многи трендови које је цео свет прихватио. Ови трендови се посебно односе на земље у транзицији. Набројимо само неке од ових трендова: раст популације, све већа концентранција економске моћи, одрживи развој човечанства, повећање тешкоћа у нормалном функционисању људске заједнице, запошљавање младих, питање социјалне правде.²⁰⁶

Земљорадничко задругарство у Србији се налази у специфичном положају који је изаван процесом транзиције. Општа оцена је да су задругарство и пољопривреда запали у велике тешкоће. Због лоше економске ситуације која је присутна многе задруге су престале са радом. Неадекватна аграрна политика такође је допринела да су многе задруге изгубиле своје послове. Задруге које су пак темељиле своју активност на ресурсима земљорадника – задругара, успеле су да избегну тешкоће. Оне данас представљају снажне и стабилне организације.²⁰⁷ На основу свега изложеног напред можемо да нагласимо да је потребно утврдити стратегију развоја задругарства у Србији. Нерешено и неразграничено власништво над имовином задруга онемогућава развој и функционисање већине задруга. Ова компликована ситуација која је у ствари појединачна и односи се од случаја до случаја, може се решити успостављањем генреалног правила, али уз уважавање и сагледавање сваког случаја појединачно. У решавање овог проблема неопходно је укључити све заинтересоване а водећу улогу у овом процесу требало би да имају задругари. Влада би оснивањем канцеларије за подрушку задругарству могла да помогне у

²⁰⁵ Хамовић, В., Параушић, В., **Михаиловић, Б.** (2006): “Конкурентност српске привреде у функцији подстицања извозних активности”, *Економика пољопривреде*, број ТБ/2006., Београд, стр. 449 - 451.

²⁰⁶ Закић, З. (2001): *Аграрна економија*, Економски факултет – Београд, Београд, стр. 329.

²⁰⁷ Говедаревевић, Д. (2004): *Стање и развојне могућности пољопривредног задругарства Србије*, Задружни савез Србије, Београд, стр. 12.

решавању две основне улоге: помоћ при реструктурирању и решавању власнишва задруга, подршку при оснивању нових задруга.

5.6. Кластери

Један од начина да се подстакне развој и квалитет локалне средине, односно ромб националне конкурентности у Србији - јесу управо кластери, иако локално пословно окружење не погодује овој форми удруживања.²⁰⁸ Кластери се могу дефинисати као критичне масе предузећа и институција на једном месту, необичног конкурентског успеха у одређеним пољима.²⁰⁹ Према Портеру (Porter), снажне конкурентске предности у глобалној економији леже углавном у локалним стварима – знању, односима, мотивацији – разликама које конкуренти не могу лако копирати, а које се најбоље могу развијати кроз кластере.²¹⁰

5.6.1. Структура и детерминанте развоја кластера

Кластерско удруживање одликује сарадња и повезаност (унифицираношћу и комплементарношћу) чланица, њихова географска, односно локална омеђеност, активни канали за пословне трансакције и комуникације, стварање заједничког производа и/или услуге или заједничко решавање неке потребе или циља.²¹¹ Главни чиниоци у развоју кластера морају бити предузећа учесници. Једино кроз њихово активно учешће кластер ће ојачати и развити се. Образовне установе такође имају своју улогу и у неким случајевима су се показале као значајан катализатор у развоју кластера. Факултети

²⁰⁸ Paraušić, V., Cvijanović, D., **Mihailović, B.**, Veljković, K. (2014): “Correlation between the state of cluster development and national competitiveness in the Global Competitiveness Report of the World Economic Forum 2012–2013”, *Economic Research*, Volume 27, Issue 1, 2014, pp. 662–672.

²⁰⁹ Porter, M. (1998): *Clusters and the New Economics of Competition*, Harvard Business Review, november-december, p. 78.

²¹⁰ Porter, M. (1998): *Clusters and the New Economics of Competition*, Harvard Business Review, november-december, p. 78.

²¹¹ Cvijanović, D., **Mihailović, B.**, Čavlin, M., Čavlin, G. (2015): “Impact of marketing consulting on performances of agrarian clusters in Serbia”, *Sustainability* 2015, 7, pp. 1099-1115.

могу имати образовну улогу, али такође могу бити и кључни чиниоци у истраживању и развоју као и иновативности у самим кластерима.

Такође, саставни део кластера чине организације за пружање пословних услуга са експертизом која одговара потребама кластера, као што су маркетиншке, консултантске, и сл. организације. Сва ова тела могу допринети јачању развоја кластера и могу имати легитимну улогу у његовом развоју. Значајна особеност кластера која произилази из његове суштине јесте – знање. Коначно, локалне власти, регионалне развојне агенције и остала привредна тела имају значајан удео у поспешивању развоја кластера путем интервенција, стратешког усмеравања, донација, стварања погодних услова развоја, организовања едукативних семинара по регионима, смањења ризика за улазак у посао или при узимању кредита итд. Постоји неколико заједничких елемената у начину функционисања кластера:

- *Основна пословања* – пословања која су водећи учесници кластера и најчешће доносе највеће приходе од корисника који су изван кластера.
- *Потпорна пословања* – пословања која директно и индиректно помажу основна пословања кластера. Овде спадају добављачи специјализованих машина, компоненти, сировина, као и све остале услужне фирме, укључујући и финансијске/брокерске фирме и њихов капитал, адвокати, дизајнери, маркетинг и службе односа са јавношћу. Ове фирме су углавном високо специјализоване и физички су смештене близу фирми које чине основна пословања.
- *Интелектуална потпорна инфраструктура* – у кластерима који врхунски функционишу, основна и потпорна пословања не раде одвојено, изоловано. У успешним кластерима учествују многи чланови локалне заједнице: локалне школе, универзитети, политехнички институти, локалне трговачке и професионалне асоцијације, центри за економски развој и многи други који подржавају активности кластера и заправо су кључни чиниоци у кластерима. Квалитет ове интелектуалне потпорне инфраструктуре, као и степен тимског рада у оквиру ње, чине веома важан фактор у развоју било ког кластера.
- *Физичка потпорна инфраструктура* – то је, пре свега, физичка инфраструктура: путеви, луке, уређене депоније за класичан или специфичан отпад, комуникационе везе и слично. Квалитет овакве инфраструктуре мора бити барем на истом нивоу као и конкурентски, а пожељно је да буде чак и много бољи.

5.6.2. Кластери у аграрном сектору Србије

У већини случајева стварање кластера по линији “од дна према врху” доводи до тзв. квази кластера, тачније - удружења, која у будућности имају перспективу да постану кластери. Вредни истицања су следећи “кластери”, тачније удружења, настали на иницијативу чланова, не ради добијања државних подстицаја, него да би се предузећа у оквиру кластера боље позиционирала на тржишту.²¹² Удружење воћара «Fruitland» - Суботица; Кластер пољопривредних произвођача у Краљеву; “Rakovica agriculture cluster”; Удружења повртара у Бегечу.

Иницијативе за формирање кластера у Србији постоје и у области екологије. Предузећа чланови *Еколошког кластера Србије* су овлашћена за преузимање и рециклажу одређених врста опасних и неопасних отпада. Важно је истаћи да сва предузећа чланови кластера имају све техничке услове, као што је потребна документација за рециклажу и преузимање отпада.

Искуство је показало да највеће шансе за успех имају они кластери (иницијативе) који имају концензус о заједничким циљевима и активностима, који имају јасан оквир за сарадњу и који су настали на бази сопствене иницијативе. У привреди Србије, у току Пилот програма кластеризације, ово су уједно и највећи проблеми.

Наиме, успешан рад кластера ограничава високи степен неповерења чланица, неразумевање појма кластер, жеља за хоризонталним удруживањем без спремности на дубљу сарадњу, инсистирање на појединачним проблемима, страх од губитка аутономности одлука у пословању. Истовремено, недостатак и неразвијеност институционалне и инфраструктурне потпоре умногоме отежава ове процесе у српској економији. Сарадња између универзитета, научно-истраживачких организација и сектора привреде није довољно развијена.²¹³

Кластеризација привреде Србије тек је на самим почецима, а оно чему кластери доприносе је развој конкурентности, кроз раст продуктивности и креирање иновативних стратегија, што се не сме се

²¹² **Михаиловић, Б., Параушић, В., Симоновић, З.** (2007): *Анализа фактора пословног амбијента Србије у завршној фази економске транзиције*, Институт за економику пољопривреде, Београд, Монографија, стр. 120-122.

²¹³ Програм за развој пословних инкубатора и кластера у Републици Србији 2007-2010, Република Србија, Министарство привреде, стр. 34.

губити из вида у наредном периоду, када би требало очекивати интензивније процесе стварања и функционисања кластера.

Овакав начин стратешког повезивања предузећа, ради даљег раста, требало би да добија на замаху и да одигра кључну улогу у јачању конкурентности и наступу српских предузећа на иностраном тржишту.

5.7. Бизнис инкубатори

Бизнис инкубатори су инструменти локалног економског развоја за подршку новооснованим малим предузећима у првим годинама њиховог раста и развоја, када су она најрањивија.²¹⁴

5.7.1. Консалтинг као саставни елемент бизнис инкубатора

Да би се у почетној фази настајања нових малих предузећа минимизирало незнање и неискуство у менаџменту, рачуноводству, познавању тржишта и вођењу пословања, ове функције су обједињене кроз заједничку службу и повремено гостовање консултаната који су ове послове обављали за сва предузећа у хали – инкубатуру нових предузећа. Према истом извору, најважније услуге које пружају капацитети за инкубацију обухватају организован приступ експертизи, искуствима, саветодавним услугама, саветима и менторству у кључним пословним мрежама и групацијама.

Понуда физичких просторија и ових услуга предузетницима повећава вероватноћу за успех предузећа у односу на предузеће које самостално послује: истраживања на нивоу ЕУ показују да је стопа смртности (у првих пет година пословања) предузећа која су своје пословање започела у бизнис инкубатору мања од 15%, за разлику од осталих предузећа, где се зна да је стопа смртности чак 50%. Инкубатор функционише као капацитет у који предузећа улазе и излазе, односно боравак предузећа у инкубатору је ограничен (најчешће на 3 године). Консултантске услуге бизнис инкубатора члановима, али и широј локалној заједници, креирају се у односу на

²¹⁴ Даниловић Грковић, Г., Ковачевић Б., Седмак. А., Недељковић. М. (2005): “Успостављање бизнис инкубатора техничких факултета у Београду”, *XIII Телекомуникациони форум ТЕЛФОР 2005*, Београд, Сава Центар, 22.-24.11.2005.

изражене потребе, светску праксу у функционисању бизнис инкубатора, али и локалних специфичности. Оне су у значајној мери одређене и расположивим кадровима, финансијама и техничком опремом. Консултантске услуге које пружа бизнис инкубатор су од виталног значаја за развој предузећа чланова, али и самог бизнис инкубатора. Такође, оне могу бити и извор обезбеђења додатних фондова како би се смањила зависност бизнис инкубатора од субвенција и донација и могу бити кључне за самоодрживост.²¹⁵

Све консултантске услуге које бизнис инкубатор пружа су подложне променама, те увек могу бити додате нове или неке избачене, у зависности од потреба локалне заједнице и чланова инкубатора. Истовремено, цена консултантских услуга може бити мењана у зависности од инфлације, трошкова и понуде/тражње, али би увек требало да буде за чланове повољнија од тржишних услова, а у исто време тако структурирана да обезбеђује приходе, довољне за одрживост инкубатора. Адекватан однос понуђених консултантских услуга и њихове цене претварају пословни инкубатор у веома ефикасно средство локалног економског развоја.

Већина консултантских услуга би требало да буде укључена у цену чланарине за предузећа чланове. Према извештају Европске комисије “Оцењивање бизнис инкубатора” (2002), “Основна вредност функционисања бизнис инкубатора лежи у врсти и квалитету услуга пословне подршке клијентима. Четири су кључне области у том смислу: обука предузетника, пословно саветовање, финансијска подршка и технолошка подршка.”

Циљ пословних инкубатора мора бити успостављање структуре и облика који највише одговарају специфичним потребама локалне и регионалне економије. Ипак, они не могу сами остварити економски развој. Пословни инкубатори, било да су у оквиру научнотехнолошких паркова, или изван њих, морају бити део шире стратегије или програма економског развоја који се односи на све димензије економских промена, посебно на економије у транзицији, где су се инкубатори показали најефикаснијим у склопу ширих програма за развој сектора малих предузећа.

Имајући у виду досадашње искуство у пружању консултантских услуга предузећима у оквиру бизнис инкубатора, било би сврсисходно

²¹⁵ Подршка оснивању бизнис инкубатора на југу Србије, Студија изводљивости пројекта “Бизнис инкубатор у Врању”, Јануар 2006; Анализу израдио експертски ТИМ Тимочког клуба; Вођа тима: Драган Милутиновић.

дати неколико препорука о структурисању консултантских услуга бизнис инкубатора:

1. Не треба претеривати са бројем консултантских услуга које се пружају члановима бизнис инкубатора; неопходно је оптимизовати квантитет и квалитет консултантских услуга;
2. У зависности од потреба бизнис инкубатора, потребно је користити консултантске услуге других организација (рачуноводствене агенције, привредна комора, агенција за развој малих и средњих предузећа, невладине организације - НВО, трговине канцеларијском опремом, медије, факултете, адвокате, банке...) како би се у потпуности задовољиле потребе клијената и са њима градили партнерски односи;
3. Креирати систем контроле квалитета који ће пратити резултате бизнис инкубатора на основу реалних чињеница, како би се стално унапређивао квалитет консултантских услуга;
4. Потребно је користити што више интернет; предности информатичких и комуникационих технологија су у томе што на најефикаснији и најбржи начин могу пружити информације и знања која су неопходна за ефикасно функционисање бизнис инкубатора и његових чланова.

5.7.2. Формирање бизнис инкубатора у Србији

Сходно актуелним трендовима у развијеним тржишним економијама, као и потреби да се предузећима у Србији пружи подршка током првих година развоја, заживеле су прве иницијативе у формирању пословних инкубатора, које су приказане у наставку.²¹⁶

- *Бизнис инкубатор - Центар Бор* је непрофитна организација која промовише економски развој локалне заједнице. У просторијама инкубатора помаже се предузетницима да остваре раст и развој. Бизнис инкубатор, под једним кровом, у професионалном радном окружењу, подржава нове бизнисе и бизнисе у развоју, нудећи широк спектар пословних обука, програма подршке и заједничку опрему. Предузећа чланови инкубатора формирају сопствене посебне заједнице, градећи индивидуални пословни успех, те доприносе регионалној

²¹⁶ **Михаиловић, Б.** (2011): *Развој консултантских услуга у Србији и њихов утицај на перформансе предузећа у агрокомплексу*, монографија, Институт за економику пољопривреде Београд, стр. 121-124.

економији. Пословни успех ствара могућности запошљавања, диверзификује локалну економију и унапређује квалитет живљења за целокупно становништво.

- *Бизнис инкубатор у Нишу* основан је у оквиру пројекта "ENTRANSE", Развој приватног сектора - Република Србија, одобреног у септембру 2004. године и финансира га Министарство иностраних послова Норвешке. Садржај рада је успостављање бизнис инкубатора и имплементација тренинг програма за започињање бизниса са јасном дефинисаном стратегијом да временом прерасте у индустријски парк. Оснивачи инкубатора су Град Ниш (51%) и Регионална агенција за развој МСП Ниш, д.о.о. (49%). Водећи међународни партнер за реализацију пројекта SINTEF је Норвешка фондација за научно и индустријско финансирање, национални партнер је Министарство привреде, а национална институција за имплементацију је Републичка агенција за развој малих и средњих предузећа и предузетништва.
- *Бизнис инкубатор у Прокупљу*. Општина Прокупље је покренула пројекат „Бизнис инкубатор центар” пре свега због потребе да се пронађу нове могућности за коришћење старих напуштених фабричких хала, кроз иницијативе локалне самоуправе, удружења предузетника и инвеститора. Изградња Бизнис инкубатор центра имала би два основна утицаја на локалну заједницу: директан - запошљавање, плате и продаја, а индиректан - повећање запослености и прихода у широј заједници, а не само у предузећима члановима.
- *Бизнис инкубатор у Крушевцу*. Реч је о једном ширем пројекту који је везан за смањење незапослености у граду и значи поспешивање рада малих и средњих предузећа и то оних која су на почетку, односно у најтежем периоду. Крушевац је један од првих градова у Србији који је започео реализацију пројекта бизнис инкубатора. Паралелно са изградњом, ради се на утврђивању критеријума према којима ће бити одређени станари бизнис инкубатора. Бизнис инкубатор треба новим предузетницима да обезбеди пословни и производни простор, заједничку администрацију, односно стручну и техничку помоћ, чиме би трошкови њиховог пословања били значајно смањени, а брже би дошли до профита.
- *Бизнис инкубатор у Бујановцу*. Уговор је потписало осам малих предузећа и предузетничких радњи одабраних путем јавног

конкурса. Одлуку о прихватању предузећа у бизнис инкубатор донео је Савет састављен од представника локалне власти, банака, удружења приватних предузетника, фабрике ИМТ и Тимочког клуба, након чега ће у инкубатору моћи да проведу прве три године пословања.

- *Бизнис инкубатор у Књажевцу.* У склопу сарадње Тимочког клуба и канадских организација CIDA и CESCO направљен је бизнис план и концепт Књажевачког инкубатора. Тимочки клуб је прве кораке у реализацији пројекта предузео крајем 2002. године. У припремној фази за оснивање бизнис инкубатора, Тимочки клуб је одржао више радних састанака у Видинском бизнис инкубатору (Видин, Бугарска), а затим је, уз помоћ својих стручњака, организовао економско истраживање Књажевачке општине.
- *Бизнис инкубатор у Зрењанину.* На основу Програма привредног развоја АП Војводине и Стратешког плана развоја Општине Зрењанин, бизнис инкубатор Зрењанин отворио је конкурс за предузећа у области информационо-комуникационе технологије, пројектовања, консултантских и финансијских услуга. Такође, одржан је први прединкубациони тренинг за потенцијалне станаре инкубатора. На тренингу је објашњена основна идеја пројекта икубатора. Ова идеја не сме да чека, те се из тог разлога чине велики напори да се активности инкубатора прошире новим предузећима.
- *Пословно-технолошки инкубатор техничких факултета у Београду.* У протеклих 15 година, Србија је остала без великог броја изванредних истраживача и научника због тога што у земљи није било довољно могућности за њихов рад. Идеја оснивања Пословно-технолошког инкубатора је да се обезбеди место у коме ће добре идеје моћи да угледају светлост дана и пружи прилика истраживачима да се такмиче са својим колегама на светским тржиштима.
- *Бизнис инкубатор у Беочину.* Као последица великог броја незапослених и жеље за започињањем властитог бизниса, у Беочину је основан Пословни инкубатор као облик организовања предузећа. Основни циљ инкубатора је да помогне оснивање и развој занатских радњи и малих и средњих предузећа, како би се успешније и брже укључила у тржишну утакмицу.

5.8. Умрежавање научно-истраживачких и консултантских активности

У економској теорији, али и у савременој пракси, познато је: ако се укупни капитал, као производни потенцијал, условно подели на *природни* (K_n) и *човеком створени* – физички и интелектуални (K_x), неопходно је да укупна залиха капитала (K_n+K_x) не опада током догледног времена.²¹⁷ Очигледан услов за то је да се обезбеди извешан степен супституције између различитих облика капитала, односно да се неминовно смањивање природног капитала надомести повећањем расположивог хуманог, а пре свега интелектуалног капитала. То се, дакле, може постићи само повећањем примене већ стечених и нових знања и најбоље савремене произвођачке праксе, односно коришћењем ресурса укупног научно-техничког и културног потенцијала. Суштински допринос и главна улога у задовољењу овог важног услова управо припада науци, струци, односно одговарајућој мрежи института који би пружили потребну подршку предузећима у управљању трансформационим процесима. Временом, институти у Србији су прилагођавали своју делатност и ишли у сусрет потребама привреде.

Према појединим проценама у финансирању научно-истраживачких пројеката у Србији држава учествује са 70%, а приватни сектор са 30%; у развијеним земљама ситуација је инверзна: држава учествује са 30%, а приватни сектор са 70%. У таквим условима потребно је стимулисати значајније партнерство јавног и приватног сектора, пре свега у виду: 1) *интрасекторске мобилности* истраживача; 2) *интерсекторске мобилности истраживача*. Наиме, у решавању пословних проблема неопходан је интересдисциплинарни приступ, будући да се често јављају неструктурирани пословни проблеми код којих се не могу применити рутинска решења. Такође, резултати емпиријског истраживања указују да је неопходно урадити две ствари: а) децентрализацију консултантског рада и б) умрежавање научно-истраживачких организација. Анализа тражње за консултантским услугама у агрокомплексу указује да се највише ангажују – приватне консултантске организације (70%), и научно

²¹⁷ Милановић, М., Стевановић, С., Ђоровић, М. (2008): "Развојне предности и елементи београдске аграрно-руралне мултифункционалности", International Scientific Meeting: *Multifunctional Agriculture and Rural Development III – rural development and (un)limited resources*, 4-5th December 2008, Faculty of Agriculture in Zemun – Belgrade, књига 2, стр. 83-89.

истраживачке организације (20%).²¹⁸ Најважнији критеријуми за избор консултаната су пословни интегритет и пословна компетентност.²¹⁹ Понуда консултантских услуга научно-истраживачких организација може се базирати на контингентном приступу уз максимално прилагођавање тржишним захтевима. Наиме, избор консултантских услуга које би биле у фокусу пословне понуде института у Србији може се прилагодити аспектима који су дату у наставку.

1. **Резултати емпиријског истраживања** показују да је у области оперативног менаџмента код предузећа агрокомплекса највећа тражња у области: производног консалтинга, стандардизације производње и креирања бизнис планова; а у области корпоративне стратегије значајно је учешће маркетиншких истраживања и стратешког планирања.²²⁰ Сходно томе, могло би да се изврши карткорочно прилагођавање пословне понуде консалтинга при чему би посебна пажња била дата консалтингу у области имплементације појединих стандарда у производњи.
2. Дугорочно прилагођавање би се извршио у складу са **искуством појединих земаља које су имале у фази придруживања ЕУ** и фази након придруживања. Досадашња искуства указују да одређени сектори представљају потенцијалне победнике након прикључења ЕУ. Потенцијални победници су: туризам, транспорт, грађевинарство, финансијске услуге и консултантске услуге у области заштите околине. Традиционалној прерађивачкој индустрији неопходна је модернизација и упознавање са маркетинг логиком. Консултантске услуге повезане са екологијом и захтевима окружења су релативно нове, али се сматра да ће у будућности овај сегмент тржишта консултантских услуга имати већи значај. У прилог овој констатацији иде чињеница да овај сектор јача

²¹⁸ **Михаиловић, Б.** (2011): *Развој консултантских услуга у Србији и њихов утицај на перформансе предузећа у агрокомплексу*, монографија, Институт за економику пољопривреде Београд.

²¹⁹ **Михаиловић, В.,** Birmančević, В., Obradović, М. (2014): "The selection factors of consultants in Serbian agro-sector", *Economics of Agriculture*, Year 61, No. 1 (1-268) 2014, Belgrade, The Balkan Scientific Association of Agrarian Economists, Institute of Agricultural Economics, Belgrade, Academy of Economic Studies, Bucharest, pp. 149-162.

²²⁰ **Михаиловић, Б.** (2011): *Развој консултантских услуга у Србији и њихов утицај на перформансе предузећа у агрокомплексу*, монографија, Институт за економику пољопривреде Београд.

код многих земаља које су се прикључиле ЕУ. Оно што је сигурно то је да су ове услуге интердисциплинарне.

3. Развој консултантских услуга у области заштите околине под утицајем је приближавања Србије Европској унији. Тржиште ЕУ чини око 500 милиона купаца. Приступање овом тржишту **намеће строжије услове пословања** који се огледају у оштријој конкуренцији и бројним прописима из области заштите животне околине, заштите произвођача и потрошача и сл., те је неминовно прилагодити се овим трендовима.
4. У складу са оваквим пословним окружењем, а имајући у виду и досадашње пословање института у Србији било би потребно одређено **организационо и кадровско прилагођавање**: евантуално формирање сектора за консалтинг; обука појединих запослених за увођење одређених стандарда у производњи, како би имали сертификоване истраживаче и консултанте у овој области; стимулисање умрежавања са другим научно-истраживачким организацијама и приватним консултантским кућама;
5. **У области еколошког менаџмента постоје најмање три облика консалтинг пројеката** који се могу укључити у пословну понуду: (1) дијагноза стања еколошких услова, друштвено одговорног пословања и одрживог развоја; (2) едукација и имплементација стандарда еколошке производње; (3) интервенције у производњи и технологији. Понуда консултантских организација зависи од потреба, тј. тражње на тржишту консултантских услуга. Истовремено, понуда је условљена и кадровским потенцијалом консултантске организације. Најбитнији су искуство и стручност консултаната који омогућавају да се изађе у сусрет захтевима клијената о питању еколошког менаџмента.
6. Истовремено, значајно је истаћи и неопходност **све веће специјализације консултаната за одређене области**. Наиме, у циљу испуњења стандарда органске производње, потребно је да консултанти поседују нова уско специјализована знања. Специјализација консултаната (tzv. СМС – “Subject Matter Specialist”) подразумева познавање специфичних области попут социо-економског консалтинга, еколошког консалтинга, као и упознавање са новим прописима и стандардима у ЕУ. Последиčno, претпоставка успешног консалтинга је континуирана едукација консултаната и размена пословног искуства и иновација путем консултантских удружења.

6. ФОРМУЛИСАЊЕ И ИМПЛЕМЕНТАЦИЈА СТРАТЕГИЈЕ РАСТА И РАЗВОЈА ПОЉОПРИВРЕДНИХ ПРЕДУЗЕЋА

Успешност пословања доминантно зависи од способности да се антиципира, разуме и адекватно и благовремено реагује на импулсе из окружења. Управо динамичност окружења на својеврстан начин тестира способност предузећа да обезбеди своју виталност. У том рвању са окружењем предузеће се налази између две крајности: 1) да иницира нове трендове и промене, стварајући кроз процес иновација нове производе и тржишта и 2) да брани постојећу позицију, те да окружење стабилизује, односно амортизује његов утицај на своје пословање. Прва орјентација подразумева развијен систем дугорочног предвиђања и осматрања окружења као и дешифровање сигнала док су још слаби (дакле, филозофију интерактивизма и преактивизма), док друга преферира интерну, дефанзивну флексибилност тј. стратегију корак по корак. Између ових крајности, *defacto*, се налази низ опција које предузеће мора да анализира.²²¹ Уочљива је тенденција ка диферсификацији делатности којој прибегавају савремена пољопривредна предузећа у намери да обезбеде стабилност пословања. При томе се афирмише потреба да се уједно са економијом обима оствари и економија ширине. Тада је најважније одржати синергију између више делатности у предузећу. При формулисању стратегије треба знати да раст није сам себи циљ, нити се може остварити случајним акцијама. Непходно је планско, проактивистичко и интерактивистичко осматрање окружења.²²²

6.1. Системски приступ у формулисању стратегије

Кључни фактори успеха предузећа у модерној економији су способност и брзина прилагођавања. Стратегија је неопходна да би предузеће рационално реаговало на промене у окружењу. Привредна историја показује да су опстала она предузећа која су се успешно прилагођавала променама бивајући и сама, у одређеним интервалима

²²¹ Милисављевић, М., Тодоровић, Ј. (1991): *Стратегијско Управљање*, Економски факултет, Београд, стр. 257.

²²² **Михаиловић, Б.** (2007): *Формулисање стратегије предузећа, монографија*, Институт за економику пољопривреде, Београд.

времена и одређеним подручјима пословања иницијатори промена у глобалној економији. Као основне карактеристике светске привреде на почетку XXI века могу се навести следеће:²²³

- глобализација укупних светских робних и финансијских токова уз концентрацију моћи глобалног одлучивања у неколико светских центара;
- либерализација робних и капиталних токова на глобалној сцени под притисцима најмоћнијих светских економија, уз истовремено задржавање рестрикција за слободно кретање радне снаге;
- хармонизација, координација и регионализација економских политика земаља чланица различитих економско-политичких групација, као што су *EU*, *ASEAN*, *NAFTA* и сл.

Сходно томе, стратегија представља рационално реаговање организације на догађаје из њене средине у којој она обавља своју пословну и ширу друштвену мисију. Формулисање стратегије обухвата утврђивање различитих путева, односно различитих стратегијских опција за реализовање мисије и циљева организације. Мисија и развојни циљеви организације отварају питање како их реализовати. Одговор се може наћи у формулисању адекватне стратегије или стратегија као логичног итеративног корака стратегијског менаџмента.

Системски приступ је веома допринео схватању предузећа као одређеног пословног система са економском, социолошком и технолошком компонентом. Стратегије се најчешће деле по обухвату пословног система. Једно је стратегија предузећа као сложеног пословног система, а друго су стратегије које се дефинишу за поједине подсистеме који могу имати статус центра добити, а треће за пословне функције. По овом приступу најбитније је да се омогући усмеравање и кохезија пословног система. Кохезија подразумева да активности појединих подсистема буду међусобно повезане. Присутан је одговарајући холистички принцип који има две компоненте: принцип координације и принцип интеграције. Међуодносима различитих подсистема на истом организационом нивоу бави се координација, а повезивањем између подсистема на различитим нивоима у организацији бави се интеграција. За разумевање предузећа као пословног система треба полазити од целине ка њеним деловима, а не од делова ка целини. Треба извршити поделу рада међу подсистемима и обезбедити

²²³ Национална стратегија одрживог развоја, „Службени гласник РС”, бр. 55/05, 71/05-исправка и 101/07, стр. 17.

координацију њихове пословне активности. Стратегија предузећа које у свом саставу има подсистеме који могу имати статус центра добити односно представљају релативно осамостаљене стратегијске пословне јединице, је својеврсна портфолио стратегија. Улога портфолиа је да балансира између приноса/ризика међу подсистемима.²²⁴ Рационалан однос између акција предузећа и његових подсистема у простору и времену постиже се кроз формулисање и спровођење стратегије. Задатак менаџера је да поставља циљеве и развија стратегије помоћу којих ће их остварити. Постављање циљева и одређивање стратегије повезано је са прогнозирањем или предвиђањем тражње крајњег производа фирме.²²⁵ У анализи концепата који омогућавају успешно формулисање и спровођење стратегије у диверсификованом предузећу дошло се до закључка да постоје четири алтернативе: портфолио, реструктурирање, трансфер стручности и заједничке активности.²²⁶ Портфолио концепт је пре давао боље резултате. Постоји могућност његове примене у земљама у развоју где је број великих предузећа скроман, тржиште капитала неразвијено, а број квалификованих руководиоца ограничен.

Могуће је у предузеће као целину интегрисати подсистеме који су до тада били самостална предузећа, а која су из различитих разлога запала у тешкоће. То се може извршити кроз процес реструктурирања. Потребна је и спремност и способност да се реструктурирање изврши. Трансфер стручности једног подсистема на други могућ је само ако постоји сличност између њих. Концепт заједничких активности примењује се за више подсистема који чине "ланац вредности".

6.2. Систем развојних одлука предузећа

Развојно понашање пољопривредних предузећа подразумева трагање за концептима и инструментима који усклађују циљеве и могућности предузећа са изазовима и претњама из окружења. Развојни циљеви означавају антиципиране ефекте, стања или ситуације које предузеће жели да оствари. Развојна политика обухвата избор начела,

²²⁴ Машић, Б. (1996): *Стратегијски Менаџмент*, Универзитет "Браћа Карић" БК Институт, Београд. стр. 8.

²²⁵ Тодоровић, Ј., Ђуричин, Д., Јаношевић, С. (1998): *Стратегијски Менаџмент*. Институт за тржишна истраживања, Београд. стр. 28.

²²⁶ Schweinic, C. R. (1988): *The Essence of Strategic Decision-making*, Lexington Books, Lexington Mass, p. 10.

критеријума или принципа којима ће се предузеће руководити у доношењу одлука из домена управљања растом и развојем. Да би се остварили развојни циљеви мора се формулисати правац и метод деловања предузећа. Управљање растом и развојем предузећа подразумева формулисање стратегије као својеврсне конкретизације развојне политике. Поједини аутори²²⁷ истичу да она укључује и идентификовање и оцену алтернативних праваца акције и сходно опредељеној мисији и развојним циљевима, избор стратегијске опције. Поједностављено и укратко речено, стратегија је општи план остваривања мисије и циљева предузећа.²²⁸ У том смислу, политика одражава филозофију раста и развоја, а стратегија значи конкретизацију тога развоја кроз опредељивање праваца, метода, темпа раста и пожељног нивоа флексибилности предузећа. Као таква, стратегија је кључни производ процеса стратегијског управљања.

Природа стратегијског проблема дотичног предузећа, разумљиво, одређена је и стањем одређених фактора међу којима треба поменути природу гране, природу предузећа, текуће услове предузећа и тип економије у којем оно послује. Пословни амбијент корисно је анализирати са становишта пет основних група снага које сугерише М. Портер и то: стања услова уласка и изласка, тенденција у развоју супститута, преговарачка снага купаца, снага добављача, интензитет ривалства међу укљученим произвођачима. При формулисању стратегије мора се уважити потреба прилагођавања организационе структуре правцима и методима раста, као и решавања питања конфликта између флексибилности и синергије. У литератури и пословној пракси говори се о различитим нивоима стратегијских проблема:

- ниво предузећа, где постоји потреба одређивања основних циљних сегмената тржишта и производа који ће бити основа раста и развоја,
- ниво организационих делова, где се опредељује њихов ниво операција и систем веза са локалном средином.

Текућа дешавања, као и тип привреде где послује предузеће морају се узети у обзир при формулисању развојне стратегије. Једна ће се стратегија формулисати у условима привредне депресије када се заоштравају проблеми финансирања и пласмана, а сасвим друга када се привреда налази у условима привредне експанзије. Формулисање

²²⁷ Rue, L. W., and Holland, P. G. (1986): *Strategic Management*, McGraw-Hill, p. 11.

²²⁸ Цвијановић, М., Ј. (2004): *Организационе промене*, Економски институт, Београд, стр. 18.

стратегије раста и развоја захтева темељно истраживање садашњег и будућег пословног окружења и у вези са тим одмеравање развојних опција и њихово трансформисање у систему оперативних развојних одлука. То је битно јер управљање развојним понашањем предузећа укључује решавање питања која су по својој природи и карактеру стратегијска. Отуда се најчеће истиче да концептулни оквир за формулисање стратегије укључује:²²⁹

- идентификовање базичне мисије предузећа у привреди и друштву,
- истраживање фактора који опредељују садашњи и будући пословни амбијент,
- утврђивање потенцијала предузећа,
- дефинисање пословних циљева,
- идентификовање и оцена стратегијских опција за њихово остваривање,
- избор релевантне стратегије,
- њено трансформисање у сет међусобно повезаних развојних одлука и
- дефинисање мера организације, процедуралне и оперативне природе за остваривање стратегије.

Величина предузећа, развијеност система управљања и сл. утичу на приступ формулисању стратегије. Могућа су три приступа и то: 1) предузетни приступ, 2) адаптивни приступ и 3) плански приступ. *Предузетни приступ* је карактеристичан за млада и мала предузећа. Постоји активно трагање за новим шансама за раст, доминантна је улога раста као циља као и присуство високог степена неизвесности и ризика. *Адаптивни приступ* је својствен великим предузећима која имају велике фиксне трошкове као и више заинтересованих група у управљању. У трагању за развијеним опцијама, прецизни и јасни развојни циљеви не постоје, него су они израз снага у коалицији која управља организацијом. *Плански приступ* је специфичан по доминантној улози планера у формулисању стратегије, а фокус је на систематској анализи развојних опција. Важно је истакнути да се планске одлуке формулишу и доносе данас, а да њихова реализација следи у ближој или даљој будућности.

Кључна дилема у формулисању стратегије раста јесте како прилагодити правце и методе раста актуелној ситуацији привреде и

²²⁹ Милисављевић, М., Тодоровић, Ј. (1991): *Стратегијско Управљање*, Економски факултет, Београд, стр. 263.

степену развоја датог предузећа. Наиме, стадијуми у развоју привреде и предузећа захтевају да се одмери да ли ићи на тзв. развојно-офанзивне стратегије (концентрација, вертикална и хоризонтална диверсификација) стабилизационе, дефанзивне или пак њихову комбинацију. При усклађивању праваца и метода раста важно је поћи од стратегијских циљева предузећа, интерних способности организације и стања у привреди земље.

Експанзија као правац раста на бази интерног метода раста одговара ситуацији када предузеће жели да конкурентску предност гради на нижим трошковима пословања, када је предузеће јако у маркетингу, када упошљава скупу технологију и када је привреда у експанзији. Екстерни метод при остваривању експанзије користи се када у привреди постоје субоптимални истородни капацитети или у случају када је јефтине да се иде на оптимизирање капацитета кроз процес интеграције. Интерни метод за остваривање диверсификације је атрактиван када је примарна тражња у порасту, а организација има недовољно искоришћен производни, научно-истраживачки и маркетинг *know-how* или када жели да оствари економију ширине. Екстерни метод је примерен ситуацији када је стратешки циљ да се задобије контрола над неким ретким ресурсима, као и ради остваривања муњевитог продора на одређена тржишта. Данас се, с правом, истиче да управљање предузећем базира на јединству три кључне компоненте и то: стратегије, руковођења и културе предузећа које се међусобно самоподстичу ("морају бити излиствене из једног комада лива").

6.3. Процес формулисања стратегије

Уколико једном извршимо преиспитивање рационалности постојеће стратегије отвара се могућност да се размотри спектар могућих начина бољег остваривања постојећих и потенцијалних циљева. Када је предузеће задовољно резултатима пословања и сваке године очекује приближно исте стопе раста на истим пословним подручјима иде се на тзв. стратегију стабилног раста. Може се формулисати стратегија концентрације на одређени тржишни сегмент која успешно специјализованом предузећу омогућава стварање диферентне предности. Искуство предузећа показује да се континуелно побољшава квалитет или снижавају трошкови пословања, што је основа трајније диферентне предности. Такође, стратегија диверсификације је атрактивна и може се реализовати додавањем нове

линије производа у производни програм који се мало разликује од постојећих, што представља концентричну диверсификацију. Може се извршити интеграција са предузећима која су до тада обављала различите делатности и то је конгломератска диверсификација.

Стратегија представља рационално реаговање организације на догађаје из њене средине у којој она обавља своју пословну и ширу друштвену мисију. Формулисање стратегије обухвата утврђивање различитих путева, односно различитих стратегијских опција за реализовање мисије и циљева организације. Мисија и развојни циљеви организације отварају питање како их реализовати. Одговор се може наћи у формулисању адекватне стратегије или стратегија као логичног итеративног корака стратегијског менаџмента.

Процес формулисања стратегије обухвата: предлагање стратегијских алтернатива, оцену алтернатива, доношење одлуке, утврђивање приоритета стратегија за различите нивое стратегија. Сам процес формулисања је у надлежности стратега организације, генералног менаџмента, тј. власника, борда директора, генералних директора, топ менаџера корпорације укључујући и професионалне планере. Стратегијски менаџмент системи и функција стратега се непрестано мењају због акцеларације промена у стратегијском амбијенту и усложњавања окружења у коме организација обавља своју пословну и ширу друштвену мисију. Преко процеса формулисања стратегије показује се: како је предузеће оценило шансе и опасности, разумело стратегијску ситуацију, идентификовало начине и методе деловања у датом пословном амбијенту.²³⁰

Пошто се ради о доношењу кључне планске одлуке, то је релевантно да се формулисање стратегије смести у контекст стратегијског управљања. Као и сваки процес одлучивања формулисање стратегија, нужно мора респектовати:²³¹ 1) логични редослед фаза, 2) потребан истраживачко-креативан напор и 3) организационо-процедуралну димензију.

Неопходно је да се формулисање стратегије схвати као о одговарајући процес који садржи логички редослед фаза. Тај процес мора да омогући: 1) правилно дефинисање проблема, 2) димензионирање његовог значаја, 3) идентификовање алтернативних решења, 4) оцену алтернативе и 5) избор, односно доношење одлуке о

²³⁰ Тодоровић, Ј., Ђуричин, Д., Јаношевић, С. (1998): *Стратегијски Менаџмент*, Институт за тржишна истраживања, Београд.

²³¹ Тодоровић, Ј., Ђуричин, Д., Јаношевић, С. (1998): *Стратегијски Менаџмент*, Институт за тржишна истраживања, Београд.

стратегијској опцији. Такође, нужан је одговарајући истраживачко-креативан напор и разумевање односа међу планским одукама. У вези са тим формулисање стратегије треба да укључи стратегијску анализу окружења и истраживачко-креативну фазу, из које треба да резултирају могуће опције реговања предузећа.

Пошто реализација стратегије тангира шири круг актера, релевантна је организационо-процедурална димензија. Ова димензија је условљена обухватом стратегије и прихваћеним стилем управљања. Успешно формулисање стратегије је основа успешне имплементације стратегије. Може се рећи да је циљ стратегије да произведе најповољније услове за једну страну, тачно процењујући погодан тренутак за напад, повлачење, компромис или кооперацију. Формулисање стратегије обухвата одређивање различитих путева, односно генерисање, вредновање и селекцију стратегијских опција за реализовање мисије и циљева предузећа.

6.4. Модели одлучивања

У теорији и пракси развијени су многобројни модели одлучивања који укључују стратегијско просуђивање и аналитичко размишљање. Сваки од ових модела заснива се на одговарајућим концептима који олакшавају формулисање оптималне стратегије у датим условима окружења и при датим ресурсним ограничењима. Класични економски или рационални модел одлучивања који је донедавно био доста популаран, полази од рационалног понашања онога ко одлучује на основу верификованих чињеница и при томе је економски мотивисан.²³² У овом моделу не даје се одређени значај вредносним ставовима, емоцијама и личним преференцијама оних који доносе одлуке. Овај модел се заснива на одговарајућем концепту комплетне рационалности. Доносиоци одлука сагледавају сва могућа решења одређеног проблема и сагледавају све могуће последице сваке алтернативе. За разлику од економског модела, управљачки модел полази од претпоставке о ограниченој рационалности оних који одлучују. При формулисању стратегија и доношењу одговарајућих одлука, циљеви од којих се полази врло често су замагљени, конфликтни и недостаје консензус о њима од стране оних који доносе одлуке. Такође, не постоји свесност о свим проблемима и могућим

²³² Милисављевић, М., Тодоровић, Ј. (1991): *Стратегијско Управљање*, Економски Факултет, Београд.

алтернативним решењима и могућностима које постоје у предузећу. С једне стране, многи привредни руководици немају довољно информација, а са друге, нејасни су критерији шта представља оптимално решење. Према једном схватању постоје три модела процеса доношења стратегијских одлука: спознајни (искуствени) процеси, организациони процеси и политички процеси.²³³ У моделу спознајних процеса предузеће се посматра као рационална личност, а акценат је на сагледавању фактора који утичу на одлуку. У моделу организационих процеса главна претпоставка је да на доношење одлука утичу организациона структура и процеси. На крају, код модела политичких процеса одлучивање се одвија под утицајем политичке моћи.

У литератури присутно и схватање да постоје три начина стварања стратегије: предузетнички, адаптивни и плански.²³⁴ Код предузетничког приступа карактеристично је настојање да се нађу и створе нове могућности за раст предузећа. Такође, постоји склоност централизацији одлучивања и прихватања ризика. Код адаптивног приступа до стратегије се долази корак по корак кроз серију одлука на начин који је пре реактиван него проактиван. Код трећег, тј. планског приступа аналитичари играју значајну улогу у стварању и формулисању стратегије. Код дефинисања стратегије треба поћи од мисије или сврхе предузећа на првом нивоу хијерархије, на другом нивоу треба сагледати факторе који ситуацију чине ризичном, да би се на трећем створили сценарији (на пример: статус quo, оптимистички и песимистички). На четвртм хијерархијском нивоу треба дефинисати циљеве, а на петом предложити акције односно начине на који се циљеви могу остварити.

Предузеће наилази на различите тешкоће и проблеме током извршења своје мисије. Проблеме можемо дефинисати као препреке при остварењу циљева, а стратегију као начин остварења циљева, при чему стратегијске одлуке имају за циљ решавање проблема од стратегијског значаја за предузеће. Доста је широко прихваћено мишљење да руководилац игра одлучујућу улогу у доношењу одлука у својој организационој јединици или предузећу. Према формалној организацији само он може да обавезе организациону јединицу или

²³³ Schweinic, C. R. (1988): *The Essence of Strategic Decision-making*, Lexington Books, Lexington Mass

²³⁴ Minzberg, H. (1973): *Strategy-making in three models*, California Management Review 2, pp. 44-53.

предузеће за нови правац акције и само он има довољно информација да донесе одлуке које одређују правац акције. О процесу стратегијског менаџмента често се говори као систематском приступу доношења есенцијалних одлука за опстанак, раст и развој предузећа. Основна претпоставка је располагање информацијама на основу којих је могуће доносити ефективне одлуке у условима неизвесности. Наглашава се да се стратегијске одлуке у поређењу са чисто интуитивним одлукама базирају на објективним критеријима и анализи, а не само на прошлом искуству, процени и предосећању.

Заговарајући стратегијско управљање као приступ одлучивању Хендерсон, који је основао и дао велики допринос развоју Бостонске консултанске групе, каже: "Убрзана стопа промене ствара данас пословни свет у коме су уобичајене навике руководства предузећа неадекватне. Искуство је било адекватна основа када су се промене дешавале у малим количинама. Али интуитивне и на искуству засноване филозофије управљања су веома неадекватне када су одлуке стратегијске и имају непоновљиве консеквенце".²³⁵ Став Хендерсона треба схватити као критику одлучивања у коме доминирају предубеђења над логичким расуђивањем. Претходно искуство је корисно као једна од основа у доношењу стратегијских одлука. Међутим, искуство би требало да буде основа прилагодљивости, а не узрок слепог придржавања пословне традиције. Зато се с правом сматра да треба бити креативан у размишљању и доношењу одлука. Креативност је способност да се дође до идеје која је и нова и корисна.

Фазе у креативном процесу су: припрема - инкубација - сагледавање. Креативне личности су осетљиве и преферирају комплексност. За креативно размишљање потребна је способност латералног размишљања. Оно се односи на то да се на нов начин повезују елементи расположивог знања. Концепционо размишљање је способност да се иде од конкретног ка апстрактном, а затим назад ка конкретној ситуацији. Неопходно је имати холистичку визију у смислу способности да се види целина и да се не буде збуњен појединачним догађајима у средини. Са правом се констатује неопходност холистичког приступа у стратегијском размишљању. Битно је разумети међузависност догађаја, а не само појединачне догађаје. Стратегијски начин размишљања потребан је за одлуке које непосредно воде пословној акцији. У одлучивању треба избегавати три типа "деструктивних мисли": 1. круту мисао која ограничава оригиналност,

²³⁵ Henderson, B. (1979): *Henderson on Corporate Strategy*, ABT Books, Boston, p.6.

игнорише промене и окуражује самозадовољство, 2. его мисао која уништава објективност и чини немогућим заједничко размишљање, 3. тзв. Макијавелијево размишљање јер читаво размишљање постаје "политика". Савремени системи информисања олакшавају процес стратегијског размишљања, одлучивања и формулисања квалитетних одлука стратегијског карактера. Потребна је способност логичког размишљања да се извуку закључци из расположивог фонда информација. Логичко мишљење може бити како дедуктивно, тако и индуктивно. Логичко размишљање омогућава да се проблем сагледа, подели на елементе и поново структурира. Пре него што се донесе одлука потребно је проверити да ли је постављено право питање, да ли су размотрене све разумне алтернативе и њихове консеквенце и да ли су реално процењене све потребне резерве за случај изненађења. Највећа пажња се мора обратити на процену вероватноће и баланса између ризика и добити. Реално сагледавање текуће позиције предузећа у средини је битно за формулисање квалитетних стратегијских одлука.

Стратегијско одлучивање има за сврху побољшање стратегијске позиције предузећа у догледној будућности иницирањем акција у садашњости. Стратегијске одлуке се морају доносити на основу чињеница, знања и подручја пословања. Поред искуства, потребно је и расуђивање да би се извршила анализа постојећег стања, предвидела пословна перспектива и донела најквалитетнија одлука. Према једном схватању стандардна дистрибуција квалитета одлука је следећа: 68% су прихватљиве одлуке, 14% су слабе одлуке, 14% су супериорне одлуке, 2% су неприхватљиве одлуке, 2% су изванредне.²³⁶ Треба се придржавати одређених правила одлучивања како би се избегле неприхватљиве и слабе, а повећео број супериорних и изванредних одлука. Енергија утрошена за доношење одлуке треба да буде у пропорцији са значајем проблема који се решава за стратегијску позицију предузећа. Кључна етапа у процесу стратегијског одлучивања је избор алтернативе за коју се сматра да је најповољнија. У привредној пракси постоје два приступа процене и избора алтернатива. Приступ у коме се алтернативе оцењују као неприхватљиве или прихватљиве јесте приступ провере. Фактички се одбацавањем оних које су неприхватљиве сужава избор алтернатива. Други приступ је бодовни приступ по коме се одређују бодови за сваку алтернативу и

²³⁶ Monday, P. E. (1989): *Decision-Making*. McGraw-Hill Book Company, New York, p. 186.

бира она алтернатива која има највише бодова. Искуство показује да код доношења одлука које захтевају значајна улагања фактора производње постоји склоност стављања у однос карактера исхода и димензије улагања за алтернативе које се посматрају. Несумњиво је да је најтеже бирати алтернативни правац у ситуацији коју предузеће може да карактерише као кризну. То је ситуација у којој постоји потреба да се брзо реагује, а способност реаговања је проблематична. У сложеној ситуацији постоји опасност импулсивног реаговања и избора алтернативе која обећава излаз из ситуације без сагледавања њених консеквенци. Када ситуација захтева непосредно реаговање каже се да је стратегијска промена хитна.

У кризној ситуацији у којој су симптоми јасни захтева се свеобухватна корективна акција. Такође, предузеће реагује реактивно када су симптоми видљиви, али не притискају. Мора се дијагностицирати стање и предузети корективна акција. Уколико су проблеми са којима ће се предузеће суочити предвидљиви могуће је реактивно реаговање. У кризној ситуацији потребна је хитна одлука и тренутна акција. Притисак времена повећава тензију међу учесницима у процесу одлучивања у предузећу, што може довести до сужавања броја алтернатива које се разматрају, ригидности у размишљању и одсуства спремности за доношење одлуке. Пожељна је личност са особинама лидера да би се проблем решио, а кризна ситуација превазишла. Потребно је разрадити предлог и дати план акције. Промена почиње када се одлука донесе и дефинишу поступци и методи њеног реализовања. Промена захтева време и одређене ресурсе. При стратегијском одлучивању треба водити рачуна о карактеристикама које би успешна стратегија морала да има.

Ефективна стратегија требало би да садржи следеће карактеристике: дуготрајност, усавршене перформансе, квалитет, правац акције, одређен фокус, повезаност и важност. Стратегијско одлучивање укључује одговарајућу ситуациону анализу и оцењивање битних екстерних и интерних информација за идентификовање краткорочних и дугорочних проблема и алтернативних решења.

Корак по корак, ситуациона анализа процењује тржишну опслуженост и неопслуженост, карактеристике понашања купаца, конкурентску ситуацију, производне програме, дистрибутивне политике и канале дистрибуције, цене, и финансијске стратегије. Када се заврши са ситуационом анализом, стратегије, тактике и буџети могу бити формулисани. Занимљива је јапанска привредна пракса где се користи тзв. визионарско одлучивање које уважава правила одлучивања. Есенцијална стратегијска одлука је да се дефинише

подручје пословања предузећа. Анализирањем фактора окружења долази се до логичних хипотеза на основу којих се ствара сценарио будућности. Од многобројних опција само је пар од интереса за предузеће. Када се одлуке донесу, факторе производње треба агресивно алоцирати. Стратегија се усмерава на основу тренутног и будућег потенцијала и не настоји се да се оствари у кратком року. Све док се не постави питање у вези главних претпоставки на основу којих је донета одлука о стратегији, треба је одлучно спроводити. Уколико дође до њихове промене, стратегију треба преформулисати. Могло би се закључити да је највећи број успешних стратегија увек једноставан и да успешно пословање предузећа захтева вођство.

У модерној светској привреди постоје различити стилови доношења одлука у предузећима. Постоји пет уобичајених стилова одлучивања руководиоца у предузећима.

Први је када руководилац сам доноси одлуке користећи расположиве информације. Други је када руководилац прибавља информације, али сам доноси одлуку. Трећи је када руководилац сагледава проблем са сарадницима појединачно и од сваког од њих добија идеје и сугестије без да их окупља као групу. Четврти стил је када руководилац износи проблем пред групу својих сарадника и покушава да од њих као групе добије неке идеје и сугестије. Коначно, пети стил је када група сарадника помаже руководиоцу да заједнички створе и оцене алтернативе, на основу чега као група доносе одлуку о избору најповољније. Постоје руководиоци који верују да групне одлуке имају ефективност пошто се користи знање већег броја људи. Други избегавају групне одлуке због спорости и склоности да се уважавају сва изнета становишта. Предности у доношењу групних одлука треба ставити у однос са уоченим недостацима. Предности су следеће:

1. дефинисање циљева група обезбеђује се већи фонд потребног знања,
2. у стварању алтернатива појединачни напор чланова групе омогућава шира схватања у различитим функционалним подручјима предузећа,
3. у процени алтернатива група има већи број становишта,
4. у избору алтернатива група је склона да прихвати већи ризик него појединац који сам доноси одлуке,
5. због учешћа у процесу одлучивања појединци као чланови групе су више мотивисани за спровођење одлука,
6. већа креативност резултира из интеракције појединаца са различитим становиштима.

Недостаци групног одлучивања су:

1. примена одлука,
2. групне одлуке су скупље ако са вреднује време већег броја учесника у доношењу одлука,
3. групне одлуке су неефикасне када треба донети брзу одлуку,
4. групне одлуке могу у неким ситуацијама бити резултат компромиса и неодлучности неких чланова групе,
5. ако је руководилац пристрасан или један члан има доминантну позицију групне одлуке и нису резултат заједничког рада групе.

Групу треба да сачињавају искусни људи који су спремни да дају пуни допринос у процесу одлучивања. Можемо рећи да је слободно комуницирање добар пут да се створи кохезија групе. Руководилац групе мора да зна да усмерава процес одлучивања, а да њиме не доминира.

6.5. Аналитички оквир за избор стратегије

Постоје многобројне врсте стратегије и широк репертоар стратегијских опција. Важно је да процес избора стратегије буде примерен самој природи стратегијске ситуације. За дефинисање стратегијске ситуације превасходно је значајно позабавити се анализом пословног окружења предузећа и ресурса предузећа. Сврха анализе је да се идентификују могуће шансе и опасности и тиме створи основ за усмеравање напора предузећа. Дефинисање стратегијске ситуације је део концептуалног оквира који показује релацију између стратегијске ситуације, стратегијског фокуса и стратегијске опције. Тзв. СФО приступ (*ситуација, фокус, опција*) доводи у везу шансе и опасности, однос предузећа према њима као и правце и методе конкретног деловања.

При дефинисању стратегијске ситуације морамо анализирати окружење и ресурсе. Окружење може бити: опште и циљно, повољно и неповољно, добро и лоше, ургентно, одложиво и перманентно. Такође утицај може бити негативан, позитиван и стабилизациони. У вези са ресурсима треба испитати стање, степен искоришћења и балансираност. При томе, можемо користити различите инструменте. Највише се користе: »SWOT« матрица, матрица шанси и опасности, ланац искуства, инструменти финансијске анализе и крива искуства. Будући да се тек кроз сучељавање окружења и ресурса предузећа могу ближе одредити шансе и опасности и критични фактори пословног успеха, релевантно је да истраживање буде усмерено на анализу

интерних могућности предузећа. Ради се о анализи која је усмерена на идентификовање стратешких способности предузећа.²³⁷ Те способности потичу из материјалних, финансијских, кадровских и других “know-how” карактеристика, као и из квалитета њихове искоришћености и балансираности у датом подручју пословања. Анализа треба да обухвати улазне и излазне логистике, маркетинг и сервисирање. За идентификовање стратешке способности предузећа добро је да се сагледа избалансираност активности и ресурса са становишта:

1. комплементарности њихове алокације на поједине производе, где се применом портфолиа матрице може утврдити приоритет анагажовања ресурса,
2. степена усклађености карактеристика кадрова са захтевима радног места, а посебно када је реч о кључним пословним функцијама,
3. нивоа флексибилности у односу на динамичност окружења и степен укљученог ризика.

На основу стања ресурса и критичних фактора успеха треба идентификовати стратешку способност предузећа, која ће се онда упоређивати са стањем окружења и на основу тога изводити закључке о шансама и опасностима. За дефинисање стратешке ситуације добро је ослонити се на раније поменуте концепте: матрице шанси и опасности, »SWOT« матрицу, као и матрицу сучељавања квалитета окружења и стратешких способности, а посебно када је реч о трансформисању стратешке ситуације у стратешки фокус. Следећа етапа у оквиру СФО приступа је опредељивање стратешког фокуса, где се сагледавају стратешке способности предузећа и стање окружења.

6.6. Опредељивање стратешког фокуса

Анализа и поларизација окружења и стратешких способности предузећа треба да омогући да се определи генерални правац деловања предузећа. На бази разумевања односа општег и конкурентског окружења могу се оценити алтернативе и главни правци деловања према општем и циљном окружењу. Циљ је да сучељавајући различита

²³⁷ Тодоровић, Ј., Ђуричин, Д., Јаношевић, С. (1998): *Стратешки Менаџмент*, Институт за тржишна истраживања, Београд.

стања квалитета окружења и способности предузећа одредимо стратегијски фокус, што се може видети на следећој слици 2.

Слика 2. Идентификовање стратегијског фокуса

	<i>Јаке способности</i>	<i>Слабе способности</i>
<i>Повољно стање окружења</i>	<p>1</p> <ul style="list-style-type: none"> -одржати повољно окружење -повећати тржишно учешће -стећи доминантну позицију -сарађивати са конкуренцијом -превентивна одбрана 	<p>3</p> <p>одржати се у повољном окружењу кроз:</p> <ul style="list-style-type: none"> а) стабилан раст б) придобијање ресурса кроз вертикалну и хоризонталну интеграцију
<i>Неповољно стање окружења</i>	<p>2</p> <ul style="list-style-type: none"> -променити окружење (интернационализација, ницирање нових тржишних и технолошких трендова) -амортизовати утицај окружења -организовати одбрану 	<p>4</p> <p>планско повлачење кроз :</p> <ul style="list-style-type: none"> а) “divestment”, б) “spin off”, в) “sell off” операције

Извор: Тодоровић, Ј., Ђуричин, Д., Јаношевић, С. (1998): Стратегијски Менаџмент, Институт за тржишна истраживања, Београд.

Први квадрант представља комбинацију повољног окружења и јаких стратегијских способности предузећа. Можемо рећи да је примарни стратегијски фокус на: одржавању окружења, повећавању свога тржишног учешћа, осигурању позиције у односу на нападе нових и постојећих конкурената. Други квадрант је комбинација неповољног окружења и јаких стратегијских способности предузећа. Главни стратегијски фокус би био на релативизирању утицаја неповољног окружења ослањајући се на јаке ресурсе и друге способности предузећа. У том погледу главни стратегијски фокуси су: 1. промена окружења кроз интерактивистички приступ и интернационализацију пословања, 2. амортизовање утицаја неповољног окружења кроз одређене облике диверсификације пословања и улагања у релевантне елементе интерне флексибилности, 3. прилагавање датом окружењу, где се кроз преактивистички приступ на време антиципирају

неповољни трендови и плански на њих реагује. Трећи квадрант показује стицај повољног окружења и слабих стратегијских способности предузећа. У овом случају логично је да фокус буде усмерен на јачање ресурсних и других могућности предузећа како би се искористила дарезљивост окружења. На крају, четврти квадрант представља консталацију неповољног окружења и слабих стратегијских способности предузећа. Нужно је да се предузеће повуче из датог привредног простора и подручја делатности уз што мање губитака.

6.7. Избор стратегијске опције

Када се једном приђе преиспитивању рационалности постојеће стратегије ствара се могућност да се узме у обзир спектар потенцијалних начина бољег остваривања циљева. Уколико је инерција јака, обично се траже начини који су "то исто само мало другачије" у односу на постојећу стратегију. Предузећа често нису задовољна резултатима пословања, али је велика бојазан од драстичних промена у односу на традиционалну оријентацију на дато пословно подручје. Имајући у виду стратегијску ситуацију и стратегијски фокус неопходно је изабрати стратегију којом ће се конкретизовати понашање предузећа. Треба уважити интересе главних стакхолдера као и интензитет појединих шанси и опасности. Ради се о својеврсном истраживачко-креативном процесу у којем се у почетку креирају могуће опције, а затим врши избор најповољније. Динамизам окружења и комплексност структуре предузећа лимитирају рационалан избор. Поред тога, избор стратегије условљен је прихваћеним стилем управљања. Пошто је преодминантна карактеристика стратегије управо начин како усклађује могућности предузећа и динамизам окружења, указује се и на поделу предузећа на: браниоце, проспекторе, аналитичаре и реактивисте.²³⁸ Стратегија браниоца својствена је предузећима која послују у стабилном и мање ризичном окружењу. Предузеће бранилац настоји да одабере и одбрани одређени тржишни сегмент уклињавајући се у њега кроз концентрисани маркетинг и користећи одређене дистинктивне компетентности. Предузеће проспектор послује у окружењу са ризиком и неизвесностима, односно шансама и опасностима, те своју стратегију базирају на откривању нових тржишта, стимулирајући креативност, иновације и прихватање

²³⁸ Griffin, R. (1990): *Management*, Houghton Milton, p. 204.

ризика. Стратегија аналитичара је практикована код предузећа која послују у релативно стабилном окружењу и осредње израженом ризику и неизвесностима. Они желе да очувају стабилност постојећег језгра делатности, али и да буду у функцији динамизма нових производних и тржишних шанси, као и технолошких могућности. Коначно, реактивисти су специфични по неблаговременом и неадекватном реаговању и управо због тога имају низак ниво пословних перформанси. То може да буде због лошег менаџмента, неусклађености стратегије и структуре или због непропулзивне пословне културе. Сматра се да формулисање стратегије поред минуциозне анализе фактора окружења и способности предузећа, подразумева и друштвено-културни процес у којем долазе до изражаја и тзв. меке компоненте организационе структуре. Идентификовање и успостављање односа између шанси и опасности и јаких и слабих страна предузећа прожето је констелацијом елемената пословне културе као што су: ритуали и митови, симболи, рутине, структура моћи, систем контроле и организациона структура. Можемо рећи да се креирањем и избором стратегијских опција конкретизује понашање предузећа тако да оно одговара: могућностима предузећа, интересима главних “stakeholders”, шансама и опасностима.

Успешно формулисање стратегије је основа успешне имплементације стратегије.²³⁹ Може се рећи да је циљ стратегије да произведе најповољније услове за једну страну, тачно процењујући погодан тренутак за напад, повлачење, компромис или кооперацију. Формулисање стратегије обухвата одређивање различитих путева, односно генерисање, вредновање и селекцију стратегијских опција за реализовање мисије и циљева предузећа. Код дефинисања стратегије треба поћи од мисије или сврхе предузећа на првом нивоу хијерархије, на другом нивоу треба сагледати факторе који ситуацију чине ризичном, да би се на трећем створили сценарији (на пример статус quo, оптимистички и песимистички). На четвртном хијерархијском нивоу треба дефинисати циљеве, а на петом предложити акције односно начине на који се циљеви могу остварити. У теорији и пракси развијени су многобројни модели одлучивања који укључују стратегијско просуђивање и аналитичко размишљање. Сваки од ових модела заснива се на одговарајућим концептима који олакшавају формулисање оптималне стратегије у датим условима окружења и при

²³⁹ **Михаиловић, Б.** (2007): *Формулисање стратегије предузећа*, Институт за економику пољопривреде, монографија, Београд.

датим ресурсним ограничењима. Важно је да процес избора стратегије буде примерен самој природи стратегијске ситуације. За дефинисање стратегијске ситуације преваходно је значајна анализа пословног окружења предузећа и ресурса предузећа. Сврха анализе је да се идентификују могуће шансе и опасности и тиме створи основ за усмеравање напора предузећа.

6.8. Стратегије интернационалног пословања

Глобализација пословања предузећа и наступа на светском тржишту представља феномен који све више постаје неопходан услов успешног пословања и развоја предузећа на крају XX и почетку XXI века. Модерне организације су принуђене да свој раст и развој заснивају на ширењу пословања изван граница једне земље. У вези са тим јавља се проблем формулисања стратегије интернационалног, тј. међународног пословања. Међународна инвестициона улагања су постала доминантан фактор светске привреде.²⁴⁰ *P. Drucker* наглашава одређени застој у међународној трговини, али и истиче то да међународне инвестиције цветају више него икад. Исти аутор наводи да је најмање једна трећина светске трговине готовим производима интракомпанијског типа, тј. трговина унутар исте компаније. Илустративан је пример трговине из "Фордове" фабрике мотора у САД, у "Фордов" производни објекат у Европи или Бразилу. Један од аналитичких оквира за формулисање стратегија интернационалног пословања дао је еминенти М. Портер, који идентификује следеће стратегије.²⁴¹

- Орјентација на глобалну конкуренцију пуном линијом производа са претензијама да се конкурише у светским размерама. Ради се у основи о полицентричној орјентацији где је акценат на диференцирању и ниским трошковима као изворима конкурентске предности.
- Глобални фокус у смислу да се фирма орјентише на одређени сегмент активности гране на којем ће конкурисати у светским размерама. Акценат је на сегментима где су препреке за улазак ниске и где се верује да се компанија може одбранити од упада

²⁴⁰ Drucker, P. (1995): *Менаџмент за будућност*, Грмеч-Привредни Преглед, Београд, стр. 44.

²⁴¹ Porter, M. (1980): *Competitive Strategy*, The Free Press, New York, p. 294

неспесцијализованих конкурената диференцирањем и ниским трошковима.

- Фокус на цело тржиште земље са идејом да се конкурентска предност обезбеди кроз концентрацију на карактеристичне потребе у дотичној земљи.
- Орјентација на заштићени тржишни сегмент или нишу, у смислу да се уђе на тржиште оних земаља које су низом својих мера онемогућиле или отежале конкуренцију, те компанија улази на тако заштићено тржиште кроз продају лиценци, »joint venture« и сл.

Већина мултинационалних корпорација шири се на међународна тржишта из добро постављених домаћих производних капацитета који су достигли висок ниво продуктивности што превазилази домаћу тражњу за одређеним производима и услугама. Ове корпорације су развиле велике производне капацитете па су им потребна додатна тржишта да би у потпуности искористиле своје могућности и достигле "производну економију широког обима". Извоз тада постаје природан начин ширења њиховог пословања при којем мултинационалне корпорације могу да обезбеде производе по нижој цени него домаће фирме или поседују техничка и стручна знања потребна за израду производа вишег квалитета. Неке веће корпорације које су интернационализовале своје пословање очекују да прошире тржиште кроз маркетинг програме великог обима. Оне их користе да постигну "маркетинг економију широког обима". Због своје експертизе на пољу маркетинга и капацитета, ове фирме често имају веће могућности да задовоље тражњу него домаће фирме у иностранству. Поред тога што имају маркетиншку или производну диференцијалну предност, оне су финансијске по својој природи. Оне директно не производе и не продају производе, али узимају у посед и продају фирме које то чине кроз различите врсте холдинг компанија. Уместо да раде директно са робом широке потрошње или капиталним добрима, њихов извоз је финансијске природе. Пошто се финансијске институције шире и постају велике, оне, као и пословне фирме, треба да пронађу друга тржишта за коришћење својих услуга, у овом случају, новца. Оне се окрећу извозу који ће подржати њихов раст да би достигле "финансијску економију широког обима". При формулисању стратегије интернационалног пословања предузећа морају да се прилагоде и можда да покушају да утичу на друштвене и политичке

вредности оних земаља у којима раде.²⁴² Модели менаџмента транснационалне или мултинационалне организације условљени су базичном орјентацијом односа организације централе (родитеља) и њених филијала (деце). У том смислу може се говорити о три базична модела: етноцентрични, полицентрични и геоцентрични (Слика 3).

Слика 3. Главне карактеристике три базичне орјентације

Базична орјентација	Маркетинг	Производња	Финансије	Кадрови
Етноцентрична доминација предузећа – родитеља	Глобално стандардизована тржишта	Производња у земљи централе	Централизовано одлучивање од стране централе	Већи број кадрова иде у поједине земље ради лакшег комуницирања
Полицентрична Филијале Независне	Маркетинг диференциран по земљама	Производња где је тржиште филијала	Децентрализовано одлучивање од стране филијала	Није изражена потреба за одласком кадрова у земљу филијала
Геоцентрична Балансирање Етноцентричне Полицентричне	Балансирање трошкова и користи на бази тржишних потреба и стандардизације производње	Донекле централизоване ближе тржишту	Партиципативно одлучивање на бази перформанси предузећа као целине	Мешавина кадрова централе и трећих земаља са искуством из глобалног пословања

Извор: Bateman, T., Zeithami, C. (1990): Management, Irwin, 1990, pp. 340-341.

Етноцентрични модел карактерише доминација организације централе и на инотржишту. Инострано тржиште се сматра као проширење домаћег, а филијале се сматрају као истурени делови централе (родитеља). У етноцентричном моделу маркетинг и производња се не диференцирају, финансије су централизоване по иноземљама, а већи број кадрова се обезбеђује из централе ради обезбеђења лакшег комуницирања. *Полицентрични модел* управљања карактерише се независношћу филијала у иноземљама од централе, диференцираношћу маркетинга, производњом у земљи филијале и децентрализованим одлучивањем у области финансија. Није значајније изражена потреба за одласком кадрова у земље филијала.

²⁴² **Михаиловић, Б., Симоновић, З., Хамовић, В.** (2008): “Формулисање и реализација стратегије интернационализације пословања”, *Економика пољопривреде, број 3* (237-338) 2008, стр. 289-305.

Геоцентрични модел управљања представља форму балансирања између етноцентричне и полицентричне орјентације. Геоцентрична орјентација базира се на комбиновању производног и географског критеријума са циљем да се оствари економија обима у производњи и маркетингу, полазећи од специфичности локалног тржишта. Дефинитивно комплетирање производа врши се у филијалама. У области управљања људских ресурса користи се мешавина кадрова централе и земаља филијала са искуством глобалног пословања.²⁴³

Интересантно је запажање да преовлађујући правац развоја јапанских организација иде од етноцентричне орјентације и стратегије интернационализације директно на геоцентрични модел, док доминирајући правац развоја европских и америчких организација иде од етноцентричне преко полицентричне ка геоцентричној врсти стратегија. У основи интернационализације пословања постоји жеља организације да превазиђе границе раста које произилазе из домаћег тржишта, затим да лакше отплати уложена средства у истраживање и развој производа, оствари економију обима, минимизира трошкове по основу јефтиних инпута у страним земљама.

Управо због тога, у формулисању стратегије је битно да се ускладе форме и поступци уласка на страна тржишта како би се минимизирао ризик неуспеха. Саветује се да се иде на стратегију "корак по корак", због непознавања терена и неискуства у пословним операцијама. Под тим се подразумева постепено ангажовање капитала и умерена брзина интернационализације.

У том смислу, форме мултинационалних послова према степену контроле и величини ангажовања капитала могу бити: лиценце, представништва, *joint venture* и погони/филијале. Главне карактеристике лиценце су: минимално улагање капитала, минималан дугорочан профит, ризик губитка лиценце, минимум контроле послова и минималан степен контроле од стране предузећа мајке.

Код представништва постоји: мало ангажовање капитала, лак улазак, дугорочан профит је нестабилан, а степен контроле је низак. *Joint Venture* се карактерише по: флексибилном капиталном ангажовању, релативно лаким условима уласка, локалном ангажовању, добрим шансама за дугорочни профит, значајном степену контроле. Код отварања погона и филијала постоји ризик од експропријације и дискриминације. Капитално ангажовање је велико, дугорошни

²⁴³ Машић, Б. (1996): *Стратегијски Менаџмент*, Универзитет "Браћа Карић" БК Институт, Београд, стр. 227.

профитни потенцијал је велики и ризичан, а степен контроле је скоро максималан.

Организационе форме међународних послова морају уважавати правац, брзину, односно стадијум у развоју интернационализације пословања. Предузеће почиње са малим захватом у интернационализацији пословања, затим улази у послове који повећавају његову зависност од иностранства, да би коначно еволуирало у глобално структурирано међународно предузеће. Како се повећава улога, мења се и организациона форма међународних послова, а самим тим и природа организације. Отуда је код избора стратегије интернационализације нужно антиципирати фазе у развоју ових послова, као и њихове импликације на организациону структуру и стил управљања.

6.9. Менаџмент концепти и технике као подршка пословном одлучивању пољопривредних предузећа

Од менаџмента предузећа се очекује да идентификује различите изворе и могућности раста са становишта целокупног портфолиа пословања предузећа. Из овог је проистекла потреба за менаџмент концептима који помажу вредновању различитих послова, како у оквиру одређеног портфолиа пословања, тако и у односу на послове конкурената.

Управљање пословањем предузећа подразумева примену модерних менаџмент концепата и спремност за суочавање са променама. Наиме, околности у којима се налазе наша предузећа као и глобални трендови на подручју глобализације тржишта и технологија намећу пуно ургентних изазова на подручју пословног реструктурирања. Менаџмента предузећа мора да оптимизира пословни портфолио, као и да ревитализује и креира ново пословно подручје и тржиште и, сходно томе, иновира стратегију.

Сходно таквим захтевима временом су развијани одређени менаџмент концепти и технике, како би се олакшало пословно одлучивање али и сам процес менаџмента у предузећу. Последичино, у наставку су анализирани неки менаџмент концепти и технике који су популарни у тржишним економијама, а који се уз извесне модификације, односно прилагођавања особеностима нашег пословног амбијента, могу применити и у нашим предузећима.

6.9.1. Концепт Бостонске консултантске групе

Будући да се од менаџмента предузећа захтева да идентификује различите изворе раста и развоја са становишта целокупног портфолиа пословања предузећа, јавила се и потреба за концептима који помажу вредновању различитих послова, како у оквиру одређеног портфолиа пословања, тако и у односу на послове конкурената. Један од првих покушаја у операционализацији ових варијабли представља студија Бостонске консултантске групе (*Boston Consulting Group - BCG*). У међувремену је овај модел вишеструко модификован и развијен је читав низ различитих модела за поједине аспекте стратегијског менаџмента.²⁴⁴

Наиме, многе светски познате консултантске куће развиле су нове моделе, који су, у основи, засновани на “BCG” моделу. Портфолио концепт се користи за утврђивање најбоље комбинације послова у циљу остварења дугорочне рентабилности предузећа. Синергетски ефекти се остварују на бази различитих развојних могућности и рентабилности финансијских токова различитих послова. Применом “BCG” приступа послови се категоризују по томе да ли имају ниско или високо релативно тржишно учешће на тржишту које има високу или ниску стопу раста.

Послови са високим тржишним учешћем су генератори финансијских средстава. Према “BCG” моделу, могуће је идентификовати четири типа посла: тржишни лидери (“звезда” производи), перспективни производи (производи под “знаком питања”), зрели производи (“краве музаре”), стагнирајући производи (“пси”). Послови које карактерише висока стопа раста тржишта и високо тржишно учешће називају се *тржишним лидерима*. Међутим, допринос ових производа приливу готовине је мали, јер су изражени захтеви за значајним улагањима због потребе очувања високог тржишног учешћа на тржишту које се брзо развија. *Перспективне производе* или послове карактерише висок раст тржишта и ниско тржишно учешће. Кључна одлука за ове производе јесте да ли улагати у њих или их елиминисати из пословног портфолиа. *Зрели производи* поседују доминантну позицију на тржишту, али ти производи показују релативно спор раст. Последишно, за ове производе су потребна мала инвестициона улагања. Истовремено, они осигуравају средства за

²⁴⁴ Тодоровић, Ј., Ђуричин, Д., Јаношевић С. (1998): *Стратегијски Менаџмент*, II издање, ИЗИТ, Београд, стр. 221.

инвестиције у нове послове од којих зависи опстанак и развој предузећа. *Стагнирајући производи* или послови имају слабу конкурентску позицију на тржишту које показује спор раст. Само у специјалним случајевима постоји потреба да се не елиминишу, односно треба испитати могућност да се, уз одговарајуће модификације на производу, обезбеди повољна тржишна позиција. Код утврђивања циља одређеног посла и карактера подршке која му може бити додељена, сугеришу се четири основне стратегијске опције:²⁴⁵

- Градити. Ова стратегија је усмерена на побољшање тржишне позиције са спремношћу да се не остваре приноси у кратком року. Стратегија је погодна за перспективне производе који тек са повећањем тржишног учешћа могу постати "звезде";
- Задржати. У овом случају жели се очувати тржишно учешће одређеног посла, а што је угодно код зрелих производа веће снаге, јер обезбеђују значајна новчана средства;
- Жети. Стратегијом се желе обезбедити финансијска средства у кратком року, независно од дугорочних могућности. Ова стратегија је погодна за "краве музаре", које су недовољне снаге и чија је будућност нејасна, а које могу брзо да обезбеде новчана средства, или код неких стагнирајућих и перспективних производа;
- Дезинвестирати. Овде је циљ да се посао продаје или ликвидира, јер се средства могу боље искористити у друге сврхе. То је угодно за "псе" и "знаке питања", за које се процењује да нису у функцији раста предузећа

6.9.2. Концепт менаџмента заснован на времену

Могућност успостављања предности у времену реаговања отвара нове путеве за конструисање добрих конкурентних стратегија. У већим компанијама стратегијски избори су ограничени на три опције:

1. Потрага за коегзистенцијом са конкуренцијом. Избор је ретко стабилан, обзиром да конкуренти одбијају да сарађују.
2. Повлачење пред конкуренцијом. Многе компаније бирају овај курс. Пословна штампа је препуна приказа компанија које се повлаче са тржишта, фокусирајући своје пословање кроз одустајање од одређеног посла.

²⁴⁵ Котлер, П., Келер, К. Л. (2006): *Маркетинг менаџмент*, Дата статус, Београд.

3. Напади на конкуренцију било директно или индиректно. Директан напад укључује класичну конфронтацију - “резање“ цена и повећање капацитета, стварајући одлучну конкуренцију. Индиректни напад захтева изненадјење. Конкуренти или не разумеју стратегије које се користе против њих или разумеју, али не могу да одговоре, некад због брзине напада, а некад због њихове неспособности да покрену акцију.²⁴⁶

Од три алтернативе само један напад ствара могућност за стварни развој. Директан напад захтева супериорне ресурсе, увек је скуп и потенцијално ризичан. Индиректан напад обећава највећи профит за најмањи трошак. Временски заснована стратегија нуди моћан приступ за успешне индиректне нападе на веће познате конкуренте.

Размотримо пример „Атлас Доор“-а, десетогодишње УС компаније, која се развијала по просечној годишњој стопи од 15% у индустрији са глобалном годишњом стопом раста мањом од 5%. Последњих година њене зараде пре пореза биле су 20% од продаје. „Атлас“ је без дугова, при чему је за 10 година компанија постала лидер у својој бранши.²⁴⁷ „Атлас Доор“ производи индустријска врата. То је производ са готово безграничним варијететима, укључујући неограничене изборе висине, ширине и материјала. Због варијабилности инвентар је скоро бескористан у сусрету са жељама купаца. Већина производа може се произвести само након што је поруџбина уговорена, при чему је индустрији потребно готово четири месеца да одговори на поруџбину врата која су била распродата (или поручена). Атласова стратегијска предност је било време. Компанија је могла да одговори на било коју поруџбину у року од пар недеља. Наиме, структурисан је улаз поруџбине, инжињеринга, производње и логистичких система да би се информације и производи кретали брзо и поуздано. Успешна имплементација стратегије базирана је на следећим елементима.²⁴⁸

- *Just-in-time* концепт. Производни процес је организован на основу производа и распоредјен да започне и комплетира све делове у исто време.

²⁴⁶ Stern W., C., Deimler S., M. (2006): *The Boston consulting group on strategy*, John Wiley & Sons, Inc., Hoboken, New Jersey, p. 6.

²⁴⁷ Stern W., C., Deimler S., M. (2006): *The Boston consulting group on strategy*, John Wiley & Sons, Inc., Hoboken, New Jersey, p. 80.

²⁴⁸ Stern W., C., Deimler S., M. (2006): *The Boston consulting group on strategy*, John Wiley & Sons, Inc., Hoboken, New Jersey, p. 81.

- Уштеда времена на фронталном крају система, где је поруџбина започета и процесуирана. Традиционално, кад купци или дистрибутери позову производјача врата са захтевом за ценом и испоруком, мораће да чекају више од једне недеље на одговор. Ако тражена врата нису на залихама, у плану или нису пројектована, организација снабдевача ће утрошити још више времена у потрази за адекватним одговором широм система. Последиčno, извршена је модернизација целог улаза поруџбина, инжињеринга, ценовника и планирања процеса. Данас, „Атлас” може да оцени и испланира 95% својих поруџбина док су наручиоци још на телефону. У стању је да брзо конструише нове специјалне наруџбине, јер је сачувао у бази података дизајн и датум производње свих претходних специјалних наруџбина, што драстично редукује време неопходног конструисања.
- Чврста контрола логистике. Ефикасна логистичка контрола подразумева да се на места уградње увек достављају само комплетне поруџбине. „Атлас” је развио систем за праћење делова производње и потом купио делове за сваку поруџбину, осигуравајући долазак свих неопходних делова у уговорено време доставе - логистичка операција - у право време.

Кад је „Атлас” започео пословање дистрибутери су били незаинтересовани за његов производ. Наиме, дистрибутери су увелико промовисали “линију врата” већег конкурента, те нису видели ниједан разлог да промене снабдевача, осим можда попушта на основну цену. Међутим, као почетник, „Атлас” је био премали да би се борио по основу цене. Уместо тога, позиционирао се као резервни снабдевач врата где би купци долазили уколико опробани снабдевач не би могао да испоручи или прекорачи рок испоруке производа. Наравно, неке поруџбине су неминовно дошле у „Атлас”, који би онда захтевао већу цену због своје брзе испоруке. „Атлас” не само да је добијао више цене, већ је његов временски заснован процес утицао да се цене смање. Током 10 година компанија је заменила водеће снабдеваче врата у 80% дистрибуције у земљи. Са својом стратегијском предношћу компанија је могла бити селективна, постајући на тај начин снабдевач само за водеће дистрибутере. После овог индиректног напада опробани конкуренти нису одговорили ефикасно. Наиме, док традиционалне компаније прате трошак и величину, нови конкурент остварује временску предност и тиме надмашује своје конкуренте.

6.9.3. Методологија заокрета - *Deloitte & Touche*

Консултантска компанија *Deloitte & Touche* развила је методологију заокрета у пословању предузећа, која се састоји од три интегрисана корака: 1. Дијагноза стања финансијских и производних могућности предузећа, 2. Кризно управљање и 3. Управљање заокретом.²⁴⁹

Први корак обухвата анализу финансијских могућности предузећа клијента и даје увид у тренутну финансијску позицију и пројекцију зарађивачке снаге, уколико се постојећи трендови наставе. Дијагноза производних могућности обухвата: анализу тржишта набавке и продаје, анализу процеса производње и производног програма, стратегије цена, извора конкурентске предности и сл. Предлагање стратегијских алтернатива за предузеће клијента базира на дијагнози финансијског стања и производних могућности. Други корак је кризно управљање које, по приступу *Deloitte & Touche*, обухвата пет група активности: 1. финансијско реструктурирање, 2. продају непотребне активе, 3. рационализацију производа, 4. правилно одређивање броја запослених и преглед тржишта. Трећи корак у превазилажењу кризе је управљање заокретом, који обухвата финансијско реструктурирање и производно реструктурирање. Циљ овог корака је да се предузеће уведе у зону профитабилности. Стратешки заокрет омогућава предузећу да се адекватно позиционира на тржишту.

6.9.4. Концепт управљања заснован на вредности

Ради се о концепту који захтева планирање и контролу акционарске вредности. Основне претпоставке концепта УЗВ²⁵⁰ су: на акционарску вредност пресудно утиче готовински ток; избор стратегије која максимизира вредност базира на тзв. "покретачима вредности"; вредност је оквир система мерења перформанси и награђивања менаџера.²⁵¹ Успех менаџерских одлука мери се њиховим доприносом у максимирању акционарске вредности. Да би се

²⁴⁹ Deloitte & Touche, Corporate Recovery Services in Central Europe, 1994, p. 2.

²⁵⁰ Управљање засновано на вредности;

²⁵¹ Ђуричин, Д. (1999): "Постприватизациони процеси у предузећа", Милочерски економски форум, СЕЈ, Милочер, стр. 30.

менаџерске одлуке повезале са интересима акционара, неопходно је поштовати следећа три принципа:

- крајње мерило успеха је укупан принос акционара (УПА),
- вредност се ствара уколико принос (или зарада) на улагања превазилази трошак капитала,
- раст може да "створи" и "уништи" вредност.²⁵²

Управо смо у претходном периоду били сведоци привидног раста који је "уништавао вредност" домаћих предузећа. Наиме, у фокусу је била производња, њено повећање, па макар то била и производња за залихе. Такође, у многим предузећима трошкови производње су превазилазили приходе од продаје. Раст такве производње је угрожавао вредност предузећа, те смо данас у ситуацији да велики број предузећа има "негативан капитал", тј. нема вредност, будући да су обавезе и губици већи од имовине којом располажу. Имајући то у виду, приватизована предузећа не смеју направити исту грешку.²⁵³ Претеча концепта управљања заснованог на вредности представља мерило успеха ЕВА (*Economic Value Added*). Суштина је у додатој вредности која се ствара кроз пословање предузећа. Фактички, додати приходи, који су последица менаџерских одлука, морају бити већи од расхода који у вези са њима настају. Концепт управљања заснован на вредности подразумева стално увећање вредности, будући да се све менаџерске одлуке оцењују са становишта доприноса увећању вредности за власнике. С тим у вези, значајно је знати да, поред тржишне вредност предузећа, постоји и иманентна вредност, која се може добити на два начина: прво, примењујући конвенционалан приступ дисконтованог готовинског тока (ДГТ), тако да се пројектовани готовински ток дисконтује трошком капитала (Ке). Применом овог приступа добија се апсолутни износ створене или уништене вредности; друго, израчунавањем готовинског приноса на инвестицију (ГпНИ). На овај начин долазимо до процењеног релативног износа створене или уништене вредности.²⁵⁴ Ослањајући се на претходно наведене претпоставке УЗВ концепта менаџери доносе одлуке које резултирају у акционарском приносу. Наиме, даје се подршка оним одлукама када је $ДГТ > 0$, односно $ГпНИ > Ке$. Само

²⁵² Ђуричин, Д. (1999): "Постприватизациони процеси у предузећа", Милочерски економски форум, СЕЈ, Милочер, стр. 30.

²⁵³ Михаиловић, Б. (2007): *Улога консалтинга у реструктурирању предузећа у транзицији*, монографија, Институт за економику пољопривреде, Београд.

²⁵⁴ Ђуричин, Д. (1999): "Постприватизациони процеси у предузећа", Милочерски економски форум, СЕЈ, Милочер, стр. 31.

раст у комбинацији са приносима на уложена средства доприноси расту укупног акционарског приноса.

6.9.5. *Коришћење концепта TQM и реинжењеринга*

TQM (Управљање Укупним Квалитетом) и реинжењеринг су концепти који су усмерени на то да се кроз постепене (TQM) или радикалне промене (реинжењеринг) обезбеди континуирано побољшање пословних процеса, респектовање захтева потрошача и индоктринација колектива као целине да се увек руководи најбољим решењима у остваривању мисије предузећа.²⁵⁵

Због тога што подсичу стратегијски приступ управљању операцијама, подједнако се односе на директне и индиректне раднике, те базирају на интерорганизацијској и интерфункцијској сарадњи, ови концепти су широко прихваћени као поуздани начини за стицање и одржавање конкурентских предности.

Битне карактеристике оба концепта су: 1. побољшање процесних способности усмерено је, пре свега, на креирање вредности за купце; 2. узимају у обзир како интерне, тако и екстерне кориснике учинака; 3. трагају за шансама да симултано унапреде вишедимензионалне конкурентске предности; 4. подразумевају структурни поглед на предузеће; 5. стимулирају и подразумевају сарадњу међу функцијама и организационим деловима предузећа; 6. усмерени су на рад без грешке и бенчмарковање с најбољим конкурентима.²⁵⁶

TQM и реинжењеринг су слични концепти, али имају и одређене специфичности које се односе на обим промена, предмет, особље, обим ангажовања менаџмента, границе, степен континуитета и сл. Тако, док је фокус TQM на уже дефинисаним местима за унапредјење, обично на задацима или активностима, поступцима, реинжењеринг је усмерен на: шира подручја за побољшање и са више амбиција да се антиципира и спречи настајање проблема. Први TQM је фокусиран на инкрементална и континуирана побољшања која Јапанци називају *каизен*, док реинжењеринг подразумева радикална побољшања. Побољшања код TQM се односе на дати систем, док реинжењеринг укључује редицајирање система одређеног пословног

²⁵⁵ Тодоровић, Ј. (2003): *Стратегијски и оперативни менаџмент*, Конзит, Београд

²⁵⁶ Тодоровић, Ј. (2003): *Стратегијски и оперативни менаџмент*, Конзит, Београд.

процеса. Начелно речено, управљање тоталним квалитетом усмерено је на инаугурацију начина мишљења одоздо на горе, а реинжењеринг базира на приступу одозго на доле.

TQM имплицира мале доприносе већег броја појединаца, за разлику од реинжењеринга који подразумева инволвирање значајног дела виших менаџера. Док TQM подразумева континуирана побољшања, реинжењеринг укључује повремене, радикалне промене у пословним процесима укључујући и њхову стабилизацију на новим основама. Према истом извору, ради се о концептима који се међусобно искључују нити да су сами себи циљеви, већ да су у питању напори који су често међусобно комплементарни и преузимају се са очекивањем да се кроз унапредјење и измене пословних процеса омогући предузећу да ужива одрживу конкурентску предност.

6.9.6. Технике мрежног планирања - PERT и CPM

Међу првим техникама мрежног планирања појавили су се *PERT* и *CPM* које су се независно и симултано развиле у војсци и индустрији.²⁵⁷ *PERT* је скраћеница од почетних слова енглеских речи: *Program Evaluation and Review Technique* (техника оцене и ревизије програма), и развијен је у САД - 1958. године приликом, реализације ракетног система "Поларис", док је *CPM* (*Critical Path Method*), тј. метод критичног пута, развијен 1957. године у хемијској индустрији. Захваљујући примени рачунара ове две технике су даље усавршаване, тако да данас представљају најпопуларније технике мрежног планирања. Данас, међутим, егзистира и већи број варијанти ових техника, међу њима помињемо *GERT* (*Graphical Evaluation and Review Technique*), тј. техника графичке оцене и ревизије програма, *CPS* (*Critical Path Scheduling*), тј. синхронизације помоћу критичног пута, *RAMPS* (*Resource Allocation and Multi-Project Scheduling*), тј. алокација ресурса и синхронизација више пројеката, *GAN* (*Generalisation Activity Networks*), тј. мрежа за генерализацију активности и сл. У совјетској литератури и пракси, такође се оперише варијантама техника мрежног планирања. Према истом извору, *PERT* и *CPM* су због својих карактеристика и предности, пре свега, у процесу идентификовања и планирања активности, врло брзо потиснули Гантове дијаграме. Иако су се појавили скоро независно имају пуно сличности, а разлике су више резултат њиховог историјског настанка. *PERT* се појавио у вези

²⁵⁷ Тодоровић, Ј. (2003): *Стратегијски и оперативни менаџмент*, Конзит, Београд.

са управљањем истраживачким пројектима који по природи укључују већи степен неизвесности у погледу трајања и међусобне условљености активности, док се *CPM*, развио у домену пројектовања изградње објеката, где се може оперисати са одређеним стандардима у погледу технологије и материјала. Одређене измене се везују за величину, изглед и начин реализације, а ређе за промену базичне концепције пројектовања. Према томе, односи се на детерминистичке пројекте. Отуда *CPM*, у први план истиче везу између скраћивања времена трајања активности и понашања трошкова у реализацији пројекта. Стога, оперише се познатим временима трајања активност. За разлику од њега, *PERT* уважава проблем постојања неизвесности у погледу трајања појединих активности.²⁵⁸ Ради се о техникама и методама које омогућавају да се ефикасније организује процес пројектног планирања. Захваљујући интересу који су побудиле, као и искуствима у пракси, развијен је велики број варијанти које су њихову примену учиниле још плодотворнијом у процесу планирања. У оквиру предности *PERT* -а и *CPM* -а, посебно би требало истаћи следеће:

- графичко представљање активности њихове међусобне условљености обезбеђује бољу прегледност пројектног плана као целине;
- омогућавају интеграцију планске активности у смислу да се увек има у виду целина и делови пројектног плана;
- омогућава да се рано открију кључни проблеми и трага за решењима;
- мрежни дијаграм омогућава ефикасније комуницирање између планера, органа управљања, организатора извођења и непосредних извршилаца;
- стимулира трагање за алтернативама и обезбеђује флексибилност у управљању пројектним планом.²⁵⁹

Поред наведених предности *PERT* и *CPM* имају, међутим, и својих ограничења и одређених недостатака. Оне обично изискују повећање трошкова планирања, поготову када је реч о бројним прорачунима и анализи појединих параметара. Такође, присутна је опасност да се због лоше процене појединих параметара добије нереална слика и угрози ваљаност мрежног дијаграма и одређених закључака у погледу временског и трошковног оптимизирања реализације пројекта. На крају, треба указати на ограничење *PERT* -а у погледу могућности ефикасног премошћавања граница међу

²⁵⁸ Wiest, J., Levi, F., A. (1969): *Management Guide to PERT/CPM*, Prentice-Hall, p. 36.

²⁵⁹ Тодоровић, Ј. (2003): *Стратегијски и оперативни менаџмент*, Конзит, Београд.

организационим деловима предузећа па и међу појединим функцијама. Последично, *PERT* и *CPM* не могу заменити квалитативну страну процеса планирања, нити елиминисати потребу уважавања предметне, процедуралне и организационе димензије процеса пројектног планирања.

6.9.7. Менаџмент консалтинг

У свом упутству за учлањење, Институт менаџмент консултаната у Великој Британији дефинише менаџмент консалтинг као «услугу коју пружа независна и квалификована особа или особе у одређивању и истраживању проблема који се тичу политике, организације, процедура и метода, препоручујући одговарајуће активности и помажући у њиховој примени».²⁶⁰ Менаџмент консалтинг је једна од најзначајнијих техника менаџмента развијених током последњих педесет година. Секундарни ефекат овог изума јесте брзи развој нових оквира, алатки и техника у бројним организацијама.²⁶¹ Изненађује, међутим, да о овој појави није много писано. Делимично је то последица малог броја заинтересованих људи за ову тему – и даље се то може посматрати као неспособност великог броја менаџера да препознају користи од услуга консултаната. Другим делом, то може бити последица тога што су консалтинг организације веома тајновите и дискретне, па се стога њихова делатност тешко анализира и објашњава.

Дефицит знања, неразвијене менаџерске способности и вештине руководиоца у српским предузећима, као и недостатак искуства у решавању неструктурираних проблема, су додатни проблем који оптерећује домаћу привреду у завршној фази транзиције, која треба да означи радикални заокрет и праву прекретницу у будућем развоју домаће економије и њених актера. Да би се овај заокрет и постигао домаћим организацијама и њиховом менаџменту је потребна професионална помоћ у знању, информацијама и развоју нових способности и вештина.²⁶²

²⁶⁰ Guide to membership, Institute of Management Consultants, London, 1974.

²⁶¹ **Михаиловић, Б.** (2012): “Анализа трендова развоја менаџмент консалтинга у Европи”, *Теме*, ТМ. G.XXXVI, Бр. 1., Ниш, Универзитет у Нишу, јануар – март 2012., стр. 137-151.

²⁶² **Mihailović, B.**, Teravac, R., Kovačević, M. (2012): “Application of factor analysis in evaluation of the consulting development in Serbia”, *Economics of Agriculture*, No. 2/2012, pp. 229-242.

6.10. Изазови пословног и финансијског реструктурирања пољопривредних предузећа у условима глобалне кризе

Предузећа у Србији су годинама функционисала на нетржишним принципима. То је довело до заостајања домаће економије у односу на тржишне. Испоставило се да парцијалне промене, без задирања у власничку структуру и преовладјујући својински однос, не доводе до повећања пословне ефикасности. Али, све већа конкуренција и тежња за пословним успехом мотивисали су предузећа у Србији да примењују принципе тржишног пословања.²⁶³ Прилагођавање новом пословном амбијенту остварује се кроз процес реструктурирања који има за циљ да побољша пословне перформансе предузећа. Нужност свеобухватне трансформације захтева познавање специфичних активности и интервенција које су катализатор изградње ефикасних предузећа тржишне економије. Наиме, домаћа предузећа морају да изврше значајне промене да би изашла из економске кризе.

Постоји велики број појединачних промена и интервенција које се могу спровести у сваком предузећу у циљу побољшања пословних резултата. Када се перформансе предузећа не могу оценити као задовољавајуће, неопходне су промене у организацији, композицији послова, активи предузећа и његовој финансијској структури итд. Реструктурирање се може дефинисати као активност која се спроводи у предузећу чије су перформансе у паду, како би предузеће преживело, а затим направило заокрет ка профитабилном пословању. Реструктурирање наших предузећа је последица закаснелог реаговања и прилагођавања променама. Међутим, и у развијеним тржишним привредама предузећа се реструктурирају. Разлика је у томе што их њихово искуство у тржишним условима чини способним да се симултано прилагођавају и врше промене у пословању, организацији, начину финансирања итд.

6.10.1. Концепти и технике пословног реструктурирања предузећа

У пословању пољопривредних предузећа у Србији постоје разни гекови који се могу елиминисати новим приступом, али то подразумева крупне промене, које су усмерене на успостављање новог односа према пословном окружењу. У циљу компатибилности са

²⁶³ **Михаиловић, Б.** (2007): *Улога консалтинга у реструктурирању предузећа у транзицији*, Институт за економику пољопривреде, монографија, Београд, стр. 7.

релевантним тржишним економијама, као и потребе подизања опште ефикасности пословања домаћих предузећа, процеси транзиције и реструктурирања су постали нужност. Реструктурирање предузећа у транзицији је израз закасног реаговања на промене у пословном окружењу. У претходном периоду је доминирала производна оријентација која није уважавала захтеве тржишта. Српска предузећа су изгубила бренд и традиционална тржишта. Излазак из кризе захтева конституисање тржишно оријентисаних предузећа, што подразумева низ структурних промена, усмерених ка унапређењу ефикасности пословања и прилагођавању захтевима тржишта.

Развој привреде Србије и прелазак на тржишно пословање захтева не само нову концепцију, већ и нови систем функционисања, а нарочито нови систем управљања развојем предузећа. Данас, док већина земаља у окружењу настоји да реши проблем развоја институционалне инфраструктуре потребне за функционисање тржишне економије, јачања способности државе да обезбеди приходе за финансирање јавних служби, као и оздрављења услова пословања, - догле Србија значајно касни на том путу: тржишна економија се, у основи, своди на уско тржиште роба и услуга, без тржишта капитала, предузећа и радне снаге. У таквим условима неопходно је реструктурирање које представља активност која се спроводи у предузећу чије су перформансе у паду, како би предузеће преживело, а затим направило заокрет ка профитабилном пословању. Пословно реструктурирање резултира у значајним променама у пословима које предузеће обавља.

Циљ свих интервенција је повећавање економске вредности фирме и побољшање њене преговарачке снаге на тржишту. За успешно пословно реструктурирање неопходно је анализирање различитих начина комбиновања тржишта и производа као основних потенцијала извора раста предузећа. Сходно томе, потребно је истражити кључне односе између: купаца, конкуренције, партнера у послу и унутрашњих односа између радника и менаџера, као креатора и извршилаца пословних процеса. За упознавање конкурентске позиције предузећа често се користи анализа његовог стратегијског положаја. Наиме, познавање постојеће и потенцијалне конкуренције представља једну од базичних претпоставки успешног пословног реструктурирања. Анализа стратегијске позиције и процеса деловања, тј. анализа стратегијског положаја (*Space Analysis - Strategic Position and Action Evaluation Analysis*) проширује размишљање о средини на: снагу гране и њену везу са конкурентском предношћу и финансијском снагом

предузећа.²⁶⁴ Помоћу *SPACE* анализе одређује се стратешка позиција предузећа релативно у односу на грану. Релативна величина супротстављених димензија омогућава одређивање стратегијског положаја предузећа на тржишту.

- *Конкурентан положај* је типичан за предузећа која имају конкурентску предност у атрактивној грани. Таквим предузећима су неопходна додатна финансијска средства да одрже конкурентску позицију на тржишту. У дугом року, то се може постићи значајнијом ефикасношћу и продуктивношћу, али предузећу је потребно да повећа капитал или да се удружи са предузећем великог капитала.
- *Агресиван положај* предузећа на тржишту подразумева суочавање са значајним предностима, али и опасностима од нових конкурената. Неопходно је анализирати наступ на тржишту и однос према конкуренцији.
- *Конзервативан положај* је типичан за предузећа на зрелим тржиштима, где недостатак потребе за инвестирањем ствара финансијски вишак. Истражују се нове тржишне могућности, како би предузеће профитабилно пласирао вишак средстава.
- *Дефанзиван положај* имају предузећа која располажу са мало снаге у надвладавању конкуренције, те стога треба да унапређују изворе ефикаснијом производњом или да буду спремна да се повуку са конкурентног тржишта да би се концентрисала тамо где имају могућности заштите. Овде се истражују могућности примене нових техника и технологија. Циљ истраживања је побољшање технолошког система предузећа, како би његови производи испунили захтеве тржишта.

6.10.2. Спајања и припајања предузећа

Спајања и припајања предузећа представљају технику пословног реструктурирања. Одлука да ли ићи на спајање или припајање са неким предузећем има далекосежене пословне последице. У ове пословне трансакције укључени су финансијски и други консултанци - трговачке и инвестиционе банке, брокерске, ревизорске, адвокатске и друге куће. Нарочито је значајна улога

²⁶⁴ Hooley, G., and Saunders, J. (1993): *Competitive Positioning - The key to market success*, Prentice Hall Inc. Engle wood Cliffs, NJ., pp. 75-77.

инвестиционих банкара у процесу мерцера и аквизиција, која је вишеструка и усмерена ка:²⁶⁵

- Трагању за фирмама потенцијалним таргетима за освајање (фирме које, у поређењу са осталим предузећима, имају лоше перформансе, фирме које имају вишак ликвидне активе или чија се актива може продати скупље од њихове садашње тржишне вредности, случајеви код којих је занемарена синергија која би се могла остварити преузимањем;
- Учешћу у припреми одлука и преговорима о купопродаји;
- Помагању циљним компанијама да развију дефанзивну тактику и учешћу у креирању тактика које ће те компаније учинити мање привлачним за преузимање;
- Ангажовању у процени циљне компаније;
- Финансирању припајања циљне компаније;
- Разним операцијама са акцијама потенцијалних кандидата за аквизиције (*risk arbitrage*).

Уочљиво је да су консултанци укључени како са стране предузећа-купца, тако и са стране циљног предузећа. Потреба за консултантима расте због тога што су обе стране које су укључене у претходне процесе непотпуно информисане о пословању другог предузећа. У овој ситуацији потреба за комплексним и интегрисаним информацијама иницира потребу за консалтингом. Менаџери предузећа-купца ангажују консултанте да процене вредности циљног предузећа. Такође, консултанци се ангажују за извршење више задатака које клијент наводи у уговору. Истовремено, предузеће-кандидат за припајање такође може потражити услуге консултаната. У том случају, крајњи резултат увелико зависи од експертизе и информисаности консултаната који се налазе на супротним странама. Обим услуга који се захтева од консултанта под утицајем је могућности самог предузећа да својим кадровима и финансијским ресурсима изврши финансијску анализу и финансира стратегију спајања (припајања). Уколико је трансакција мале вредности, у већини случајева биће довољна стручна помоћ финансијског, правног и рачуноводственог сектора самих предузећа. Код сложенијих трансакција већих вредности ангажују се консултанци у фази планирања и фази реализације стратегије спајања (припајања). За успех мерцера и аквизиција неопходно је обезбедити тачност извештаја и њихово

²⁶⁵ Денчић-Михајлов, К. (2003): “Улога финансијских консултаната у процесима спајања и припајања предузећа”, *Свет финансија*, април-мај-јун 2003, стр. 21.

аранжирање. С тим у вези, ангажују се брокери, ревизорско-консултантске куће, консултанти за односе са јавношћу и други. За комплексно сагледавање улоге консалтинга у претходним процесима корисно је сагледати и услуге консултанта које се траже од циљног предузћа. Улога консултанта у процесу спајања (припајања) са становишта потреба таргета вишеструко је усмерена углавном ка:²⁶⁶ 1)

- Сигнализирању таргету о појави потенцијалних предузећа купаца;
- Развијању тактике одбране од нежељених припајања;
- Вредновању таргета и учешћу у преговорима са купцем о спровођењу мерцера и аквизиција.

Консултанти, на основу праћења кретања цена акција и перформанси циљног предузећа, дају прогнозе о томе да ли је појава потенцијалног заинтересованог предузећа-купца вероватна у наредном периоду. Трговачке и инвестиционе банке, као и адвокатске куће, представљају консултанте који су често специјализовани за пружање помоћи у циљу блокирања мерцера и аквизиција. Консалтинг помоћ у овој ситуацији подразумева уверавање акционара циљне фирме да је понуђена цена за њихове акције ниска, давање савета за промене статута, куповину сопствених акција на секундарном тржишту у циљу подизања тржишне цене акција и сл.

Процеси спајања и припајања предузећа представљају једну од последњих фаза транзиције.²⁶⁷ При томе, они су битна техника пословног реструктурирања предузећа у коме консултанти имају значајну улогу. Будући да је приватизација предузећа у Србији у току, као и да акционарска култура тек треба да заживи, може се очекивати да ће у наредном периоду консалтинг услуге у спајању и припајању предузећа бити изузетно тражене.

6.10.3. *Изазови финансијског реструктурирања предузећа*

Предузећа у Србији већ дужи период карактерише недостатак обртних средстава, нарушена финансијска равнотежа и ниска профитабилност.²⁶⁸ Циљ финансијског реструктурирања је да се

²⁶⁶ Денчић-Михајлов, К. (2003): “Улога финансијских консултаната у процесима спајања и припајања предузећа”, *Свет финансија*, април-мај-јун 2003, стр. 21.

²⁶⁷ **Михаиловић, Б.** (2007): *Улога консалтинга у реструктурирању предузећа у транзицији*, Институт за економику пољопривреде, монографија, Београд, стр. 156.

²⁶⁸ **Михаиловић, Б.** (2007): *Улога консалтинга у реструктурирању предузећа у транзицији*, Институт за економику пољопривреде, монографија, Београд, стр. 161.

побољша конструкција финансирања предузећа како би се направио заокрет ка профитабилном пословању. При том, мора се правити разлика између финансијског реструктурирања пре и после приватизације. Финансијско реструктурирање пре приватизације подразумева синхронизоване интервенције на страни активе и на страни пасиве. Након приватизације, финансијско реструктурирање обухвата одређене операције са акцијама путем којих се постиже жељена структура капитала. Сама приватизација може се схватити као екстремна варијанта финансијског реструктурирања. Партнерства са страним компанијама представљају једну од најзначајнијих стратегија финансијског реструктурирања и приватизације уопште.

Потребно је дефинисати адекватне стратегије финансијског реструктурирања пре и након приватизације. У периоду пре приватизације анализира се финансијско здравље предузећа и предлажу мере које доприносе финансијској консолидацији. Такође, воде се преговори са кредиторима и потенцијалним стратешким партнерима. Укупно пословање предузећа рефлектује се у финалним финансијским резултатима, те је финансијска анализа веома значајан део укупних анализа. Подаци добијени анализом се користе за усмеравање даљег испитивања као и предузимања корективних мера. Анализа се почиње разматрањем рачуноводствених извештаја који садрже биланс стања и биланс успеха. На основу извештаја утврђује се следеће:²⁶⁹ 1) да ли предузеће остварује добит, односно да ли је профитабилно; 2) колико је финансијски јако; 3) да ли брзо расте или брзо стари; 4) да ли се ликвидност побољшава, итд. Након стабилизовања финансијске ситуације, неопходно је усмерити средства ка унапређивању иновативних процеса у предузећу стимулisaњем нових идеја, креативних кадрова, високим наградама и другим начинима мотивисања. Такође, потребно је увести нове начине рада, инвестирати у рачунарску опрему и др. Значајна стратегија финансијског реструктурирања је партнерство са страним компанијама које су заинтересоване за приватизацију у нашој земљи.²⁷⁰ Улазак страних компанија има ефекте како на привреду земље домаћина, тако и на привреду матичних земаља. Својим уласком на тржиште стране компаније подстичу привредни раст и извозне могућности земље домаћина уколико у свој систем производње укључе локалне фирме и

²⁶⁹ Живановић, Н. (1994): “Структурирање пожељне консалтинг помоћи предузећима у кризи”, *Пословна политика*, јун, стр. 36.

²⁷⁰ **Михаиловић, Б.** (2007): *Улога консалтинга у реструктурирању предузећа у транзицији*, Институт за економику пољопривреде, монографија, Београд, стр. 162.

обезбеде пораст производње намењене и домаћем и иностраном тржишту. Партнерства са страним компанијама су за земље домаћина извор капитала, технологије, управљачког знања и приступа тржишту. А баш су ово компоненте које у највећој мери недостају, пре свега, земљама у транзицији. Будући да домаћа предузећа немају довољно искуства у селекцији страних партнера као и дизајнирању партнерстава кроз разне форме уговора, нужно су упућена на консултантске компаније, које поседеју експертизу, искуство, али и многобројне пословне контакте који се могу капитализовати. Укључивањем страних компанија у процес приватизације дошло би до већег прилива свежег капитала, који је преко потребан, у недостатку домаће акумулације. Истовремено, њихова повољнија структура финансирања омогућава повољнији наступ на међународном финансијском тржишту. Поступак успостављања контакта и повезивање партнера одвија се у 4 фазе.²⁷¹

У првој фази долази до преоријентације на тржишно привређивање. У ствари, промене се најпре чине у ставовима и теорији о тржишним принципима до сада присутним на Западу. Земље увознице страног капитала одлучно приступају променама у законодавној регулативи. Ова фаза показује различито трајање од земље до земље. С обзиром на унутрашње прилике сваке од њих, следећи корак односи се на почетне, мале пројекте јер, с једне стране, страна лица показују заинтересованост, али, с друге стране, присутан је и страх од политичке ситуације, постојећих решења нпр. пореског система. Трећа фаза почиње кад страни учесник закључи да је ситуација у земљи у чију би привреду улагао "здрава". И на крају, очекује се прилив страног капитала који је до тада био у изгледу. Након приватизације предузећа пажња је фокусирана на помоћ при емисији капитала и операције са акцијама у циљу постизања оптималне финансијске структуре, што представља последњу фазу транзиције. Консултантске компаније нуде савете и помоћ о питањима као што су кредити или порези, посредовање између издавања вредносних папира и клијената који их купују, преговарање са кредиторима о условима кредитирања и сл.

²⁷¹ Раденковић-Јоцић, Д. (1997): *Стране инвестиције у земљама у транзицији*, Задужбина Адрејевић, Београд, стр. 111.

7. ОДРЖИВИ РАЗВОЈ ПОЉОПРИВРЕДЕ ПОДУНАВСКОГ ОКРУГА И ГРАДА СМЕДЕРЕВА

У Републици Србији, а такође и у Подунавском округу, потребно радити у правцу промовисања предузетништва и предузетничког учења и образовања. Подршка се огледа у пружању консултантских услуга, као и на подстицању samozapošljavanja кроз континуирано предузетничко оспособљавање и обуку. На слабије инвестирање у Подунавском округу утичу многи фактори, а пре свега, високи комерцијални и некомерцијални ризици, спора економска транзиција и неразвијене институције које у пракси гарантују права која произилазе из приватне својине и уговора.

7.1. Економски индикатори развоја Подунавског округа

Србија мора да се заокружи у територијалном, статусном и економском смислу, као и да оконча приватизацију предузећа која је основна полуга афирмације тржишне економије. Унапређење услова пословања у Подунавском округу захтева да се извори конкурентности померају ка високом образовању, ефикасном тржишту и способности зараде на постојећој технологији, односно фокус привреде требало би померати са физичких ресурса ка знању. Ово тим пре, будући да многа предузећа у Подунавском округу имају неповољне пословне перформансе које се манифестују кроз опадање тржишног учешћа и рентабилитета, повећање задуживања, неадекватно инвестирање и повећан обим нових пословних подухвата на рачун примарног посла. Уочљиво је да је неопходно адекватно предузетничко знање и иновирани менаџерске способности и вештине.

Важнија улога за државе је да спроводе неопходне структурне реформе да би улагања у образовање и иновације донела корист. Наиме, државни фондови су ионако оскудни, стога треба да буду ангажовани тамо где се најбоље могу вратити. Ако земља има недостатак институционалног оквира и иновационе и информативне инфраструктуре или недостатак прикладног сета економских политика и подстицаја, недовољну повезаност научних институција са приватним сектором, неадекватан систем образовања и слично, фондови коришћени за подршку истраживању и развоју, као и иновацијама могу бити узалуд потрошени.

7.1.1. Кључни економски индикатори

Међународне институције, сагледавајући темпо и правац транзиције у Србији, као основни проблем и камен спотицања наглашавају недовољно ефикасне институционалне и инфраструктурне реформе. Према оцени ПК Србије, привредници и инвеститори у Србији мање се жале на мањак закона, а далеко више на непримењивање постојећих. С друге стране, стандард становништва у Србији, мерен *GDP/per capita* износи 4.112 еура (Табела 16), а главни проблем његовог раста у наредном периоду види се у неефикасним институцијама система и изостанку општих инфраструктурних реформи.

Табела 16. Бруто домаћи производ и бруто национални доходак

-Република Србија-

	2009	2010	2011	2012
БРУТО ДОМАЋИ ПРОИЗВОД – укупно, мил. РСД	2.720.083,5	2.881.891,0	3.208.620,2	3.348.689,2
Бруто домаћи производ – по становнику, РСД	371.555	395.243	443.541	465.155
Просечан број становника, средином године – у хиљ.	7.320,8	7.291,4	7.234,1	7.199,1
БРУТО ДОМАЋИ ПРОИЗВОД – укупно, мил. УСД	40.313,6	36.991,6	43.751,0	38.002,8
Бруто домаћи производ – по становнику, УСД	5.507	5.073	6.048	5.279
Просечан курс, УСД	67,4731	77,9066	73,3382	88,1169
БРУТО ДОМАЋИ ПРОИЗВОД – укупно, мил. ЕУР	28.951,9	27.967,8	31.472,4	29.601,0
Бруто домаћи производ – по становнику, ЕУР	3.955	3.836	4.351	4.112
Просечан курс, ЕУР	93,9517	103,0431	101,9502	113,1277
БРУТО НАЦИОНАЛНИ ДОХОДАК – укупно, мил. РСД	2.677.397,7	2.817.807,0	3.136.324,0	3.260.642,9
БРУТО НАЦИОНАЛНИ ДОХОДАК – укупно, мил. УСД	39.681,0	3.6169,0	42.765,2	37.003,6
БРУТО НАЦИОНАЛНИ ДОХОДАК – укупно, мил. ЕУР	28.497,6	27.345,9	30.763,3	28.822,7

Извор: Саопштење број 347 - год. LXIII, 26.12. 2013., Статистика националних рачуна, Република Србија, Републички завод за статистику.

Према подацима РЗС, бруто домаћи производ у 2012. години износио је, у текућим ценама, 3.348.689,2 мил. РСД. У односу на претходну годину, БДП номинално је већи за 4,4%. Посматрано по делатностима, у 2012. години најзначајније учешће у формирању БДП-

а имају: 1) сектор прерађивачке индустрије, 14,4%, 2) сектор пословања некретнинама, 10,0%, 3) сектор трговине на велико и мало и поправке моторних возила, 9,5% и 4) сектор пољопривреде, шумарства и рибарства, 8,3%.

С друге стране, у употреби БДП-а учешће издатака за личну потрошњу домаћинстава је 76,0%, издатака за финалну потрошњу државе, 19,9%, бруто инвестиција у основне фондове, 21,4%, извоза робе и услуга, 40,3% и увоза робе и услуга, 58,2%. Реални пад БДП-а у 2012. години, у односу на претходну годину, износио је 1,5%. По делатностима, у 2012. години у сектору прерађивачке индустрије остварен је реални раст бруто додате вредности од 1,1%, сектору финансијских делатности и делатности осигурања, 4,0% и сектору информисања и комуникација, 4,8%. Највећи реални пад бруто додате вредности забележен је у сектору пољопривреде, шумарства и рибарства, 17,3% и сектору снабдевања електричном енергијом, гасом и паром, 7,1%. Посматрано са расходне стране, највећи реални раст бележе бруто инвестиције у основне фондове, 14,4%, док издаци за личну потрошњу домаћинстава имају реалан пад, 1,9%.

Иако је у свакој земљи микроекономски сектор извор привредног раста поставља се питање да ли и како он може успешно да функционише у земљи која нема дефинисане и развијене основне елементе и постулате правне државе и тржишне економије. Управо реформе политичких и државних институција, затим правне реформе (посебно у домену радног законодавства, интелектуалне својине, права конкуренције), неефикасно судство, неразвијена тржишта (посебно финансијска), незавршени процеси реструктурирања и приватизације великих и јавних предузећа, неадекватна физичка инфраструктура и неуспешно успостављени институционално-правни оквири за сузбијање корупције – представљају камен спотицања Србије на путу конкурентности и одрживог привредног развоја, према оцени многих међународних институција. Такође, велике разлике у нивоу развијености међу областима Србије испољавају се и кроз индикаторе пословне демографије.²⁷² Веће могућности за заснивање нових послова имају потенцијални предузетници у развијенијим областима. Анализа указује (Табела 17) да у том контексту предњаче *Град Београд* (11.939 или 28,7% свих новооснованих фирми у 2011. години) и *Јужно-бачка*

²⁷² Извештај о малим и средњим предузећима и предузетништву за 2011. годину, Министарство финансија и привреде Министарство регионалног развоја и локалне самоуправе Национална агенција за регионални развој Београд, октобар 2012. година, стр. 22.

област (4.291 или 10,8%). У овим регионима су и веће могућности за преживљавање и развој започетих пословних активности, па је и стопа преживљавања виша (66,0% и 64,0%, респективно). Насупрот томе, у *Пиротској области* регистрована је тек 371 новооснована фирма или 0,9% њиховог укупног броја у Србији у 2011. години, док је у истој години угашен 421 привредни субјект. Нето ефекат је највећи у *Граду Београду* где је и највиша стопа преживљавања (2/3 основаних привредних субјеката).

Истовремено, у *Подунавској области* је регистровано 968 нових фирми или 2,3% њиховог укупног броја у Србији. Међутим, у истој години у *Подунавској области* је угашен 1.291 привредни субјект, а стопа прживљавања износила је 61,2%.

Табела 17. Основни индикатори пословне демографије по областима

Област		2011		Нето ефект		Стопа преживљавања
		Оснивање	Гашење	2010	2011	
<i>Београдски регион</i>	Београдска област	11.939	13.136	1,1	0,9	66,0
<i>Регион Војводине</i>	Западнобачка област	907	1.135	0,8	0,8	61,4
	Јужнобанатска област	1.691	2.148	0,9	0,8	58,9
	Јужнобачка област	4.291	5.303	1,0	0,8	64,0
	Севернобан, област	582	664	0,9	0,9	61,4
	Севернобачка област	958	1.255	0,8	0,8	63,1
	Средњебан, област	882	1.057	0,9	0,8	55,6
<i>Регион Шумадије и Западне Србије</i>	Сремска област	1.554	1.739	0,9	0,9	59,9
	Златиборска област	1.547	1.860	0,9	0,8	58,2
	Колубарска област	898	1.090	0,8	0,8	59,8
	Мачванска област	1.441	1.847	0,8	0,8	59,2
	Моравичка област	1.274	1.422	1,1	0,9	61,3
	Поморавска област	998	1.378	0,8	0,7	60,8
	Расинска област	1.399	1.554	1,1	0,9	59,3
<i>Регион Јужне и Источне Србије</i>	Рашка област	1.573	2.052	0,9	0,8	56,7
	Шумадијска област	1.675	1.933	0,9	0,9	55,3
	Борска област	574	628	1,0	0,9	59,5
	Браничевска област	711	921	1,2	0,8	59,8
	Зајечарска област	506	621	0,9	0,8	56,6
	Јабланичка област	1.097	1.267	0,8	0,9	55,7
	Нишавска област	2.007	2.462	0,9	0,8	58,4
	Пиротска област	371	421	0,8	0,9	60,4
Подунавска област	968	1.291	1,2	0,7	61,2	
Пчињска област	967	1.030	1,1	0,9	66,0	
Топличка област	430	488	0,9	0,9	59,0	
Укупно		41.541	48.878	1,0	0,8	61,7

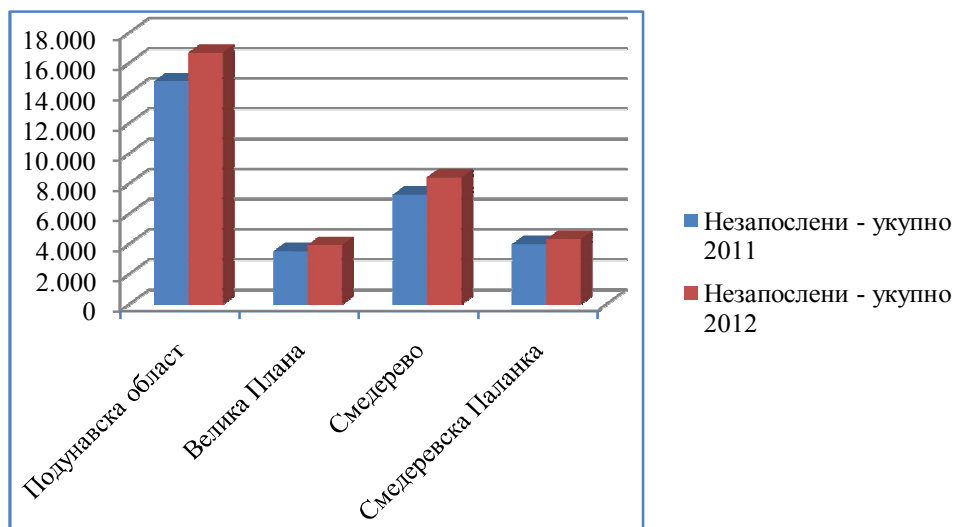
Извор: Извештај о малим и средњим предузећима и предузетништву за 2011. годину, Министарство финансија и привреде Министарство регионалног развоја и локалне самоуправе Национална агенција за регионални развој Београд, октобар 2012. година, стр. 22.

Између осталог, то је довело и до **повећања незапослености у Подунавском округу**. Наиме, број незапосленог становништва је порастао са 14.778 (2011. година) на 16.674 (у 2012. години). Посматрано по општинама Подунавском округа: у Смедереву је број незапослених у периоду 2011.-2012. година порастао са 7.264 на 8416; у Великој Плани са 3.529 на 3.935; у Смедеревској Паланци са 3.985 на 4.323 незапосленог становништва (Слика 4).

Уочљиво је да у пословању предузећа у **Подунавском округу** постоје разни гекови који се могу елиминисати новим приступом који подразумева крупне промене, које су фокусиране на успостављање новог односа према пословном амбијенту.

Макроекономски показатељи инвестиционих кретања у Србији указују на позитивна кретања инвестиција, али и на још увек недовољан укупан ниво инвестирања. На слабије инвестирање утичу многи фактори, а пре свега, високи комерцијални и некомерцијални ризици, спора економска транзиција и неразвијене институције које у пракси гарантују права која произилазе из приватне својине и уговора.

Слика 4. Незапосленост у Подунавском округу у периоду 2011-2012. година

Извор: Републички завод за статистику, Република Србија, <http://webrzs.stat.gov.rs/WebCite/>

Како се види из оцене ризика који објављује Економист Интелигенс Јунит (The Economist Intelligence Unit),²⁷³ земље које остварују високу конкурентност и високе стопе привредног раста (иновацијама вођене привреде) – уједно су и земље које карактерише ниске стопе ризика.²⁷⁴ Високе стопе ризика присутне су управо у земљама ниске конкурентности, а посебно је висок ризик владине ефикасности, финансијски и инфраструктурни ризик. Земље највишег ризика за инвестирање и пословање јесу Србија, БиХ, Македонија, Албанија.

У наредним годинама, у овим земљама, али и другим транзиционим које крећу ка вишим стопама привредног раста (Хрватска, Мађарска, Пољска, Румунија), уз успостављање политичке и макроекономске стабилности, уз реформе државне управе и финансијске и инфраструктурне реформе – биће могуће смањити ризик инвестирања и тако постепено повећати стопе привредног раста и животног стандарда.

7.1.2. Инвестиције и развој

Србија се налази у централној фази транзиције која би требало да представља радикални заокрет и праву прекретницу у будућем развоју домаће економије и њених актера. Развој тржишне економије може се убрзати приливом средстава кроз инвестиције у нова предузећа, докапитализацију постојећих предузећа и консолидацију финансијског система. Међутим, многа предузећа у Србији имају неповољне пословне перформансе које се манифестују кроз опадање тржишног учешћа и рентабилитета, повећање задуживања, неадекватно инвестирање и повећан обим нових пословних подухвата на рачун примарног посла.

Анализа остварених инвестиција по делатностима у Подунавском округу указује да су у 2009. години доминантне делатности (Табела 18): 1. Прерађивачка индустрија са учешћем остварених инвестиција од 54,60% и 2. Трговина на велико и мало, оправка, са учешћем од 23,45%. Подробнија анализа остварених инвестиција на нивоу општина Подунавског округа указује на њихову различиту структуру. Наиме, у Смедереву је стање другачије будући да је у 2009. години регистровано учешће остварених инвестиција у

²⁷³ Водећа истраживачка и консултантска фирма која обезбеђује константне анализе и прогнозе за више од 200 земаља и шест кључних индустрија.

²⁷⁴ *Transition Report 2009: Transition in crisis?*, EBRD, 2009. *Transition indicators*.

прерађивачкој индустрији од чак 74,22%, а учешће трговине на велико и мало од само 1,79%.

Табела 18. Остварене инвестиције по делатностима

Намена инвестиција	Јединица мере	Смедеревска Паланка		Смедерево		Велика Плана		Подунавски округ	
		2004	2009	2004	2009	2004	2009	2004	2009
Укупно	хиљ. дин.	120.959	817.755	642.498	2.358.860	186.640	797.606	950.097	3.974.221
	%	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00
Пољопривреда, лов и шумарство	хиљ. дин.	6.960	54.939	18.173	30.142	24	-	25.157	85.081
	%	5,75	6,72	2,83	1,28	0,01	0,00	2,65	2,14
Прерађивачка индустрија	хиљ. дин.	51.268	175.306	114.214	1.750.725	50.939	244.013	216.421	2.170.044
	%	42,38	21,44	17,78	74,22	27,29	30,59	22,78	54,60
Произв. ел. енергије, гаса и воде	хиљ. дин.	10.707	9.355	100.507	242.990	45.171	290	156.385	252.635
	%	8,85	1,14	15,64	10,30	24,20	0,04	16,46	6,36
Грађевинарство	хиљ. дин.	17.771	66.579	227.121	165.786	23.464	91.923	268.356	324.288
	%	14,69	8,14	35,35	7,03	12,57	11,52	28,25	8,16
Трговина на велико и мало; оправка	хиљ. дин.	705	460.882	5.353	42.272	662	428.822	6.720	931.976
	%	0,58	56,36	0,83	1,79	0,35	53,76	0,71	23,45
Хотели и ресторани	хиљ. дин.	-	-	79	-	1.417	1.271	1.496	1.271
	%	0,00	0,00	0,01	0,00	0,76	0,16	0,16	0,03
Саобраћај, складиштење и везе	хиљ. дин.	3.694	19	34.380	-	20.442	16.141	58.516	16.160
	%	3,05	0,00	5,35	0,00	10,95	2,02	6,16	0,41
Финансијско посредовање	хиљ. дин.	3.599	6.122	4.712	12.554	34.816	3.614	43.127	22.290
	%	2,98	0,75	0,73	0,53	18,65	0,45	4,54	0,56
Послови с некретнинама; изнајмљивање	хиљ. дин.	2.329	1.919	7.318	5.107	-	-	9.647	7.026
	%	1,93	0,23	1,14	0,22	0,00	0,00	1,02	0,18
Државна управа и социјално осигурање	хиљ. дин.	1.927	1.798	11.599	8.827	564	3.885	14.090	14.510
	%	1,59	0,22	1,81	0,37	0,30	0,49	1,48	0,37
Образовање	хиљ. дин.	3.486	19.299	71.022	4.889	7.217	5.411	81.725	29.599
	%	2,88	2,36	11,05	0,21	3,87	0,68	8,60	0,74
Здравствени и социјални рад	хиљ. дин.	17.581	14.240	12.310	72.503	1.526	1.903	31.417	88.646
	%	14,53	1,74	1,92	3,07	0,82	0,24	3,31	2,23
Др. комуналне, друштвене и личне услуге	хиљ. дин.	932	7.297	35.710	23.065	398	333	37.040	30.695
	%	0,77	0,89	5,56	0,98	0,21	0,04	3,90	0,77

Извор: Инвестиције Републике Србије, 2004,2009, Републички завод за статистику, Београд, 2005,2010.

У Смедеревској Паланци доминира учешће остварених инвестиција у трговини на велико и мало од 56,36% (2009. година), док учешће остварених инвестиција у прерађивачкој индустрији износи

21,44%. Такође, Смедеревска Паланка се издваја као општина са највећим учешћем остварених инвестиција у области пољопривреде, лова и шумарства од 6,72%. У Великој Плани у 2009. години доминира учешће остварених инвестиција у области трговине на велико и мало од 53,76%, а затим следи прерађивачка индустрија са учешћем од 30,59%. Током обухваћеног периода (2004.-2009. година) највеће промене учешћа остварених инвестиција Подунавског округа по делатностима биле су следеће:

1. Прерађивачка индустрија - учешће је порасло са 22,78% на 54,60%;
2. Произв. ел. енергије, гаса и воде - учешће је опало са 16,46% на 6,36%;
3. Грађевинарство - учешће је опало са 28,25% на 8,16%;
4. Саобраћај, складиштење и везе - учешће је опало са 6,16% на 0,41%;
5. Финансијско посредовање - учешће је опало са 4,54% на 0,56%;
6. Образовање - учешће је опало са 8,60% на 0,74%.

Дугогодишња криза домаће привреде довела је до смањења акумулативне способности предузећа у *Подунавском округу*. У таквој ситуацији не постоји критична маса средстава потребна за организовање инвестиционе активности, као ни спремност да се преузму финансијски ризици које ове активности носе.

7.1.3. Технолошки и ИТ потенцијал

Технолошка заосталост српске индустрије представља озбиљну препреку даљем развоју индустријске производње и постизању високих стандарда производње и квалитета финалних производа који се данас захтевају на тржиштима развијених земаља.²⁷⁵ На основу анкетираних 154 предузећа (малих, средњих и великих предузећа) у читавој Србији, подаци указују да је у прехрамбеној индустрији просечна старост машина и опреме 27,17 година (*Табела 19*). У Централној Србији просечна старост машина и опреме у прехрамбеној индустрији је такође око 27 година. Јасно је да без модерних машина роба произведена у Србији не може да достигне високе стандарде квалитета и буде конкурентна на иностраним тржиштима.²⁷⁶ *Изграђеност и степен техничко-технолошке опремљености*

²⁷⁵ Унија послодаваца Србије, 2010, стр. 4.

²⁷⁶ Унија послодаваца Србије, 2010, стр. 5.

прехранбене индустрије углавном није ограничавајући фактор раста пољопривредне производње, али је он значајно различит посматрано по секторима.

Табела 19. Технолошка заосталост прехранбене индустрије у Републици Србији - подаци по регијама

Регион	Привредна грана	Број предузећа по прив. грани	Просечан број машина у предузећу	Просечна старост (године производње машина кроз укупан број машина)
Војводина	прехранбена	6	16	1987 (22)
Београд	прехранбена	6	14	1986 (23)
Централна Србија	прехранбена	5	12	1982 (27)
Источна Србија	прехранбена	4	9	1980 (29)
Западна Србија	прехранбена	4	20	1981 (28)
Јужна Србија	прехранбена	4	29	1975 (34)
Укупан број предузећа у узорку		154		1980 (29,5)

Извор: Унија послодаваца Србије, 2010, стр. 4.

Одређен број предузећа налази се на самом врху техничко-технолошке опремљености и располаже високообразовним кадровима, док друга предузећа заостају за савременим технолошким и маркетиншким захтевима. Од почетка процеса приватизације, највише је инвестирано у индустрију уља, пива, млека, кондиторских производа и у индустрију за прераду воде, док с друге стране мање инвестиције и мања технолошка опремљеност се евидентирају у индустрији за прераду шећера, меса, воћа и поврћа. Истовремено, постоји релативно *ниска искоришћеност капацитета прехранбене индустрије* (степен искоришћености капацитета, који су пројектовани за некада тржиште СФРЈ, креће се од 30%–50%). Највиши степен искоришћености постоји код капацитета за производњу минералне воде, уљара, млинова, капацитета за прераду воћа и поврћа, за производњу кондиторских производа, пивара, млекара и шећерана.²⁷⁷ Најмањи степен искоришћености је код капацитета за прераду сточне хране и кланица, што узрокује неефикасност у пословању и слабу конкурентност овог сектора.

²⁷⁷ **Михаиловић, Б.**, Цвијановић, Д., Цвијановић, Г. (2010): “Анализа перформанси предузећа у агрокомплексу Србије”, *Зборник научних радова 2010*, Вол. 16, бр.1-2, Институт ПКБ Агроекономик, Београд, стр. 265-273.

7.1.4. Индикатори економије знања

Форум о економији знања (knowledge economy) у организацији Светске банке, који се тицао најбољих пракси за унапредјење иновација и конкурентности у посткомунистичким земљама одржан је у Прагу у марту 2006. У извештају Светске банке под називом “Јавна финансијска подршка комерцијалним иновацијама”, јануар 2006 (Public Financial Support for Commercial Innovation), анализирају се различити финансијски инструменти којима се могу подстицати пословне иновације и даје низ препорука за реформе, које би требало да претходе, како би ови инструменти могли да буду добро искоришћени. Циљ извештаја био је да се земљама Европе и Средње Азије, посебно транзиционим, посткомунистичким земљама и онима које нису чланице ЕУ, понуде могућности да повећају продуктивност и привредни раст стварањем повољног окружења за примену знања у економији, а путем иновација и учења. Роберт Солов (Robert Solow) је још пре много година започео истраживања која су економистима помогла у сазнањима да се стални привредни раст дугује више технолошким променама, него фактору акумулације, односно традиционалним факторима.²⁷⁸ Последично, основни стубови знањем вођене економије су следећи:

1. Економска стимулација и институционални режим (економско окружење које омогућава слободан проток знања, подршку инвестицијама у информационој и комуникацијској технологији (ИЦТ), окружење које охрабљује предузетништво, политика царинских и нецаринских баријера, владавина закона, примена правила којима се штите права везана за интелектуалну својину, борба против корупције);
2. Едукација и тренинг;
3. Информациона инфраструктура (динамична структура од радија до интернета је потребна да би се олакшала и обезбедила ефикасна комуникација и размена информација);
4. Иновациони системи (мрежа истраживачких центара, универзитета, приватних предузећа).

Стога, ако државе уложе додатна средства у истраживање и развој, а истовремено не обезбеде и економске олакшице и стимулације, не побољшају информациону инфраструктуру и систем

²⁷⁸ Solow, R.M. (1956): “A Contribution to the Theory of Economic Growth”, *The Quarterly Journal of Economics*, Vol. 70, No. 1. (Feb., 1956), pp. 65-94.

образовања, не укључе приватни сектор и не развију иновациони систем - новац ће бити узалуд потрошен. При том, национални иновациони систем чине следећи неопходни услови, али не и довољни: људски капитал; наука и информациона и комуникациона технологија; заштита интелектуалне својине; адекватно пословно окружење. Све то скупа је основна инфраструктура или претпоставка за иновативне предузетничке пројекте ("pipeline" of innovative entrepreneurial projects), који у садејству са приступом новчаним фондовима могу да креирају иновације. Упозоравајући земље од Средње Европе до Средње Азије да заостају за развијеним светом на пољу улагања у развој и истраживања, Светска банка их истовремено позива да предузму кораке на побољшању услова за повећане инвестиције у комерцијалне иновације, као инструмент за повећање привредног раста и смањивање сиромаштва. Претварање истраживања и развоја у тржишни успех од кључног је значаја за постизање одрживог и дугорочног привредног раста. Ово ће се десити једино уколико се мотивишу истраживачи и предузећа да раде заједно, обезбеди распрострањен приступ рачунарима и Интернету, како би се подигао укупан ниво конкурентности економије и отварала квалитетна радна места.

Пређашња искуства у системима образовања и истраживањима пост социјалистичких земаља могу да помогну овим земљама у транзицији њихових економија у правцу знања, иновација и нових технологија. Међутим, упркос великом броју истраживача и успешном образовању који су наслеђени из периода комунизма, биће тешко постићи да земље које су биле део Источног блока претворе ове потенцијалне предности у комерцијално успешне иновације уколико универзитети и истраживачке институције не буду блиско сарађивали са приватним сектором, тј. уколико се не изврши реструктурирање система истраживања у правцу прилагођавања потребама привреде. Користећи пакет "Индикатора економије знања" (Knowledge Economy Indicators - КЕИ) - економске олакшице, образовање, систем иновација и информациону инфраструктуру, Извештај Светске банке, рангира земље Европе и Централне Азије по њиховој способности да ефикасно улажу у иновације.²⁷⁹

Свака земља добила је оцену од један до десет за сваки индикатор и укупну КЕИ оцену, која одређује њен пласман. Индикатори економије знања Института Светске банке дизајнирани су да помогну земљама да одлуче које реформе да предузму пре него што уложе више буџетских средстава у циљу подстицања иновација.

²⁷⁹ Public Financial Support for Commercial Innovation, 2006, p. 49, p.57.

Генерално, иако широм региона постоје значајне разлике, већина земаља треба да изврши реформе образовања, да унапреди информатичку и инфраструктурну базу и повећа економску мотивацију, пре него што намени даља средства из јавног буџета. Од 25 земаља ЕЦА које припадају категорији посткомунистичких земаља најбоље три када је о КЕИ реч су Естонија са 8,26 поена, Словенија са 7,88 поена и Литванија са 7,17 поена. Србија је седамнаеста са 4,55 поена, а последња три места заузимају БиХ, Албанија и Таџикистан. Поређења ради, Финска - једна од најиновативнијих економија на свету, има општу КЕИ оцену од 9,02 поена и 9,73 поена за иновације и 9,21 поена за образовање. Истовремено, посткомунистичке земље добиле су "помешане" оцене за појединачне индикаторе.

Србија је најлошију оцену од 2,15 добила за индикатор економских стимулација и олакшица (рангирање на 25. позицији), после нас су још једино Грузија, Таџикисан, Казахстан, Белорусија и Узбекистан. Најбоља оцена (5,93) дата је за образовање, али и та вредност нас међу 30 анализираних земаља, сврстава чак на 23. позицију и у поређењу са земљама у региону (Табела 20).

Табела 20. Компарација земаља ЕЦА према КЕИ и четири стуба Националног иновационог система

Земље региона	КЕИ	Ранг КЕИ	ЕИР	Ранг ЕИР	I	Ранг I	O	Ранг O	II	Ранг II
Словенија	7.88	3	7.01	5	7.91	3	8.58	2	8.00	4
Мађарска	7.01	8	6.42	10	7.00	9	7.65	10	6.98	11
Чешка	7.00	9	6.01	13	6.92	10	7.10	15	7.96	5
Пољска	6.86	12	6.36	11	6.15	14	8.32	4	6.60	14
Словачка	6.70	13	5.96	14	6.70	12	6.65	18	7.47	7
Хрватска	6.22	14	4.31	18	7.12	7	6.55	19	6.91	12
Бугарска	6.19	15	6.05	12	5.94	17	6.73	17	6.03	15
Румунија	5.27	17	4.37	17	5.20	21	5.60	25	5.93	16
Србија	4.55	22	2.15	25	5.17	22	5.93	23	4.94	20
БиХ	3.02	28	2.62	24	1.02	30	4.00	30	4.45	21
Албанија	2.99	29	2.66	23	1.65	28	4.81	28	2.82	27

Легенда: Категорија ЕЦА (Европа и Централна Азија) обухвата следећих 30 земаља: Албанија, Јерменија, Белорусија, БиХ, Бугарска, Хрватска, Чешка, Естонија, Финска, Грузија, Грчка, Мађарска, Израел, Казахстан, Киргистан, Летонија, Литванија, Молдавија, Пољска, Португалија, Румунија, Русија, Србија, Словачка, Словенија, Шпанија, Таџикистан, Турска, Украјина, Узбекистан;

КЕИ – Индикатори економије знања; ЕИР - Економска стимулација и институционални режим; I – Иновације; O – образовање; II – Информациона инфраструктура;

Извор: *Public Financial Support for Commercial Innovation (Europe and Central Asia Knowledge Economy Study Part I)*; <http://www.worldbank.org/eca/kestudy>, January 2006, World Bank.

Неповољнији систем образовања од нас имају само још Румунија, БиХ и Албанија. Примера ради, Хрватска има скор од 7,12 поена за иновације, те је на четвртом месту од 25 земаља ЕЦА, испред шест чланица ЕУ.

Међутим, Хрватска је добила само 4,31 поен за свој режим економских олакшица и стимулација, што значи да је у тој области неопходан напредак, а исто то важи и за Србију.

Генерални закључак овог Извештаја Светске банке јесте да земље Источне Европе и Средње Азије морају да престану да троше своје, ионако ограничене ресурсе, на архаичне системе иновација и почну да подстичу приватне фирме да се укључе у тај процес, као што је то случај на Западу. То не значи да би државе требало потпуно да престану да финансирају истраживања, али када издвајају средства за те активности, нагласак би требало да буде на истраживању приватних предузећа. Ако земља има недостатак институционалног оквира и иновационе и информативне инфраструктуре или недостатак прикладног сета економских политика и подстицаја, недовољну повезаност научних институција са приватним сектором, неадекватан систем образовања и слично, фондови коришћени за подршку истраживању и развоју, као и иновацијама могу бити узалуд потрошени. Као индикатори улагања у економију знања Подунавског округа могу се искористити и:

1. Просторна дистрибуција остварених инвестиција у образовање Подунавског округа;
2. Остварене инвестиције у образовање према укупним инвестицијама.
3. Истраживачки радови (пројекти и студије) према секторима и територији;
4. Објављени научни и стручни радови, проналасци и патенти, према научној области;
5. Бруто домаћи издаци за истраживање и развој према секторима и научним областима;
6. Извори средстава за истраживање и развој.

Просторна дистрибуција остварених инвестиција у образовање Подунавског округа, указује на одређена осцилаторна кретања учешћа појединих општина у укупним инвестицијама у области образовања анализираних округа (Табела 21). Наиме, у Великој Плани учешће остварених инвестиција у образовање (према инвестицијама у овој области у Подунавском округу) креће се у распону од 4,75% до 36,78; у Смедереву од 16,52% до 86,90%; у Смедеревској Паланци од 4,27% до 69,71%.

Табела 21. Просторна дистрибуција остварених инвестиција у образовање Подунавског округа, у хиљ. динара

Године	Јединице мере	Подунавски округ	Велика Плана	Смедерево	Смедеревска Паланка
2004	динар	81.725	7.217	71.022	3.486
	%	100	8,83	86,90	4,27
2005	динар	26.371	9.698,00	12.844	3.829
	%	100	36,78	48,71	14,52
2006	динар	46.004	5.436	8.497	32.071
	%	100	11,82	18,47	69,71
2007	динар	62.250	2.957	30.212	29.081
	%	100	4,75	48,53	46,72
2008	динар	34.299	2.365	28.013	3.921
	%	100	6,90	81,67	11,43
2009	динар	29.599	5.411	4.889	19.299
	%	100	18,28	16,52	65,20

Извор: Инвестиције Републике Србије, 2004-2009, Републички завод за статистику, Београд, 2005-2010.

Остварене инвестиције у образовање Подунавског округа током обухваћеног периода имају тренд смањивања учешћа у укупно оствареним инвестицијама Подунавског округа (Табела 22). Ово учешће је смањено са 8,60% (2004. година) на 0,74% (2009. година). Истовремено, у Смедеревској Паланци максимално учешће је остварено у 2006. години у износу од 6,09%, а након тога следи силазни тренд. Релативно више вредности учешћа остварених инвестиција у образовање у укупним инвестицијама Смедеревске Паланке, могу се приписати управо ниском нивоу укупних инвестиција у општини.

Табела 22. Остварене инвестиције у образовање према укупним инвестицијама Подунавског округа и Смед. Паланке, у хиљ. динара

Године	Подунавски округ			Смедеревска Паланка		
	Образовање	Укупне инвестиције	%	Образовање	Укупне инвестиције	%
2004	81.725	950.097	8,60	3.486	120.959	2,88
2005	26.371	2.421.204	1,09	3.829	77.322	4,95
2006	46.004	5.737.425	0,80	32.071	526.919	6,09
2007	62.250	6.959.302	0,89	29.081	540.555	5,38
2008	34.299	7.664.748	0,45	3.921	685.795	0,57
2009	29.599	3.974.221	0,74	19.299	817.755	2,36

Извор: Инвестиције Републике Србије, 2004-2009, Републички завод за статистику, Београд, 2005-2010.

Истраживачки радови (пројекти и студије) према секторима и територији, могу да послуже као адекватан супститут за оцену развоја економије знања. Посматрано на нивоу Републике Србије, највећу вредност (у хиљадама динара) у 2012. години имали су истраживачки радови који су примењеног карактера, затим следе фундаментални и развојни радови (Табела 23).

Табела 23. Истраживачки радови (пројекти и студије) према секторима и територији, 2012.

	Истраживачки радови (пројекти и студије) према секторима и територији, 2012.							
	Вредност научних радова, хиљ. РСД				Број научних радова			
	укупно	фундаментални	примењени	развојни	укупно	фундаментални	примењени	развојни
РЕП. СРБИЈА	32.416.910	11.268.009	13.663.698	7.485.203	11.493	6.413	2.995	2.085
Нефинансијски сектор	8.115.127	119.194	6.102.871	1.893.062	682	55	455	172
Државни сектор	9.259.614	4.045.768	3.508.770	1.705.076	3.763	2.219	958	586
Високо образовање	15.021.970	7.100.631	4.044.799	3.876.540	7.011	4.134	1.561	1.316
Непрофитни сектор	20.199	2.416	7.258	10.525	37	5	21	11
СРБИЈА – СЕВЕР	30.251.695	10.464.894	12.868.714	6.918.087	9.526	5.302	2.455	1.769
Нефинансијски сектор	7.835.778	117.919	5.993.782	1.724.077	513	54	319	140
Државни сектор	8.990.908	4.036.795	3.309.592	1.644.521	3.710	2.217	942	551
Високо образовање	13.404.810	6.307.764	3.558.082	3.538.964	5.266	3.026	1.173	1.067
Непрофитни сектор	20.199	2.416	7.258	10.525	37	5	21	11
Београдски регион	24.387.641	8.066.683	10.509.696	5.811.262	7.285	4.486	1.661	1.138
Нефинансијски сектор	7.762.942	117.919	5.920.946	1.724.077	501	24	307	140
Државни сектор	8.413.738	4.010.970	2.802.151	1.600.617	3.546	2.207	805	534
Високо образовање	8.198.080	3.935.641	1.781.599	2.480.840	3.220	2.221	538	461
Непрофитни сектор	12.881	2.153	5.000	5.728	18	4	11	3
Регион Војводине	5.864.054	2.398.211	2.359.018	1.106.825	2.241	813	794	
Нефинансијски сектор	72.836	-	72.836	-	12	-	12	-
Државни сектор	577.170	25.825	507.441	43.904	164	10	137	17
Високо образовање	5.206.730	2.372.123	1.776.483	1.058.124	2.046	805	635	606
Непрофитни сектор	7.318	263	2.258	4.797	19	1	10	8
СРБИЈА – ЈУГ	2.165.215	803.115	794.984	567.116	1.967	1.111	540	316
Нефинансијски сектор	279.349	1.275	109.089	168.985	169	1	136	32
Државни сектор	268.706	8.973	199.178	60.555	53	2	16	35
Високо образовање	1.617.160	792.867	486.717	337.576	1.745	1108	388	249
Регион Шумадије и Западне Србије	1.024.805	503.041	360.578	161.186	660	359	210	91
Нефинансијски сектор	100.907	-	72.072	28.835	140	-	123	17
Државни сектор	36.217	7.243	28.974	-	5	1	4	-
Високо образовање	887.681	495.798	259.532	132.351	515	358	83	74
Регион Јужне и Источне Србије	1.140.410	300.074	434.406	405.930	1.307	752	330	225
Нефинансијски сектор	178.442	1.275	37.017	140.150	29	1	13	15
Државни сектор	232.489	1.730	170.204	60.555	48	1	12	35
Високо образовање	729.479	297.069	227.185	205.225	1.230	750	305	175
Регион Косово и Метохија

Извор: Научноистраживачка делатност у Републици Србији, 2012., Републички завод за статистику, Република Србија, Билтен 570, Београд, 2013.

Што се тиче самог броја научних радова, од укупно 11.493 радова, фундаменталних радова је 6.413, примењених 2.955 и развојних 2.085. У Региону Јужне и Источне Србије вредност укупних истраживачких радова од 1.140.410 хиљ. динара се дели на: 11.268.009 хиљ. динара (фундаменталних); 13.663.698 хиљ. динара (примењених) и 7.485.203 хиљ. динара (развојних). Афирмација економије знања захтева већа улагања у фундаментална истраживања. Међутим, дугогодишња криза домаће економије довела је до смањења

акумулативне способности предузећа у Региону Јужне и Источне Србије, тако и самом Подунавском округу. У таквим условима не постоји критична маса средстава потребна за организовање истраживачког процеса као ни спремност да се преузму финансијски ризици које ови процеси носе. Скромна профитабилност предузећа је разлог за смањено улагање у истраживачко развојну активност. Последично, смањена је способност предузећа да на бази финансијског левериџа, односно разлике између профитне и каматне стопе, увећавају сопствени капитал.

Донекле охрабрује податак да је у Региону Јужне и Источне Србије током 2012. године објављено укупно 2.957 научних и стручних радова.²⁸⁰ При томе, највише их је објављено у иностраним публикацијама (1.458), затим у другим публикацијама у Р. Србији (956), а најмање у сопственим публикацијама (543). Међутим, у истој години у Заводу за патенте је регистровано само 2 патента који су по први пут употребљени у пракси. Структура објављених научних и стручних радова према научној области у високом образовању Региона је следећа: природно-математичке науке: 12,84%; техничко-технолошке науке: 50,44%; пољопривредне науке: 0,18%; друштвене науке: 35,38%; хуманистичке науке: 1,16%. Доминира учешће природно-математичких и друштвених наука, док је учешће пољопривредне науке минимално (0,18%) у структури објављених научних и стручних радова. То указује на иразиту дискрепанцу између пољопривредног потенцијала Региона, са једне стране, и нивоа образовања становништва из ове области. Последично, отварањем Високе школе академских студија за предузетништво у пољопривреди у Смедеревској Паланци, подигао би се ниво образовања из ове области, што би се средњем року одразило и на претходно анализирану структуру објављених радова у Региону.

Транзиција економије подразумева значајнију примену знања, иновација и нових технологија-што укључује бројне реформе у области образовања, науке, научно-истраживачких институција и консалтинга. Суштински допринос и главна улога у задовољењу овог важног услова управо припада науци, струци, односно одговарајућој мрежи института који би пружили потребну подршку предузећима у управљању трансформационим процесима. Временом, институти у Србији су прилагођавали своју делатност и ишли у сусрет потребама

²⁸⁰ Научноистраживачка делатност у Републици Србији, 2012., Републички завод за статистику, Република Србија, Билтен 570, Београд, 2013.

привреде. Многи технолошки институти постепено су се, од класичних научно-истраживачких института, трансформисали у професионалне организације за пројектовање и пружање технолошких услуга у области индустрије, инфраструктурних грана и пољопривреде. Међутим, забрињава чињеница да су бруто домаћи издаци за истраживање и развој у Региону Јужне и Источне Србије највећим делом намењени текућим издацима (Табела 24). Учешће бруто инвестиција у бруто домаћим издацима износи само 4,3%.

Табела 24. Бруто домаћи издаци за истраживање и развој према секторима и научним областима, 2012.- хил. РСД

	Бруто домаћи издаци	Бруто инвестиције	Текући издаци		
			укупно	бруто плате	материјални трошкови
Регион Јужне и Источне Србије	1.140.410	48.782	1.091.628	644.910	446.718
<i>Нефинанс. Сектор</i>	178.442	24.000	154.442	22.031	132.411
Природно-матем. науке	118.107	400	117.707	-	117.707
Техничко-технол. науке	60.335	23.600	36.735	22.031	14.704
<i>Државни сектор</i>	232.489	7.667	224.822	145.019	79.803
Техничко-технол. науке	72.668	-	72.668	65.760	6.908
Медицинске науке	159.821	7.667	152.154	79.259	72.895
<i>Високо образовање</i>	729.479	17.115	712.364	477.860	234.504
Природно-матем. науке	97.188	1.201	95.987	39.375	56.612
Техничко-технол. науке	475.633	12.736	462.897	297.063	165.834
Пољопривредне науке	66.510	-	66.510	63.789	2.721
Друштвене науке	61.139	3.178	57.961	51.953	6.008
Хуманистичке науке	29.009	-	29.009	25.680	3.329

Извор: Научноистраживачка делатност у Републици Србији, 2012., Републички завод за статистику, Република Србија, Билтен 570, Београд, 2013.

Структура извора средстава за истраживање и развој у Региону Јужне и Источне Србије током 2012. године је била следећа:

- Сопствена средства – 26,6%;
- Државна и локална управа – 58,7%;
- Приватна и јавна предузећа – 4,5%;
- Непрофитне институције – 0,1%;
- Страни наручиоци – 10,1%.

У финансирању истраживања и развоја држава и локална управа учествују са 58,7%, а приватна и јавна предузећа са само 4,5% (Табела 25). У развијеним земљама ситуација је сасвим другачија: држава учествује са 30%, а приватни сектор са 70% у финансирању пројеката истраживања и развоја. У нашим условима потребно је стимулисати значајније партнерство јавног и приватног сектора, пре свега у виду

интрасекторске и интерсекторске мобилности истраживача, професора и консултаната.

Решавање актуелних пословних проблема код предузећа у Подунавском округу захтева интердисциплинарни приступ, будући да се често јављају неструктурирани пословни проблеми код којих се не могу применити рутинска решења. Сходно томе, неопходно је: 1) децентрализовати и 2) умрежити образовни, научно-истраживачки и саветодавни капацитет.

Табела 25. Извори средстава за истраживање и развој, 2012. – у %

	Укупно	Сопствена средства	Државна и локална управа	Приватна и јавна предузећа	Непрофитне институције	Страни наручиоци
Регион Јужне и Источне Србије	100,0	26,6	58,7	4,5	0,1	10,1
Нефинанс. сектор	100,0	81,6	0,5	0,0	0,0	17,9
Природно-матем. Науке	100,0	100,0	0,0	0,0	0,0	0,0
Техничко-технол. Науке	100,0	45,6	1,5	0,0	0,0	52,9
Државни сектор	100,0	61,4	38,3	0,0	0,0	0,2
Техничко-технол. науке	100,0	0,0	100,0	0,0	0,0	0,0
Медицинске науке	100,0	89,3	10,3	0,0	0,0	0,3
Високо образовање	100,0	2,1	79,5	7,0	0,2	11,3
Природно-матем. науке	100,0	0,0	98,7	0,0	0,0	1,3
Техничко-технол. науке	100,0	2,7	69,5	10,7	0,0	17,1
Пољопривредне науке	100,0	0,0	100,0	0,0	0,0	0,0
Друштвене науке	100,0	3,5	94,7	0,0	1,8	0,0
Хуманистичке науке	100,0	0,0	100,0	0,0	0,0	0,0

Извор: Научноистраживачка делатност у Републици Србији, 2012., Републички завод за статистику, Република Србија, Билтен 570, Београд, 2013.

7.1.5. Трендови на тржишту рада

Сагледавајући реалност и перспективе тржишта рада у Подунавском округу, адекватан циљ јесте афирмисање одрживог тренда раста запослености, кога прати раст учешћа одраслог становништва на тржишту рада. Реализовање ова два циља смањило би незапосленост, како ону међу лицима која активно траже запослење, тако и међу обесхрабраним лицима која су привремено напустила тржиште рада.²⁸¹ Значајније побољшање услова на тржишту рада, које

²⁸¹ Михаиловић, Б., Параушић, В., Симоновић, З. (2007): *Анализа фактора пословног амбијента Србије у завршној фази економске транзиције*, монографија, Институт за економику пољопривреде, Београд.

се очекује по комплетирању реструктурирања јавних предузећа у 2014, у првој фази ће допринети не само расту запослености, него и додатним приливом у незапосленост, кроз повратак неактивних лица на тржиште рада. Најзначајнији фактор који ће утицати на раст запослености требало би да буде оснивање нових предузећа. Пошто у овом сценарију број незапослених остаје релативно стабилан и висок, основна снага која утиче на смањење стопе незапослености морала би да буде раст запослености.

Приватизација предузећа у Србији има за циљ да подигне укупну ефикасност пословања. Ипак, до остварења коначног циља пропратни ефекти се огледају у гашењу послова и отпуштању запослених. Транзицију прати "транзициони шок", који се манифестује кроз пад пословне активности и ценовни притисак.

Такође, након приватизације јавља се ефекат "неутронске бомбе" који се огледа у значајном отпуштању радника у приватизованим предузећима.²⁸² У таквим условима, према проценама Светске банке неопходно је да се 40% националног дохотка ствара у новом сектору, како би се анулирали негативни ефекти транзиционог шока.

Искуство земаља транзицијиних лидера указује на значај страних инвеститора који су се показали као веома успешни власници, са огромним позитивним ефектима на раст продуктивности, обима производње, инвестиција у предузеће и сл. Донекле изненађење представља и чињеница да су запажени и позитивни ефекти на пораст запослености у дужем периоду.

Наиме, преузимање предузећа од стране иностраних инвеститора је, по правилу, доводило до значајне редукације броја запослених. Међутим, након спроведених промена, инвестиционих улагања и оспособљавања предузећа за конкурентно пословање на светском тржишту, запажа се тенденција пораста запослених и у овим предузећима.²⁸³

Према подацима Републичког завода за статистику РС, у *Подунавском округу* је у 2012. години регистровано укупно 36.596 запослених лица (*Табела 26*). При томе, 26. 947 запослених у правним лицима (привредна друштва, предузећа, установе, задруге и друге организације) и 9.649 приватних предузетника (лица која самостално

²⁸² **Михаиловић, Б.** (2007): *Улога консалтинга у реструктурирању предузећа у транзицији*, монографија, Институт за економику пољопривреде, Београд.

²⁸³ Djankov, S. (2000): "Enterprise Restructuring in Transition: A Quantative Survey", *World Bank Working Paper*, p. 33.

обављају делатност) и запослених код њих. У Подунавском округу на 1.000 становника евидентира се 185 запослених, док је просек за Републику Србију 240 запослених (у Београдском региону 341). Очигледно, постоје значајне регионалне асиметричности у регионалној запослености.

У таквим условима, неопходна је ефикасна политика доходака која представља значајан фактор подстицајног окружења за ефикасно пословање и инвестирање и један од важнијих инструмената за контролу агрегатне тражње, стабилизацију цена и раст конкурентности.

Усклађеност кретања плата са растом продуктивности рада треба да подржи дугорочно одржив економски раст, повећано улагање у развој, нове технологије и нова радна места. То би довело до побољшања конкурентске способности привреде, а с друге стране, смањили би се инфлаторни притисци.

Табела 26. Запослени, годишњи просек¹, 2012. година

Регион Област Град – општина	Укупно запослени ²	Запослени у правним лицима (прив. друштва, предузећа, установе, задруге и др.организ.) ³	Приватни предузетници (лица која самостално обављају делатност) и запослени код њих	Број запослених на 1000 становника	
				Укупно	Запослени у правним лицима
Р. СРБИЈА	1.727.048	1.341.114	385.934	240	186
Београдски регион	566.807	468.706	98.101	341	282
Подунавска област	36.596	26.947	9.649	185	136
Велика Плана	7.212	4.449	2.763	178	110
Смедерево	21.228	16.138	5.090	197	150
Смедеревска Паланка	8.157	6.361	1.796	164	128

¹ Годишњи просек израчунат је на бази два стања: 31.03. и 30.09.

² Обухваћени су запослени у правним лицима (привредна друштва, предузећа, установе, задруге и друге организације), приватни предузетници (лица која самостално обављају делатност) и запослени код њих.

³ Укључени су и запослени у малим привредним друштвима (до 50 запослених), који нису обухваћени редовним полугодишњим истраживањем, а који су добијени оценом из Анкете за допуну полугодишњег истраживања о запосленима.

Извор: Општине и региони у Републици Србији, 2013., Запосленост и зараде, Републички завод за статистику, Република Србија, <http://webrzs.stat.gov.rs/WebSite/>

Повећање запослености и зарада може се постићи унапређењем технолошке основе производње приватизованих предузећа уз помоћ

страних директних инвестиција које обезбеђују не само трансфер технологије, већ и упознавање са модерним менаџмент концептима и техникама. Такође, повећање зарада и запослености се може постићи унапређењем образовања становништва Подунавског округа из области предузетништва и пољопривреде, чиме би се стекли услови за дифузију нових знања на комерцијалним пољопривредним газдинствима, чиме се ствара могућност трансформације оваквих газдинстава у мала и средња предузећа у области агробизниса. Последиčno, то би допренело и умањењу регионалног јаза у запослености и зарадама.

Примера ради, у 2012. години просечна нето зарада у Београду износила је 51.121 РСД, док је у Подунавском округу евидентирана на нивоу од 38.588 РСД (Табела 27)

Табела 27. Просечне нето зараде, по окрузима и општинама, годишњи просек

Област	2008	2009	2010	2011	2012
Република Србија ¹	32.746	31.733	34.142	37.976	41.377
Град Београд	40.089	39.862	42.489	46.986	51.121
Подунавски округ	34.117	30.653	34.082	36.766	38.588
Велика Плана	28.403	26.958	28.832	32.872	37.215
Смедерево	37.586	33.115	37.524	40.458	41.499
Смедеревска Паланка	28.877	26.642	28.216	29.118	31.509

¹ Од 1999. Године без података за АП Косово и Метохија

Извор: Републички завод за статистику, Република Србија,
<http://webrzs.stat.gov.rs/WebSite/>

7.2. Анализа постојећих и будућих потреба високообразовне радне снаге Подунавског округа

Подунавски округ има велики потенцијал у пољопривредном сектору, који није у потпуности искоришћен. Сходно томе, неопходно је профилисање стручних кадрова у овој области, чиме би пољопривреда дала значајнији допринос економском развоју Подунавског округа.

Она је због своје повезаности и утицаја на остале секторе изузетно значајна за развој Србије, с обзиром на то да запошљава, директно или индиректно, велики број људи, учествује значајним делом

у спољној трговини, обезбеђује прехранбену сигурност грађана, доприноси руралном развоју и еколошкој равнотежи.

7.2.1. Образовна структура становништва

Образовна структура становништва у Републици Србији представља посебан изазов. Наиме, проблеми у приступу образовању нису решени, осипање деце постоји са свих нивоа образовања и по већини индикатора смо на зачељу у Европи. Још увек око 10% популације не завршава основну школу (или се не упише или се осипа у току основне школе). У средње школе се уписује између 90–95% оних који заврше основну школу (око 80% генерације), а око 15% уписаних не заврши средње образовање (око 35% генерације). Свега 13% је завршило вишу или високу школу. Ситуација је нешто боља ако се погледа само активно становништво, али је и ту ниво далеко нижи него просек ЕУ (19% са терцијарном дипломом наспрам просека ЕУ од око 30%).²⁸⁴ Смањење броја лица која рано напуштају школовање и повећање удела становништва са високим образовањем у укупном становништву, што је ЕУ дефинисала као један од својих приоритета, представља изазов и за Републику Србију.²⁸⁵ У Подунавској области се евидентира следећа структура становништва према школској спреми (Табела 28):

- Без школске спреме: 4.788;
- Непотпуно основно образовање: 22.589;
- Основно образовање: 41.960;
- Средње образовање: 81.802;
- Више образовање: 7.790;
- Високо образовање: 10.125.

Недостатак квалификоване радне снаге која би одговарала захтевима послодаваца, тј. дефицит компетенција и радних вештина, карактеристика је радне снаге не само у *Подунавском округу*, Републици Србији, већ и у већини земаља чланица ЕУ. Тешко је очекивати да ће постојећи образовни систем бити у стању да се у кратком року престроји у складу са промењеном структуром тражње за радом, квалификацијама и вештинама. Проблем представља и

²⁸⁴ Национална стратегија запошљавања за период 2011–2020. године, „Службени гласник РС”, бр. 55/05, 71/05 – исправка, 101/07, 65/08 и 16/11, стр. 19.

²⁸⁵ Национална стратегија запошљавања за период 2011–2020. године, „Службени гласник РС”, бр. 55/05, 71/05 – исправка, 101/07, 65/08 и 16/11, стр. 19.

непостојање националног оквира квалификација који подразумева успостављене квалификације, описује нивое квалификација, односе, али и укупност субјеката и процеса који се тичу њиховог успостављања, начина стицања, упоређивања, препознавања, обезбеђивања квалитета и стандарда, а који је усклађен са Европским оквиром квалификација.²⁸⁶

Табела 28. Становништво старо 15 и више година према школској спреми, по Попису 2011.

Регион Област Град – општ.	Укупно	Без школске спреме	Непотпуно основно образовање	Основно образовање	Средње образовање	Више образовање	Високо образовање	Непознато
Подун. област	169.857	4.788	22.589	41.960	81.802	7.790	10.125	803
Велика Плана	35.093	1.100	5.709	9.340	15.991	1.296	1.456	201
Смедерево	91.562	2.573	10.176	22.532	45.248	4.482	6.140	411
Смед. Паланка	43.202	1.115	6.704	10.088	20.563	2.012	2.529	191

Извор: Општине и региони у Републици Србији, 2013., Републички завод за статистику, Република Србија, <http://webrzs.stat.gov.rs/WebSite/>

Према Националној стратегији запошљавања за период 2011–2020. године, кључни изазови у образовној политици огледају се пре свега у недовољној усаглашености стратегија запошљавања, образовања и научно-технолошког развоја, недостатка законске регулативе у области образовања одраслих, повезивања формалног и неформалног образовања, проблема непостојања институција у складу са потребама стандарда квалитета образовања одраслих.

7.2.2. Креирање и гашење послова по регионима

Највишу бруто стопу креирања послова у 2011. години имао је регион Војводине. Међутим, у овом региону је истовремено остварен и највећи одлив запослених, тако да је наизглед значајан раст запослености допринео стопи новоотворених послова од 2,02 одсто, што је отприлике одговара нивоу републичког просека.²⁸⁷ Према истом извору, Београдски регион је имао најниже бруто стопе креирања и гашења послова, тако да је нето стопа креирања послова износила 2,07 одсто, што је нешто више од просечне нето стопе креираних послова у

²⁸⁶ Национална стратегија запошљавања за период 2011–2020. године, „Службени гласник РС”, бр. 55/05, 71/05 – исправка, 101/07, 65/08 и 16/11, стр. 19.

²⁸⁷ Анализа тржишта рада и прогнозирање потреба на тржишту рада у Републици Србији, Националне службе за запошљавање, УСАИД, Београд, Септембар 2012., стр. 27.

Републици Србији. У региону Шумадије и Западне Србије оцењена је највиша нето стопа креирања послова, која износи 2,25 одсто у 2011. години, те би то могао бити важан индикатор опоравка регионалних економија. Међутим, у региону Јужне и Источне Србије је остварена најнижа нето стопа креирања послова од 1,59 (Табела 29).

Табела 29. Бруто и нето стопе креирања и гашења послова по регионима у процентима, 2011. година

Регион	Бруто стопа креирања послова	Бруто стопа гашења послова	Нето стопа креирања послова (+/-)
Београдски регион	7,00	4,93	2,07
Регион Јужне и Источне Србије	7,05	5,46	1,59
Регион Косова и Метохије	0,00	0,00	0,00
Регион Шумадије и Западне Србије	7,50	5,25	2,25
Регион Војводине	8,52	6,51	2,02
Укупно:	7,45	5,42	2,03

Извор: Анкета послодаваца, Национална служба за запошљавање, 2012.

Највеће учешће незапослених који траже запослење преко 12 месеци (дугорочна незапосленост – Табела 30), забележено је у Рашкој области (75,42%), Јабланичкој (72,39%), Расинској (71,53%), Поморавској (71,36%) и Топличкој области (70,54%), док је најмање учешће дуготројне незапослености забележено у Средњебанатској (53,74%), Севернобачкој (54,79%), Београдској области (56,41%), Подунавској (57,92%) и Браничевској области (58,56%).²⁸⁸

Табела 30. Области са највећим и најмањим учешћем дуготрајно незапослених у укупном броју незапослених лица у округу на крају 2012. године

Област	Учешће	Област	Учешће
Рашка	75,42%	Средњебанатска	53,74%
Јабланичка	72,39%	Севернобачка	54,79%
Расинска	71,53%	Београдска	56,41%
Поморавска	71,36%	Подунавска	57,92%
Топличка	70,54%	Браничевска	58,56%

Извор: Извештај о раду Националне службе за запошљавање за 2012. годину, Београд, март 2012, стр. 10.

²⁸⁸ Извештај о раду Националне службе за запошљавање за 2012. годину, Београд, март 2012, стр. 10.

7.2.3. Реструктурирање предузећа и креирање новог сектора Подунавског округа као детерминанте будуће потребе за високообразованим кадровима

Пољоприврена предузећа *Подунавског округа* морају да изврше значајне промене да би изашла из економске кризе. Реструктурирање се може дефинисати као активност која се спроводи у предузећу чије су перформансе у паду, како би предузеће преживело, а затим направило заокрет ка профитабилном пословању. Реструктурирање у нашим условима мора да обухвати све области функционисања предузећа у Подунавском округу. То подразумева да се оно мора реализовати као власничка, тржишна, организациона, пословна и финансијска трансформација. Постоји велики број појединачних промена и интервенција које се могу спровести у сваком предузећу у циљу побољшања пословних резултата. Када се перформансе предузећа не могу оценити као задовољавајуће, неопходне су промене у организацији, композицији послова, активи предузећа и његовој финансијској структури итд.²⁸⁹

Потреба за реструктурирањем ствара тражњу за кадровима из ових области, који би били ноциоци и актери економских промена. У пракси се јавља својеврсни „кадровски парадокс”. Наиме, у већини предузећа Подунавског округа је неопходно извршити кадровско реструктурирање које углавном подразумева смањивање броја запослених, а истовремено имају мало адекватних стручних кадрова. Истовремено, послодавци би радо запослили квалитетне високообразоване кадрове јер из искуства знају да су потенцијалне користи њиховог ангажовања веће од расхода за њихове плате.

Стварање пословно атрактивних пољопривредних предузећа иницира потребу за кадровима из области предузетништва и пољопривреде. Неопходно је профилисати кадрове који би допринели предузећима да остваре своје циљеве, реше проблеме везане за пословање и управљање, идентификују и искористе нове могућности, повећају своје знање и примене у пракси усвојено знање. У домаћој економији недостаје знање из области пословног планирања, које је

²⁸⁹ **Mihailović, B.**, Pejanović, R., Paraušić, V. (2012): ‘Enterprises’ competitiveness advancement of Serbian agrarian sector through strategic planning and organizational changes’, *Competitiveness of agro-food and environmental economy (CAFEE’12)*, Bucharest academy of economic studies, Bucharest – 8-9 November 2012, pp. 53-61.

неопходно при отварању малих и средњих предузећа.²⁹⁰ Суштину потребних промена можемо да дефинишемо као ново предузетничко друштво које охрабрује преузимање ризика и ствара нова предузетничка знања. Свака димензија реструктурирања предузећа је специфична и захтева професионалну стручност и искуство кадрова.²⁹¹

- *Власничко реструктурирање* представља приватизацију домаћих предузећа која резултира трансформацијом друштвеног и државног капитала у акцијски.
- *Тржишно реструктурирање* представља редефинисање тржишта на којем предузеће наступа са циљем да се унапреди продаја и пословање предузећа. Бројна су предузећа у Подунавском округу која пројекте истраживања тржишта третирају као велики или непотребни трошак, будући да сматрају да већ у потпуности познају потребе својих купаца, тј. да познају тржиште. Међутим, све већи број предузећа схвата значај истраживања тржишта и приступа научним методима у спровођењу ове активности, или је препушта за то специјализованим инситуцијама.
- *Организационо реструктурирање* представља промену организационог модела предузећа и концепције функционисања. Неопходно је спровести анализу организације, креирати стратегију интервенције, затим саставити извештај, водити састанке и сл. Посебни тимови експерата се ангажују да изврше дијагнозу стања у организацији.
- *Пословно реструктурирање* резултира у значајним променама у пословима које предузеће обавља. Циљ свих интервенција је повећавање економске вредности фирме и побољшање њене преговарачке снаге на тржишту.
- *Финансијско реструктурирање* подразумева промену у структури капитала предузећа, чиме се мења однос између власништва и дуга. Домаћа предузећа имају поремећену финансијску равнотежу, неодговарајућу структуру извора средстава, као и високу задуженост.

²⁹⁰ **Михаиловић, Б.** (2008): “Улога консалтинга у развоју малих и средњих предузећа у Србији”, *Економика Ниш*, Економски факултет у Нишу, Друштво економиста „Економика“ Ниш, бр. 1-2/2008. стр. 101-110.

²⁹¹ **Михаиловић, Б.** (2007): *Улога консалтинга у реструктурирању предузећа у транзицији*, монографија, Институт за економику пољопривреде, Београд.

Реструктурирање пољопривредних предузећа Подунавског округа је последица закаснелог реаговања и прилагођавања променама. Суштина реструктурирања предузећа у Подунавском округу је у повећању спољне и унутрашње конкурентности кроз отварање према међународном тржишту и поспешивање стварања нових малих и средњих предузећа.

7.2.4. Развој људског капитала и веће социјално укључивање

У сектору агро бизниса едукација и саветодавство представљају значајне факторе модернизације пословања. У прилог овој констатацији треба навести потврђену чињеницу да улагање у саветодавство (и пољопривредна истраживања) доноси око 40% просечне стопе зараде, што је "много више него друге инвестиције у пољопривредном развоју"²⁹². Унапређење менаџерских способности и вештина може се постићи путем квалитетне обуке и едукације. Steeve Goss, консултант Европске агенције за реконструкцију и Министарства за пољопривреду, шумарство и водопривреду РС, истиче да су добра обука и савети пољопривредним произвођачима најбитнији и најкориснији начин подршке од стране државе. Од суштинског значаја за стратегију и политику запошљавања је развој и унапређење људског капитала.

Подизање квалитета радне снаге кроз образовање и обуке и социјално укључивање појединаца и група које се налазе у стању социјалне искључености допринеће економском и социјалном развоју Републике Србије.²⁹³ Због значаја развоја система образовања веома је важно успоставити сарадњу и координацију релевантних актера како би се на одговарајући начин управљало образовањем, уочили недостаци који доводе до неусклађености понуде и потражње и разлика на тржиштима рада и како би се креирао повољан друштвени и пословни амбијент који би подстакао инвестиције.

Сходно томе, управо у високом образовању развој иновација и трансфер иновативног знања и технологија из академског у привредни сектор представљају најважнији облик активности који подстиче развој. У том смислу треба стимулисати заједнички рад универзитета,

²⁹² Van den Ban, A.W., Hawkins, H., S. (1996): Agricultural Extension, Blackwell Science, UK, p. 13.

²⁹³ Национална стратегија запошљавања за период 2011–2020. године, „Службени гласник РС”, бр. 55/05, 71/05 – исправка, 101/07, 65/08 и 16/11, стр. 24.

истраживачких институција и привреде, као и коришћење опреме и знања присутних на универзитетима и институтима од стране привредних субјеката и обрнуто, као и студентски пројекти и пракса. Политике тржишта рада требало би да повећају учешће програма додатног образовања и обука у мерама активне политике запошљавања, што обухвата разне програме оспособљавања и обучавања, преквалификације и доквалификације, функционалног основног образовања одраслих, као и да те програме усмере на најугроженије групе на тржишту рада и појединце са вишеструким фактором рањивости и то пре свега кроз јачање капацитета на локалном нивоу за унапређење развоја образовања и обуке. Програме обука треба прилагођавати потребама послодаваца, као и потребама појединаца у циљу повећања компетентности.

7.3. Општи подаци-Град Смедерево

7.3.1. Административни и географски положај

Град Смедерево је основна територијална јединица у којој грађани остварују локалну самоуправу у складу са Уставом. Територију Града чине подручје 27 насељених места, која улазе у његов састав. Укупна површина града Смедерева износи 481,7 km. Смедерево је уједно и центар Подунавског управног округа. На основу Закона о територијалној организацији и локалној самоуправи, Подунавском управном округу територијално, као и у административном и управном погледу припадају поред Смедерева и општине Велика Плана и Смедеревска Паланка.²⁹⁴

Град се налази на 40° 39' северне географске ширине и 20° 57' источне географске дужине. Налази се у североисточном делу Републике Србије, на реци Дунав. Град Смедерево захвата благо заталасано низијско подручје јужног обода Панонског басена, у крајњем североисточном делу Шумадије. Територија града припада Подунављу и доњем Поморављу. Простире се непосредно испред ушћа Велике Мораве у Дунав, при чему (у хидрографском погледу) највећим делом припада сливу Велике Мораве. У морфоструктурном смислу

²⁹⁴ Стратегија развоја пољопривреде и руралног развоја града Смедерева за период 2015-2020. година, Институт за економику пољопривреде, Београд, 2016.

овај простор припада доњем делу велико моравске удолине, при чему источна половина подручја захвата долину равнине Велике Мораве, док су у западној половини сливови последњих левих притока Мораве већином усечени у површ висине до 200 м.²⁹⁵

У просторном плану Р. Србије,²⁹⁶ град Смедерево припада дунавском развојном појасу и представља једну од кључних тачака (дунавску капију), заједно са градовима Нови Сад, Београд и Панчево. Према истом извору,²⁹⁷ Смедерево припада једном од 17 градова функционалног урбаног подручја Републике Србије државног значаја, у чијем је саставу и општина Велика Плана.²⁹⁸

7.3.2. Историјат

Најстарије помињање имена Смедерева датира из Повеље византијског цара Василија II из 1019. године у делу које говори о Браничевској епархији Охридске епископије.²⁹⁹ Прво писано помињање Смедерева наведено је у Повељи кнеза Лазара из 1381. године. У том помену се наводи манастир Раваница и села и имања која се поклањају „у Смедереву људини Богосаву с опћином и баштином.“³⁰⁰

Добра географска позиција Града који је смештен уз некадашњу римску границу, а налазио се на правцу Цариградског друма, одредила је током историје његову значајну улогу. Постојање насеља на територији данашњег Града има континуитет од праисторије, антике, средњег века све до савременог доба. Као доказ за ову тврдњу сведочи нам богато културно наслеђе смедеревског краја које је сагледано у више локалитета који су распоређени на територији града, али и у његовој околини.

Нарочити значај Смедерево добија у првим деценијама 15 века за време владавине деспота Ђурђа Бранковића. У овом времену Град постаје престоница српске средњовековне државе и седиште црквеног и привредног живота. Као посебан циљ своје владавине деспот Ђурађ

²⁹⁵ Стратешки план локалног економског развоја Смедерева 2009-2014., стр. 75-76.

²⁹⁶ Закон о просторном плану Републике Србије од 2010 до 2020., стр. 46-47.

²⁹⁷ Закон о просторном плану Републике Србије од 2010 до 2020., стр. 171.

²⁹⁸ Закон о просторном плану Републике Србије од 2010 до 2020., стр. 171.

²⁹⁹ Новаковић, С. (2003): *Списи из историјске географије*, Завод за уџбенике и наставна средства Београд, 85-86 стр.

³⁰⁰ Младеновић, А. (2003): *Повеље кнеза Лазара*, Чигоја, Београд.

одређује градњу Смедеревског града и тврђаве. Градња почиње после склапања српско турског мира 1428. године.³⁰¹ Смедерево припадао групи равничарских градова. Зидан је на 72 метра надморске висине. На ушћу реке Језаве у Дунав. Град је имао облик троугла и био је окренут на две стране према води односно рекама. Прилаз са копна био је само на једној страни. Смедеревски тврди град чинили су Мали и велики град. Унутрашњи простор града простире се на 11ха, а шире окружење данас залази у урбане структуре. Градска тврђава је грађена по узору на Цариградску тврђаву, као фортификације које су предвиђене за одбрану.³⁰²

Градња Смедеревске тврђаве трајала је девет година. До 1430. године је вероватно саграђен Мали град. Одмах су настављени радови на Великом граду, који је завршен 1439. године.³⁰³

У Смедереву су били развијени многи занати. Неки од тих су златарски, ковачки, кројачки, сукнарски, обућарски, кожухарски, дрводељски, грнчарски, свећарски, седларски и многи други. За Смедерево се слободно може рећи да је било последње уточиште пословних људи у слободној српској држави. Наиме, овде су долазили многи трговци и занатлије из других крајева Србије које су Турци освојили и настављали су овде да развијају свој посао.³⁰⁴

Дубровчани су трговали и у Смедереву где су имали свога конзула. Њихову трговачку делатност у граду повремено је деспот организовао у зависности од ситуације у земљи. Дужина трговачког путовања од Дубровника до Смедерева износила је 10 до 15 дана а у неким случајевима и 20 дана што је свакако зависило од временских прилика или да ли је био рат или мир на терену на коме је трговачки караван пролазио.³⁰⁵

У Смедереву се налазила царинарница. Такође овде је постојала ковница новца. Смедерево Турци освајају 20 јуна 1459. године (Јиричек, 1978., стр. 388). Овим чином уједно је престала да постоји и српска средњовековна држава. После пада у турске руке, Смедерево

³⁰¹ Спремић, М. (1994): *Деспот Ђурађ Бранковић и његово доба*, Српска књижевна задруга, Београд, стр. 122-124.

³⁰² Спремић, М. (1994): *Деспот Ђурађ Бранковић и његово доба*, Српска књижевна задруга, Београд, стр. 125-126.

³⁰³ Спремић, М. (1994): *Деспот Ђурађ Бранковић и његово доба*, Српска књижевна задруга, Београд, стр. 130.

³⁰⁴ Спремић, М. (1994): *Деспот Ђурађ Бранковић и његово доба*, Српска књижевна задруга, Београд, стр. 575-581.

³⁰⁵ **Симоновић, З.** (2003): *Византија и Србија економски односи и утицаји*, Градина, Ниш, стр. 154-155.

задржава значај у Османском Царству као седиште санџака. Град је био регионално средиште све до 1521. године.

Током шеснаестог и седамнаестог века, Смедерево се трансформисало у већу оријенталну варош, која се развијала око тврђаве. Било је познато да су у вароши били развијени разни занати. Самим тим варош је представљала занатско средиште за ширу област. Упоредо са занатством у вароши се развила и трговина.³⁰⁶ Крајем седамнаестог века, за време Аустро-турских ратова, варош је наизменично била у рукама зараћених страна, разарана је и привредно опала. У време аустријске власти у Смедереву је био центар дистрикта.

Карађорђе је 20. новембра 1805. године ослободио Смедерево од османске власти.³⁰⁷ Овим чином варош је поново постало важан политички и културни центар. Карађорђе је преместио највишу народну установу Правитељствујушчи совјет сербски у Смедерево. Совјет је деловао у Смедереву до ослобођења Београда 1807. године. Једна од првих одлука устаничке скупштине, одржане у Смедереву била је да се издвоји 50 хиљада дуката за поправку Тврђаве оштећене у борби. У овим годинама (1806.) отворена је прва градска Основна школа у Србији са учитељем Јованом Ранчићем. У кратком периоду слободе од 1805. до 1813. године Смедерево постаје развијено градско насеље, трговачко седиште и главни град Смедеревске нахије. Током 1813. године, после слома Карађорђевог устанка, Турци поново заузимају град.

Брутално гушење Првог српског устанка као и жеља за слободом изазвали су Други српски устанак са Милошем Обреновићем на челу. Након избијања устанка 1815. године Турци су све Смедеревце затворили у Тврђаву и држали су их као таоце три месеца.³⁰⁸ Становници села у околини града пришли су устаницима и са њима су наставили борбу за ослобођење Србије.

У временима после устанка у новоформираној Кнежевини Србији Смедерево је почело да се развија као значајно трговинско место. У овим временима дошло је до изградње Црква св. Георгија (1854. године) и отварања Основне болнице (1866. године). Турска посада остала је у Тврђави све до 12. априла 1867. године (Живановић, 1923., стр. 136-137), када Турци заувек напуштају Смедерево и предају

³⁰⁶ Зиројевић, О. (2007): *Србија под Турском влашћу*, Чигоја штампа, Београд, стр. 70-71.

³⁰⁷ Стојанчевић, В. (1980): *Србија у време Првог српског устанка*, Народни музеј, Лесковац, стр. 49.

³⁰⁸ Стојанчевић, В. (1981): *Историја Српског народа*, књига V-1, Београд, стр. 104.

кључеве града Љубомиру Узун Мирковићу. После истеривања Турака наставља се са развојем града. Почела је са радом Гимназија 1871. године. Током 1875. године покренут је први дневни лист Народна Воља. У 1886. години је из Смедерева кренуо први воз на релацији Смедерево - Велика Плана, а 1899. године је основано позориште. Смедерево је 1878. године имало 5.107 становника.³⁰⁹

У 1913. години са радом је отпочело Српско акционарско рударско топионичарско индустријско друштво (САРТИД), претеча садашње железаре у Смедереву. За време Првог светског рата Смедерево је доста бомбардовано топовима званим „дебела Берта“, који су град јако оштетили.

Град Смедерево је ослобођено 17. октобра 1918. године.³¹⁰ Дуго је, затим, тврђава служила као војно слагалиште и касарна српске војске, док најзад није, после првог светског рата, 1918. године потпуно напуштена.

За време Другог светског рата 5. јуна 1941. године у 14 сати и 14 минута Смедерево је доживело катастрофалну експлозију која је прилично разорила град. Експлозију је изазвала муниција коју су у тврђави ускладиштили окупатори. Експлодирало је око 400 вагона заплењене муниције Југословенске краљевске војске.

Ударни талас кретао се 5.000 метара у секунди и имао је јачину као мања атомска бомба. Том приликом погинуло је преко 3.000 људи, а цео град је био порушен и делом затрпан земљом. Објашњење за оволики број жртава експлозије треба тражити у чињеници да се она десила на пазарни дан, у време када се велики број сељака из околног окружења нашао у Смедереву.³¹¹ У Другом светском рату, Смедерево је ослобођено 16. октобра 1944.

7.3.3. Демографске карактеристике

Смедерево је лучки град на Дунаву, који припада региону Јужне и Источне Србије и Подунавској области (са општинама Велика Плана и Смедеревска Паланка). На подручју града Смедерево живи 108.209 становника, од чега у самом граду живи 64.175 (59,30%) а у приградским насељима 44.034 становника (40,70%). Густина

³⁰⁹ Попов, Ч. (1981): *Историја Српског народа*, књига V-1, Београд, стр. 305.

³¹⁰ Митровић, А. (1984): *Србија у Првом светском рату*, СКЗ, Београд, стр. 547.

³¹¹ Петрановић, Б. (1992): *Србија у другом светском рату*, Винц, Београд, стр. 112.

насељености на подручју Града Смедерева 2010. године била је 224 становника по квадратном километру.

Смедерево је годинама под ударом миграционих кретања становништва, које се досељавало на ово подручје, првенствено због индустријализације и развоја привредне базе. Аутохтоно становништво (рођено у Смедереву) чини 55,98%, а досељено 44,02%. Град Смедерево је имао раст броја становника у периоду 2002.-2006. који је настао због доласка око 7.500 расељених лица са Косова и Метохије, који су ово подручје интензивно населили у периоду од 1999. па све до данас.

Стопа природног прираштаја је од 1998. године негативна, и износила је -0,1 промила, док је 2005. године она била -3,5 промила. У 2008. години стопа природног прираштаја је износила -5,0, да би она у 2010. години била -3,9. У периоду од 1998. до 2011. године дошло је до опадања становништва не само због негативног природног прираштаја већ и због исељавања становништва.

У општини Смедерево живи 28 различитих етничких група. По попису из 2011. најбројнији су Срби (101.908) или 94,91%, затим Роми (2.369), следе Македонци (291), Црногорци (271), Мађари (120), Југословени (110), а од осталих националности издвајају се Албанци, Бошњаци, Бугари, Власи, Буњевци, Муслимани, Немци, Румуни, Руси, Русини, Словаци, Словенци, Украјинци, Чеси и остали. Значајно је поменути и Грке и Јевреје, који вековима имају своју заједницу у овом граду. Број становника у општини односно у граду Смедереву за период 1948-2011. год. дат је у табелама 31 и 32.

Табела 31. Број становника у општини Смедерево у периоду 1948.-2011. године

Година	1948.	1953.	1961.	1971.	1981.	1991.	2002.	2011.
Број станов.	59.545	66.132	77.682	90.650	107.366	115.617	109.809	108.209

Извор: Становништво, Упоредни преглед броја становника 1948 - 2011 подаци по насељима, (2014), Републички завод за статистику Србије, 126 стр.

Табела 32. Број становника у граду Смедереву у периоду 1948.-2011. година

Година	1948.	1953.	1961.	1971.	1981.	1991.	2002.	2011.
Број станов.	14.206	18.328	27.182	40.192	55.369	63.884	62.805	64.175

Извор: Становништво, Упоредни преглед броја становника 1948 - 2011 подаци по насељима, (2014), Републички завод за статистику Србије, 126 стр.

Просечна старосна структура износи 40,91 годину, а у погледу полне структуре, 49,27% становника су мушког пола, а 50,73% чини женска популација. У односу на укупно становништво, пољопривредно становништво чини 31,1%, а пољопривредно становништво са регистрованим газдинством чини 10,13%.

У погледу структуре заступљених делатности на територији Смедерева, пољопривредом се бави 19,69 % укупног становништва (остале најзаступљеније гране привреде: прерађивачка индустрија 32,64%, трговина 10,48%, грађевинарство 5,32%). Доходак који град Смедерево остварује од пољопривреде износи 45,90 %.

У погледу образовне структуре, високо и више образовање поседује 11,65% становништва, средње 49,65%, основно 24,72%, без школске спреме и са непотпуним основним образовањем чини 13,98% становништва.³¹²

7.3.4. Карактеристика насељске мреже

Смедерево је у периоду после 1945. године постало седиште Смедеревске области (округа), која је обухватала Град Смедерево (насеље Смедерево и њему гравитирајућа приградска насеља). Град је подељен на градске месне заједнице. На територији града налазе се следеће месне заједнице: МЗ Доњи Град, МЗ Славија, МЗ Златно Брдо, МЗ Ладна Вода, МЗ Свети Сава, МЗ Плавинац, МЗ Карађорђево Дуд, МЗ Папазовац, МЗ Царина, МЗ Лештар и МЗ 25. Мај.

Места која се налазе на територији града Смедерева са бројем становника према попису из 2011 су: Бадљевица 374, Биновац 428, Водањ 1.206, Враново 2.690, Врбовац 1.020, Вучак 1.890, Добри До 971, Друговац 1.566, Колари 1.089, Кулич 232, Ландол 1.141, Липе 3.077, Луњевац 563, Лугавчина 3.078, Мала Крсна 1.552, Мало Орашје 994, Михајловац 2.656, Осипаоница 3.560, Петријево 1.451, Радинац 5.428, Раља 1.209, Сараорц 2.107, Сеоне 955, Скобаљ 1.614, Смедерево 64.175, Суводол 788, Удовице 1.837, Шалинац 558.³¹³

³¹² Програм мера подршке за спровођење пољопривредне политике и политике руралног развоја на територији града Смедерева за 2015. годину -Службени лист града Смедерева број 3/2015.

³¹³ Природно кретање становништва у Србији, подаци по општинама, (2012), РЗС Србије, стр. 203.

7.3.5. Структура администрације Града

Структура градске власти је одређена тако што грађани бирају на непосредним изборима одборнике који чине Скупштину града. Скупштина града бира Градоначелника, Заменика градоначелника и Градско веће. Они пак предлажу Скупштини града чланове Градске управе. Скупштина града бира руководећи кадар јавних предузећа, установа и организација чији је оснивач Град Смедерево.³¹⁴ Структура Градске управе организована је преко одељења и служби које се образују као основне унутрашње организационе јединице. У оквиру одељења образују се службе, одсеци и групе, а у оквиру службе - групе. За обављање послова у Градској управи образују се следеће основне унутрашње организационе јединице:

- Одељење за јавне службе;
- Одељење за општу управу, месне заједнице и заједничке послове;
- Одељење за привреду, предузетништво, локални економски развој и јавне набавке;
- Одељење за финансије и локалну пореску администрацију;
- Одељење за урбанистичко-комуналне, имовинско-правне, пословни простор и инспекцијске послове;
- Одељење комуналне полиције;
- Служба за послове органа града;
- Кабинет градоначелника града Смедерева.

7.4. Пољопривреда и развојни приоритети у Смедереву

7.4.1. Структура привреде града Смедерева

Од почетка XXI века допринос пољопривреде БДП-у је опадао, првенствено као последица бржег раста активности у непроизводним секторима (пре свега, трговини). Међутим, удео пољопривреде у структури БДВ привреде Републике Србије је и даље веома висок. У односу на просек земаља ЕУ (27 држава чланица), Република Србија има значајно веће учешће БДВ сектора пољопривреде у укупном БДВ,

³¹⁴ Стратегија развоја пољопривреде и руралног развоја града Смедерева за период 2015-2020. година, Институт за економику пољопривреде, Београд, 2016.

а значајно ниже учешће сектора услуга.³¹⁵ У таквим условима, структура привреде Града Смедерева може се анализирати преко структуре запослених. У правним лицима (привредна друштва, предузећа, установе, задруге и друге организације) евидентира се укупно 76,2% запослених, док преосталих 23,8% обухвата предузетнике и запослене код њих.³¹⁶ У примарном сектору (пољопривреда, шумарство и рибарство) је запослено 0,5%, у секундарном (индустрија, енергетика, грађевинарство) 39,8%, у терцијалном (саобраћај, трговина, туризам, угоститељство и др.) 35,9%.³¹⁷ Сходно томе, највећи број запослених у сектору правних лица ангажован је у секундарном сектору, тј. прерађивачкој индустрији (34,5%). Иако је мали број запослених ангажован у пољопривреди (0,5%), дати подаци се односе само на ангажоване у сектору правних лица. Међутим, велики је проценат економски активног становништва који је ангажован у пољопривреди (9,2%). Према подацима Пописа из 2011. године,³¹⁸ 2.843 лица се сврстава у пољопривреднике, шумаре, рибаре и сродна занимања.

Унапређење привредне структуре Смедерева може се убрзати приливом средстава кроз инвестиције у нова предузећа, докапитализацију постојећих предузећа и консолидацију финансијског система. Сходно томе, главне индустријске (привредне) зоне у Смедереву су:³¹⁹

1. Индустријска зона Железаре Смедерево лоцирана 7 км југоисточно од града, уједно и најзначајнији пол развоја града, везана је за производњу сировог гвожђа и челика, односно сегмент црне металургије.
2. Индустријска зона западно од центра - традиционална зона старе железаре површине од 21 ха, такође је моноструктурног карактера и високих вредности технокономских карактеристика.
3. Индустријска зона у Годоминском пољу, североисточно од града, подељена је на неколико подзона. Реч је, заправо о привредној зони која је недовољно просторно заокружена,

³¹⁵ Стратегија пољопривреде и руралног развоја Републике Србије за период 2014-2020. године, стр. 7.

³¹⁶ Општине и региони у Републици Србији, 2014, стр. 166.

³¹⁷ Стратегија развоја пољопривреде и руралног развоја града Смедерева за период 2015-2020. година, Институт за економику пољопривреде, Београд, 2016.

³¹⁸ Економски активно становништво које обавља занимање према делатности, старости и полу, по општинама/градовима

³¹⁹ <http://www.smederevo.org.rs/OPSTINA-SMEDEREVO-Industrijske-zone>

некомлетног садржаја али великих просторно-развојних могућности.

4. Нова индустријска зона и индустријски парк - У току је реализација пројекта инфраструктурног опремања нове индустријске зоне (84ха), усвојен је план детаљне регулације.

Према просторним и техно-економским перформансама, доминантан и препознатљив бренд планског подручја је Железара Смедерево која је примарни фактор просторно функционалне структуре града.³²⁰

Наиме, највеће предузеће у Смедереву је концерн црне металургије, са дугом традицијом, некада МКС, САРТИД 1913, а од 31.03.2003. године приватизовано предузеће Железара Смедерево. Погони компаније су смештени у селу Радинац у близини Смедерева, Шапцу и Кучеву.

Железара је препознатљива у југоисточној Европи по производњи челика, топло и хладно ваљаних производа и белог лима.³²¹ Екстрактивни део фабрике чине постројења за агломерацију железне руде, две високе пећи и челичана, са садашњим инсталираним капацитетом од 1,5 милиона тона челика и стратешком пројекцијом производње од 2 милиона тона. Највећи део робне производње усмерен је ка извозу. Железара Смедерево запошљава око 5.000 радника и тренутно тражи стратешког партнера.

„РКС Group“ из Финске је почетком 2014. године отворио нове производне погоне у Смедереву. Ради се о водећем светском произвођачу и испоручиоцу електродистрибутивних система највећим светским произвођачима возила.

Ова компанија је у Смедереву отпочела пословање у мањем изнајмљеном погону, да би се пре неколико месеци преселила у нову фабрику површине 20.000 квадратних метара, коју је, из кредита банака, саградио Град Смедерево и изнајмио РКС-у на најмање десет година.

Планирано је да компанија запосли најмање 1.500 радника до краја 2016. године, а већ сада у њој ради 890 стално запослених радника. Уколико пословање у Србији допринесе унапређењу пословних и финансијских перформанси компаније, размотриће се и проширење капацитета и повећање броја запослених у Смедереву.

Будући да је нарушен квалитет животне средине, посебно на локалитету Железаре, затим индустријске (привредне) зоне у

³²⁰ Просторни план града Смедерева 2010-2015-2020, стр. 40.

³²¹ <http://www.zelsd.rs>

североисточном делу града и на појединачним локалитетима дисперзно размештеним у Смедереву,³²² на значају добијају инвестиције у постројења за разлагање ваздуха. Водеће предузеће за производњу и дистрибуцију техничких гасова је "Messer Tehnogas" А.Д. Смедерево. У Смедереву је једна од његових фабрика, а 1997. године је завршен процес докапитализације средстава са познатом светском компанијом из области производње техничких гасова "Messer".

Ново постројење за производњу кисеоника, азота и аргона изграђено је у Смедереву 2007. године. Целокупна инвестиција је вредна 44 милиона еура и представља једну од највећих директних страних улагања на овим просторима.³²³ Очекује се и отварање фабрике за прераду рибе.

Изграђена је хала за немачку фирму "РТС Germany" која је један од водећих прерађивача рибе у Немачкој. Наиме, градска хала коју је изградила општина Смедерево издата је овој фирми која се бави прерадом морске рибе и плодове мора. Општина Смедерево је изградила производну халу од 3.200 м² уз захтев за још 1.300 м², што би подигло укупан капацитет на 4.500 м².

У мањем броју предузећа је у целини или делом већ раније приватизован друштвени капитал (АД "Унитех", АД "Милан Благојевић" – МБС, АД "16 октобар", АД "Исхрана", АД "Југово"), док је осам предузећа током 2002. и 2003. године продато путем јавне аукције: "Металсервис", "Украc", "Д. Давидовић", "Н.Крга" и друга.³²⁴

После 2006. године приватизовани су и ТП "Дунав" и "Змај", а поједина значајна предузећа су у међувремену ушла у стечајни поступак (ДПК "Годомин", ХП "Фаграм", "Јединство-Холдинг"). Стечајни поступак у Пољопривредном комбинату Годомин покренут је у јулу 2005. године. У стечају је исплаћен изузетно висок проценат потраживања.

Према подацима Агенције за приватизацију предузеће је регистровано за делатност: гајење жита (осим пиринча), легуминоза и уљарица.³²⁵ Док није отишло у стечај, предузеће Годомин је било носилац воћарске производње у Смедереву.

³²² Просторни план града Смедерева 2010-2015-2020, стр. 43.

³²³ <http://www.messer.rs>

³²⁴ Просторни план града Смедерева 2010-2015-2020, стр. 37.

³²⁵ <http://www.priv.rs/Agencija-za-privatizaciju>

7.4.2. Значај пољопривреде и агроиндустрије у привреди града Смедерева

У Смедереву је пољопривреда једна од доминантних привредних делатности, а рурални простор заузима 80,6 % укупних површина или 40.190 хектара, док преко 40 % становништва живи у селима и 45 % народног дохотка ствара пољопривреда.³²⁶ Према наведеном стратешком документу преовлађујући производни правци у пољопривреди Смедерева су: 1) ратарство, сточарство и повртарство (Моравски део); 2) воћарство и виноградарство (Шумадијски део). Због благе континенталне климе, Смедеревски регион има повољне услове за успешно гајење готово свих воћних врста и винове лозе.³²⁷ Доминантан део пољопривредне производње у Смедереву одвија се на породичним пољопривредним газдинствима. Према Попису пољопривреде из 2012. године на територији Смедерева евидентирано је укупно 7.107 пољопривредних газдинстава са 26.560 хектара коришћеног пољопривредног земљишта. Породичних пољопривредних газдинства је 7.075, а правних лица и предузетника је само 32 и они запошљавају 92 радника. Број регистрованих пољопривредних газдинстава је 3.886, од којих су 99,51% породична пољопривредна газдинства, а 0,49% правна лица и предузетници. Према подацима који су дати у табелама 33 и 34, структура коришћеног пољопривредног земљишта газдинстава је следећа: окућница - 172 ха; оранице и баште – 20.514 ха; ливаде и пашњаци - 1 077 ха; воћњаци - 4.412 ха; виногради - 381 ха; расадници - 3 ха; остало - 1 ха.

Табела 33. Коришћено пољопривредно земљиште газдинстава по категоријама

Регион Област Град- општина	ПГ	КПЗ, укупно, ха	окућница		оранице и баште		ливаде и пашњаци	
			ПГ	ха	ПГ	ха	ПГ	ха
Подунавска област	18.800	73.336	10.525	645	16.858	61.799	3.739	3.855
Велика Плана	5.225	18.994	3.344	210	4.860	17.481	423	777
Смедерево	6.877	26.560	3.149	172	5.708	20.514	1.008	1.077
Смедерев. Паланка	6.698	27.782	4.032	262	6.290	23.803	2.308	2.001

Извор: Попис пољопривреде 2012, књига 1, Републички завод за статистику, Република Србија.

³²⁶ Стратегија локалног економског развоја период 2009-2014. године, стр. 51.

³²⁷ Стратегија развоја пољопривреде на територији града Смедерева за период 2008-2013, стр. 6.

Табела 34. Коришћено пољопривредно земљиште газдинстава по категоријама

Регион Област Град- општина	Стални засади							
	воћњаци		виногради		расадници		остало	
	ПГ	ха	ПГ	ха	ПГ	ха	ПГ	ха
Подунавска област	6.813	6.294	3.198	729	10	8	11	6
Велика Плана	1.370	398	750	126	-	-	4	1
Смедерево	2.912	4.412	1.313	381	3	3	2	1
Смедер. Паланка	2.531	1.484	1.135	221	7	5	5	5

Извор: Попис пољопривреде 2012, књига 1, Републички завод за статистику, Република Србија.

У категорији “Оранице и баште” најзаступљенија су: жита (16.747 ха), крмно (2.035 ха) и индустријско биље (793 ха). Код површина под житима (Табела 35), доминира кукуруз за зрно (8.340 ха), пшеница и крупник (7.202 ха) и јечам (1.016 ха). Са друге стране, (Табела 36) пасуљ се евидентира као најзаступљенија махунарка са 23 ха. Сунцокрет се гаји на 568 ха, што представља чак 71,63% учешћа у укупној површини под индустријским биљем.

У структури површина под поврћем, бостаном и јагодом истичу се следеће културе: паприка (59 ха), купус и кељ (54 ха), парадајз (38 ха), остало свеже поврће (35 ха), бостан (166 ха) и јагоде (63 ха). Површина под крмним биљем износи 2.035 ха, а најзаступљеније су луцерка (1.189 ха) и детелина (750 ха). Табела 37 показује да су воћњаци присутни на 4.412 ха, при чему постоје плантажни (4.234 ха) и екстензивни воћњаци (178 ха). Виногради су на површини од 381 ха, а од тога су: 1) сорте за вино са географским пореклом на 27 ха; 2) остале винске сорте на 204 ха и 3) сорте за јело на 150 ха.

Што се тиче површина под воћним врстама, најзаступљеније су брескве (1.961 ха), јабуке (1.340 ха) и шљиве на 333 ха.³²⁸ Према анализама ПССС Смедерево евидентан је тренд перманентног повећања површина под воћарским културама. Према стању на терену може се констатовати да ова производња има тренд увећања производних површина у већем или мањем обиму зависно од воћних врста. Међутим, анализе показују да је на подручју града Смедерева приметно континуирано смањење површина под виноградима. У погледу сортимента смедеревских винограда, најзаступљенија сорта је смедеревка. Такође, егзистирају следеће сорте: италијански ризлинг, жупљанка, шардоне, рајски ризлинг, совињон (беле сорте), вранац,

³²⁸ Попис пољопривреде 2012, Књига 1.

мерло, мускат хамбург, каберене совињон (црне сорте). Потребна је рејонизација преко стимулативних мера, пре свега субвенција. У шумедијском делу Смедерева треба да се стимулише: виноградарство и коштичаво воће (бресква-нектарина, кајсија итд.), а у моравском делу: јагода, јабука, шљива и сл. Сходно томе, неопходно је улагање у наводњавање и инфраструктуру у области енергетике.

Табела 35. Површине под житима

Регион Област Град- општина	ПГ	Жита, ха						
		укупно	пшеница и крупник	раж	јечам	овас	кукуруз за зрно	остала жита за зрно
Подунав. област	15.607	48.681	20.487	73	3.564	696	23.553	307
Велика Плана	4.507	13.829	5.829	21	985	184	6.753	57
Смедерево	5.181	16.747	7.202	38	1.016	66	8.340	85
Смедер. Паланка	5.919	18.105	7.456	14	1.563	447	8.461	165

Извор: Попис пољопривреде 2012, књига 1, Републички завод за статистику, Република Србија.

Табела 36. Површине под махунаркама

Регион Област Град- општина	ПГ	Махунарке, ха			
		укупно	грашак за суво зрно	пасуљ	остале махунарке
Подунавска област	469	120	53	52	15
Велика Плана	99	31	8	16	7
Смедерево	216	26	2	23	2
Смедеревска Паланка	154	63	43	13	6

Извор: Попис пољопривреде 2012, књига 1, Републички завод за статистику, Република Србија.

Табела 37. Воћњаци и виногради

Регион Област Град – општина	ПГ	Воћњаци, ха			ПГ	Виногради, ха			
		Ук.	плантажни	ексте- зивни		Ук.	сорте за вино са географским м пореклом	остале винске сорте	сорте за јело
Под.област	6.813	6.294	5.488	806	3.198	729	50	414	265
Вел. Плана	1.370	398	169	228	750	126	22	67	37
Смедерево	2.912	4.412	4.234	178	1.313	381	27	204	150
С.Паланка	2.531	1.484	1.085	399	1.135	221	1	143	77

Извор: Попис пољопривреде 2012, књига 1, Републички завод за статистику, Република Србија.

Некада је у области примарне пољопривредне производње било значајно предузеће Годомин, које носилац воћарске производње у Смедереву али је оно у стечају. Извоз воћа је доминантно орјентисан ка руском тржишту, преко неколико посредничких фирми. Пре извоза производи подлежу фито-саниторној контроли која укључује визуелни преглед воћа на карантинске болести штеточине.

Приликом припреме воћа за утовар ову контролу спроводи ПССС Смедерево, која издаје “фито сертификате”. Са друге стране, из области сточарства се ништа не извози. Раса говеда која је највише заступљена је – сименталац. Истовремено, пчеларство је грана сточарства код које се уочава тренд успона, а постоји и удружење пчелара.

Такође, што се тиче агроиндустрије, некада је овде било значајно такође предузеће Годомин које се бавило производњом вина и ракија. Данас је мали број предузећа у овој области. Издвајају се по значају компаније “Исхрана” и “Фрувита”. “Исхрана” се бави производњом и продајом пекарских производа са допунским трговачким асортиманом.³²⁹

Фрувита је компанија која се бави прерадом воћа, производњом воћних сокова, нектара и освежавајућих безалкохолних пића са воћним соком.³³⁰ Централа компаније је у Београду, а фабрика за производњу сокова „Фрувита“ се налази у селу Луњевац (Смедерево). Компанија поседује и измештен погон у селу Колари (Смедерево), где се налази линија за прераду свежег воћа и производњу цеђених сокова. Компанија у Смедерву запошљава око 80 радника, али овај број варира у зависности од сезоне и потреба прераде воћа.

Са подручја Смедерева највише откупљују јабуку. Компанија Фрувита своје производе извози на тржишта земаља у окружењу: Црна Гора, Босна и Херцеговина, Македонија. У сектору МСПП региструје се и један број субјеката који се бави прерадом пољопривредних производа, као што су винарије, кланице, млинови и сл.

Значајан фактор унапређења пољопривредне производње у Смедереву је Фонд за развој пољопривреде.³³¹ Основан је ради стварања услова за подстицање, очување, унапређење и развој пољопривреде на територији општине Смедерево. Средства Фонда користе се у облику субвенционисања и кредитирања за: 1) унапређење

³²⁹ <https://ishrana-smederevo.ls.rs>

³³⁰ <http://fruvita.com>

³³¹ Одлука о оснивању Фонда за развој пољопривреде града Смедерева „Службени лист града Смедерева“, број 3/2014.

и развој сточарске, ратарско-повртарске, воћарско-виноградарске производње; 2) изградњу и куповину система за наводњавање; 3) куповину пољопривредне механизације; 4) осигурање плодова и усева; 5) изградњу објеката и куповину опреме за унапређење пласмана производа (хладњаче, сушаре, складишни простор) и друге намене. Тиме се ствара могућност да одређени број комерцијалних развојно одређених газдинства прерасте у мала и средња предузећа (тзв. МСПП сектор). Мали број МСПП у области пољопривреде и прераде одликава неповољан привредни амбијент за оснивање и рад овог сектора (високи порези, ванпореска оптерећења, административне таксе, накнаде и други трошкови и др.).

7.4.3. Агротехничка опремљеност

У Србији је у последњим деценијама дошло до диференцијације и раслојавања сеоског становништва, које је главни носилац пољопривредне производње.³³² Наведено истраживање је показало да су се појавили произвођачи који имају већу економску моћ, која им омогућава да прате савремена технолошка достигнућа, како по питању коришћења нове опреме тако и у спровођењу нових технологија. У другој групи су они сиромашнији, без довољно средстава за озбиљну промену, а таквих је у Србији велика већина. Према подацима Пописа пољопривреде из 2012. (Књига 1) у Смедереву је регистровано: 1.586 једноосовинских трактора; 5.286 двоосовинских трактора и 277 комбајна. Код прикључних машина регистровано је следеће стање: 371 берача кукуруза, 4.066 плугова, 3.114 тањирача, 2.537 дрљача, 480 сетвоспремача, 284 ротофреза, 1.150 растурача минералног ђубрива, 52 растурача стајњака, 1.007 сејалица, 1.529 прскалица, 4.125 приколица и 1.032 косилица. Свако газдинство у Смедереву у просеку располаже са 3,78 јединица прикључних машина и опреме (3,9 просек за Републику Србију).

Подробнија анализа агротехничке опремљености захтева увид у просторну дистрибуцију пољопривредне механизације по насељима.³³³ Једноосовински трактори су најбројнији у следећим насељима: Мало Орашје (121), Осипаоница (114), ужи круг Смедерева (99), Лугавчина и

³³² Попис пољопривреде 2012, Пољопривредна механизација, опрема и објекти у Републици Србији, стр. 145.

³³³ Стратегија развоја пољопривреде и руралног развоја града Смедерева за период 2015-2020. година, Институт за економику пољопривреде, Београд, 2016.

Удовице (96). С друге стране, уочава се да су двоосовински трактори сконцентрисани у следећима насељима: Михајловац (436), Осипаоница (417), Лугавчина (412) и Липе (394). Универзални житни комбајни су најфреквентнији у: Осипаоници (28), Михајловцу (27), Лугавчини и Липама (19), а силажни комбајни у Михајловцу (21), Добром Дољу (8) и Шалинцу (4). Што се тиче берача кукуруза, њихова највећа заступљеност је у следећим насељима: Михајловац (51), Осипаоница (50), Липе (41) и Лугавчина (31).³³⁴

У Смедереву је 93,26% берача кукуруза старије од 10 година и технички су застарели те је потребно набавити нове. У појединим насељима као што су: Бадљевица, Биновац, Водањ, Друговац, Колари, Кулич, Луњевац, Мало Орашје и Суводол, сви берачи кукуруза су старији од 10 година. Истовремено, подаци Пописа пољопривреде из 2012. (Воћарство) показују да чак и у општинама које су водеће по воћарској производњи (Гроцка, Смедерево, Суботица итд.) удео атомизера старијих од 10 година веома велики, што сигурно веома утиче на квалитет одрађене заштите, односно њену мању ефикасност.

Са друге стране, просторна дистрибуција пољопривредне механизације показала је да су насеља са највећом агротехничком опремљеношћу следећа: Михајловац, Осипаоница, Лугавчина и Липе. Истовремено, најмању агротехничку опремљеност имају: Бадљевица, Биновац, Кулич и Петријево. То су насеља, код којих су уједно и сви берачи кукуруза потпуно амортизовани. За остала насеља се може рећи да имају просечну агротехничку опремљеност уз одређено осцилирање броја пољопривредне механизације по насељима.

Проблеми које пољопривредници у Смедереву имају у домену пољопривредне механизације, идентични су оним проблемима које имају пољопривредници на подручју целе Републике Србије, а најзначајнији су следећи:

1. Бројно стање, структура и експлоатациони век постојеће механизације у неким гранама пољопривредне производње је поражавајући. Технолошки застарео и непоуздан, постојећи машински парк, посебно у заштити гајених култура у свим видовима пољопривредне производње, може ову грану озбиљно угрозити.³³⁵

³³⁴ Попис пољопривреде 2012, Пољопривредна механизација, ниво насеља, Републички завод за статистику, Република Србија.

³³⁵ Попис пољопривреде 2012, Пољопривредна механизација, опрема и објекти у Републици Србији, стр. 145.

2. Изузетно скупи банкарски кредити (високе камате) за набавку нове механизације и
3. Одсуство сарадње пољопривредника на плану коришћења заједничке механизације (неразвијени тзв. машински прстенови), чиме би се трошкови механизације значајно могли смањити, а економски ефекти повећати.

Убрзана замена постојеће механизације једини је пут да се она стабилизује и да се повећају приноси по јединици површине. Правилно коришћење нове и правилан избор пољопривредне технике, која прати савремена научна достигнућа, доприноси скраћењу агротехничких рокова извођења радова, али и знатно смањује енергетске инпуте.³³⁶ Оваквим приступом проблему обраде земљишта дошло се до раздвајања пољопривредника у две основне категорије: 1. оне који примају услугу и 2. оне који те услуге пружају. Оваквом диференцијацијом дошло се до даваоца услуга који су уско специјализовани само за поједине операције, тако да је квалитет пружених услуга на највишем нивоу. Истовремено, максималним искориштавањем механизације, цена тако пружених услуга је нижа. Са друге стране примаоци услуга могу да се посвете другим проблемима у својој пољопривредној производњи, (инпути, пласман производа), а не да буду оптерећени са својом “неискоришћеном” механизацијом.

7.4.4. Трансфер знања и иновација

Актуелни системи трансфера знања и иновација недовољно су ефикасни и не прате у довољној мери убрзане техничке и технолошке промене. Знање се не чува систематично и тешко је приступити одговарајућим информацијама на локалном нивоу. У Србији је квалитет опреме и читаве технике за истраживање иза европског просека. Ипак, постојеће научне и образовне институције имају релативно квалитетан кадар који је постигао низ међународно препознатих и признатих резултата: нових сорти, раса и сојева, научних радова и техничких решења.³³⁷ Сходно томе, у Србији се трансфер знања у области пољопривреде спроводи кроз систем формалног образовања свих нивоа (од средњег образовања до докторских студија), путем различитих врста обука организованих од

³³⁶ Попис пољопривреде 2012, Пољопривредна механизација, опрема и објекти у Републици Србији, стр. 145.

³³⁷ ИПАРД II програм за Србију (2014-2020), стр. 57.

стране образовних и истраживачких установа и организација, ПССС-а, приватних привредних друштава, пројектних јединица, медија итд.³³⁸

Смедерево као индустријски град, као град који жели да створи позитивну пословну климу и да према томе буде препознатљив у региону, такође жели да буде инкубатор знања и део Србије који мења њену слику.³³⁹ Основне институције у Смедереву за трансфер знања и иновација у пољопривреди су:

- Пољопривредна саветодавна и стручна служба Смедерево, д.о.о. (у Коларима);
- Текстилно-технолошка и пољопривредна школа „Деспот Ђураћ”, Смедерево.

Пољопривредна саветодавна и стручна служба Смедерево интензивно прати 230 одабраних пољопривредних газдинстава, а 500 осталих пољопривредних газдинстава је укључено у саветодавни систем на друге начине, углавном преко учешћа на групним предавањима и кроз повремене посете саветодаваца пољопривредним газдинствима. Ова служба обавља своју делатност на подручју четири општине и то (Слика 5): Смедерево, Смедеревска Паланка, Велика Плана и Гроцка, које покривају површину од 1537 ха, имају 73 насељена места у којима живи око 286.903 становника, 122.244 ха пољопривредног земљишта од чега 98.840 ха ораница, 13.227 ха воћњака, 4.106 ха винограда и 6.071 ха ливада.³⁴⁰ Пољопривредна стручна служба има две организационе целине: Стручна служба са лабораторијама и Служба за административне и финансијске послове. Према истом извору, основни задаци Пољопривредне стручне службе су:

- Саветодавне активности у циљу подизања општег знања пољопривредних произвођача у примени одговарајуће технологије гајења биљака и животиња на одабраним и другим пољопривредним газдинствима.
- Едукације пољопривредних произвођача у виду: директног или индиректног давања препорука и стручних савета; организовање и одржавање предавања семинара, зимских школа и радионица; издавање стручних публикација као и других видова јавног информисања (брошура, билтена).

³³⁸ Стратегија пољопривреде и руралног развоја Републике Србије за период 2014-2020. године, стр. 34.

³³⁹ Стратегија локалног економског развоја период 2009-2014. године, стр. 53.

³⁴⁰ <http://psss.rs>

- Увођење нових сорти хибрида пољопривредног биља и раса домаћих животиња као и увођење савремене технологије.
- Информисање пољопривредних произвођача о мерама аграрне политике и помоћ у реализацији одређених права.
- Помоћ у формирању и у раду удружења, асоцијација и друштвених група на селу.
- Праћење и извештавање о сезонским пољопривредним радовима.
- Прогнозно- извештајни послови.

Број газдинстава која су користила услуге саветодавне службе у Смедереву је 1.405.³⁴¹ Посматрано по насељима, газдинства која су највише користила услуге саветодавне службе евидентирана су у Михајловцу (166), Друговцу (102), Суводолу (100) и Добром Долу (90). Вероватно би и трансфер знања и иновација био бољи када би пољопривредници више користили рачунаре и интернет. Наиме, подаци наведеног пописа показују да је само 151 газдинство користило раунар.

Слика 5. Делокруг рада ПССС Смедерево

Извор: <http://psss.rs/page.php?19>;

Текстилно-технолошка и пољопривредна школа „Деспот Ђураћ”, Смедерево је једна од најмлађих на територији Републике

³⁴¹ Попис пољопривреде 2012, Остали подаци о газдинству, ниво насеља.

Србије. Школа је основана 1991. године, а данас образује ученике у оквиру три подручја рада:³⁴²

- Пољопривреда, производња и прерада хране (ветеринарски техничар, пољопривредни техничар, прехранбени техничар, произвођач прехранбених производа, пекар, месар);
- Хемија и неметали (техничар за заштиту животне средине, хемијско-технолошки техничар);
- Текстилство и кожарство (техничар - моделар одеће, моделар одеће, модни кројач – оглед).

Унапређење трансфера знања и иновација у аграру Смедерева захтева конституисање тржишно оријентисаних предузећа са високообразованим кадровима, што подразумева низ структурних промена, усмерених ка унапређењу ефикасности пословања и прилагођавању захтевима тржишта. Структурне промене унутар предузећа заснивају се на интерној оријентацији, базираној на побољшању ефикасности, или пак екстерној оријентацији фокусираној на унапређењу ефективности. Успешно позиционирање на тржишту пољопривредних производа захтева одговарајуће информације о променама у окружењу, а пре свега на тржишту, како би се смањили ризик и неизвесност.

Може се закључити да постојећа структура и систем преноса знања нису довољно ефикасни и не успевају да адекватно задовоље потребе динамичнијег техничко-технолошког реструктурирања сектора пољопривреде.³⁴³ Такође, могућности које пружају приватно-јавна партнерства у домену креирања и трансферу знања и технологија, као и већег укључивања других актера (задруга, приватних консултантских привредних субјеката и агенција, невладиног сектора и других) нису искоришћене.³⁴⁴

7.4.5. Складштини и дорадни капацитети у пољопривреди

Пољопривредни објекти су зграде или делови зграда коришћени у пољопривредне сврхе, са темељима, са најмање три самостална зида и посебним улазом. Једна зграда може имати два или више објеката

³⁴² <http://www.despot.edu.rs>

³⁴³ Стратегија пољопривреде и руралног развоја Републике Србије за период 2014-2020. године, стр. 34.

³⁴⁴ Стратегија пољопривреде и руралног развоја Републике Србије за период 2014-2020. године, стр. 35.

уколико сваки тај објекат има засебан улаз.³⁴⁵ Пописом нису обухваћени објекти без темеља, чији су спољни зидови изграђени искључиво од танких дасака, прућа или сламе.

Истовремено, подаци Пописа пољопривреде из 2012. (Књига 2) показују да је у Смедереву код пољопривредних газдинстава евидентиран следећи број и капацитет складишних и дорадних капацитета:

- Кошеви за кукуруз – 4.580 (властити капацитет: 148.878 м³; коришћени капацитет: 76.048м³);
- Амбари – 1.975 (властити капацитет: 69.007 м³; коришћени капацитет: 23.073 м³);
- Силоси - 25 (властити капацитет: 1.361 т; коришћени капацитет: 921 т);
- Сушаре - 7 (властити капацитет: 1.439 м³; коришћени капацитет: 1.439 м³);
- Објекти за силажу – 202 (властити капацитет: 17.252 м³; коришћени капацитет: 13.899 м³);
- Објекти за смештај пољопривредних машина и опреме – 2.914 (властити капацитет: 153.024 м²; коришћени капацитет: 134.333 м²);
- Хладњаче – 295 (властити капацитет: 58.306 м³; коришћени капацитет: 49.328м³);
- Објекти за смештај говеда – 2.395 (властити капацитет: 14.502, број места; коришћени капацитет: 4.225, број места);
- Објекти за смештај свиња – 5.563 (властити капацитет: 89.660, број места; коришћени капацитет: 38.829, број места);
- Објекти за смештај кокошака носиља - 2.994 (властити капацитет: 299.976, број места; коришћени капацитет: 120.823, број места);
- Објекти за смештај остале стоке – 1.141 (властити капацитет: 31.582, број места; коришћени капацитет: 30.072, број места);
- Машине за калибрирање, вакуумирање и паковање – 9 (властита: 8, туђа: 1).

Хладњаче су објекти у којима се производи складиште и чувају под оптималним условима. Осим комора за хлађење, ови објекти имају и просторије за пратећу механизацију.³⁴⁶ Важан податак добијен

³⁴⁵Попис пољопривреде 2012, Пољопривредна механизација, опрема и објекти у Републици Србији, стр. 95.

³⁴⁶Попис пољопривреде 2012, Пољопривредна механизација, опрема и објекти у Републици Србији, стр. 131.

Пописом пољопривреде из 2012. (Воћарство) је управо број и капацитет хладњача које се користе за чување воћа. Попис није методолошки правио разлике између хладњача за свеже и за смрзнуто воће. На карти 22 видимо да је највећи број хладњача у Смедереву, Тополи, Суботици, Гроцкој и Чачку, типичним „воћарским“ општинама. Када погледамо капацитете (карта 23), видимо да предњачи Ариље (58.035 м³), а затим следе Смедерево, Суботица и Бела Црква.³⁴⁷ Док су капацитети у Ариљу намењени складиштењу смрзнуте малине, у осталим наведеним општинама углавном је реч о чувању свежег воћа (јабука, крушка, бресква итд.). Чак 44,9 % од укупног капацитета хладњача код пољопривредних газдинстава у Смедереву регистровано у насељу Удовице (26.172 м³).³⁴⁸ Затим следе насеља: Суводол (9.291 м³), Водањ (3.925 м³), Биновац (3.612 м³), Друговац (2.772 м³), Колари (2.132 м³), Ландол (1.980 м³) и др. Капацитети хладњача нису регистровани у: Вранову, Куличу, Липама, Радинцу, Скобаљу и Шалинцу. Хладњача Годомина у годоминском пољу са капацитетом преко 3.000 вагона је продата и према информацијама ПССС Смедерево није у функцији.

У Смедереву је евидентирано 15 пољопривредних газдинстава која поседују силосе. Силоси су објекти који служе за смештај зрна у посебним вертикалним ћелијама, које могу бити појединачне или груписане у већем броју, где су ћелије кружног облика, пречника до пет метара. Распоред капацитета силоса по насељима је следећи: Мала Крсна (479 т), Шалинац (375 т), Сараорци (200 т), Добри До (115 т), Лугавчина (50 т), ужи круг Смедерева (20 т) и Скобаљ (2 т).³⁴⁹ У осталим насељима нису регистровани капацитети силоса. Просечан капацитет у пољопривредним газдинствима која поседују овај објекат износи 90,7 т. Према информацијама ПССС Смедерево у Годомину постоје силоси капацитета од 2.000 вагона зрнасте робе.

Истовремено, укупно 1.946 пољопривредних газдинстава у Смедереву поседује амбаре.³⁵⁰ Амбари обично служе за смештај жита или других зрнастих производа у расутом стању или у врећама, са природном или механичком (вештачком) вентилацијом. Највећи

³⁴⁷ Попис пољопривреде 2012, Воћарство, Републички завод за статистику, Београд, јун 2014.

³⁴⁸ Попис пољопривреде 2012, Пољопривредни објекти, ниво насеља, Републички завод за статистику, Република Србија.

³⁴⁹ Попис пољопривреде 2012, Пољопривредни објекти, ниво насеља, Републички завод за статистику, Република Србија.

³⁵⁰ Попис пољопривреде 2012, Пољопривредни објекти, ниво насеља, Републички завод за статистику, Република Србија.

укупан капацитет лоциран је у ужем кругу Смедерева (22.935 м³), а затим следе: Михајловац (6.848 м³), Добри До (6.640 м³) и Мало Орашје (4.193 м³). Просечан капацитет по газдинству које у поседу има ове објекте износи 35,5 м³. Са друге стране, најмањи капацитети амбара уочавају се у следећим насељима: Удовице (97 м³), Биновац (7 м³) и Петријево (нема капацитете).

Сушаре представљају посебну групу опреме која се користи после бербе или жетве пољопривредне производње. То је техника која се користи у економским двориштима и дорадним складишним центрима. Сушаре се евидентирају код 7 пољопривредних газдинстава у Смедереву. Према истом извору, капацитети сушара налазе се у само пет насеља: Скобаљ (1.200 м³), Шалинац (194 м³), ужи круг Смедерева (20 м³), Раља (13 м³) и Удовице (12 м³). У осталим насељима нису регистровани капацитети сушара. Просечан капацитет сушара на пољопривредним газдинствима износи 205,6 м³.

У објектима за силажу се изводи процес анаеробне ферментације кабастог сточног хранива, типа силажа и сенажа свих врста. Објекти за силажу су пописани код 162 пољопривредна газдинства у Смедереву. Просечан капацитет у пољопривредним газдинствима која поседују овај објекат износи 104,6 м³. Највећи укупан капацитет објеката за силажу лоциран је у ужем кругу Смедерева (5.800 м³), а затим следе: Михајловац (3.302 м³), Лугавчина (2.734 м³), Добри До (1.406 м³). Капацитети објеката за силажу не постоје у следећим насељима: Бадљевица, Биновац, Друговац, Колари, Ландол, Мала Крсна, Петријево, Радианац, Сеоне и Удовице.

Објекти за смештај пољопривредних машина су у категорији специфичних објеката који по габаритима морају одговарати намени. Они могу бити виши од четири метра, а њихова дужина и ширина прилагођена је габариту и броју пољопривредних машина и опреме која се у њих гаражира.³⁵¹ У Смедереву се објекти за смештај пољопривредних машина и опреме евидентирају код 2.487 пољопривредних газдинстава. Просечан капацитет ових објеката на пољопривредним газдинствима у Смедереву износи 61,5 м². Искоришћеност капацитет објеката је 87,8%.

Машина за калибрање, вакуумирање и паковање у Смедереву има укупно 9, при чему су све старије од 10 година, те је евидентно да је постојећи машински парк технолошки застарео. Капацитети су лоцирани у следећима насељима: Добри До (1), Лугавчина (1), Мала

³⁵¹ Попис пољопривреде 2012, Пољопривредна механизација, опрема и објекти у Републици Србији, стр. 131.

Крсна (1), Мало Орашје (1), Михајловац (1), Радинач (1), Сараорци (1) и Скобаљ (2). Остала насеља немају машине за калибрање, вакуумирање и паковање.³⁵²

7.4.6. Прерада пољопривредних производа

Према подацима Пољопривредне саветодавне и стручне службе Смедерево недовољно је индустријских капацитета за прераду пољопривредних производа, те је од изузетне важности подстаћи њихово оснивање. Неке од познатијих компанија су АД “Исхрана” и Фрувита.

АД “ИСХРАНА”, Смедерево је као самостално предузеће основано 1950. године и лоцирано у ширем центру града. Основна делатност предузећа је производња и продаја пекарских производа са допунским трговачким асортиманом.³⁵³ „Исхрана” је од 2000. године успоставила и одржава систем управљања квалитетом према захтевима стандарда JUS ISO 9001:2001 и система безбедности хране НССР од 2005. године. Фабрика Фрувита се налази у селу Луњевац, у близини Смедерева. Компанија поседује и измештен погон у суседном селу Колари. Фрувита је компанија која се бави прерадом воћа, производњом воћних сокова, нектара и освежавајућих безалкохолних пића са воћним соком. Производе извози на тржишта земаља у окружењу: Црна Гора, Босна и Херцеговина, Македонија. Одласком “Годомина” у стечај прерађивачка индустрија у Смедереву је знатно изгубила на преради грожђа и производњи вина и ракија, тако да би требало инвестирати у постројења за прераду воћа, мини сушаре, хладњаче, у производњу природних сокова, домаћих џемова, сушеног поврћа.

Недовољан број малих и средњих предузећа и предузетника у области пољопривреде и прераде указује на још увек неповољан пословни амбијент за оснивање и рад овог сектора.³⁵⁴ Ипак, у сектору малих и средњих предузећа и предузетника региструје се и један број субјеката који се бави прерадом пољопривредних производа, као што су винарије, кланице, млинови и сл. Наиме, у области прераде

³⁵² Попис пољопривреде 2012, Пољопривредна механизација, ниво насеља, Републички завод за статистику, Република Србија.

³⁵³ <https://ishrana-smederevo.ls.rs/rs>

³⁵⁴ Стратегија развоја пољопривреде и руралног развоја града Смедерева за период 2015-2020. година, Институт за економику пољопривреде, Београд, 2016.

пољопривредних производа, осим наведених компанија (Исхрана и Фрувита) постоје следећи прерађивачки капацитети:

- Млекар ЈТЛ Златиборац ДОО Михајловац, чија је делатност пререда млека и производња сирева. У производном програму компаније најзначајнији производи су: пастеризовано млеко, јогурт и кисела павлака. “Имлек” и “Границе” сарађују са великим произвођачима млека на територији града Смедерева, односно откупљују од њих млеко;
- „Ћуран“ Кланица у Михајловцу, која се бави производњом и продајом меса и месних прерађевина;
- Пилећа кланица “Бајан” у Михајловцу, обрађује живинско месо и поседује сопствене фарме за узгој и товљење живине.³⁵⁵ Такође, снабдевају малопродајне објекте и трговине, а планирају у скорој будућности и покретање погона за прераду меса;
- Кланица и индустрија меса “Недељковић” у Шашинцима, производи свеже свињско, говеђе, јунеће, телеће, овчије, јагњеће и прасеће месо и преко педесет различитих врста трајних и полутрајних производа од меса врхунског квалитета по најпознатијим домаћим и страним рецептурама.³⁵⁶
- Фабрика компоста “УЧА” д.о.о., користећи савремену опрему фабрика „УЧА“ данас производи близу 1.600.000 брикета годишње. Уједначен квалитет и количина компоста у брикету обезбеђује добре приносе и добар квалитет шампињона.³⁵⁷
- “Аграр Комерц” у Скобаљу је породично предузеће основано 1991. године.³⁵⁸ Осим примарне пољопривредне производње, предузеће производи џемове, мармеладе, туршије, кисо купус у вакумирању. Портфолио активности предузећа обухвата и: увоз пољопривредних производа (претежно свежег воћа и поврћа); великопродају воћа и поврћа; извоз свежег воћа и поврћа; увоз и великопродају саксијског цвећа и производњу картонске амбалаже.
- “ЈАС Холдинг из Колара” – ДОО за производњу освежавајућих пића, минералне воде и остале флаширане воде.

³⁵⁵ <http://bajan.co.rs/index.html>

³⁵⁶ <http://www.nedeljkovic.co.rs>

³⁵⁷ <http://ucadoo.com>

³⁵⁸ <http://www.smederevskovoce.rs>

- “PTC Germany” компанија за прераду рибе – градска хала коју је изградила општина Смедерево издата је немачкој фирми “PTC Germany” која се бави прерадом морске рибе и плодове мора.
- Фабрика воде у Смедереву има капацитет од 400 литара у секунди што је довољно воде за цело Смедерево. За моравска села се подиже нова фабрика воде капацитета 200 литара у секунди.

7.5. Визија и развојни приоритети

Град Смедерево даљи развој пољопривреде види кроз усмеравање ресурса и помоћ пољопривредним произвођачима у оснивању удружења, задруга, повећањем површина под воћарским засадима, виноградима, поврћем и ратарским културама, као и кроз подстицање наводњавања и пласмана конзумне робе.³⁵⁹ Сходно оваквој визији могу се дефинисати следећи развојни приоритети:

- Пренос знања и активности информисања не би требало да се одвијају само у облику традиционалних предавања, него би их требало такође прилагодити потребама субјеката у руралним подручјима. Стога би требало подржавати радионице, саветовања, демонстрационе активности, информативне активности и програме краткорочне размене или посете пољопривредним газдинствима.
- Савремена пољопривредна производња у Смедереву не може се остварити без продуктивне механизације, а основни услов за коришћење таквих машина је обезбеђење упослености, добра организација рада, обученост руковоца, тачно дефинисани односи. Управо машински прстен пружа својим члановима све ове предности. У развијеним земљама користе предности оваквог начина организовања и подстичу рад машинских прстенова, пружене услуге на овај начин нису опорезоване и сматрају се уговореном производњом. Имајући у виду дисперзију потребне опреме и механизације у Смедереву, креирањем машинских прстенова остварила би се ефикаснија производња услед рационалнијег коришћења постојећих ресурса, при чему би се симултано испунила економија обима и економија величине.

³⁵⁹ Стратегија локалног економског развоја за период 2009 - 2014. године, стр. 51.

- Складишни и дорадни капацитети у Смедереву су неразвијени. Постоји откупно-дистрибутивни центар “Делта” у Удовицама. Међутим, потребан је један велики дистрибутивни центар са једним заштитним знаком и униформном амбалажом. Истовремено, потребно је подржати куповину „проточних хладњача” у којима би се температура пољопривредних производа обарала на ниво који је потребан за транспорт и извоз на међународно тржиште, пре свега руско тржиште.
- Имајући у виду недовољне индустријске капацитете за прераду пољопривредних производа потребно је подржати развој нових прерађивачких капацитета према расположивим стратешким сировинама и захтевима тржишта. То се може остварити помоћу инвестиција у производњу, маркетинг и увођење система квалитета у складу са стандардима ЕУ.
- Неопходно је предвидети разраду програма производње на бази примене савремене технологије, који би обухватили све фазе репродукционе целине почев од примарне производње, преко индустријске прераде и промета до потрошње свих важнијих пољопривредних производа. Сходно томе, потребно је подржати инвестиције у правцу повећања броја малих и средњих предузећа у Смедереву са тржишно пропульзивним и извозним програмима пољопривредне производње.

8. ДИЈАГНОЗА СТАЊА И ПРОГРАМ МЕРА ЗА УНАПРЕЂЕЊЕ ПОЉОПРИВРЕДЕ НИШАВСКОГ ОКРУГА

У тесној вези са проблемима структурних промена у привреди Србије и демографских кретања у аграру је проблем руралног развоја Србије, односно проблем претварања села у савремена насеља са комплетном инфраструктуром урбаног карактера (струја, вода, телекомуникације и сл.).

Разуме се да овде мислимо на просторно уређење руралних подручја и изградњу путног система и других. Класично српско село ослањало се искључиво на аграрну производњу и то природног типа.

Модеран рурални развој подразумева развој и других неаграрних активности, ако за то има услова или у најмању руку развој прерадних капацитета за аграрну производњу. Зато говоримо о селу као насељу савременог типа које није изгубљено у простору, но је повезано са простором у свим елементима данас доступне инфраструктуре.

Рурални развој је део просторног развоја односно просторног плана Србије који подразумева, када је реч о аграру, аграрну реонизацију и специјализацију, односно коришћење компаративних предности за одговарајући тип производње.

8.1. SWOT анализа стања пољопривреде Нишавског округа

Оптимална стратегија за развој локалне средине и SWOT окружењу је мини – макси стратегија којом се подразумева минимизирање слабости и на другој страни, максимизирање шанси које се односе на пољопривреду Нишавског округа.

У наставку се наводе: снаге, слабости, шансе и опасности у пољопривреди Нишавског округа.

СНАГЕ

- Сасвим је извесно да ће приступањем Србије Европској Унији у неком будућем времену доћи до повећања иностраних инвестиција и активнијег иностраног предузетништва са повољним развојним импликацијама. Перспективе развоја пољопривредне производње у директној су функцији са припремама пољопривредно-прехранбеног сектора за европске интеграције.

- Са становишта климатских услова и агропедолошких карактеристика овог округа постоје могућности за развијање успешне пољопривредне производње.
- У геолошком погледу, простор Нишавског округа се одликује врло разноврсним типовима геолошке подлоге и израженим диверзитетом земљишта.
- Диверзитет биљних генетичких ресурса у Нишавском округу одликује богатство вредних сорти воћа, поврћа и житарица.
- У воћарство се гаје: шљиве јабука, крушака, јагода, малина, купина, трешања, вишања, бресква, кајсија и неколико познатих сорти грожђа.
- Доминантне ратарске културе на територији Нишавског округа су: пшеница, кукуруз и јечам. Од најзаступљенијих генетичких врста житарица, посебну вредност имају бројне сорте кукуруза, пшенице, јечма, зоби, ражи.
- У повртарским генетичким ресурсима, разноликошћу облика и типова производе се: пасуљ, купус, паприка, лубеница, диње, кромпир, црни и црвени лук, бели лук, грашак, тикве и бундеве,.
- На овом подручју је заступљена пластеничка производња поврћа и расада за поврће. Најчешће узгајане сорте поврћа, на овај начин, су: парадајз, паприка, краставац и зелена салата.
- У хортикултури, се узгајају различите форме декоративних, лековитих и ароматских биљних врста.
- У биљним генетичким ресурсима Нишавског округа, значајно место заузимају и различите сорте крмног биља, и то посебно: луцерка и детелина.
- У сточарској производњи најразвијеније је говедарство, козарство, овчарство и свињарство док је у односу на ту производњу живинарство нешто слабије заступљено. Пчеларство је такође заступљено.
- У аграрној производњи је још увијек жива традиција прераде неких пољопривредних производа у домаћој радиности (сир, кајмак, ракија).
- У Нишавском округу налази се 282 насељених места, огромна већина њих припада категорији насеља сеоског и мешовитог типа.
- Велики број мешовитих домаћинстава према изворима прихода (домаћинства остварују приходе из пољопривреде, али и ван ње), што је истовремено снага и слабост.

- Укупна површина Округа је 2728 квадратних километара, од тог броја на пољопривредне површине отпада 63,8%.
- Комбинацијом разних производних делатности могуће је сеоска подручја учинити виталном компонентом становништва.
- Квалитет становања и транспорта, комуникацијске и енергетске инфраструктуре у руралним подручјима Србије представљају значајан фактор у будућем руралном развоју земље.
- Повољан географски положај Нишавског округа, као и повољни природни услови за развој примарне пољопривредне производње (биљне и сточарске), могу да утичу на развој прехранбене индустрије у овом округу.
- Веће шансе за укључивање овог региона у светске интеграције пружа ваздушни саобраћај и аеродром „Константин Велики.“
- Надлежност у сектору пољопривреде на градском општинском нивоу налази се углавном код Управа за пољопривреду и развој села, које се налазе у оквиру општинске јавне управе.
- У Србији су усвојени стандарди и правилници који се односе на квалитет производње хране и контролу квалитета пољопривредних производа, попут Хасапа (НАССР чија је примена регулисана Законом о безбедности хране („Службени гласник РС“ бр. 41/2009).
- Поред образовних установа у Нишавском округу, подршку сектору пољопривреде кроз обуку стручног кадра и научно-истраживачки рад дају и факултети при универзитетима у Косовској Митровици, Чачку, Новом Саду и Београду као и пољопривредни институти, и многе ветеринарске станице.
- Србија има довољно образовних институција за школовање стручног кадра из сектора пољопривреде, прераде и контроле квалитета хране.
- Произвођачи у примарној пољопривредној производњи, као и прерађивачи хране, међусобно се удружују у различите видове организација како би лакше и на једном месту исказивали своје потребе и остваривали своје економске циљеве. Најчешћи облици организовања пољопривредних произвођача су: удружења пољопривредника, савези задруга, удружења прерађивача и остала струковна удружења.
- Закон о пољопривреди Србије поред мера пољопривредне политике (тржишно-ценовне, структурне, земљишне и мера

новчане подршке, регулише и питања везана за пољопривредна газдинства. Овим Законом се дефинише и интервенције државе на домаћем тржишту у циљу стабилизације тржишта пољопривредних производа.

- У правцу развоја и унапређења пољопривреде, у Србији, као и на нивоу градова и општина, примењује се систем субвенција, подстицаја и других дотација. Ове мере доприносе остваривању постављених развојних циљева, пре свега оних који иду правцу јачању примарне пољопривредне производње.
- Подстицаји на градском и општинском нивоу постоје и крећу се почев од биљних култура и засада, преко животињске и еколошке производње, инвестиција у примарну пољопривредну производњу и на крају на регресирање камата на кредите намењене унапређењу пољопривредне производње.
- Битна чињеница за аграрну политику у Србији представља то што је уведен аграрни буџет којим су јасно прописани новчани износи који се односе на пољопривреду. Они у просеку износе око 4% укупног буџета Србије на годишњем нивоу. Са друге стране законом није регулисана обавеза градовима и општинама колико новца морају да одвоје за пољопривреду. Њима је препуштено да према својим могућностима сами издвоје онолико новчаних средстава за пољопривреду колико су у могућности.
- Споразум о стабилизацији и придруживању ЕУ (ССП) је почео да се примењује у пуном обиму од ове 2013. године.

С Л А Б О С Т И

- У Србији као последица занемаривања пољопривреде из ранијих периода постоји и даље у целини посматрано лош или недовољно добар однос према пољопривреди.
- Приватизација у пољопривредно прерађивачком сектору који је везан за пољопривреду је завршена без неких добрих резултата.
- Дуго траје процес преговарања Србије о чланству у ЕУ и приступање WTO-у (Светска трговинска организација). Направљени су неки покушаји да се створе елементарни институционални предуслови за развој пољопривреде. Међутим, још увек су недовољни да би дали неке веће и значајније резултате.
- У складу с правилима и стандардима који се примјењују у земљама Европске уније, а који се односе на квалитет живота,

неопходно је обезбедити одговарајућу здравствену и еколошку исправност људске и сточне хране, али и контролу и управљање поменутом храном. У Србији је до сада усвојен читав низ закона којима су регулисана питања техничких захтева за производе и оцењивање усклађености, надзор над тржиштем производа, општу сигурност производа и здравствену исправност људске и сточне хране.

- На територији Нишавског округа, из године у годину, све је лошији однос расположивих обрадивих пољопривредних површина по становнику са тенденцијом даљег нарушавања и уништавања квалитета земљишта.
- Уситњена пољопривредна производња (ситни произвођачи мале економске и тржишне снаге).
- Екстензивна и нестандардизована пољопривредна производња.
- Велика заступљеност натуралних, односно полунатуралних пољопривредних газдинстава.
- Мала и ситна обрадива површина земљишта која пољопривредницима стоји на располагању.
- Проблем пласмана пољопривредних производа, односно недовољне уговорне повезаности примарне пољопривредне производње и прехрамбене индустрије.
- Недовољно добро повезана тржишна понуда.
- Слаба материјална и кадровска опремљеност задруга; непоштовање задружних принципа у функционисању задруга. Недовољан број удружења пољопривредника, као и кластера.
- Многа приватизована пољопривредна предузећа су у стечају или су престала са радом.
- Органска пољопривреда још увек није довољно развијена.
- Површине руралних подручја су различите, јер су дефинисане природним карактеристикама подручја као и бројем становника.
- Становништво Нишавског округа има тенденцију постепеног смањења свог обима изазваног пре свега смањењем природног прираштаја, али и иселавањима. Смањење природног прираштаја условљено је смањењем наталитета и постепеним повећањем морталитета. То даље условљава тенденцију старења становништва. На територији Округа у брдско планинском подручју се налази велики број насеља са свега неколико житеља, који су по правили стари.
- Недовољно развијена и изграђена путна инфраструктура, на

територији самог Округа као и у погледу повезивања општина.

- У међународној робној размени на нивоу територије Србије, нарочито када су у питању пољопривредно–прехранбени производи, долази до појаве увоза одређених пољопривредних производа који нису неопходни нашем тржишту.
- У имплементацији неких донетих закона, појавио се проблем у заштити интереса потрошача и транспарентности приликом примене истих. Најбољи пример за то представља Закона о безбедности хране. Изменама овог закона обезбедило би се поверење потрошача и успоставила би се јасна обавеза и надлежних органа и свих субјеката у пословању храном да потрошачима обезбеде тачне информације о саставу, својству и намени производа који купују, а посебно информације које се односе на безбедност хране. Поред тога, неопходно је унапредити систем контроле хране и рад независних институција у складу са европским стандардима. Прописи о безбедности хране углавном су усклађени са Европском унијом. На крају да истакнемо да Србија за разлику од својих суседа, није донела Закон о интегралној производњи воћа.
- Србија (према стратегији развоја пољопривреде) треба да прође кроз три фазе транзиције пољопривреде. У првој фази реформи субвенције ће се смањивати преусмеравањем средстава у инвестиције које би пољопривреду у Србији чиниле профитабилнијом. У следећој фази реформе, смањиће се и субвенције за инпуте, јер је то услов чланства у СТО, док ће програми доделе бесповратних средстава бити повећани и усмерени на развој села. У трећој фази, која се окончава придруживањем ЕУ, у Србији ће бити створени услови за прихватање система подршке САП (Common Agricultural Policy – Заједничка пољопривредна политика ЕУ), која ће се тада примењивати.

Ш А Н С Е

- У ситуацији прилагођавања условима ЕУ и проблемима који ће се при томе јавити, најважније тржиште за пољопривреднике у будућности ће представљати домаће тржиште. Према томе, аграрна политика мора посветити пажњу малим, нарочито примарним произвођачима.
- За потпунију валоризацију пољопривреде као стратешког ресурса и земље и Нишавског округа, неопходно је променити

аграрну политику и то правцу повећавања средстава аграрног буџета.

- Потребно је подржати одрживу пољопривреду, која треба да буде безбедна за околину, која будућим генерацијама оставља чисто тло, воду и ваздух, а затим право избора даљег развоја.
- Реализација свих неопходних мера за заштиту квалитета вода представља битан услов за коришћење вода и очување еколошких система у водама и њиховој околини. У основама заштите квалитета вода налази се спровођење сложених техничко-технолошких мера.
- Евидентиран је раст тражње (домаће и иностране) за говеђим и „baby-beef“ месом, производима са ознакама географског порекла, воћем, поврћем, лековитим биљем - за чију производњу Нишавски округ има повољне услове.
- Развојне концепције ЕУ (мултифункционална пољопривреда и мултифункционални рурални развој) пружају „шансу“ опстанка и развоја и малим руралним газдинствима, али смо под претпоставком стварања повољнијих макроекономских и инвестиционих услова за њихово веће ангажовање у области ван или око аграра.
- У будућим политикама развоја које се односе на Нишавски округ, у различитим секторима, неопходно је креирати и услове за подизање животног стандарда у руралним областима и обезбеђење већег степена радног ангажовања становништва ових подручја.
- Примена нових технологија у производњи здраве хране, изградња неопходних инфраструктурних система, развој неких врста терцијарних делатности и, евентуално, пресељавање неких индустријских погона у близину већих сеоских агломерација, могу значајно унапредити не само економију руралног сектора, већ и целокупан развој Округа.
- Газдинства која могу задовољити сопствене потребе, као и газдинства делимично оријентисана на тржишну производњу, остају доминантни облик структуре газдинстава у Србији.
- У наредном периоду у делатности прерађивачке индустрије треба тежити повећању извоза и треба давати подршку извозно оријентисаној прерађивачкој индустрији.
- Развој пољопривреде има велике шансе у повећавању запослености кроз видове samozapošljavanja, кроз формирања

мањих породичних бизниса, заснованих на пољопривредној производњи или производњи везаној за пољопривреду.

- Са становишта подршке сектору пољопривреде, од посебно значаја је и модернизација и побољшање квалитета локалних путева, развијање мреже саобраћајница.
- Врло значајан фактор за подршку целокупном развоју сваког сектора је достигнути ниво коришћења нових технологија у пружању мултимедијалних услуга.
- Утврђена је изградња гасоводног система на подручју Округа, који би био повезан у јединствен систем гасовода који треба да се протеже на целој територији Србије.
- Најзначајнији од обновљивих извора који су доступни на територији Нишавског округа су: енергија ветра, сунца и хидроенергија. Поред тога, значајне су и могућност добијања економски исплативог потенцијала енергије базиране на биомаси, чији би извор био локација будуће регионалне депоније комуналног отпада.
- Приоритети који се од аграрне политике очекују су: да се, у што већој мери, обезбеди довољна понуда квалитетних производа из домаће производње; да се произвођачима омогући ниво прихода од којег могу да унапређују делатност и да задовоље одговарајуће захтеве животног стандарда; да се очува животна средина; да се потпомогне развој руралних подручја; да се повећава конкурентност и, у могућој мери, повећају извозни ефекти.
- На развој пољопривредног сектора, индиректно утичу и агенције за развој малих и средњих предузећа, националне, регионалне и локалне развојне агенције (путем развојних пројеката у области пољопривреде) и др. Међународне институције, такођер, играју значајну улогу у преносу знања, вештина и техника, као и техничка подршка Републике Србије кроз имплементацију различитих пројеката у области развоја пољопривредне производње.
- Основни правац нових закона о пољопривреди усвојених од 2009. године до данас јесте целовита измена законског оквира у сектору пољопривреде као делатности од општег значаја. Постојећи систем пољопривреде у Србији је неусклађен и неповезан скуп остатака правила, заснованих на начелима старим преко 60 година, установљених и развијаних у сасвим другачијим друштвеним и економским условима и са

супротним циљевима од циљева који су Србији данас потребни. Са друге стране, пољопривреда је за Србију економски трајно битна грана привреде. Коначно, пољопривреда је финансијски највећи и најважнији сегмент европских интеграција, те се може рећи да Србија има вишеструку потребу за темељном изменом стања у сектору пољопривреде. У складу са Стратегијом развоја пољопривреде, пољопривреда у Србији мора да се промени у правцу завршетка транзиције из социјалистичке ка пуној тржишној економији, радикалне реконструкције и модернизације и интеграције у ЕУ.

- Крајњи циљ транзиције је да пољопривредни и прехранбени производи из Србије могу да се такмиче са производима из ЕУ, односно подизање њиховог стандарда квалитета и безбедности, тако да српска пољопривреда може да се прикључи европском тржишту на основу квалитета производа, а не само на основу цене.

РИЗИЦИ ОКРУЖЕЊА (ОПАСНОСТИ)

- С уласком у ЕУ, предстоји суочавање са проблемима као што су: (1) отворене границе за трговину са свим земљама чланицама ЕУ, (2) изузимање производних субвенција и дотација из државног буџета, (3) изузимање субвенција за неке пољопривредне производе, (4) прописани стандарди квалитета и услови трговања, (5) већа администрација и контрола и (6) право на извозне субвенције.
- У постојећим политичким и економским приликама у Србији, уз недовољне и оскудне подстицајне мере, тржишне реформе аграра наилазе на озбиљне проблеме и застоје те, сходно томе, отежано је и предузетништво аграрног сектора.
- Због присутних и евидентних проблема сувишних вода и штете које настају од њих, у насељеним местима која припадају Нишавском округу, неопходно је сагледати проблематику и израдити техничку документацију–пројекат отворене каналске мреже за насељена места, потребних црпних станица и осталих објеката (устава, пропуста и друго).
- Иако пољопривреда данас није велики извор загађења, према доступним подацима у делу који се односи на негативан утицај пољопривреде на животну околину, ипак постоје опасности од: загађење ваздуха; губитка биолошке разноликости, оштећења озонског омотача; захватања

подземних вода; неконтролисана употреба течног ђубрива и отпадних вода; одлагања отпада; опасног отпада и друго.

- Недовољна је развијена инфраструктура, посебно у руралним подручјима (путеви, железница, телекомуникациони систем, електрична мрежа).
- Домаће тржиште је малог обима и ниске куповне моћи, што условљава и отежава могућности пласмана пољопривредних производа.
- Недовољно је развијено а притом је и нестабилно тржиште пољопривредних производа, као и финансијско тржиште и тржиште радне снаге.
- Постоји константна несташица капитала за нове инвестиције у пољопривреди.
- Још увек је присутна недовољна подршка домаћој производњи на државном нивоу.
- Недовољна подршка задругама и другим удружењима пољопривредника од стране ресорног министарства пољопривреде.
- Неразвијеност тржишног информационог система за пољопривредне производе на нивоу земље.
- Неадекватна законска основа, тј. царинска заштита домаћег тржишта од нелојалне конкуренције.
- Раст цена инпута на светском и домаћем тржишту, високи диспаритети цена инпута и оутпута у пољопривреди;
- Брзе промене у потрошачким захтевима, посебно на иностраном тржишту (све израженији захтеви потрошача у погледу стандарда квалитета, брэнда, ознака географског поријекла).
- Поремећаји међународног тржишта због поштравања захтева и прописа у вези са поштовањем стандарда безбедности прехранбених производа, заштите животне средине и сл.
- Општа оцена стања која се односи на рурална подручја у Нишавском округу, је да се солидан део становништва Округа бави пољопривредом због сиромаштва и немогућности запошљања у другим привредним гранама и да је пољопривреда значајна, а врло често и једина привредна делатност, којом се остварују приходи домаћинства.
- Поред великог броја незапослених овај проблем чини још већим и врло низак ниво могућности да се запосле незапослена лица. Повећање свих облика запослености и запошљавања је услов

који је веома важан за побољшање живота и подизање животног стандарда становника Округа.

- Капитална улагања се усмеравају на основу конкретних пројеката, што је веома важно. Пројекти који пролазе посебне провере, имају већу специфичну тежину у развојним процесима. Они би посебну улогу могли одиграти у започињању органске производње, која је у Нишавском округу недовољно добро развијена, а представља потенцијалну развојну шансу, као и бројним пројектима усмереним руралном развоју.

Сумирајући стање из претходно дате SWOT анализе, могу се генерално издвојити одређене оријентације циљева аграрне политике Нишавског округа, а то су:

1. наставак обнове пољопривредног сектора;
2. привођење пољопривредног земљишта намени, које је због разних околности изгубило ту намену;
3. успостављање одрживог развоја пољопривреде и прехранбене индустрије;
4. јачање свих субјеката у области пољопривреде и веће повезивање са прехранбеном индустријом;
5. институционализација породичних пољопривредних газдинстава; развијање тржишта земљишта и закупа;
6. рационализирање коришћења пољопривредног земљишта; довољност прехранбених производа на тржишту захтеваног квалитета и по прихватљивим ценама;
7. унапређење здравља биљака и животиња;
8. развијање и унапређивање испитних лабораторија; унапређивање система управљања квалитетом; јачање и унапређење руралног развоја;
9. повећање конкурентности домаћих производа;
10. припрема за укључење у WTO и EU;
11. побољшање платног биланса путем подршке извозу одређених производа; очување и рационално коришћење свих расположивих ресурса на принципима одрживог развоја и друго.

Из овог детаљног статистичког и аналитичког приказа може се закључити следеће:

1. Као што се могло и очекивати реалност је много сложенија и бременитија проблемима од уобичајеног теоријског приступа економско-аграрном проблему какав је проблем савременог управљања и транзиција.

2. Недвосмислено се може уочити да је савремени концепт управљања аграром Србије заживео, у некој општини више у некој мање, али се јасно уочава да је његова примена аграрна стварност у Нишавском округу.

3. Транзиција аграра Србије у смислу тржишне оријентације односно веће продуктивности, економичности и рентабилности и самим тим конкурентности на европском тржишту, све је више доминантна идеја у глави савременог аграрног произвођача Србије.

4. Савремено управљање аграром Србије подразумева и стално емпиријско проверавање о дејству и учинку сваке комплетне мере.

5. SWOT анализа такође потврђује изнете констатације, а неке чини видљивим и маркантним што чини ову анализу комплетном.

8.2. Програм фонда за развој пољопривреде града Ниша

Уопштено посматрано програми подршке аграрном и руралном развоју могу имати значајније ефекте уколико су оријентисани на конкурентност, иновације и запошљавање у руралним подручјима.

Увођењем локалних стратегија руралног развоја (LEADER приступ),³⁶⁰ кроз подстицање интересовања локалног становништва њиховом активном партиципацијом и креирањем локалних акционих група (LAG), социјални капитал у овим подручјима се може значајно увећати. Аграрни савет ЕУ усвојио је септембра 2005. године фундаменталну реформу политике руралног развоја за период 2007-2013. година.

На овај начин конципирана политика руралног развоја поставила је управо LEADER иницијативу као водећи приступ у дистрибуирању подршке и значајно поједноставила процедуре, а чине је следеће „осе“ у периоду до 2013. године: мере унапређења, тј. повећања конкурентности аграрног сектора; унапређење животне средине и руралног амбијента кроз подршку управљању земљиштем; економска диверсификација и унапређење квалитета живота у руралним подручјима; тзв „хоризонтална“ компонента или четврта оса

³⁶⁰ Leader програм је, као једна од четири Иницијативе Заједнице, функционисао у програмском периоду 2000-2006. и охрабрујући примену оригиналних стратегија одрживог територијалног развоја, промовисао је пројекте диверсификације локалне економије на принципу партнерства, међу регионалне сарадње и размене искустава (Commission Notice 2000/C 139/05). У програмском периоду 2007-2013. Leader, као четврта оса политике руралног развоја ЕУ представља оквир за реализацију мера подршке руралном развоју (Reg. 1698/2005, Art. 61- 65).

финансирања и спровођења политике руралног развоја – LEADER приступ. Европска Комисија је у циљу упрошћавања система помоћи, постизања максималних ефеката уложених средстава кроз поједностављење администрације, контроле, извештавања и евалуације остварених резултата, донела је одлуку да све предприступне фондове замени новим (Phare, ISPA, SAPARD и CARDS), замени новим механизмом – Инструментом предприступне помоћи IPA.

IPA регулатива дефинише обим и тип подршке намењен земљама Западног Балкана за период 2007-2013. године.³⁶¹ Интегративни приступи у локалном развоју су се у претходном периоду показали корисним, нарочито у смислу изградње локалних капацитета и асистенције Владином агенцијама и Министарству пољопривреде, шумарства и водопривреде Републике Србије.

Управо Законом о пољопривреди и руралном развоју уређени су циљеви пољопривредне политике Србије али и начин њеног остваривања, врсте подстицаја у пољопривреди, услови за остваривање права на подстицаје и корисници подстицаја.

Овим законом се уводи регистар пољопривредних газдинстава, евидентирање и извештавање у пољопривреди, интегрисани пољопривредни информациони систем, надзор над спровођењем овог закона.³⁶²

Стратегија пољопривреде и руралног развоја која је донесена на националном нивоу дефинише дугорочне правце развоја пољопривреде³⁶³, као што су успостављање тржишне економије, повећање профитабилности пољопривреде и укупан развој руралних области, док се националним програмом за пољопривреду утврђују средњорочни и краткорочни циљеви пољопривредне политике, начин, редослед и рокови за реализацију наведених циљева, очекивани резултати, као и облик, врста, намена и обим појединих подстицаја.

На основу свих показатеља Град Ниш има велике потенцијале за развој пољопривредне производње. Постоје повољни климатски услови, добре карактеристике пољопривредног земљишта и располагање водним и природним ресурсима, који су неопходни за свеукупни рурални развој. У таквим условима локална самоуправа

³⁶¹ Богданов, Н (2007): *Мала домаћинства у Србији и рурална непољопривредна економија*, УНДП, Београд, стр. 55.

³⁶² Закон о пољопривреди и руралном развоју, Службени гласник РС, бр. 41/09.

³⁶³ Стратегија пољопривреде и руралног развоја Републике Србије за период 2014-2020. године, Службени гласник Републике Србије број 85/14.

мора бити креатор и промотер развоја пољопривреде и руралног развоја. Стварањем повољних услова у складу са потенцијалом и потребама, континуитетом у развојним делатностима, кадровским, институционалним, пословним решењима, финансијском подршком, управо локална самоуправа може у великој мери допринети бржем развоју пољопривредне производње и сеоског подручја.

Средства фонда за развој пољопривреде града Ниша намењена су за финансирање следећих активности од општег значаја за унапређење пољопривреде на подручју Ниша.

1. Мере јачања конкуретности пољопривреде

А. Програм унапређења услуга у пољопривредној производњи

1. Прогнозно извештајна служба (ПИС).
2. Систематско снимање распрострањености коровске биљке, амброзија.
3. Унапређење функционисања и планирања развоја газдинства у складу са добром пољопривредном праксом.
4. Противградна заштита.
5. Управљање ризицима у пољопривреди, осигурање производње.
6. Субвенционисање анализа вина и ракија.

Б. Програм унапређења сточарства на подручју града Ниша

1. Унапређење расног састава говеда субвенционисањем коришћења семена врхунских бикова.
2. Субвенционисање набавке квалитетне приплодне телади.
3. Унапређење контроле репродуктивног статуса основног матичног запата говеда на територији града Ниша.
4. Унапређење овчарства и козарства.
5. Субвенционисање анализа сира за регистрована домаћинства за потребе пијачне продаје.
6. Субвенција рада матичних служби (субвенција уматичења грла и набавке опреме за анализу квалитета млека).
7. Финансирање израде софтвера за матично књиговодство.

В. Програм унапређења биљне производње

1. Субвенционисање анализа пољопривредних производа на остатке пестицида у плоду.
2. Субвенционисање набавке расада парадајза за другу бербу.

2. Мере руралног развоја

А. Програм едукације и организованости пољопривредника и пољопривредних стручњака и промоција развојних потенцијала и потреба села.

1. Стручно усавршавање пољопривредника и пољопривредних стручњака.
2. Промоција развојних потенцијала и потреба села.

Б. Програм за побољшање живота и ширење економских активности у руралним подручјима.

В. Програм кредитирања пољопривредне производње.

3. Програм подршке истраживањима у пољопривреди.

4. Трошкови платног промета.

Програмом Фонда за развој пољопривреде утврђује се, намена улагања средстава и њихово коришћење. Програм се састоји од четири тачака које садрже читав низ подтачки које су обликоване у следеће активности и пројекте од општег значаја за унапређење пољопривреде на подручју града а које се финансирају из буџета града Ниша.³⁶⁴

Програм почиње са тачком која се односи на мере јачања конкурентности. Прва подтачка конкурентности се односи на програм унапређења услова у пољопривреди, следећа на програм унапређења сточарства града Ниша и трећа подтачка се односи на програм унапређења биљне производње. Друга тачка се односи на мере руралног развоја, трећа тачка на програме подршке истраживања у пољопривреди и четврта на трошкове платног промета.

Циљ спровођења мера јачања конкурентности у пољопривреди је повећање конкурентности комерцијалних пољопривредних газдинстава, улагањем у унапређење и развој биљне и сточарске производње, као и услуга, које посредно и непосредно утичу на пољопривредну производњу. Програм унапређења услуга у пољопривредној производњи даље се расчлањује у следеће тачке.

А. Програм унапређења услуга у пољопривредној производњи

1. Финансирањем прогнозно - извештајне службе у заштити биља

(ПИС) град финансијски подржава рад ове службе на својој

³⁶⁴ Одлука о буџету града Ниша за 2011. годину, Службени лист града Ниша, 23. децембар 2010. бр. 97.

територији. Основни задатак службе је да се са што мањим бројем третмана у току године изврши успешна заштита биљних култура, при чему је неопходно посебну пажњу посветити заштити здравља људи и животне средине.

2. Систематско снимање распрострањености коровске биљке, амброзија. У циљу предузимања мера за сузбијање и уништавање коровске биљке амброзије, која представља опасан алергент, Програмом је предвиђено да је неопходно извршити систематско снимање распрострањености овог корова.

3. Унапређење функционисања и планирање развоја газдинстава у складу са добром пољопривредном праксом. У циљу побољшања стања, систем контроле производње хране је од 2000. године измењен законским прописима (Генерални закон о храни) који је увео нови приступ „праћења хране од њиве до трпезе“. Овај нови концепт довео је до развоја органске пољопривредне производње. Србија је доношењем Закона о безбедности хране, увела обавезу поступања произвођача хране и хране за животиње у складу са међународним стандардима чиме се укључила у глобални систем контроле опасности које се могу јавити у производима који се пласирају на тржиште. Међутим, примарни пољопривредни произвођачи нису обухваћени тим законом тако да је велики део производа који директно утичу на безбедност крајњег производа остао ван директног уређења. Програмом је предвиђено да се постепено стварају услови да се овакви пољопривредни произвођачи укључе у глобални систем контроле хране.

4. Противградна заштита. Дотирањем рада противградне заштите град врши додатну стимулацију стрелаца са подручја града Ниша да током сезоне противградне одбране своје дужности обављају савесно.

5. Управљање ризицима у пољопривреди, осигурање производње. Штете која настаје на пољопривредним усевима, стоци и другим ресурсима редован су пратилац пољопривредне производње, посебно од временских непогода на усевима и штете које причињавају велике дивљачи на стоци. Иако се неки од тих ризика могу осигурати у оквиру редовног система осигурања, произвођачи ретко користе ту могућност због високих премија осигурања. Штете већег обима превазилазе могућност санирања од стране произвођача и могу озбиљно да угрозе опстанак газдинстава, а тиме и дугорочно одрживи развој производње. Овом мером се врши подстицај пољопривредним произвођачима да осигурају своје усеве, стоку,

пољопривредну опрему и механизацију чиме се обезбеђује стабилност дохотка и смањење ризика у пољопривредној производњи, смањивање дугорочно негативних последица штета проузрокованих природним непогодама и другим ванредним догађајима.

6. Субвенционисање анализа вина и ракија. Програм очувања и унапређења виноградарско-винарске производње на подручју града Ниша предвиђено је да се реализује кроз субвенционисање анализа вина и ракија за кориснике са територије града, а у циљу утврђивања здравствене и технолошке исправности, као и у циљу унапређења квалитета производа од воћа и грожђа.³⁶⁵

Б. Програм унапређења сточарства на подручју града Ниша

Питање унапређења сточарства предвиђено је да се Програмом за развој пољопривреде стимулише развој оних делатности и сегмената производње који су процењени као стратешки најзначајнији за очување и унапређење сточарства и диверсификацију привредних активности у овој области у руралним подручјима града Ниша.

То је пре свега унапређење расног састава говеда субвенционисањем коришћења семена врхунских бикова, кроз програме набавке квалитетне приплодне телади од уматичених крава из општина у којима се спроводи контролисани систем осемењавања као и унапређењем контроле репродуктивног статуса приплодних грла савременим дијагностичким средствима.

Поправљање расног састава у овчарству и козарству ће се спроводити кроз набавку грла за формирање основног стада оваца и коза ради постављања основа за систем интензивне производње у овим областима.

Унапређење рада матичних служби се сматра неопходном пратећом мером у унапређењу расног састава и оствариће се путем субвенционисања њиховог рада у матичном и производном запату, субвенционисање опремања матичних служби опремом неопходном за квалитетан рад на објективном утврђивању производних особина запата, као и израдом неопходног софтвера за вођење матичног књиговодства.

Такође предвиђено је да се настави са пружањем подршке произвођачима млечних производа, сира кроз субвенционисање законом прописаних анализа сира, као и подршка пчеларима у борби против једне од најозбиљније болести пчела и у подизање квалитета меда за потребе укључивања у програме извоза меда на тржиште ЕУ.

³⁶⁵ Програм фонда за развој пољопривреде града Ниша у 2011. години.

В. Програм унапређења биљне производње

Програмима унапређења биљне производње предвиђено је да се стимулише развој оних делатности и сегмената производње који су процењени као стратешки најзначајнији за очување и унапређење воћарства, виноградарства и повртарства. То је пре свега унапређење пласмана пољопривредних производа и производња здраве безбедносне хране.

Мере руралног развоја. Улагање у рурални развој има за циљ да задржи становништво у сеоским подручјима, изједначи квалитет живота у руралним и урбаним срединама, омогући повратак становништва из урбаних у рурална подручја и повећа конкурентност производње. Ова мера ће се реализовати кроз следеће програме:

- Програм едукације и организованости пољопривредника и пољопривредних стручњака и промоција развојних потенцијала и потреба села,
- Програм за побољшање живота и ширење економских активности у руралним подручјима (Развој руралне економије, унапређење ефикасности тржишта и имплементација стандарда, имплементација агроеколошких мера диверсификација економских активности у руралним срединама),
- Програм кредитирања пољопривредне производње.

Програм подршке истраживањима у пољопривреди.

Савремени концепт одрживог развоја пољопривреде и руралних подручја све више се заснова на знању. То управо подразумева јачање образовања и истраживања која су усмерена у решавање развојних изазова и проблема, као и израду бројних анализа које су основа за дефинисање и имплементацију аграрне политике и оцену њених ефеката.

Реформе и прилагођавање Заједничкој аграрној политици ЕУ још више намеће потребу снажне институционалне подршке коју није могуће обезбедити без јачања кадрова и истраживачко развојне функције.

Циљ спровођења ове мере је јачање истраживачке подршке за развој одрживе пољопривреде и руралног развоја, брже спровођење реформи и придруживања ЕУ, јачање свих потенцијала за бржу примену нових технологија и иновација у пољопривреди.

Трошкови платног промета. Трошкови накнаде за услуге које врши Управа за трезор за 2011. годину планирана су средства у

износу од 150.000,00 динара.³⁶⁶ У садашњем стању када се са Европском унијом отварају поједнина поглавља предвиђено је да се рурални развој села пренесе на локални ниво. Средства намењена фондовима су мала и недовољна.

У ситуацији када се тенденција раста подршке града развоју села и пољопривреде наставља треба у наредном периоду увећавати средства намењена за Програм Фонда за развој пољопривреде. Сада када се налазимо у фази изласке из једне економске кризе и уласка у другу можемо очекивати да дође до даљег смањења средстава која су намењена за ове намена.

Данас не постоји универзални програм развоја руралних подручја, из разлога што овај план зависи од разних фактора који утичу на њега. Неки од тих фактора су физичке, демографске и економске карактеристике сваке конкретне зоне. Различит ће бити развој зоне у зависности од фазе у којој се налази депопулација на критичном нивоу у односу на зону у којој није таква ситуација. Развојем руралних подручја може се повећати запосленост становништва и његов стандард.

Оживљавање руралних насеља и поклањање веће пажње очувању животне средине могу успорити смањење броја пољопривредних насеља. Управо у циљу оживљавања руралних насеља доносе се програми фонда за развој пољопривреде.

8.3. Субвенције и подстицајна средства у сточарству и биљној производњи фонда за развој пољопривреде града Ниша

Законом о пољопривреди и руралном развоју уређени су циљеви аграрне политике Србије али и начин њеног остваривања, врсте подстицаја у пољопривреди, услови за остваривање права на подстицаје и корисници подстицаја. Овим законом се уводи регистар пољопривредних газдинстава, евидентирање и извештавање у пољопривреди, интегрисани пољопривредни информациони систем, надзор над спровођењем овог закона.³⁶⁷

У локалним документима развој пољопривреде је анализиран у ГУП-у, Стратегији развоја локалне економије и Прилогу за стратегију одрживог развоја града. Управа за привреду, одрживи развој и заштиту животне средине Града Ниша у сарадњи са неким другим

³⁶⁶ Програм фонда за развој пољопривреде града Ниша у 2011. години.

³⁶⁷ Закон о пољопривреди и руралном развоју, Службени гласник РС, бр. 41/09.

организацијама има неколико пројеката у вези пољопривреде као што су: Река млека, Добра фарма, Продуктна база.³⁶⁸ На основу свих показатеља Град Ниш има велике потенцијале за развој пољопривредне производње. Постоје повољни климатски услови, добре карактеристике пољопривредног земљишта и располагање водним и природним ресурсима, који су неопходни за свеукупни рурални развој.

У ситуацији примене тренда аграрног развоја локална самоуправа има важан задатак. Она мора бити креатор и промотер развоја пољопривреде. Стварањем повољних услова у складу са потенцијалом и потребама, континуитетом у развојним делатностима, кадровским, институционалним, пословним решењима, финансијском подршком, управо локална самоуправа може у великој мери допринети бржем развоју пољопривредне производње и сеоског подручја. Управа за развој и пољопривреду Града Ниша је донела читав низ субвенција и подстицајних средстава у циљу унапређења пољопривредне производње на подручју Града. На основу одобрених подстицајних средстава за ове намене можемо да приметимо да се већа пажња посвећује сточарству и сточарској производњи.

8.3.1. Програм унапређења сточарства

Питање унапређења сточарства предвиђено је да се Програмом за развој пољопривреде стимулише развој оних делатности и сегмената производње који су процењени као стратешки најзначајнији за очување и унапређење сточарства и диверсификацију привредних активности у овој области у руралним подручјима града Ниша.

То је пре свега унапређење расног састава говеда субвенционисањем коришћења семена врхунских бикова, кроз програме набавке квалитетне приплодне телади од уматичених крава из општина у којима се спроводи контролисани систем осемењавања као и унапређењем контроле репродуктивног статуса приплодних грла савременим дијагностичким средствима.

Поправљање расног састава у овчарству и козарству ће се спроводити кроз набавку грла за формирање основног стада оваца и

³⁶⁸ Ка интегралном развоју, Београд, 2006, 31.

коза ради постављања основа за систем интензивне производње у овим областима.³⁶⁹

Унапређење расног састава говеда субвенционисањем коришћења семена врхунских бикова. Унапређење расног састава говеда субвенционисањем коришћења семена врхунских бикова реализовано је у сарадњи Управе за пољопривреду и развој села и ветеринарских станица и амбуланти које су регистроване за пружање ове услуге на територији града. Управа је оформила Комисију за одабир групе елитних бикова који су се користили за вештачко осемењавање који омогућавају брзо поправљање расног састава и производних особина говеда на територији града Ниша. Комисија је одабрала бикове сименталске и холштајн расе. Субвенционисано је прво и друго осемењавања при чему се у првом осемењавању субвенционисала набавка семена и део манипулативних трошкова ветеринара, а у другом осемењавању само набавка семена. У табели 38 дајемо преглед субвенција, број осемењених грла и потрошена новчана средства за период од 2010. до 2012. године.³⁷⁰

Табела 38. Субвенције, број осемењених грла и потрошена новчана средства за период од 2010. до 2012. године

Година	Зависно од бика и реда осемењавања субвенција је износила	Број вештачки осемењених крава	Потрошена средства за те намене
2010.	400,00-1.300,00	2.050	2.375.068,00
2011.	400,00-1.400,00	2.055	2.595.121,00
2012.	250,00-1.300,00	2.554	2.155.833,00

Извор: Извештаји о раду фонда за развој од 2010. до 2012. године.

За 2013. годину је предвиђено да се спроведе Реализација Програма унапређења сточарства у делу који се односи на унапређења расног састава говеда на територији града Ниша. Предвиђа се убрзано поправљање расног састава говеда на територији града и убрзаном повећању производње млека код комерцијалних произвођача, што

³⁶⁹ **Симоновић, З.,** Симоновић, Д., Милетић, С. (2011): „Неки аспекти програма фонда за развој пољопривреде Града Ниша“International scientific meeting: „SUSTAINABLE AGRICULTURE AND RURAL DEVELOPMENT IN TERMS OF THE REPUBLIC OF SERBIA STRATEGIC GOALS IMPLEMENTATION WITHIN DANUBE REGION – Local communities development“, *Економика пољопривреде*, Београд, специјални број 1/2011, стр. 145-153.

³⁷⁰ Извештај о раду Фонда за развој пољопривреде града Ниша у 2010., 2011. и 2012. години;

доводи и до повећања мотивисаности пољопривредника да сачувају грла у производном запату и да почну да повећавају њихов број. Активности се реализују у сарадњи Управе за пољопривреду и развој села, Пољопривредне саветодавне и стручне службе Ниш и ветеринарских станица и амбуланти које су регистроване за пружање услуге вештачког осемењавања на територији града. Сваке године се формира стручна Комисија за одабир групе елитних бикова сименталске и холштајн расе чије се семе набавља и користи за вештачко осемењавање крава плоткиња на територији града. Део средстава у износу од 1.541.000 искористиће се за измирење пренетих обавеза из претходне године, а преосталим средствима у износу од 3.400.000 омогућиће се набавка и примена семена за око 2.300 вештачких осемењавања.³⁷¹

Субвенционисање набавке квалитетне приплодне телади.

Субвенционисање набавке квалитетне приплодне телади старости између 3 и 6 месеци пореклом од уматичених мајки и бикова чије се семе користи у контролисаном систему осемењавања је мера која се реализује у циљу повећања броја приплодних говеда. Управа за пољопривреду и развој села - група за сточарство сачинила је критеријуме по којима се реализовала ова мера. Донети критеријуми били су усклађени са правном регулативом и стањем на терену. У сталном контакту са ветеринарском и матичном службом са терена у контролисаном систему осемењавања кандидати су пролазили кроз административне процедуре у набављању неопходне документације (матични картони животиња, педигреа). За реализацију ове мере утрошено је 60.000,00 динара.³⁷²

Унапређење контроле репродуктивног статуса основног матичног запата говеда на територији града Ниша. Унапређење контроле репродуктивног статуса основног матичног запата говеда на територији града Ниша реализовано је у сарадњи са стручњацима Ветеринарског института Ниш који имају неопходну опрему за ултразвучну дијагностику гравидитета и репродуктивних поремећаја. У току 2010. године субвенционисано је сто ултразвучних прегледа на регистрованим пољопривредним газдинствима са 123.037,00 динара (Табела 39). Циљ ове методе је да се контрола репродуктивног статуса најбољих и уматичених грла на територији града Ниша учини максимално ефикасном да би се избегли непотребни промашаји у осемењавању и повећање трошкова кроз повећање хранидбених дана

³⁷¹ Програм фонда за развој пољопривреде града Ниша у 2013. години.

³⁷² Извештај о раду Фонда за развој пољопривреде града Ниша у 2011.

до добијања новог телета што значајно смањује финансијске производне резултате и мотивацију пољопривредника да даље унапређују производњу. Пренете обавезе износе 3.120,00 динара измириће се из средстава.

Табела 39. Број и потрошена средства за ултра звучне прегледе

Година	Број субвенционисаних ултра звучних прегледа	Потрошена средства за те намене
2010.	100	123.037,00
2011.	146	146.662,00
2012.	265	260.583,67

Извор: Извештаји о раду фонда за развој од 2010. до 2012. године.

У току 2011. године, у периоду јануар – октобар субвенционисано је 146 ултразвучних прегледа на регистрованим пољопривредним газдинствима. Циљ ове методе је да се контрола репродуктивног статуса најбољих и уматичених грла на територији града Ниша учини максимално ефикасном да би се избегли непотребни промашаји у осемењавању и повећање трошкова кроз повећање хранидбених дана до добијања новог телета што значајно смањује финансијске производне резултате и мотивацију пољопривредника да даље унапређују производњу. У 2013. години планирано је да се контрола и утврђивање репродуктивног статуса најбољих и уматичених грла на територији града Ниша учини максимално ефикасном да би се избегли непотребни промашаји у осемењавању и повећање трошкова кроз повећање хранидбених дана до добијања новог телета. Од посебног значаја је и да се у четвртој години примене ових мера установи, на репрезентативном узорку, просечан репродуктивни статистички статус производног запата. Предвиђено је да се за ову намену ангажују стручњаци Ветеринарског института Ниш који имају неопходну опрему за ултразвучну дијагностику гравидитета и репродуктивних поремећаја, као најпоузданију од свих метода које се користе за ове намене. Укупна планирана средства за ову меру износе 500.000,00 динара.³⁷³

Субвенционисање чувања квалитетних приплодних женских грла (из програма вештачког осемењавања) за 2012. Субвенционисање чувања квалитетних приплодних женских грла из програма вештачког осемењавања је мера реализована у току 2012. године у циљу мотивације произвођача да задржавају квалитетна

³⁷³ Програм фонда за развој пољопривреде града Ниша у 2013. години.

женска приплодна грла добијена из програма вештачког осемењавања. Средства у износу од 820.000,00 динара искористиће се за измирење пренетих обавеза из претходне године.³⁷⁴

Субвенционисање анализа основних параметара квалитета млека и квалитета сточних хранива у производном запату крава на територији града Ниша. На терену се у производњу полако укључују и грла из сопствене селекције, а почела је и примена нових технологија исхране говеда, као и стандарда у хигијени производње млека за које су пољопривредници обучавани у програмима едукација претходних година. Свака појединачна анализа концентрованих хранива субвенционисана је у нето износу од 5.400,00 динара, а конзервисаних хранива–силажа у нето износу од 8.400,00 динара. У сарадњи са матичним службама са територије града („Аграрсервис Тим“, КК“Нониус“ и Ветеринарска станица „Ниш“) отпочело се са анализама сточних хранива и у извештајном периоду извршено је 36 анализа. Средства за реализацију ове мере износе 239.400,00 динара и исплатиће се као пренете обавезе из средстава Фонда у 2013. години.³⁷⁵

Унапређења овчарства и козарства. Унапређења овчарства и козарства реализовано је кроз стварање услова за интензивно бављење овчарством путем проширења матичних запата оваца. У току 2010 и 2011. године извршена је набавка квалитетних женских и мушких приплодних грла виртемберг расе оваца ради проширења матичног запата (Табела 40). Формирано стадо ће бити основа унапређења овчарства на територији града у наредним годинама.

Табела 40. Потрошена средства за набавку женских и мушких приплодних грла виртемберг расе оваца

Година	Набавка квалитетних женских и мушких приплодних грла виртемберг расе оваца	Потрошена средства за те намене
2010.	-	616.000,00
2011.	-	543.080,00
-	-	-

Извор: Извештаји о раду фонда за развој од 2010. - 2011. године.

Током 2012. године нису издвајана новчана средства за ову категорију. А у 2013. години овом мером се предвиђа набавка уматичених мушких

³⁷⁴ Програм фонда за развој пољопривреде града Ниша у 2013. години.

³⁷⁵ Извештај о раду Фонда за развој пољопривреде града Ниша у 2012.

приплодних грла у овчарству, козарству и свињарству. Мушка приплодна грла носе половину гена у популацији тако да се преко ове мере врши унапређење производних особина које су битне за добијање новог квалитетног потомства. Набавком ових уматичених мушких приплодних грла се и матичним службама са наше територије знатно олакшава рад, а и сами одгајивачи ће имати користи од тога јер ће лакше остваривати право на субвенције које су везане за аграрни буџет Републике Србије. На овај начин ћемо унапредити расни састав у овчарству, козарству и свињарству на територији града Ниша. Укупна сума за ове намене је 500.000,00 динара.³⁷⁶

Субвенционисање набавке лека Apiguard за лечење пчелињег крпеља – варое. Обзиром да је болест Варооза један од најзначајнијих проблема пчеларства у чијем се лечењу користе најразноврснија хемијска средства која могу значајно да утичу на квалитет меда субвенционисана је набавка лека Апигуард-једини лек на нашем тржишту који има пуну ефикасност на узрочнике ове болести, а испуњава све критеријуме за коришћење у органској производњи. Субвенционисана је набавка паковања лека (Табела 41) и дистрибуирана је преко два удружења пчелара на територији града-Удружење пчелара "Ниш" и Друштво пчелара "Матица". На овај начин се брзо и ефикасно помаже нашим пчеларима да обезбеде врхунски квалитет меда који је неопходан да би могли да постигну конкурентност неопходну за извоз значајнијих количина меда.

Табела 41. Субвенционисање набавке лека “Apiguard” за лечење пчелињег крпеља – варое

Година	Број паковања лека	Потрошена средства за те намене
2010.	5.160	980.397,00
2011.	4.784	999.856,00
2012.	3.999	999.493,60

Извор: Извештаји о раду фонда за развој од 2010. до 2012. године.

Програмима унапређења биљне производње за 2011. и 2012. годину предвиђено је да се стимулише развој оних делатности и сегмената производње који су процењени као стратешки најзначајнији за очување и унапређење воћарства, виноградарства и повртарства. То је пре свега унапређење пласмана пољопривредних производа и производња здраве безбедносне хране. Српско пчеларство је у последњих неколико година направило прве значајне кораке у

³⁷⁶ Програм фонда за развој пољопривреде града Ниша у 2013. години.

организацији извоза меда, и то пре свега на тржиште ЕУ. Извозна цена је изузетно повољна, а потражња је толика да Србија не може да је задовољи, тако да је неопходно да у 2013. години настави са подршком пчеларској производњи на територији града и помогне и пчеларима Ниша да се укључе у ове процесе. Имајући у виду укупну ситуацију у нашем пчеларству и чињеницу да је болест Вароза један од најзначајнијих проблема подршка развоју пчеларства реализоваће се кроз унапређење здравствене заштите пчела. На овај начин ће се брзо и ефикасно помоћи нашим пчеларима да обезбеде врхунски квалитет меда који је неопходан да би могли да постигну конкурентност неопходну за извоз значајнијих количина меда. Реализација свих активности спроводиће се у сарадњи са удружењима пчелара и са стручњацима из Ветеринарског института Ниш. Укупно планирана средства за ову меру износе 1.200.000,00 динара.³⁷⁷

8.3.2. Програм биљне производње

Програмима унапређења биљне производње предвиђено је да се стимулише развој оних делатности и сегмената производње који су процењени као стратешки најзначајнији за очување и унапређење воћарства, виноградарства и повртарства.

Субвенционисање пољопривредних производа воћа, грожђа и поврћа у 2011. години. Субвенционисање анализа пољопривредних производа - воћа, грожђа и поврћа реализују се у циљу подршке развоја диверсификације производње у руралним домаћинствима која своје производе продају на локалним тржиштима, као и у циљу подршке подстицају извоза пољопривредних производа и продаји у ланцу домаћих трговинских радњи. Овом мером обухваћени су производи 34 газдинства са територије града а вршене су анализе на остатке пестицида, остатке нитрита и нитрата, остатке тешких метала и радиоактивност. Тип анализе одређује се у складу са потребама и захтевом корисника. Утрошена су средства у износу од 399.000,00 динара.

Субвенционисање набавке расада парадајза за другу бербу у 2012. години. Субвенционисање набавке расада парадајза за другу бербу је важна ставка у повртарској производњи и односи се на набавку расада за садњу парадајза за касну јесењу бербу, за производњу у затвореном простору. Субвенција набавке расада

³⁷⁷ Програм фонда за развој пољопривреде града Ниша у 2013. години.

парадајза за другу бербу реализована је за Удружење Нишки Повртар које броји 23 члана. Субвенција је износила 50 % укупне вредности, а утрошена средства износе 499.910,00 динара. Субвенционисање пољопривредних производа спроводи се у циљу подршке развоју домаћинства која своје производе продају на локалним тржиштима, као и у циљу подршке подстицају извоза пољопривредних производа и продаји у ланцима домаћих трговинских радњи. Урађене су анализе поврћа на остатак пестицида (органофлорне и органофосфорне) и тешких метала (олово, кадмијум, жива и арсен) у плоду и обухваћени су производи чланова Удружења "Нишки повртар" који своје производе продају на зеленим пијацама. У току извештајног периода урађене су 52 анализе. Свака појединачна анализа субвенционисана је у нето износу од 4.846,15 динара. У току 2012. године за ову меру реализована су средства у износу од 299.999,00 динара.

На основу Програма Фонда за развој пољопривреде за 2013. годину и Одлуке Управног одбора Фонда за развој пољопривреде о обезбеђивању средстава за реализацију Програма за побољшање живота и ширење економских активности у руралним подручјима за 2013. годину Град Ниш је расписао конкурс за субвенције у пољопривреди за 2013. годину у септембру месецу ове године. Конкурсом је предвиђено да се финансира седам програма. То су следећи програми:

- *Програм 1.* Набавка и инсталација опреме за наводњавање.
- *Програм 2.* Подизање вишегодишњих засада (набавка здравствено исправног, квалитетног воћног и лозног садног материјала, набавка наслона за вишегодишње засаде и набавка и инсталација система за противградну заштиту).
- *Програм 3.* Набавка нове специјализоване механизације и опреме (воћарска и виноградарска, повртарска и ратарска производња).
- *Програм 4.* Набавка специјализоване опреме за прикупљање, чување и прераду млека и млечних производа.
- *Програм 5.* Набавка специјализоване опреме за пчеларску производњу и паковање меда као и квалитених матица и ројева
- *Програм 6.* Подршка пољопривредним газдинствима за почетне инвестиције у пољопривредну производњу.
- *Програм 7.* Унапређење и развој других активности у руралном подручјима.³⁷⁸

³⁷⁸ <http://www.niskoselo.com/?p=2488>

8.4. Анкета о коришћењу подстицајних средстава за развој пољопривреде

У жељи да добијемо потпунију ситуација око коришћења подстицајних средстава и субвенција на терену, ми смо спровели анкету о коришћењу подстицајних средстава која Фонд за развој Града Ниша издваја за развој пољопривредног сектора. Анкета је спроведена на узорку од 0,5%. Као што је познато на подручју Града Ниша има 10.244 пољопривредних газдинстава. То значи да смо ми извршили анкетирање 51 пољопривредног газдинства. Анкета је спроведена у периоду јун-јул 2013. године.

Прво од питања које је постављено у анкети било је „Који фактор по Вама представља највеће ограничење за бављење пољопривредном производњом на подручју Града Ниша, али и на читавој територији Србије.“ На ово питање је скоро 60% анкетираних одговорило да је то пласман пољопривредних производа. Нешто мање од 20% је одговорило да је то недостатак повољних и дугорочних извора финансирања. А 15,7% је као разлог који ограничава бављење пољопривредном производњом навело ниску подршку из аграрног буџета, а нешто мало мање од 8% испитаних је навело као разлог не припадност удружењу или задрузи (Табела 42).

Табела 42. Фактори који представљају ограничење за бављење пољопривредном производњом

ред. број	Опис фактора	учешће у %
1	Пласман (ризик наплате/спора наплата потраживања, монополизовано тржиште и мала преговарачка моћ пољопривредника, осцилације цена и тражње)	56,9
2	Недостатак повољних и дугорочних извора финансирања (кредита)	19,6
3	Неприпадност удружењу или задрузи (разједињеност пољопривредника)	7,8
4	Ниска подршка из аграрног буџета	15,7
	укупно n=51	100,0

Извор: прорачун аутора на бази анкете.

Друго питање је гласило „Колико Вам је познато да Министарство пољопривреде и Фонд за пољопривреду Града Ниша дају подстицајна средства за развој и унапређење пољопривредне производње.“ На основу датих одговора на ово питање може стећи

утисак да су пољопривредници солидно информисани о томе да Град Ниш даје подстицајна средства (Табела 43). Нешто мало више од 37% се изјаснило да је средње упознато, а скоро 20% је пуно познато, мало је упознато 35,3%, а само 7,8% уопште није познато.

Табела 43. Упознатост пољопривредника са давањем подстицајних средстава од стране Министарства пољопривреде Србије и Фонда за развој Града Ниша

редни број	Опис оцене	број анкетираних	учешће у %
1.	пуно познато	10	19,6
2.	средње	19	37,3
3.	мало	18	35,3
4.	није познато	4	7,8
	укупно n=51		100,0

Извор: прорачун аутора на бази анкете.

Треће питање се односило на коришћење подстицајних средстава и гласило је „Да ли сте током 2010, 2011 и 2012. године користили подстицајна средства Фонда за пољопривреду Града Ниша?“ На ово питање је позитивно одговорило 17,6%, а негативно 82,4% анкетираних пољопривредника (Табела 44).

Табела 44. Коришћење подстицајних средстава од 2010. до 2012. године фонда за развој пољопривреде Града Ниша

	број анкетираних	учешће у %
да	9	17,6
не	42	82,4
укупно n=51		100,0

Извор: прорачун аутора на бази анкете.

Однос државе (града) према пољопривреди је према мишљењу 35,3 % анкетираних пољопривредних произвођача лош, односно не ради се довољно на развоју пољопривреде. Скоро 30% сматра да тај однос није ни добар ни лош.

Нешто мало више од 25% сматра да је однос државе а и града према пољопривреди представља препреку за њен бржи развој. Свега нешто мање од 2% сматра да држава (град) води бригу о пољопривреди односно око 10% каже да однос задовољава а могло би боље (Табела 45).

Табела 45. Оцена односа државе (града) према пољопривреди

оцена	опис оцене	број анкетирних	учешће у %
1	Врло лош	13	25,5
2	Лош	18	35,3
3	Ни добар, ни лош	14	27,5
4	Задовољава, а могло би бити боље	5	9,8
5	Добар	1	1,9
	укупно n=51		100,0

Извор: прорачун аутора на бази анкете.

Да ли сте користили стручну помоћ и информативну услугу Фонда за развој Града Ниша? Било је наредно питање. На основу одговора који смо добили од анкетираних пољопривредника можемо да закључимо да је велики број пољопривредника није упознат са радом Фонда за развој пољопривреде Града Ниша скоро 75%. Са друге стране са радом ове градске службе упознато је свега 25% (Табела 46).

Табела 46. Упознатост са пружањем стручне помоћи Фонда за развој Града Ниша

	број анкетирних	учешће у %
да	13	25,5
не	38	74,5
укупно n=51		100,0

Извор: прорачун аутора на бази анкете.

Последње питање гласило је: „Да ли сте члан или кооперант неког удружења пољопривредника или земљорадничке задруге? “На основу спроведене анкете можемо да закључимо да је од броја испитаних нешто мало више од 47% испитаних припада чланству задруге или удружења пољопривредника, а скоро 53% не припада ни једном удружењу (Табела 47).

Табела 47. Припадност задрузи или удружењу пољопривредника

	број анкетирних	учешће у %
да	24	47,1
не	27	52,9
укупно n=51		100,0

Извор: прорачун аутора на бази анкете.

Анкетираним пољопривредницима који су чланови удружења или задруге поставили смо питање ком удружењу или задрузи

припадају. Добили смо списак великог броја удружења. Стиче се утисак да сва ова удружења и задруге имају мали број чланова. То вероватно представља и њихов главни проблем када наступају на тржишту.

Табела 48. Списак удружења, задруга анкетираних пољопривредника

Назив удружења и задруга	Место	бр.чл.
Удружење „Сточар“	Чокот	1
Удружење „Агро производ“	Доње Међурово	1
Удружење „Сточар“	Лалинац	1
Удружење воћара и виноградара	Габровац	1
Земљорадничка задруга	Габровац	1
Земљорадничка задруга „Чегар“	Доњи Матејевац	1
Воћарско удружење Чегар	Горњи Матејевац	2
Удружење козара „Млечни пут“	Габровац	1
Удружење воћара	Горњи Матејевац	2
Удружење сточара и виноградара	Ореовац	1
Удружење воћара, винара и виноградара „Панталеј“	Доњи Матејевац	3
Удружење одгајивача свиња „Три прасета“	Хум	1
Удружење нишки ратари и семенари	Хум	2
Удружење сточара „Ада“	Сечаница	2
Удружење „105 +“	Сечаница	1
Пужарска задруга „Хеликс“	Суповац	1
Групе жена пољопривредника	Горња Трнава	1
Удружење „Будућност“	Лесковик	1
Удружење „Еуромилк“	Хум	1
Удружење „Напредак“	Трупале	1

Извор: списак је утврђен на бази анкете.

Град Ниш преко свог фонда за развој даје подстицајна средства и субвенције у пољопривреди. Подстицајна средства која се дају нису довољна. Због економске кризе и лоше спроведене транзиције у којој се налази наша земља толике су реалне могућности града.

У садашњем стању када су у току преговори за отварање поглавља, предвиђено је да се рурални развој села пренесе на локални ниво. Средства намењена фондовима су мала и недовољна.

У ситуацији када се тенденција раста подршке града развоју села и пољопривреде наставља треба у наредном периоду увећавати средства намењена за Програм Фонда за развој пољопривреде.

Међутим, сада када се налазимо у фази изласке из једне економске кризе и уласка у другу не можемо очекивати да ће доћи до даљег повећања средстава која су намењена за ове намена.

Оживљавање руралних насеља и поклањање веће пажње очувању животне средине могу успорити смањење броја пољопривредних насеља. Управо у циљу оживљавања руралних насеља доносе се програми фонда за развој пољопривреде.

Циљ давања подстицајних средстава и субвенција је јачање конкурентности у пољопривреди је повећање конкурентности комерцијалних пољопривредних газдинстава, улагањем у унапређење и развој биљне и сточарске производње.

Анкета која је спроведена на територији Града Ниша потврдила је да постоји велико незадовољство пољопривредника износима помоћи које добијају на име подстицајних средстава и субвенција од стране Фонда. Поред износа који су мали примедбе су упућене и на компликоване процедуре за добијање средстава, као и на кашњења исплата истих.

8.5. Примена мера аграрне политике у Републици Србији са освртом на стање у Нишавском округу

Србија се налази у обавези да хармонизује своју аграрну политику са Заједничком аграрном политиком ЗАП Европске уније. Тај поступак хармонизације је потребно урадити сада када је Република Србија постала земља кандидат за чланство у ЕУ. У постојећим условима привређивања опстанак пољопривредних газдинстава је угрожен.

Кључни проблем представља поседовна структура газдинстава у Србији која се налазе на малим површинама земљишта. Такође је заступљена и велика уситњеност парцела. Неопходно је спровести поступке комасације и арондације у циљу укрупњавања поседа, што би резултирало повећањем квантитета и квалитета пољопривредне производње.

Тржишна подршка обухвата ценовну подршку и субвенције у средствима за подршку газдинствима, ускладиштење пшенице и директна плаћања произвођачима (премије за пшеницу, индустријско биље, хмељ и млеко, директно плаћање произвођачима пшенице, подстицај сертифициваног семена соје, регрес за приплодну стоку и пчелиње матице, подстицај подизању вишегодишњих засада у воћарству, виноградарству и производњи хмеља, подстицај подизању

матичњака са основним садним материјалом, регрес за гориво и ђубриво).

Државне субвенције представљају средства која служе за надокнаду произвођачима ради постизања економичности производње коју су обављали у претходном периоду.

Ова средства се преваходно користе за даља улагања у репроматеријал и обртна средства. Субвенције представљају бесповратна и бесплатна средства. Средства субвенција нису средства која пољопривредни систем може користити по свом нахођењу.

Држава је та која одређује које су производње у датој години битне, и од ширег су друштвеног интереса. Такође држава је та која одређује висину накнаде по јединици мере дате производње и у складу са наведеним исплаћују се субвенције произвођачима према оствареној производњи.³⁷⁹

На овај начин држава кроз субвенције и премије вештачки ствара позитивне финансијске ефекте у одређеним производњама. Држава путем субвенција стимулише произвођаче да и наредне године заснују исту производњу.

8.5.1. Средства из аграрног буџета

Ако посматрамо колики је допринос пољопривреде формирању друштвеног бруто производа можемо да истакнемо да је учешће Аграрног буџета у Буџету Републике Србије у свим овим година релативно мали, а у 2009., 2010. и 2011. години изразито мали (*Табела 49*). У периоду од 2004. године до данас са увођењем система регистрованих пољопривредних газдинстава могу се констатовати три битне године у субвенционисању пољопривредних газдинстава.

У 2004. години реално највећа средстава аграрног буџета подељена су на свега 38.000 или 4,8% укупног броја породичних газдинстава у Србији.³⁸⁰

У 2008. години примењен је програм субвенција по хектару и грлу стоке који је имао карактер више социјалне него развојне политике, а користило га је око 418.000 регистрованих

³⁷⁹ Васиљевић, А. (2008): *Финансијски менаџмент у пољопривреди*, "Mediterran publishing", Нови Сад, стр. 76.

³⁸⁰ **Simonović, Z., Mihailović, B., Subić, J.** (2016): "Measure of Agricultural Policy in the Republic of Serbia With Emphasis on the Situation in Nisava District", *Facta universitatis - series: Economics and Organization*, 13(2), pp. 205-215

пољопривредних газдинстава или 53,7% укупног броја индивидуалних пољопривредних газдинстава.³⁸¹

Табела 49. Аграрни буџет у периоду 2004-2015. године

РЕПУБЛИКА СРБИЈА			
Година	Укупни расходи и издаци за набавку нефинансијске и финансијске имовине	БУЏЕТ МИНИСТАРСТВА ПОЉОПРИВРЕДЕ, ШУМАРСТВА И ВОДОПРИВРЕДЕ	
		Средства из буџета	Учешће у % у укупним издацима РС
		РСД	%
2004	362.045.252.000	18.059.553.000	4,99%
2005	400.767.778.000	16.269.962.000	4,06%
2006	505.820.602.000	23.593.481.000	4,66%
2007	595.517.786.100	21.410.029.000	3,60%
2008	695.959.075.793	27.634.337.342	3,97%
2009	719.854.143.000	15.964.071.000	2,22%
2010	825.884.941.052	20.572.438.000	2,69%
2011	818.344.423.000	22.033.208.000	2,45%
2012	940.157.524.000	36.600.000.000	3,90%
2013*	1.067.880.560.900	39.349.382.000	3,68%
2014	1.110.120.984.547	39.358.511.000	3,54%
2015	1.082.988.184.000	41.433.438.000	3,82%

(*) Закон у буџету Републике Србије за 2013. годину - нацрт

Извор: Министарство финансија и привреде Владе Републике Србије

У 2009. години, из малог Аграрног буџета субвенције су биле доступне само за 84.000 регистрованих пољопривредних газдинстава или 10,8% укупног броја породичних газдинстава. Мањи део ове малобројне групе корисника субвенција чине 20.000 регистрованих пољопривредних газдинстава на тзв. маргиналним подручјима.

У другом, већем делу ове драстично смањене групе корисника субвенција сврстана су искључиво регистрована газдинства чији су власници или такозвани носиоци домаћинства прихватили обавезу да плаћају доприносе за пензијско-инвалидско и здравствено осигурање као земљорадници. У периоду од 2012. године долази до незнатног повећања аграрног буџета за 1% у односу на претходни период. Процењује се да се данас око 400.000 домаћинстава налази на рубу

³⁸¹ Симоновић З. (2014): *Управљање аграром Србије у транзицији*, Институт за економику пољопривреде, Београд, стр. 177.

егзистенције и питање како ће засновати производњу у следећој производној години. Број власника земљишта који ће доживети њихову судбину у наредним годинама тешко је предвидети.

Овакво стање представља велики ризик за државу која не успева да амортизује транзиционе ударе у пољопривреди и на селу. Долази до стварања нове социјално угрожене групе пољопривредника која ће се убудуће ослањати на социјалне фондове из разлога што више не постоји њихов обртни капитал.

То у пракси значи да они који су се једном задужили, а нису наменски утрошили средства или су имали климатски неповољну годину, уз раст евра, неће више моћи да врате кредите које су већ једанпут или више пута репрограмирали.

8.5.2. Врсте субвенција

Субвенције и подстицаји у пољопривреди Србије обухватају систем следећих мера:

- Премије за одређене пољопривредне производе.
- Регресе за употребу биолошких фактора раста и других трошкова производње.

У том смислу премије за одређене пољопривредне производе се гранају даље на следеће сегменте који се субвенционишу:

- Производњу свежег млека.
- За узгој приплодног подмлатка.
- За утовљену стоку.
- За производњу основних биљних култура.

Ради подстицања већег коришћења биолошких фактора раста пољопривредне производње, потпунијег искоришћења специфичног регионалног агроколошког потенцијала и смањивања укупних улазних трошкова у пољопривредну вертикалу производње, потребно је обезбедити регресе за производњу инпута, и то:

- за квалитетно сортно семе пшенице и соје,
- за семе крмног биља (легумунозе, траве и смеше трава)
- за квалитетно сортно семе кромпира,
- за квалитетан садни материјал воћарских култура и безвирусне калемове одређених сорти винове лозе,

Исплатом субвенција до 14.000 динара (у 2009 години до 12.000 динара) по хектару обрадиве површине обухваћено је око 750.000 ха (у 2009 години око 620.000 ха) код око 63.000 газдинстава. На овај начин

подржана је производња на 23 % (у 2009 години на 20%) ораничних површина у Србији. Тачан број газдинстава уписаних у регистар није познат као ни тачан број газдинстава која су остварила директну подршку по хектару због очигледно нетранспарентног рада Министарства.

Подршка тржишној цени пшенице вршена је током 2004. године откупом по административној цени за потребе формирања стратешких робних резерви Републичке дирекције за робне резерве.³⁸²

Субвенционисање складиштења пшенице предвиђено је у висини од 750 динара по тони ускладиштене пшенице код овлашћених складиштара за предате количине рода 2005. године, али највише до 4 тоне по хектару.³⁸³ У 2006. години субвенције су се односиле само на ускладиштење пшенице за физичка лица која су регистровала газдинство, под условом да су пшеницу складиштила код правних лица или предузетника чија је делатност складиштење пшенице.

Произвођачи млека су у свим ранијим годинама имали право на премију чиме је у извесној мери побољшан њихов економски положај. Произвођачи крављег, овчијег и козијег млека имали су право на премију под условом да њихово млеко задовољава прописани квалитет, да је произведено на подручју Републике Србије и да је предато произвођачу млека који се налази на територији Републике Србије. Премија се одобрава према најновијој Уредби правним лицима која имају удео најмање 90% државног капитала и физичким лицима која су носиоци породичног комерцијалног индивидуалног газдинства.³⁸⁴

У државама чланицама ЕУ за разлику од Србије произвођачи сировог млека су углавном власници или партиципирају у власништву индустрије млека. Држава Србија никада није признала своје грешке у приватизацији прехранбене индустрије у коју спада и индустрија млека. У 2004. години премирано је 800 милиона литара крављег млека са 4 – 4,4 дин по литру тј. 0,05 евра по литру, да би се у 2009. години значајно смањила премија за млеко а и обухват премираних литара (премирано је око 414 милиона литара са премијом од 1,0 дин + 1,0 дин за екстра класу) док је у 2010. години премија износила 1,5 дин/по

³⁸² Поповић В., Катић Б. (2007): *Ниво и структура интерне подршке пољопривреди Србије у Процесу приступања СТО и ЕУ*, Институт за економику пољопривреде, Београд, стр. 43.

³⁸³ Уредба о субвенционисању производње и складиштења пшенице рода 2005. године, Службени гласник РС бр. 60/05, 71/05.

³⁸⁴ Уредба о условима и начину коришћења премије за млеко за 2010. годину, Службени гласник РС, бр. 7/10.

литру. Након ребаланса буџета за 2010. и обезбеђења додатних 650 милиона динара најављено је повећање премије за млеко у четвртом кварталу и укључење правних лица у систем подршке производњи млека. На примеру државних субвенција у производњи млека, конкретно премије по литру млека, можемо да видимо колико мало се у Србији посвећује пажња субвенционисању производње млека. Субвенције у производњи млека је најнижа у Србији и износи 1,4 евроценти, док у Босни и Херцеговини износи 11 евроценти а у Хрватској је 12 евроценти по литру.³⁸⁵

Мере у заштити производње млека биле су високе у 2004. години, а у наредним годинама мере су биле неадекватне и несталне. У овом периоду ипак није дошло до пожељних структурних промена у овој грани пољопривреде између осталог и због тога што је највећи власник индустрије млека (Салфорд) имао задатак да унапреди ову производњу код својих добављача пре свега у квалитету млека и повећању обима производње по грлу, редукује број добављача али и максимизира сопствени профит ради лакше продаје. Показало се да се тако креирана политика највећег власника не поклапа са интересима државе.³⁸⁶

Од 2001. године додељује се регрес за приплодну стоку и премије за млеко. У 2007. години давана су и подстицајна средства за тов јунади. У 2008. години укинута је подршка у производњи свињског меса као и подршка набавци товних раса за проширење основног стада и производњу меса у говедарству.

Подршка производњи свињског, јунећег и живинског меса потпуно је изостала па је ова производња углавном оријентисана на домаће тржиште уз повремену увоз. Субвенције за сточарство у 2004. години (заједно са подршкама за инвестиције у производњу и прераду млека и меса од 800.000.000 динара), износиле су око 37% укупног буџета намењеног пољопривреди, да би у 2009. години за сточарство било издвојено само око 7% буџета намењеног пољопривреди.

Регресирање набавке или узгој квалитетних грла одређених врста стоке практикује се у дужем временском интервалу. Тиме се сточарима олакшава набавка или узгој такве врсте стоке. У последње време нарочито се пажња поклања аутохоним врстама стоке и то

³⁸⁵ Вељковић, Б., Вицо, Г., Копривица, Р. (2010): „Србија у спољнотрговинској размени млека и млечних производа са БиХ и Хрватском“, *Први научни симпозијум агронома са међународним учешћем AgroSyt*, Јахорина 9-10 децембра, Зборник радова бр.1.

³⁸⁶ **Симоновић З.** (2014): *Управљање аграром Србије у транзицији*, Институт за економику пољопривреде, Београд, стр. 180.

нарочито следећим врстама: подолско говече, буша, домаћи биво, домаћи брдски коњ, нониус, балкански магарац, мангулица (бели и црвени сој), моравка, ресавка, праменка (пиротска, кривовирска, бардока, липска, влашко виторога, каракачанска), чоканска цигаја, балканска коза, живина капорка, банатски голошијан и сврљишка кокош.³⁸⁷ Подстицаји који се одвајају за пчеларство присутни су у Републици Србији већ неколико година. Право на ова подстицајна средства имају физичка лица носиоци пољопривредних газдинстава.³⁸⁸

Резултат досадашње политике државе у сектору сточарства Србије, је да је веома ниско учешће сточарства у укупној вредности пољопривредне производње од само 30,7 % (у Војводини само 24%) док је учешће сточарства у укупној вредности пољопривредне производње у већини држава ЕУ изнад 60%. Централна Србија има 0,33 а Војводина само 0,25 условна грла стоке по хектару. Најекстензивнија држава ЕУ је Грчка са 0,38 условних грла стоке по хектару а најпродуктивнија Холандија са 0,98 условних грла стоке по хектару. То најбоље илуструје екстензиван карактер пољопривреде Србије у целини.

Циљ подстицајних средстава за подизање нових воћњака, винограда и засада хмеља јесте унапређење воћарске и виноградарске производње у Србији. Неповољно стање у воћарству и виноградарству поред осталог карактерише неодговарајући сортимент и присуство биљних болести у воћњацима као и смањивање површина под виноградима. Подстицајним мерама би требало да се доприноси повећању производње, продуктивности и конкурентности. Најновијом уредбом се уређују услови и начин коришћења подстицајних средстава за подизање производних засада воћака осим јагоде и производних засада винове лозе и хмеља.³⁸⁹ Није познато зашто Министарство пољопривреде у 2010. години није планирало средства за подршку у набавци лозних и воћних садница посебно због потребе промене производне структуре у том правцу односно повећања површина под вишегодишњим засадима иако уредба постоји. Исти случај је и са подршком примени Закона о јавним складиштима. Програмом

³⁸⁷ Уредба о утврђивању програма о расподели и коришћењу подстицајних средстава за очување и одрживо коришћење генетских ресурса домаћих животиња за 2010. годину, Службени гласник РС, бр. 15/10.

³⁸⁸ Уредба о условима и начину коришћења подстицајних средстава за набавку нових ројева пчела и квалитетних приплодних матица за 2010. годину, Службени гласник РС, бр. 25/10.

³⁸⁹ Уредба о коришћењу подстицајних средстава за подизање производних засада воћака, винове лозе и хмеља за 2010. годину, Службени гласник РС, бр. 24/10.

расподеле и коришћења средстава за субвенције у области пољопривреде, шумарства и водопривреде намењена су средства за регресирање минералног ђубрива и горива (дизел гориво, био дизел односно евро дизел). Минерално ђубриво и горива се у смислу најновије Уредбе називају репроматеријалом.³⁹⁰

Влада Србије је преко ресорног Министарства пољопривреде обезбедила субвенционирање камата на краткорочне кредите за близу 9.000 пољопривредних газдинстава у статусу физичких лица при чему је из потенцијала 11 банака пласирано 3.345.000.000 динара (32 милиона евра) краткорочних кредита. Кредитна подршка је намењена за подстицање пољопривредне производње,³⁹¹ за развој ратарства, воћарства, виноградарства и повртарства, за развој сточарства, за инвестициона улагања у пољопривредну механизацију, за кредитну подршку улагања у пољопривредне објекте и др.³⁹² Ове мере представљају добар тренд из разлога што је кредитна активност измештена у пословне банке. Са друге стране приступ кредитима није дозвољен већини газдинстава која за то имају потребу. Ако се има у виду просечно улагање у репроматеријал у производњи пшенице, овом мером покривено је улагање тек око 90.000 хектара пшенице што указује на изузетно малу вредност ових кредита.

8.5.3. Фазе у примени аграрне политике Србије

Са системским и структуралним реформама пољопривредног сектора у Републици Србији започето је после 2000. године. Од тада, аграрна и рурална политика у Србији пролазе кроз неколико фаза.

У периоду 2001-2003. године скромна средства у буџету намењена пољопривреди нису пружала довољно простора за радикалније реформе. Код мера подршке, значајна подршка дата је ценама за одређене „стратешке производе“ (премије за уљарице, шећерну репу, пшеницу и остало). Просечно учешће пољопривредног буџета у националном буџету, током овог периода износило је 3,13%.

³⁹⁰ Уредба о условима и начину коришћења средстава за регресирање репроматеријала за ратарску и повртарску производњу у 2010. години, Службени гласник РС, бр. 7/10.

³⁹¹ Уредба о подстицању пољопривредне производње путем кредитне подршке кроз субвенционисање дела каматне стопе у 2011. години, Службени гласник РС, бр. 33/11 и 38/11.

³⁹² Службени гласник РС, бр. 38/11.

У периоду 2004-2006. године значајно су преусмерене обавезе и механизми имплементацијом мера пољопривредне и руралне политике. Успостављен је систем директних плаћања, затим, подршка систему инвестиција у рурални развој, што је омогућавало: повољније кредите у односу на тржишне, рентирање пољопривредне земље и подстицај за регистрацију пољопривредних газдинстава. Просечно учешће пољопривредног буџета у националном буџету, током овог периода износило је 4,57%.

У периоду 2007-2009. године, доминира систем директних плаћања по хектару сетвених површина или по грлу стоке, а настављено је са подршком инвестицијама у рурални развој и модернизацију пољопривреде, коришћењем субвенционисаних кредита. Просечно учешће пољопривредног буџета у националном буџету, током овог периода износило је 3,26%.

У 2010. години доминирао је модел директних плаћања и у поређењу са претходним периодом, а мере су у већем обиму биле усмерене у имплементацији политике руралног развоја. Просечно учешће пољопривредног буџета у националном буџету, током овог периода износило је 2,26%.

За 2011. годину најважнији елементи у реформском процесу су: тржишна либерализација, подршка развоју пољопривреде подстицањем породичних газдинстава и побољшање услова живота у руралним подручјима, прилагођавање спољнотрговинске политике развојним потребана пољопривреде и прерађивачке индустрије постепеном хармонизацијом у складу са правилима и принципима СТО, увођење технолошких иновација у процес производње, јачање производних капацитета и професионализација услуга у пољопривреди, јачање институционалне подршке сектору модернизацијом постојећих лабораторија и реформом инспекцијских и ветеринарских услуга. Просечно учешће пољопривредног буџета у националном буџету, у 2011. години износило је 2,45%.

У 2012. годину најважнији елементи аграрне политике у реформском процесу су: наставак подршке развоју пољопривреде подстицањем породичних газдинстава и побољшање услова живота у руралним подручјима, прилагођавање спољнотрговинске политике развојним потребана пољопривреде и прерађивачке индустрије постепеном хармонизацијом у складу са правилима и принципима СТО, јачање производних капацитета и професионализација услуга у пољопривреди, јачање институционалне подршке сектору повећањем броја запослених у стручним саветодавним службама на терену, као и модернизацијом постојећих лабораторија, инспекцијских и

ветеринарских услуга. Системом подстицаја по први пут су обухваћена физичка и правна лица.

Било је предвиђено да се конципирање аграрне политике за 2013. годину базира на пуном опоравку пољопривреде, утврђене Националним програмом за пољопривреду, њеној финансијској консолидацији и афирмацији интензивне производне структуре. Све то је требало да се реализује подршком из Аграрног буџета, који је у 2012. години износио 30,6 милијарде динара и представљао само 2,4 одсто укупног буџета Републике Србије за 2012. годину. Наведеним нацртом закона, у сврху спровођења активности из домена своје надлежности Министарству пољопривреде, шумарства и водопривреде стављен је на располагање буџет у износу од 39.349.382.000 динара, што чини 3,68% укупног националног буџета. Укључујући издатке из додатних прихода укупан буџет износи 40.179.382.000 динара, односно 3,78% националног буџета. Средстава намењена субвенцијама у пољопривреди износе 32.802.298.000 динара, а расподељена су у складу са Законом о подстицајима у пољопривреди и руралном развоју (нацрт) за пољопривредну производњу у 2013. години.

Подстицајне мере за сектор пољопривреде усклађене су и са важећим Законом о пољопривреди и руралном развоју Републике Србије (Службени гласник РС, број: 41 /09). У 2013. години била су предвиђене мере непосредних и структураних подстицаја, а изостали су тржишни и институционални подстицаји. У 2014. години израђена Стратегија пољопривреде и руралног развоја. Стратегија представља основни и дугорочни стратешки документ који дефинише циљеве, приоритете и оквире политичких и институционалних реформи у области пољопривреде и руралног развоја. Поред тога, овај документ дефинише оквир буџетске подршке (укупно и по стубовима мера), који недвосмислено одражава развојно опредељење нове Стратегије. Овим документом успоставиће се темељи нове пољопривредне политике, дефинисани у складу са принципима модерног управљања јавним политикама и на линији јасног опредељења МПЗЖС за постепено преузимање модела европске подршке пољопривреди.³⁹³ Све то значи да је овим документом дефинисан статус аграра, који треба да буде: економски профитабилан, тржишно оријентисан и интересантан за фармере и пољопривредна предузећа да се овом делатности баве из чисто економских – профитних разлога, остављајући другим надлежним органима да се баве социјалном политиком на селу и то за

³⁹³ Стратегија пољопривреде и руралног развоја Републике Србије за период 2014-2020, Службени гласник РС, бр. 85/14.

период не краћи од 10 година (обавеза из Закона о пољопривреди и руралном развоју из 2009. године).

Сматрамо да је на неки начин пропуштена прилика да се у 2015. години дође до раст пољопривредне производње по стопи од око два одсто. То је било могуће остварити уз примену адекватних мера аграрне политике, и то пре свега увећањем средстава Аграрног буџета, Фонда за развој/или развојне банке – фонда за развој пољопривреде у моделу са Агробанком, фондова за развој републике и покрајине и локалних самоуправа, пословног банкарства и других, домаћих и иностраних финансијских институција. Дистрибуција и коришћење средстава Националног буџета за 2016. годину треба да буду регулисани Законом о буџету Републике Србије за 2016 годину.

Почетком деведесетих година усвојен је читав низ докумената који су имали за циљ да изврше реформу аграрне политике. Аграрна политика у Србији је на основу ових докумената конципирана на принципу тржишне економије. Дефинисани су дугорочни правци и циљеви развоја пољопривреде, структурне, својинске и организационе промене, механизми стабилизације и управљања тржиштем, уведена је институција аграрног буџета, дефинисана је улога робних резерви у систему тржишног привређивања и сл. Опредељен је став друштва према земљорадничким газдинствима као привредним субјектима. Том приликом је наглашено да су управо земљорадничка газдинства основни субјекти развоја пољопривреде. Извршена је делимитација величине њиховог поседа и отворен је процес њихове трансформације у робне произвођаче, односно започет је процес фармеризације.

Почетком 21. век дошло је до мењање аграрне политике и њено прилагођавање европским стандардима. Нажалост те промене нису праћене на одговарајући начин аграрним законодавством, озбиљним инвестицијама и финансијама. Чести проблем представља и појава незадовољства све већег броја пољопривредних актера, институција и многих других субјеката. Још увек није постигнут концепт одрживе пољопривреде. Из свега тога произилази да реформа аграрне политике није још увек дала неке резултате. Стиче се утисак да је главна карактеристика реформе аграрне политике у периоду од 2000. до 2015. године била њена непредвидивост и неконзистентност.

Србија се тренутно налази у фази спровођења процеса хармонизације односно шеме подстицаја пољопривреде према захтевима ЕУ и СТО. Ови захтеви се односе на смањење плаћања према обиму производње, попут премије за млеко, смањење извозних субвенција. Са друге стране Србија користи и предприступни период за задржавање извесних мера, којима директно утиче на раст

продуктивности и смањење необрађених површина (регресирање инпута). Домети ове хармонизације су, генерално, недовољно видљиви, имајући у виду да је ниво укупне подршке у Србији неупоредиво нижи од одговарајућег у ЕУ.

На крају ако Србија жели повећање продуктивности и интензивирања развоја аграрног сектора, треба да усагласи циљеве своје аграрне политике са циљевима Заједничке аграрне политике. Првенствено, неопходно је ускладити домаће законодавство са законодавством ЕУ. С обзиром на то да није довољно само имати адекватне законе, следећи корак је формирање ефикасних институција и обезбеђивање финансијских средстава за спровођење мера и програма ЗАП. Кључни проблем поседовних структура газдинстава у Србији су мала површина земљишта и уситњеност парцела. Неопходно је спровести поступке комасације и арондације у циљу укрупњавања поседа, што би резултирало повећањем квантитета и квалитета пољопривредне производње.

8.6. Задругарство у Нишавском округу

У жељи да прикажемо стање задругарства у Нишавском округу ми смо урадили истраживање. Циљ истраживања је да се сагледају резултати примене концепта задружног организовања и удруживања пољопривредника у процесу транзиције. За ово истраживање припремљен је посебан анкетни упитник. Нишавски округ има према стању из 2012. године 31.709 пољопривредних газдинстава. Ако се узме узорак од 0,5% онда је то 159 газдинства које треба анкетирати (Табела 50).

Табела 50. Број газдинстава Нишког округа према стању 2012.

Општина	Пољопривредна газдинства	Потребан број за анкетавање 0,5%
Алексинац	7.116	36
Гацин Хан	2.159	11
Дољевац	3.733	19
Мершина	3.074	15
Ниш	10.244	51
Ражањ	2.332	12
Сврљиг	3.051	15
Укупно	31.709	159

Извор: Завод за статистику РС и прорачун аутора.

Добар број анкетних листова попунио је сам аутор на терену. Приликом попуњавања водио је разговор са анкетираним лицима, упознавао се са стањем средстава за рад, објеката, засадима и сл. То ће рећи да је поред методе анкетирања донекле заступљен и метод интервјуа (разговор као метод непосредног посматрања и увид у газдинство).

Скоро половина анкетираних носиоца газдинстава је члан неког од удружења у свом крају. Анкетираним пољопривредницима који су чланови удружења или задруге поставили смо питање ком удружењу или задрузи припадају. Добили смо списак великог броја удружења. Стиче се утисак да сва ова удружења и задруге имају мали број чланова. То вероватно представља и њихов главни проблем када наступају на тржишту.

Удруживање земљорадника преко задруга и других удружења је разнолико. Највише учлањених газдинстава је у Мерошини 87% и Нишу 50%, најмање у Гацином Хану и Дољевцу преко 80% није члан ниједног удружења.

Близу 40% анкетираних коју су чланови у удружењима дало је писане коментаре у анкети приликом попуњавања, а односе се на предности у истим.

Табела 51. Писани коментари предности за чланство удружењу пољопривредника само оних газдинстава која им припадају

одговори анкетираних	учешће у %
нису писали	61,01
писали	38,99
укупно n=159	100,0

Извор: Прорачун аутора на бази анкете

Око 23% анкетираних коју су чланови у удружењима дало је писане коментаре у анкети приликом попуњавања, а тичу се недостатака у истим.

Табела 52. Писани коментари недостатака за чланство само оних газдинстава која им припадају

одговори анкетираних	учешће у %
нису писали	76,73
писали	23,27
укупно n=159	100,0

Извор: Прорачун аутора на бази анкете

Више од 60% анкетираних носиоца газдинства на својој територији нема задруге и удружења, мада није мали број носиоца газдинства који тврде да не могу имати користи од истих.

Табела 53. Који су разлози за неприпадност удружењу или задрузи пољопривредника

одговори анкетираних	учешће у %
не могу остварити значајне користи	28,24
нема удружења	50,59
нема задруге	16,47
нешто друго	4,706
укупно n=159	100,0

Извор: Прорачун аутора на бази анкете

На питање: Како продајете своје производе? највећи број анкетираних носиоца газдинства је изнео да пласман пољопривредних производа представља највеће ограничење, такође није мали број и оних који су се определили да највеће ограничење представља изостанак подршке из аграрног буџета државе.

Табела 54. Начини продаје производа

одговори анкетираних	број газдинстава	учешће у %
преко задруге	17	10,7
лично на пијаци	97	61,0
предузечима	17	10,7
преко купаца	14	8,8
директно прерађивачима	9	5,7
укупно	154	96,9
без одговора	5	3,1
укупно	159	100,0

Извор: Прорачун аутора на бази анкете

Када је у питању продаја коју врше газдинства која су користила подстицајна средства она су своје производе углавном пласирала (у 50% случајева) на пијаци, преко задруга (18%), предузећа и прерађивача (15%). Газдинства која нису користила програме за аграр у преко 70% продају су вршила на пијаци и преко купаца (12%). Корисници подстицајних средстава и они који то нису су у преко 60% случаја изјаснили да је пласман производа главни ограничавајући фактор. Примећујемо интересантну чињеницу које се огледа у томе да корисници мера за аграр су мање задовољни финансијском подршком из аграрног буџета од оних који нису ни користили подстицајна средства. Такође смо на основу анкете

приметили да преко половине газдинства које су користила подстицајне мере су чланови неког од удружења пољопривредника, док они који нису користили мере подршке у преко 70% случајева то нажалост нису. Што се тиче територијалне заступљености највећи број корисника је из општине Алексинац (30%), града Ниша (20%), а најмањи број из општина Гаџин Хан и Дољевац испод 5%. Скоро сва газдинства које су уписана у јединствен регистар пољопривредних газдинства су користила неку од мера за аграр, што не може да се каже за нерегистрована газдинства. Највећи корисници подстицајних средстава су пољопривредна и мешовита газдинства. Корисници подстицајних средстава су углавном користили средства за унапређење сточарства, воћарства, ратарство и повртарства.

Задруге се у будућим временима морају суочити са два питања. Прво како да постану ефективније и друго како да реагују на социјалне и економске промене. У времену када се Србија налази у условима транзиције и прикључења Европској унији ово питања себи најчешће постављају чланови задруге, изабрани лидери, менаџери и запослени.

Према многим параметрима оне су јединствене организације. Задруге у својој основној структури и идеологији носе елементе властитог успеха. Параметри успеха задруга су: приоритет задружног чланства, различитост задруга, јачање економске моћи људи, брижљиво управљање ресурсима, креирање финансијске моћи људи, стратегијско размишљање.

Све ово би требало да представља будућност онога што би могло бити реално и оствариво у систему стратешког одређивања удруживања пољопривредника. Да би се задругарство сачувало од даљег урушавања и да би се унапредили његов рад и пословање, односно да би обављало своје функције, неопходно је заустављање пада пољопривредне производње - што је могуће учинити ефикаснијим спровођењем мера аграрне политике у чијем креирању морају учествовати представници задругарства, као јединог аутохтоног организационог сегмента земљорадника у нашој Републици. Адекватније спровођење аграрне политике подразумева и спровођење циљева развоја и сигурности, што практично значи да подстицаји које држава даје за развој пољопривреде, морају стићи до правих корисника - примарних пољопривредних произвођача - задругара.

Нови закон о задругама представља покушај спасавања задругарства и задружног покрета код нас. Време ће показати да ли је овај закон донет са великим закашњењем.

На основу свега што смо изложили можемо да нагласимо да је потребно донети стратегију развоја задругарства у Србији.

9. ПОЉОПРИВРЕДА И РАЗВОЈНИ ПРИОРИТЕТИ У ИЗАБРАНИМ ОПШТИНАМА

9.1. Општина Стара Пазова

9.1.1. Историјат

Подручје на коме се налази територија Општине Стара Пазова насељено је још у доба праисторије. За време владавине Римљана територија општине је припадала провинцију Панонија чије је седиште било у оближњем Сирмијуму.

Током средњег века ово подручје је од XI до XII века било на размеђи између Византије и Угарске. Тако да је овде после 1018. године била образована византијска погранична тема са седиштем у Сирмијуму.³⁹⁴ У периоду после XII века угарска власт се усталила у овим крајевима.

Територију Срема на којој се налазила Пазова освајају Турци 1521. године.³⁹⁵ За време Османског царства (XVI-XVIII. века) Пазову су населили Срби. Они су остали већинско становништво све до краја 18. века.

Сматра се да је сам назив Пазова највероватније изведен из речи пазух, јер су тако Словени називали римску војну граничарску висораван између две велике реке – Дунава и Саве. Језичке особености нам сугерирају да је ово насеље настало рано. Пазова која се некад звала Пазухо настала је око села Пазушко поље. Прво помињање назива Пазова имамо крајем XV века.³⁹⁶

Највећа етничка група на територији општине је одређена досељавањем Срба на територији данашње Војводину под вођством патријарха Арсенија III Чарнојевића крајем XVII века, односно 1690. године.³⁹⁷ Током XVII и XVIII века долазило је до пресељења становништва на данашњој територији Општине Стара Пазова. Организацију ових миграторних токова је спроводила влада аустријске царице Марије Терезије и њеног сина цара Јосип II. Мере су предузете

³⁹⁴ Острогорски, Г. (1969): *Историја Византије*, Просвета, Београд, стр. 296-297.

³⁹⁵ Зиројевић, О. (2007): *Србија под Турском влашћу*, Чигоја штампа, Београд, стр. 18-20.

³⁹⁶ Ивић, П. (1982): *Историја Српског народа*, књига V-1, СКЗ, Београд, стр. 534.

³⁹⁷ Томић, Н. Ј. (1990): *Срби у великој сеоби*, Просвета, Београд, стр. 205-208.

да би се опустела територија после повлачења Османског царства попунила, а и да би се ојачала новоустановљена Војна граница.³⁹⁸ Од формирања Сремско-славонске војне границе 1750. године Пазова је постала гранично место, које су насељавали војници, који су се бавили земљорадњом, а били су организовани у систем породичних задруга. Капетан војске, који је боравио у Пазови се старао о економском развоју места и образовању становништва на овој територији. Из свега овога произилази да су пуковска организација и породична задруга били два ослоња на којима је почивао целокупан војнограничарски систем Аустријског царства.³⁹⁹ Тако су Стару Пазову у XVIII веку настанили људи који су у пустару Пазова дошли да чувају границу Угарске од турских упада, да крче мочварно земљиште, копају канале и бунаре и да овде оснивају своја пољопривредна газдинства. У Срему, који је био део аустријске Војне границе, новим досељеницима је гарантована слобода поседовања имања, школовања на матерњем језику и слобода вероисповести.

Главну етничку групу чинили су Срби староседеоци. Њима се придружују у Срби из других крајева као на пример Срби из Лике. Крајем XVIII века, тачније 1770. године на ово подручје се досељавају Словаци. Током 1791. године на ово подручје се насељавају Немци. У Стару Пазову су такође дошли православни Румуни и калвинистички Мађари који су се временом асимилирали.

После ископа канала Мали Бегеј од 1889. до 1891. године дошло је до побољшања у ратарске производње. Такође увођење парних вршаћих машина представљао је велики напредак у пољопривреди. До Другог светског рата на овом подручју гајила су се и конопља. На територији Општине Стара Пазова налазило се пет уљара. Развојем пољопривреде настајали су пратећи занати. Неки од њих су: ћурчије, колари, ковачи, сарачи, опанчари, шеширције. На почетку XX века од индустријских објеката у Старој Пазови се налазила циглана, а од 1936. године фабрика за производњу леда и соде звана Ледара.

Током Првог светског рата 1914. године један од фронта допирао је чак до старопазовачког атара.⁴⁰⁰ Током Другом светског рата на територији Општине Стара Пазова било је жестоких сукоба између немачких фолксдојчерских села Нова Пазова и Инђија и

³⁹⁸ Гавриловић, С. (1986): *Историја Српског народа*, књига IV-1, СКЗ, Београд, стр. 204- 205.

³⁹⁹ Форишковећ, А. (1986): *Историја Српског народа*, књига IV-1, СКЗ, Београд, стр. 255.

⁴⁰⁰ Митровић, А. (1984): *Србија у Првом светском рату*, СКЗ, Београд, стр. 111.

партизанских села Војка, Белегиш и Судук, у којима се налазила јака одбрамбена линија немачког генералштаба.⁴⁰¹

По завршетку Другог светског рата општинско место Стара Пазова је за колонисте из Босне и Херцеговине, Хрватске и са Косова била једна од интересантних локација за насељавање. За време недавно вођених ратова, на територији бивше СФРЈ од 1991. до 1999. године дошао је велики број избеглица из Хрватске, Босне и Херцеговине и Косова.

9.1.2. Административни и географски положај

Општина Стара Пазова је основна територијална јединица у којој грађани остварују локалну самоуправу у складу са Уставом. Територију Општине чини подручје 9 насељених места, која улазе у њен састав. Укупна површина општине Стара Пазова износи 351 км. Општина се налази на 44° 59' северне географске ширине и 20° 09' источне географске дужине. Налази се у северном делу Републике Србије.

Територија општине Стара Пазова простире се у јужном делу Панонске низије, и заузима подручје источног Срема. Општина је смештена у равничарском подручју, а земљиште на територији општине је изванредне плодности. Надморска висина износи око 80 метара. Стара Пазова нема водотокова на свом подручју, постоје само вештачки прокопани канали. Најближа река је Дунав, који је 10 км удаљен од Старе Пазове, протиче кроз Старе Бановце. Иначе река Дунав тече источном границом општине у дужини од 24 км.

У просторном плану Р. Србије,⁴⁰² општина Стара Пазова у ширем регионалном смислу требало би да се повеже са Градом Београдом и са другим општинама у окружењу (Пећинци, Рума, Стара Пазова, Панчево, Смедерево, Смедеревска Паланка, Уби и Лајковац) и формира са њима метрополитенску основу заједно са Градом Новим Садом преко Инђије. На овај начин ће ово подручје путем инструментализације своје позиције и капацитета постати једно од водећих метрополитена у овом делу Европе, захваљујући пре свега свом институционалном и кадровском капацитету, као и економском и културном потенцијалу.⁴⁰³

⁴⁰¹ Петрановић, Б. (1992): *Србија у другом светском рату*, Винц, Београд, стр. 362.

⁴⁰² Закон о просторном плану Републике Србије од 2010 до 2020., стр. 183.

⁴⁰³ Закон о просторном плану Републике Србије од 2010 до 2020., стр. 183.

9.1.3. Демографске карактеристике

Општина Стара Пазова се налази у југоисточном делу Срема, у Аутономној Покрајини Војводини која заузима северни део Србије. Припада Сремској области (Град Сремска Митровица и Општине Шид, Инђија, Ириг, Рума, Стара Пазова и Пећинци). На подручју општине Стара Пазова живи 65.792 становника, од чега у самом граду живи 18.602 (59,30%) а у приградским насељима 47.190 становника (40,70%). Густина насељености на подручју Општине Стара Пазова 2011. године била је 200 становника по квадратном километру.⁴⁰⁴

Стара Пазова је годинама под ударом миграционих кретања становништва, које се досељавало на ово подручје, првенствено због индустријализације и развоја привредне базе. Општина Стара Пазова имала је стални раст броја становника. У посматраном периоду од 1948. године до 2012. године бележи се пораст становништва. 1948-30.547, 1953-33.352, 1961-41.036, 1971-43.477, 1981-52.566, 1991-57.291, 2002-67.576, 2012- 65.792. Просечна старосна структура износи 41,0 годину, а у погледу полне структуре, 32.332 становника су мушког пола, а 33.460 чини женска популација. Стопа природног прираштаја је од 2002. године негативна, и износила је -0,7, а 2004. године -1,6. У последњих неколико година дошло је до опадања становништва због углавном негативног природног прираштаја. У општини Стара Пазова према попису из 2011 живе следеће етничке групе: Срби (54.516) или 82,86%, затим Словаци (5.212) или 7,01% потом Хрвати (1.336) или 2,03% и Роми (1.193) или 1,81%. Свих других који су се изјаснили да припадају некој нацији или етничкој групи има (1.697) или 2,58%, а оних који се нису изјаснили да припадају некој нацији или етничкој групи има укупно (1.838) или 2,79%.(попис из 2011.)

Слободно може да се истакне да Општина Стара Пазова има једну од најдужих традиција када је у питању развој малих и средњих предузећа у Србији. Данас се на територији Општине налази скоро пет стотина малих и средњих предузећа. Такође на територији Општине се налази и око две хиљаде и шесто занатских радњи од којих се већина налази у Старој и Новој Пазови. Од индустрије заступљен је дрвно-индустријски комбинат, фабрика металних производа и фабрика машина, циглана и др. Протеклих година, општина је била веома активна по питању индустријализације и развоја нових индустријских

⁴⁰⁴ Стратегија руралног развоја општине Стара Пазова за период 2015 - 2025 године, Институт за економику пољопривреде, Београд, 2016.

зона, привлачењем нових инвеститора. Када се ради о распрострањености индустрије по насељима, скоро 30% је смештено у Старој Пазови, 25% у Новој Пазови, 8% и 6% у Новим Бановцима тј. Старим Бановцима, док је 22% смештено ван територије насеља. Белегиш, Војка, Крњешевци и Сурдук јесу домаћини за 9% предузећа. Пољопривреда доста доприноси развоју локалне економије. На територији Општине се налази око 29.982 хектара обрадиве земље, од чега је приближно 22.000 хектара у приватном власништву. Бављење пољопривредом представља главно занимање у руралним насељима Општине.

Анализа економске структуре у општини показује да једна трећина од укупне зараде долази из прерађивачке индустрије, док пољопривреда, трговина и услужни сектор доприносе сваки са по 25%. Остале гране дају мање од 10% од укупног зараде. Када се ради о инвестицијама, Општина Стара Пазова улаже највише у прерађивачку индустрију, трговину и пољопривреду, док су улагања за изградњу инфраструктуре пројекта за управљање водом у 2012. години износила само 1%. У погледу структуре заступљених делатности на територији Општине Стара Пазова, пољопривредом се бави 22,9 % укупног становништва. Остале најзаступљеније гране привреде су: индустрија 27,3% и услуге 49,8%.⁴⁰⁵ Доходак који општина Стара Пазова остварује од пољопривреде износи 22,4 %.

9.1.4. Карактеристика насељске мреже

Општина Стара Пазова обухвата 9 насељених места. Од тога су три урбаног типа: Стара Пазова, Нова Пазова и Нови Бановци са Бановци-Дунав, а преосталих шест насеља су руралног типа: Голубинци, Војка, Стари Бановци, Белегиш, Сурдук и Крњешевци. У складу са тим Општина је подељен на месне заједнице. Месне заједнице у ствари обухватају територију насеља. На територији општине налазе се следеће месне заједнице: Месна заједница Стара Пазова, Месна заједница Нова Пазова, Месна заједница Нови Бановци, Месна заједница Бановци-Дунав, Месна заједница Стари Бановци, Месна заједница Голубинци, Месна заједница Војка, Месна заједница Белегиш, Месна заједница Сурдук, Месна заједница Крњешевци.

Места која се налазе на територији општине Стара Пазова са бројем становника према попису из 2011 су: Белегиш 2.973, Војка

⁴⁰⁵ Стратегија одрживог развоја Општине Стара Пазова од 2010 до 2020, стр. 13.

4.752, Голубинци 4.721, Крњешевци 845, Нова Пазова 17.105, Нови Бановци 9.443, Стара Пазова 18.602, Стари Бановци, 5.954 Сурдук 1.397.⁴⁰⁶

9.1.5. Структура администрације Општине

Структура општинске власти је одређена тако што грађани бирају на непосредним изборима одборнике који чине Скупштину општине. Скупштина општине бира председника општине, Заменике и Помоћнике председника општине и Општинско веће. Они пак предлажу Скупштини општине чланове Општинске управе. Скупштина општине бира руководећи кадар јавних предузећа, установа и организација чији је оснивач Општина Стара Пазова.

Структура Општинске управе организована је преко одељења и служби које се образују као основне унутрашње организационе јединице.

За обављање послова у Општинској управи образују се следеће основне унутрашње организационе јединице:

- Одељење за привреду;
- Одељење за пољопривреду, водопривреду и шумарство;
- Одељење за финансије;
- Одељење за утврђивање, наплату и контролу јавних прихода;
- Одељење за урбанизам и грађење;
- Одељење за комуналне делатности и заштиту животне средине;
- Одељење за друштвене делатности, културу и информисање;
- Одељење за спорт и омладину;
- Одељење за општу управу, скупштинске и заједничке послове;
- Одељење за информационе технологије и комуникације;
- Кабинет председника Општине;

9.1.6. Основни макроекономски индикатори

У макроекономском амбијенту Србије постоје ограничавајуће околности које се могу елиминисати новим приступом који подразумева крупне промене, које су усмерене на успостављање новог односа према макроекономском окружењу. Предузећа су дуго обављала своје

⁴⁰⁶ Природно кретање становништва у Србији, подаци по општинама, (2012), РЗС Србије, стр. 93.

активности у пословном окружењу које су карактерисали неефикасност и одсуство мотивације код запослених. Последиčno, транзиција у Србији отпочела је 2000. године, када су се стекли основни предуслови за њено спровођење.

Либерализација трговинских односа и капиталног биланса омогућила је интегрисање економског система Србије у међународне финансијске и робне токове. Започете промене у домену економије, иако су под дејством многобројних фактора који на њих имају амортизационо дејство, попримиле су карактер иреверзибилних процеса.

Према званичним подацима⁴⁰⁷ евидентирани су следеће тенденције основних макроекономских индикатора Републике Србије:

- *Реални раст бруто домаћег производа* у првом кварталу 2016. године, у односу на исти период претходне године, износио је 3,5%. Десезонирана серија података показује раст БДП у првом кварталу 2016. године од 1,6% у односу на претходни квартал;
- *Посматрано по делатностима*, у првом кварталу 2016. године у односу на исти период претходне године значајан реални раст бруто додате вредности забележен је у сектору грађевинарства, 15,0%, сектору индустрије и снабдевања водом и управљања отпадним водама, 6,6% и сектору трговине на велико и мало и поправке моторних возила, саобраћаја и складиштења и услуга смештаја и исхране, 4,1%;
- *Потрошачке цене* у јуну 2016. године, у поређењу са истим месецом претходне године, повећане су 0,3%, док су у поређењу са децембром 2015. године повећане за 0,9%;
- *Просечна зарада* исплаћена у мају 2016. године номинално је већа за 0,1%, а реално је мања за 0,6% од просечне зараде исплаћене у мају 2015. године. Просечна зарада без пореза и доприноса исплаћена у мају 2016. године номинално је на истом нивоу, а реално је мања за 0,7% у односу на просечну зараду без пореза и доприноса исплаћену у мају 2015. године.
- *Промет робе у трговини на мало* у Републици Србији, у мају 2016. године у односу на мај 2015. године, већи је у текућим ценама за 2,3%, а у сталним ценама за 4%. У мају 2016. у поређењу са претходним месецом, промет робе је мањи у текућим ценама за 3,3%, а у сталним ценама за 3,5%;
- *Индустријска производња* у периоду јануар–мај 2016. године, у поређењу са истим периодом 2015. године, већа је за 8,0%;

⁴⁰⁷ РЗС, Министарство финансија Републике Србије, Народна банка Републике Србије, 2016.

- *Укупна спољнотрговинска робна размена* Републике Србије за период јануар-мај 2016. године виша је за 7,3% у односу на исти период претходне године. Дефицит износи 1.698,1 мил. долара, што чини смањење од 10,9% у односу на исти период претходне године. Изражен у еврима, дефицит износи 1.520,2 милиона, што је смањење од 10,9% у поређењу са истим периодом претходне године;
- *Стопа незапослености* у периоду 2012-2015. година смањила се са 23,0% на 16,7%.
- *Укупан број запослених* у првом кварталу 2016. године је повећан за 2,7% на међугодишњем нивоу, на шта је највише утицало повећање запослености у сектору услуга, а у мањој мери повећање запослених у сектору индустрије;
- *Јавни дуг централне државе* је на крају маја 2016. године износио 24,3 млрд евра, односно 72,1% БДП; Јавни дуг Србије има тенденцију раста: на крају 2015. године износио је 24,8 милијарди евра (75,5% БДП-а); На крају 2014. године износио је 22,7 милијарди евра (70,9% БДП-а), крајем 2013. године 20,1 милијарду евра (59,6% БДП-а); а на крају 2012. године 17,6 милијарди евра (45,4% БДП-а);
- *Девизне резерве* Народне банке Србије су на крају маја износиле 9.263,9 милиона евра, чиме се обезбеђује покривеност новчане масе М1 од 227% и шест месеци увоза робе и услуга. Поред чињенице да је мај месец у години за који је због извршења претходно преузетих законских обавеза карактеристичан повећан одлив средстава из девизних резерви, током маја 2016. смањење девизних резерви Народне банке Србије било је најмање у целој години и износило је 74,1 милион евра.

Неадекватан економски развој Србије детерминисан је бројним факторима, међу којима се издвајају неповољна структура привреде, губитак традиционалних тржишта, финансијска недисциплина, недовољно инвестирање и сл.

Комплектирање тржишних институција, посебно развој финансијских тржишта, развој ефикасног тржишта роба и услуга (уз заштиту и јачање конкуренције на тржишту), изградња инфраструктуре, ефикаснија државна администрација и судство, смањење корупције – нужни су предуслови развоја стимулативног макроекономског окружења и раста инвестиција у Србији.

9.1.7. Трансфер знања и иновација

Актуелни системи трансфера знања и иновација у Србији недовољно су ефикасни и не прате у довољној мери убрзане техничке и технолошке промене. Ипак, постојеће научне и образовне институције у области пољопривреде имају релативно квалитетан кадар, који је постигао низ међународно препознатих и признатих резултата: нових сорти, раса и сојева, научних радова и техничких решења.⁴⁰⁸

У сектору агробизниса едукација и саветодавство представљају значајне факторе модернизације пословања. У прилог овој констатацији треба навести потврђену чињеницу да улагање у саветодавство (и пољопривредна истраживања) доноси око 40% просечне стопе зараде, што је „много више него друге инвестиције у пољопривредном развоју“.⁴⁰⁹ Афирмација економије знања захтева већа улагања у фундаментална истраживања. Међутим, дугогодишња криза домаће економије довела је до смањења акумулативне способности предузећа у Сремској области и Старој Пазови. У таквим условима не постоји критична маса средстава потребна за организовање истраживачког процеса, као ни спремност да се преузму финансијски ризици које ови процеси носе. Скромна профитабилност предузећа је разлог за смањено улагање у истраживачко развојну активност. Последиčno, смањена је способност предузећа да на бази финансијског леверица, односно разлике између профитне и каматне стопе, увећавају сопствени капитал.

У Србији се трансфер знања и иновација у области пољопривреде спроводи кроз систем формалног образовања, путем различитих врста обука организованих од стране образовних и истраживачких установа и организација, ПССС-а, приватних привредних друштава, пројектних јединица, медија итд.⁴¹⁰ При том, треба истаћи да постојећа структура и систем преноса знања нису довољно ефикасни и не успевају да адекватно задовоље потребе

⁴⁰⁸ ИПАРД II програм за Србију (2014-2020), Министарство пољопривреде и заштите животне средине Република Србија, Београд, 2014., стр. 57.

⁴⁰⁹ Van den Ban, A.W., Hawkins, H., S. (1996): *Agricultural Extension*, Blackwell Science, UK.

⁴¹⁰ Стратегија пољопривреде и руралног развоја Републике Србије за период 2014-2020. године, стр. 34.

динамичнијег техничко-технолошког реструктурирања сектора пољопривреде.⁴¹¹

Стратешки циљ у области привреде општине Стара Пазова је развој социјалне тржишне економије као услова и инструмента одрживог развоја локалне заједнице, односно паметног, одрживог и инклузивног раста локалне заједнице.⁴¹² Први приоритет за остваривање овог стратешког циља је: Развој паметне економије засноване на знању, иновацијама, предузетништву и информационом друштву.⁴¹³ У области пољопривреде и руралног развоја трансфер знања и иновација реализује се посредством.⁴¹⁴

- Пољопривредне стручне службе "Сремска Митровица" д.о.о. Сремска Митровица;
- Одељења за пољопривреду, водопривреду и шумарство Општинске управе Стара Пазова, које врши управне и стручне послове из области пољопривреде, водопривреде и шумарства. Ово одељење чини спрегу између произвођача, пољопривредних задруга и удружења, подручне пољопривредне службе и надлежног министарства;
- Економско – трговинске школе "Вук Караџић" и "Техничке школе" у Старој Пазови.

Према подацима Пописа пољопривреде 2012., број пољопривредних газдинстава која су користила услуге саветодавне службе у периоду 2011/2012. у Старој Пазови је био 638.⁴¹⁵ Ово је свега 17,4 % од укупног броја пољопривредних газдинстава у Старој Пазови (3.664), што је на нивоу просека Републике Србије (свега 17% пољопривредних газдинстава користило је услуге саветодавне службе). Посматрано по насељима, пољопривредна газдинства која су највише користила услуге саветодавне службе евидентирана су у следећим насељима: Голубинци и Војка (по 148), Стара Пазова (80), Сурдук (76) и Белегиш (66). Вероватно би трансфер знања и иновација био бољи када би пољопривредници више користили рачунаре и интернет. Наиме, подаци Пописа пољопривреде 2012. показују да је у периоду

⁴¹¹ Стратегија пољопривреде и руралног развоја Републике Србије за период 2014-2020. године, стр. 34.

⁴¹² Ревизија стратегије одрживог развоја Старе Пазове, 2015, стр. 51.

⁴¹³ Ревизија стратегије одрживог развоја Старе Пазове, 2015, стр. 52.

⁴¹⁴ Стратегија руралног развоја општине Стара Пазова за период 2015 - 2025 године, Институт за економику пољопривреде, Београд, 2016.

⁴¹⁵ Попис пољопривреде 2012, Остали подаци о газдинству, ниво насеља, Републички завод за статистику, Београд.

2011/2012 само 116 газдинства користило раунар, што је свега 3,2 % укупног броја пољопривредних газдистава у Старој Пазови.⁴¹⁶

За програмску активност: „подстицаји пољопривредној производњи”, у 2016. години у буџету општине Старе Пазове планиран је износ од 5,5 милиона динара, од чега је:⁴¹⁷

- 5.000.000 динара опредељено за подстицаје у пољопривреди и области едукације. Поред едукативног значаја и усвајања нових технологија у производњи, овај подстицај поспешује такмичарски дух у производњи, кроз приказивање достигнућа произвођача и постигнутих резултата у пољопривреди. Корисници ове мере су сеоске месне заједнице, удружења грађана, предузетници и правна лица за пружање саветодавних и других услуга, научне и стручне институције.
- 500.000 динара опредељено је за сајамске манифестације у области пољопривреде. Ова средства су намењена за организовање сајмова, изложби, манифестација итд.

У погледу даљег подстицања трансфера знања и иновација у области пољопривреде и руралног развоја на подручју Старе Пазове, битно је имати у виду следеће:

- одредити веће износе у буџету града Стара Пазова за сајамске манифестације у области пољопривреде;
- унапређење трансфера знања и иновација у аграру Старе Пазове захтева конституисање тржишно оријентисаних предузећа са високообразованим кадровима и применом модерних технологија пољопривредне производње;
- потребно је стимулисати партнерство јавног и приватног сектора, као и интрасекторску и интерсекторску мобилност истраживача, професора и консултаната;
- пренос знања и активности информисања требало би подржавати кроз различите радионице, саветовања, демонстрационе активности, информативне активности и програме краткорочне размене или посете пољопривредним газдинствима.⁴¹⁸

⁴¹⁶ Попис пољопривреде 2012, Остали подаци о газдинству, ниво насеља, Републички завод за статистику, Београд.

⁴¹⁷ Одлука о буџету општине Стара Пазова за 2016. годину, „Службени лист општина Срема“ број 35/15.

⁴¹⁸ Регулатива ЕУ 1305/2013.

9.1.8. Агротехничка опремљеност

У Србији је у последњим деценијама дошло до диференцијације и раслојавања сеоског становништва, које је главни носилац пољопривредне производње.⁴¹⁹ Наведено истраживање је показало да су се појавили произвођачи који имају већу економску моћ, која им омогућава да прате савремена технолошка достигнућа, како по питању коришћења нове опреме, тако и у примени нових технологија. У другој групи су они сиромашнији, без довољно средстава за озбиљну промену, а таквих је у Србији велика већина.

Према подацима Пописа пољопривреде из 2012. (Књига 1) у Старој Пазови је регистровано: 314 једноосовинских трактора; 2.331 двоосовинских трактора и 132 комбајна. Код прикључних машина регистровано је следеће стање: 381 берача кукуруза, 1.965 плугова, 380 тањирача, 1.128 дрљача, 922 сетвоспремача, 56 ротофреза, 975 растурача минералног ђубрива, 146 растурача стајњака, 658 сејалица, 1.005 прскалица, 2.296 приколица и 316 косилица. Свако газдинство у Старој Пазови у просеку располаже са 3,55 јединица прикључних машина и опреме (3,9 просек за Републику Србију), што је нешто неповољније у односу на просек Републике Србије.

Просторна дистрибуција пољопривредне механизације по насељима показује да су насеља са највећом агротехничком опремљеношћу следећа:⁴²⁰ Голубинци, Војка, Стара Пазова и Белегиш. Истовремено, најмању агротехничку опремљеност имају: Нови Бановци, Нова Пазова и Крњешевци. За насеља Сурдук и Стари Бановци се може рећи да имају просечну агротехничку опремљеност, уз одређено осцилирање броја пољопривредне механизације по насељима. Што се тиче старости пољопривредне механизације, важно је истаћи да је у Старој Пазови 95,8% берача кукуруза старије од 10 година и технички су застарели те је потребно набавити нове. У појединим насељима као што су Стари Бановци и Нови Бановци, сви берачи кукуруза су старији од 10 година.

Релевантна предузећа за производњу и продају пољопривредних машина у Старој Пазови су:

- ПОЉО ЕЛИТ- Војка, предузетник, производња машина за пољопривреду;

⁴¹⁹ Попис пољопривреде 2012, Пољопривредна механизација, опрема и објекти у Републици Србији, стр. 145.

⁴²⁰ Попис пољопривреде 2012, Пољопривредна механизација, ниво насеља, Републички завод за статистику, Република Србија.

- БЕЛИ БРЕГ - Војка, производња машина за пољопривреду и трговина;
- БОРОИНЕКС предузеће за трговину и услуге ДОО, Стара Пазова; Трговина на велико пољопривредним машинама, опремом и прибором;
- Предузеће за производњу трговину и услуге Агро-Лине ДОО, Голубинци; Трговина на велико пољопривредним машинама, опремом и прибором;
- Предузеће за производњу, трговину и услуге Агроарт ДОО, Стара Пазова; Трговина на велико пољопривредним машинама, опремом и прибором;
- Привредно друштво за производњу и унутрашњу и спољну трговину ДЕМЕТРА-ЛАНЦИ ДОО, Стара Пазова; Трговина на велико пољопривредним машинама, опремом и прибором.

Проблеми које пољопривредници у Старој Пазови имају у домену пољопривредне механизације су следећи:

- одређене врсте постојећег машинског парка (берачи кукуруза) су технолошки застареле;
- неповољни банкарски кредити за набавку нове механизације и
- недовољна сарадња пољопривредника на плану коришћења заједничке механизације (неразвијени машински прстенови), чиме би се трошкови механизације значајно могли смањити, а економски ефекти повећати.

Пољопривредници у Старој Пазови морају више пажње посветити анализи могућности формирања машинских прстенова. Машински прстенови пружају својим члановима бројне предности и омогућавају да дође до раздвајања пољопривредника у две основне категорије: (а) оне који примају услугу и (б) оне који те услуге пружају. Даваоци услуга су уско специјализовани само за поједине операције, тако да је квалитет пружених услуга на највишем нивоу, а пружене услуге на овај начин у развијеним земљама се не опорезују и сматрају се уговореном производњом. Истовремено, максималним искориштавањем механизације, цена тако пружених услуга је нижа.

Са друге стране, примаоци услуга могу да се посвете другим проблемима у својој пољопривредној производњи, (инпуту, пласман производа), а не да буду оптерећени са својом “неискоришћеном” механизацијом. Креирањем машинских прстенова остварила би се ефикаснија пољопривредна производња услед рационалнијег коришћења постојећих ресурса, при чему би се симултано испунила економија обима и економија величине.

9.1.9. Складишни и дорадни капацитети у пољопривреди

Подаци Пописа пољопривреде 2012. (Књига 2) показују да је у Старој Пазови код пољопривредних газдинстава евидентиран следећи број и капацитет складишних и дорадних капацитета:

- Кошеви за кукуруз – 2.817 (властити капацитет: 129.451 м³; коришћени капацитет: 53.237 м³);
- Амбари – 271 (властити капацитет: 9.602 м³; коришћени капацитет: 5.285 м³);
- Силоси - 37 (властити капацитет: 26.277 т; коришћени капацитет: 27.113 т);
- Сушаре - 217 (властити капацитет: 24.112 м³; коришћени капацитет: 27.109 м³);
- Објекти за силажу – 30 (властити капацитет: 5.544 м³; коришћени капацитет: 4.203 м³);
- Објекти за смештај пољопривредних машина и опреме – 1.627 (властити капацитет: 105.202 м²; коришћени капацитет: 94.903 м²);
- Хладњаче – 14 (властити капацитет: 5 276 м³; коришћени капацитет: 5 070 м³);
- Објекти за смештај говеда – 1.031 (властити капацитет: 11.730, број места; коришћени капацитет: 4.664, број места);
- Објекти за смештај свиња – 4.827 (властити капацитет: 93.503, број места; коришћени капацитет: 50.229, број места);
- Објекти за смештај кокошака носилца - 1.911 (властити капацитет: 170.181, број места; коришћени капацитет: 95.333, број места);
- Објекти за смештај остале стоке – 738 (властити капацитет: 19.067, број места; коришћени капацитет: 23.926, број места);
- Машине за калибрирање, вакуумирање и паковање – 3 (властита: 1, туђа: 2).

Хладњаче за свеже и за смрзнуто воће. Подаци показују да је чак 71,65 % од укупног капацитета хладњача код пољопривредних газдинстава регистровано у ужем кругу Старе Пазове (3.780 м³).⁴²¹ Затим следе насеља: Голубинци (608 м³), Стари Бановци (528 м³),

⁴²¹ Попис пољопривреде 2012, Пољопривредни објекти, ниво насеља, Републички завод за статистику, Република Србија.

Сурдук (300 м³) и Нова Пазова (60 м³). У насељима Белегиш, Војка, Крњешевци и Нови Бановци се не евидентирају капацитети хладњача.

Силоси. У Старој Пазови је евидентирано 18 пољопривредних газдинстава која поседују силосе. Највеће капацитете силоса имају следећа насеља: Стара Пазова (20.542 т), Белегиш (2.060 т), Голубинци (1.515 т) и Војка (1.200 т).⁴²² Просечан капацитет силоса на пољопривредним газдинствима је 1.459,83 т. Са друге стране, насеља Нови Бановци, Нова Пазова и Крњешевци немају капацитете силоса. Предузећа која поседују силосе су следећа: Напредак АД Стара Пазова (компанија Делта аграр; 20.000 т); 33 Агропром, Стара Пазова (17.000 т), Лазих пољо-комерц, Голубинци (20.000 т); Пољоаграр, Војка (17.000 т).

Амбари. Према истом извору, укупно 226 пољопривредних газдинстава у Старој Пазови поседује амбаре. Највећи укупан капацитет лоциран је у насељу Војка (2.755 м³), а затим следе: Стара Пазова (1.476 м³), Крњешевци (1.287 м³) и Голубинци (1.181 м³). Просечан капацитет по газдинству које у поседу има ове објекте износи 42,5 м³.

Сушаре се евидентирају код 70 пољопривредних газдинстава у Старој Пазови. Капацитети сушара се доминантно налазе у Старој Пазови (12.767 м³) и Голубинцима (11.034 м³). У осталим насељима се евидентирају мањи капацитети сушара: Белегиш (144 м³), Стари Бановци (71 м³), Војка (44 м³), Нова Пазова (38 м³) и Крњешевци (14 м³). Просечан капацитет сушара на пољопривредним газдинствима износи 344,5 м³. У Голубинцима има много сушара за дуван јер је доста заступљено гајење дувана у овом насељу. Некада је био повртарски крај. Сушаре, у приватном власништву, сметају становништву јер се шире непријатни мириси од дувана. Такође, троше много гаса за рад. Пронађене су геотермалне воде које би могле да се користе за загревање једне сушаре која би се користила за сав дуван.⁴²³

Објекти за силажу су пописани код 25 пољопривредних газдинстава у Старој Пазови. Просечан капацитет у пољопривредним газдинствима која поседују овај објекат износи 221,8 м³. Највећи укупан капацитет објеката за силажу лоциран је у Белегишу (1.464 м³), а затим следе: Голубинци (1.447 м³), Стара Пазова (1.241 м³), Крњешевци (749 м³).

⁴²² Попис пољопривреде 2012, Пољопривредни објекти, ниво насеља, Републички завод за статистику, Република Србија.

⁴²³ Извештај са састанка радне групе Стара Пазова, 22.12.2015.

Машине за калибрирање, вакуумирање и паковање. Ових машина у Старој Пазови има укупно 3, при чему су све млађе од 10 година, те је евидентно да постојећи машински парк технолошки у повољнијој позицији од просека у Републици Србији. Капацитети машина за калибрирање, вакуумирање и паковање су лоцирани у насељима Белегиш и Стара Пазова.

Складишни и дорадни капацитети у Старој Пазови постоје, али се мора радити на пољу унапређења ових капацитета: даље изградње, куповине, проширења и поштовања еколошких стандарда. Такође, потребно је радити на изградњи једног збирног градског великог дистрибутивног центра који би био у јавно приватном партнерству, са заштитним знаком и униформном амбалажом пољопривредних производа.

9.1.10. Прерада пољопривредних производа

У оквиру комплекса за примарну прераду пољопривредних производа дозвољена је изградња занатских објеката за примарну прераду пољопривредних производа биљног и животињског порекла у складу са традиционалном технологијом поднебља: воћа, поврћа, лековитог биља, млека, меса, сирка, трске, вуне.⁴²⁴ Објекти намењени преради пољопривредних производа могу се градити и уз пољопривредне објекте, како би се заокружио производни циклус.⁴²⁵ Нека од значајнијих пољопривредних предузећа у Старој Пазови су ЖИТОПРОМЕТ-МЛИНПЕК Д.О.О и ПАНОНИЈА ПРОМЕТ Д.О.О, која се баве производњом млинских производа. Такође, имају и млин за производњу брашна.⁴²⁶ Предузеће МИЉКОВИЋ В. СИЛОСИ Д.О.О. је такође значајно, али се не бави прерадом већ трговином на велико житом, сировим дуваном, семењем и храном за животиње.

Међутим, морају се имати у виду следећа ограничења бржег развоја пољопривреде и прерађивачких капацитета у овој области:

- велики је број полунатуралних газдинстава малих економских и финансијских потенцијала, уз отежане могућности акумулације капитала из пољопривреде;
- Недовољно је успешна приватизација предузећа у сектору примарне пољопривреде, а истовремено недовољно је јака

⁴²⁴ Просторни план општине Стара Пазова до 2025. године, стр. 117.

⁴²⁵ Просторни план општине Стара Пазова до 2025. године, стр. 117.

⁴²⁶ <http://mtt.gov.rs/informacije/baza-trgovackih-preduzeca-i-preduzetnika>

конкуренција међу приватизованим компанијама прехранбене индустрије;

- Неизграђени су вертикални и хоризонтални тржишни ланци, недовољно су организовани токови откупа и промета пољопривредних производа, а неразвијени су и сви облици удруживања пољопривредника (укључујући и земљорадничке задруге);
- Неразвијеност финансијског тржишта, висока цена капитала, одсуство предузетничког капитала (енг. *venture capital*), страних инвестиција, заједничких улагања (енг. *joint venture*) – значајна су ограничења већих инвестиција;
- Неповољна општа пословна клима, висок ризик улагања и недовољна заштита власнички права (недовољна правна заштита улагача) – такође ограничавају нове инвестиције;
- Ниским аграрним буџетом ограничене су могућности за веће државне подстицаје;
- Високи су захтеви у погледу стандарда квалитета и прописа који домаћи произвођачи морају испуњавати уколико желе на инострану тржишта (ЕУ, Русије, САД и сл), а истовремено споро је прилагођавање домаћих произвођача и прерађивача стандардима безбедности хране.

Истовремено, основни ограничавајући фактори за веће и ефикасније укључивање прехранбене индустрије у међународно тржиште јесу следећи:

- недовољан асортиман прехранбених производа у односу на понуду у развијеном свету (недовољно је широк асортиман постојећих производа, мали је број увођења потпуно нових производа или унапређења постојећих производа и процеса, мали је степен додавања вредности производима кроз већу улогу знања, иновација и сл.);
- колебање квалитета тржишних производа, било због недостатка стандарда, било због непоштовања и слабе контроле важећих стандарда;
- непостојање дугорочних и чврстих уговорних односа или власничке повезаности између прехранбене индустрије и произвођача сировина (примарне пољопривредне производње);

9.1.11. Визија и развојни приоритети

Коришћење компаративних предности и традиције, коју општина Стара Пазова има у области пољопривредне производње претпоставља трансформацију домаће пољопривреде и свих форми субјеката привређивања у овој делатности.

Ови процеси трансформације морају ићи у правцу преиспитивања постојећих и развоја нових пословних и маркетинг стратегија пољопривредних произвођача, базираних на развојним способностима и снагама самих произвођача, али и на познавању преференција потрошача, нових технологија, маркетиншких приступа и других савремених тржишних постулата привређивања.

У таквим условима, уважавање тржишног приступа, односно константних и интензивних промена на тржишту, представља прву и основну претпоставку на којој би било рационално формулисање нових маркетинг стратегија, различитих од конкурентских управо по инвентивности, технологији и квалитету.

Нове стратегије, условно речено, морају подразумевати и обезбеђивање критичне масе финансијских средстава (из приватизације, кредитних аранжмана, страних директних инвестиција, кооперација са страним инвеститорима), као и стимулативну аграрну политику, без које је немогуће пратити савремене тржишне, технолошке и маркетиншке трендове.

Складишни и дорадни капацитети у Старој Пазови постоје, али се мора радити на пољу унапређења ових капацитета: даље изградње, куповине, проширења и поштовања еколошких стандарда.

Такође, потребно је радити на изградњи једног збирног градског великог дистрибутивног центра који би био у јавно приватном партнерству, са заштитним знаком и униформном амбалажом пољопривредних производа.

У наредном периоду акценат се мора ставити на развој прехранбене индустрије која је фокусирана на задовољавање потреба и жеља потрошача, са акцентом на иновације, квалитет, висок степен хигијене хране и стандарде безбедности хране.

Евидентне су велике могућности и потенцијали домаће прехранбене индустрије у производњи здравствено безбедне хране високог квалитета, за коју је инострано тржиште веома заинтересовано, а што ће подразумевати увођење ISO стандарда и HACCP система квалитета у свим прерађивачким капацитетима. Развојна политика прехранбене индустрије сасвим сигурно пратиће глобалне светске трендове (као што су концентрација капацитета и

капитала, увођење високософистициране технологије), а у овим процесима улога државе је значајна, како са становишта осигурања и заштите конкуренције и контроле злоупотреба монополског положаја, тако и са аспекта фискалне и инвестиционе подршке малим и средњим прерађивачким капацитетима, посебно у рурални подручјама.

9.2. Општина Обреновац

9.2.1. Историјат

Данашња Обреновачка општина обухвата 29 насеља распрострањених од Саве на северу дуж сливова Колубаре и Тамнаве према југу. Садашња насеља Обреновачке општине су углавном новијег порекла, али су настала на местима ранијих насеља, и то у већини случајева од 17 века на овамо. Од тог времена почиње смена становништва, коју изазивају разна историјска збивања, а завршава се почетком 20 века.⁴²⁷

За Обреновац је речено да има дугу прошлост, а кратку историју. Већ два века, он је економски, административни и културни центар овога подручја, али је најпре настао као сеоско насеље, укљештено између Колубаре и Тамнаве, под првобитним именом Палеж. Тамо где је сад, на леву обалу Тамнаве премештен је после коначног ослобођења од Турака, након 1815. године, пошто је стари “турски“ Палеж порушен и запаљен.⁴²⁸ Писана историја га по тим именом помиње тек од почетка 18 века. У то време, насељавали су га српски земљорадници и турске занатлије и трговци. За време аустријске владавине, која се на овом простору задржала до 1739. године, постаје окружно место Округа палешког, које је под собом имало 73 села. Тада је био насељен претежно Немцима, Мађарима и Јеврејима, који су му дали име “Цвајбрикен“, по два моста на двема рекама које су га опасавале.

После повратка Турака, Палеж је изгубио улогу у администрацији. Тек 1836. године, нови, српски Палеж постаје, место Среза посавског, за села са леве обале Колубаре. Тада је већ био жива

⁴²⁷ Стратегија одрживог руралног развоја ГО Обреновац за период 2012-2022. године Институт за економику пољопривреде, Београд, 2011.

⁴²⁸ Стратегија одрживог руралног развоја ГО Обреновац за период 2012-2022. године Институт за економику пољопривреде, Београд, 2011.

трговачка и занатлијска варош, у њему се отварају кафане и кафански, јавни живот узима све већу превагу над дотадашњим патријархалним породичним животом. Палеж је 1824. године званично добио своју основну школу, затим и цркву, а 1843. добија и пошту.⁴²⁹

Обреновац полако стиче лик модерног града, иако је његов развој у великој мери бивао стихијски, као и готово свих градова у нашој земљи. Зато је развој комуналне инфраструктуре у граду непрекидна трка у којој се она шири, али никад довољно да стигне у сваку привредну зону или “зону становања“. Али стиже полако. Наиме, Обреновац се може похвалити и одличним системом даљинског грејања, који топлим водом из Термоелектрана загрева готово све станове и пословни простор у градском подручју. И то чини врло издашно, а ни његов развој и ширење још нису досегли своје границе. Иначе, свој нагли привредни препород доживљава почетком седамдесетих година 20 века.

Обреновац је изгубио пругу, тачније, јавну железницу после 60 година рада “заменила“ је индустријска пруга за транспорт угља до Термоелектрана “Никола Тесла“, али је у међувремену раширена густа мрежа путева. У граду је више од 100 улица дужине око 30 км, њиме пролази 29 км магистралних, 74 км регионалних и 185 км локалних путева.⁴³⁰ Електродистрибутивна мрежа обухвата свако насеље (а зар би и смело да буде другачије у општини у којој настаје више од половине укупно произведене електричне енергије у Србији). Дакле, постојећи привредни капацитети, будући пројекти, близина Београда, изградња деонице аутопута, оживљавање речног саобраћаја и пре свега млади и стручни кадрови чине изузетне предуслове за даљи просперитет општине.

9.2.2. Административни и географски положај

Подручје општине Обреновац се налази у административном подручју града Београда и од центра града је удаљена 27 км. Са површином од 411 км² општина Обреновац је једна од највећих

⁴²⁹ Стратегија одрживог руралног развоја ГО Обреновац за период 2012-2022. године Институт за економику пољопривреде, Београд, 2011.

⁴³⁰ Стратегија одрживог руралног развоја ГО Обреновац за период 2012-2022. године Институт за економику пољопривреде, Београд, 2011.

београдских општина.⁴³¹ Територија општине Обреновац има повољан географски положај који је природно веома хетероген и са различитим степенима повољности за коришћење простора. Обреновачка општина се налази у средишњем делу Доњоколубарског басена, на истоку и југу се граничи са Шумадијом, долинама Колубаре и Тамнаве, на западу су огранци Поцерине, а на северу река Сава која у свом доњем току изразито меандрира. На карти Света простире се између 44° 30' и 44° 45' северне географске ширине и 20° и 20° 20' источне географске дужине. Површина општине је 411км² од чега је урбанизовано око 42км².⁴³²

Цела та територија гравитира ка Обреновцу, насељу које више од једног века представља економски, административни и културни центар овога предела. Општина је у оквиру Доњоколубарског басена заузимала час нешто већи, час нешто мањи део територије. Раније је била административно везана за Ваљево, а данас је укључена у оквир административно-територијалне јединице главног града Београда. Од 1957. године Обреновац је укључен у београдску заједницу општина, што му, само по себи, пружа додатне могућности за брз развој и свакодневни преображај од некадашње паланке у модеран град.

Највећи део тла је изразито равничарски, док су поједини делови брежуљкасти и благо брдовити, према западним падинама Авале и Парћанског виса на истоку и југоистоку, и ка Поцерју на западу. У брдовитом делу доминира врх Буквик, у атару села Мислођин, висок 221м, а најнижа тачка је на 73м, у простору Плошће, унутар широког меандра Саве око атара села Забрежје.⁴³³

Обреновац лежи у северном делу територије истоимене општине, на месту где се пространо дно долине реке Колубаре, управљене од југа према северу, спаја са још пространијим дном Сремске удолине, у доњем току реке Саве, која се пружа од запада ка истоку. У границама између локалних и оптималних могућности, које географски положај пружа територији општине Обреновац, од посебног је значаја то што се она налази у близини главног града Београда. За Обреновац и његово подручје Београд има велики значај: као снажно тржиште пољопривредно-прехранбених производа и

⁴³¹ Стратешки акциони план (САП) Општине Обреновац 2008. – 2011., Програм Подршке ефикаснијем развоју општине Обреновац, Република Србија, Град Београд, март 2008.

⁴³² Стратегија одрживог руралног развоја ГО Обреновац за период 2012-2022. године Институт за економику пољопривреде, Београд, 2011.

⁴³³ Стратегија одрживог руралног развоја ГО Обреновац за период 2012-2022. године Институт за економику пољопривреде, Београд, 2011.

индустријске робе широке потрошње, и као значајан културно-просветни центар. С друге стране, Обреновац и његово подручје дају Београду широке могућности за локацију индустрије и индустријских насеља и подизање и проширивање рејона његовог локалног туризма (одмаралишта, излетишта, плажа итд.).⁴³⁴

9.2.3. Основне карактеристике насељске мреже

Трансфер активног аграрног становништва у неаграрне делатности и читав низ промена које су условљене тим трансфером, пре свега у социо-економској структури становништва и аграрно географском пејзашу, је основни смисао процеса деаграризације који је комплементаран процесу урбанизације.⁴³⁵ Најчешће дефинисање процеса деаграризације као свеукупност облика напуштања пољопривреде од стране пољопривредног становништва коме је до тада то била једина активност и извор прихода, није у потпуности адекватно. Наиме, мењањем професионалних обележја пољопривредног становништва долази до промена и у другим релевантним географским обележјима сеоских насеља: демографским (смањење броја становника, промене у старосно-полној структури), физиономским (промена функција објеката пољопривредне економије, неискоришћени стамбени објекти), функционалним (слаби пољопривредна функција, насеља добијају нове спољне функције). У процесу социо-економског преображаја територије општине Обреновац, који је заснован на просторној и социјалној покретљивости становништва, смењују се различите фазе урбанизације, што се манифестује демографским, физиономским и функционалним променама сеоских и градских насеља. Унутар територије општине, по појединим просторним целинама постоје разлике у видовима и степену урбанизованости, условљене пре свега транзиционом фазом развоја града под чијим утицајем се одвијају.

Урбанизациони токови и облици њиховог испољавања су различити у насељима која имају дужи континуитет урбанизованости у односу на она која су у почетном развојном стадијуму. Њих детерминише у великој мери и низ спољних фактора, од којих је

⁴³⁴ Стратегија одрживог руралног развоја ГО Обреновац за период 2012-2022. године Институт за економику пољопривреде, Београд, 2011.

⁴³⁵ Стратегија одрживог руралног развоја ГО Обреновац за период 2012-2022. године Институт за економику пољопривреде, Београд, 2011.

посебно значајан положај и улога насеља у просторној функционалној организацији општине Обреновац и Републике Србије.⁴³⁶ Градска насеља као жаришта процеса урбанизације детерминишу његов карактер и интензитет, односно правце ширења. Према истом извору, процес урбанизације се шири у простор на различите начине: 1) дифузијом из једног центра и стварањем поља урбанизованих насеља; 2) дифузијом преко новоформираних урбаних језгара (субурбија) у ближој и даљој околини средишњег града; 3) комбинованом дифузијом преко урбанизованих поља и субурбаних центара.

9.2.4. Тржишна инфраструктура

У општини Обреновац регистровано је око 3.000 пољопривредних произвођача, а у 2011. години до краја априла регистровано је 2.860 газинстава. Доминантна је ратарско–сточарска производња. У ратарству су заступљени пшеница, кукуруз, детелина (највећим делом за потребе сточарске производње). У сточарству заступљено је млечно говедарство (раса сименталска и црно-бело холштајн) и свињарство (расе шведски и немачки ландрас), а у мањем проценту козарство и овчарство. Има око 30-так фарми са млечним говедарством са по 10-15 млечних грла. Такође, има и това бикова и свиња, али у смањеном обиму.⁴³⁷ У општини Обреновац нема откупно дистрибутивних центара ни интервентног откупа, а доминантни проблеми које пољопривредници имају у домену откупа су пре свега неизвесност, несигурност продаје, затим дуги периоди наплате за пласман у хипермаркете за велике произвођаче и сл. Пласман крупне стоке у највећем проценту «иде» накупцима; поред тога, стока се предаје и директно кланицама у зависности од њихових потреба (у Обреновцу су регистроване три кланице, а постоји и један број нерегистрованих кланица). Откуп млека врше млекаре «Имлек», Београд, «Млекара», Шабац, као и један број мини млекара. Један број произвођача прерађује млеко (сир и кајмак пласира се на београдским пијацама или на газдинству). Као резултат неразвијених канала пласмана, откупне цене пољопривредних производа су изузетно осцилаторне, а највећи профит се остварује управо у посредовању

⁴³⁶ Стратегија одрживог руралног развоја ГО Обреновац за период 2012-2022. године Институт за економику пољопривреде, Београд, 2011.

⁴³⁷ Стратегија развоја пољопривреде града Београда до 2015. године, Институт за економику пољопривреде, 2009.

(трговини). Према подацима Уније послодаваца Србије, сива економија у пословању фирми (пријављивању и запошљавању радника, продаји производа и сл.) најизраженија је управо у секторима пољопривреде, трговине, грађевинске и текстилне индустрије.⁴³⁸ Према овом извору, у промету пољопривредних производа из сиве зоне најмање је дувана, а највише сезонског воћа, поврћа и живинског меса (Табела 55)⁴³⁹. Сива економија доминантна је из два разлога: велика су пореска оптерећења с једне стране и изузетно су дуги рокови плаћања с друге стране.

Табела 55. Промет пољопривредних производа у Р. Србији (регуларно и на сиво), регионално посматрано

Регија	Сива економија, промет у проценима			
	Кукуруз	Сезонско воће	Сезонско поврће	Живин. месо
	Укуп.промет кукуруз.=100	Укуп.промет сез. воћа = 100	Укуп.промет сез. поврћа =100	Укуп.промет жив. меса= 100
Београд	28	41	36	31
Војводина	14	39	37	23
Централна Србија	34	46	47	40
Јужна Србија	45	55	51	54
Источна Србија	59	58	54	50
Западна Србија	38	61	57	41

Извор: Услови и оптерећења пословања и колективног преговарања, Унија послодаваца Србије, Грана пољопривреде и прехранбене индустрије, 2010., стр. 6.

9.2.5. Агротехничка опремљеност

Статистичка анализа бројног стања пољопривредне механизације на нивоу општина у Републици Србији извршена је 31.12.2001. године и након тога статистика више нема истраживање које се тиче броја и стања пољопривредне механизације у Републици. Према подацима РЗС Србије, са стањем 31.12.2001., у општини

⁴³⁸ Услови и оптерећења пословања и колективног преговарања, Унија послодаваца Србије, страна 4-6.

⁴³⁹ Резултати анкете спроведене на узорку од 648 привредних субјеката у грани пољопривреде указују да 58,1% привредних субјеката у Р. Србији наплаћује своја потраживања у року дужем од 120 дана, а регистровани пољопривредни произвођачи своја потраживања наплате у просеку за 133 дана. Извор: Услови и оптерећења пословања и колективног преговарања, Унија послодаваца Србије, страна 4-6.

Обреновац региструје се (Табела 56): 2.211 мотокултиватора; 3.219 двоосовинских трактора; 228 комбајна; 238 берача кукуруза; 35 самоходне моторне косачице; 28 моторне вршалице.⁴⁴⁰

Табела 56. Просторна дистрибуција трактора, комбајна, моторних косачица и вршалица у Београду – стање 31.12.2001.¹

Територија/ Општина	Једин. мере	Мотокултиватори	Двоосовински трактори	Комбајни	Берачи кукуруза	Самоходне моторне косачице	Моторне вршалице
Град Београд	број	19.933	22.993	1.171	1.328	334	104
	%	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00
Барајево	број	917	1.634	68	95	51	5
	%	4,60	7,11	5,81	7,15	15,27	4,81
Вождовац	број	1.044	699	26	16	27	16
	%	5,24	3,04	2,22	1,20	8,08	15,38
Врачар	број	-	1	-	-	-	-
	%	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00
Гроцка	број	5.063	4.290	62	20	140	18
	%	25,40	18,66	5,29	1,51	41,92	17,31
Земун	број	2.205	2.222	127	364	33	1
	%	11,06	9,66	10,85	27,41	9,88	0,96
Звездара	број	360	241	3	1		1
	%	1,81	1,05	0,26	0,08	0,00	0,96
Лазаревац	број	1.090	2.545	128	95	22	3
	%	5,47	11,07	10,93	7,15	6,59	2,88
Младеновац	број	2.484	3.170	255	79	81	17
	%	12,46	13,79	21,78	5,95	24,25	16,35
Нови Београд	број	16	109	6	24		
	%	0,08	0,47	0,51	1,81	0,00	0,00
Обреновац	број	2.211	3.219	228	238	35	28
	%	11,09	14,00	19,47	17,92	10,48	26,92
Палилула	број	705	1.605	138	111	21	
	%	3,54	6,98	11,78	8,36	6,29	0,00
Раковица	број	12	170	2	4	-	-
	%	0,06	0,74	0,17	0,30	0,00	0,00
Савски Венац	број	8	-	-	-	-	-
	%	0,04	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00
Сопот	број	1.920	1.906	86	30	21	14
	%	9,63	8,29	7,34	2,26	6,29	13,46
Чукарица	број	1.898	1.182	42	251	233	1
	%	9,52	5,14	3,59	18,90	69,76	0,96

¹Напомена: Подаци се односе на друштвени сектор и сектор индивидуалне својине.
Извор: Општинска статистичка документација, Пољопривредна механизација, Билтен број 176. Републички завод за статистику Србије, Београд, јули 2002., стр. 10-11.

Наведени подаци из 2001. године представљају једине расположиве статистичке податке о механизацији и могу бити користан оријентир у процени агротехничке опремљености општине Обреновац. Број пољопривредне механизације је до новембра 2011.

⁴⁴⁰ Општинска статистичка документација, Пољопривредна механизација, Билтен број 176, Републички завод за статистику Србије, Београд, јули 2002.

године повећан (газдинства су користила банкарске и субвенционисане кредите за куповину механизације). Наиме, према процени Јавног предузећа за заштиту и унапређење животне средине на територији градске Општине Обреновац (*ЈП ЗЖС Обреновац*) садашња агротехничка опремљеност на територији ГО Обреновац је следећа: трактори: 6000; комбајни: 100 (рачуна се око 5 по мз); берачи: 285; прикључне машине: тањирача - 5000; дрљача - 5200; прскалица - 890; сејалице - 570. Опремљеност се односи на приватни сектор у 2011 години. Према процени *ЈП ЗЖС Обреновац* опремљеност у 2001. години је мања за 20%. Међутим, један број пољопривредне механизације је расходован и више није у употреби. Такође, механизација која је пописана крајем 2001. године, а која је још увек у употреби има веће трошкове одржавања и мању пословну ефикасност услед застарелости и расходовања. Проблеми које пољопривредници имају у домену пољопривредне механизације, идентични су оним проблемима које имају пољопривредницима на подручју целе Републике Србије, а најзначајнији су следећи:

- изузетно скупи банкарски кредити (високе камате) за набавку нове механизације и
- одсуство кооперације пољопривредника на плану коришћења заједничке механизације (неразвијени тзв. машински прстенови), чиме би се трошкови механизације значајно могли смањити, а економски ефекти повећати.

Савремена пољопривредна производња у општини Обреновац не може се остварити без продуктивне механизације, а основни услов за коришћење таквих машина је обезбеђење упослености, добра организација рада, обученост руковоаца, тачно дефинисани односи. Управо машински прстен пружа својим члановима све ове предности. У развијеним земљама користе предности оваквог начина организовања и стимулишу рад машинских прстенова. Сходно томе, пружене услуге на овај начин нису опорезоване и сматрају се уговореном производњом. Машински прстенови представљају посебан облик организовања пољопривредника у земљама са развијеном пољопривредом, претежно у Западној Европи и Јапану. Идеја водиља огледа се у најрационалнијој и најпродуктивнијој употреби пољопривредне машине. Последично, оваквим приступом проблему обраде земљишта дошло се до раздвајања пољопривредника у две основне категорије: 1. оне који примају услугу и 2. оне који те услуге пружају. Оваквом диференцијацијом дошло се до даваоца услуга који су уско специјализовани само за поједине операције, тако да је квалитет пружених услуга на највишем нивоу. Истовремено,

максималним искориштавањем механизације, цена тако пружених услуга је нижа. Са друге стране примаоци услуга могу да се посвете другим проблемима у својој пољопривредној производњи, (инпути, пласман производа), а не да буду оптерећени са својом “неискоришћеном” механизацијом. Имајући у виду уситњеност поседа у општини Обреновац, као и дисперзију потребне опреме и механизације, креирањем машинских престенова остварила би се ефикаснија производња услед рационалнијег коришћења постојећих ресурса, при чему би се симултано испунила економија обима и економија величине. SWOT матрица за ГО Обреновац представљена је сликом 6.

Слика 6. SWOT Матрица за област пољопривреде ГО Обреновац

СНАГЕ	СЛАБОСТИ
<ul style="list-style-type: none"> ▪ Обреновац и његово подручје имају веома погодан географски положај, који том граду и пределу, у оквиру осталих услова, пружа широку могућност за даљи развој. ▪ Постојећи привредни капацитети, будући пројекти, близина Београда, изградња деонице аутопута, оживљавање речног саобраћаја и пре свега млади и стручни кадрови чине изузетне предуслове за даљи просперитет општине. ▪ Општина Обреновац има дугу индустријску и пољопривредну традицију. ▪ Уз градску општину Земун, Обреновац представља другу општину по величини са највећим пољопривредним и ораничним површинама са квалитетним земљиштем и добром конфигурацијом терена. ▪ У сеоским насељима највећи део становништва запослен у примарном, затим у секундарном а најмање у терцијарном сектору, што означава припадност аграрно-индустријском функцијском типу насеља. ▪ Број пољопривредне механизације је до новембра 2011. године повећан, према стању у 2001. години. 	<ul style="list-style-type: none"> ▪ Високо учешће «сивог» тржишта. ▪ Уситњеност поседа у општини Обреновац. ▪ У општини Обреновац нема откупно дистрибутивних центара ни интервентног откупа. ▪ Велики број ситних пољопривредних произвођача на страни понуде. ▪ Доминантни проблеми које пољопривредници имају у домену откупа су пре свега неизвесност, несигурност продаје, затим дуги периоди наплате за пласман у хипермаркете за велике произвођаче и сл. ▪ Пласман крупне стоке у највећем проценту «иде» накупцима; поред тога, стока се предаје и директно кланицама у зависности од њихових потреба. ▪ Као резултат неразвијених канала пласмана, откупне цене пољопривредних производа су изузетно осцилаторне, а највећи профит се остварује управо у посредовању (трговини). ▪ Одсуство кооперације пољопривредника на плану коришћења заједничке механизације (неразвијени тзв. машински престенови), чиме би се трошкови механизације значајно могли смањити, а економски ефекти повећати. ▪ Дисперзија потребне опреме и механизације.

ШАНСЕ ОКРУЖЕЊА	РИЗИЦИ ОКРУЖЕЊА
<ul style="list-style-type: none"> ▪ Висок потенцијал тржишта Београда (велики број потрошача, висока куповна моћ). ▪ За обнављање механизације држава даје погодности које су дефинисане „Уредбом о условима и начину подстицања производње и продаје трактора и прикључних машина за тракторе у Републици Србији у 2011. години”. ▪ Потенцијал за креирање машинских престенова помоћу којих би се остварила ефикаснија производња услед рационалнијег коришћења постојећих ресурса, при чему би се симултано испунила економија обима и економија величине. 	<ul style="list-style-type: none"> ▪ Неразвијена политика конкуренције. ▪ Изузетно скупи банкарски кредити (високе камате) за набавку нове механизације. ▪ Технолошка заосталост српске пољопривреде представља озбиљну препреку даљем развоју пољопривредне производње и постизању високих стандарда производње и квалитета финалних производа који се данас захтевају на тржиштима развијених земаља. ▪ Монополистичка тржишна структура. ▪ Ограничен домет и успорен темпо процеса приватизације. ▪ Недостатак континуираних извора финансирања.

Извор: Стратегија одрживог руралног развоја ГО Обреновац за период 2012-2022. године Институт за економику пољопривреде, Београд, 2011.

9.2.6. Визија и развојни приоритети

Коришћење компаративних предности и традиције, коју општина Обреновац има у области пољопривредне производње претпоставља трансформацију домаће пољопривреде и свих форми субјеката привређивања у овој делатности. Ови процеси трансформације морају ићи у правцу преиспитивања постојећих и развоја нових пословних и маркетинг стратегија пољопривредних произвођача, базираних на развојним способностима и снагама самих произвођача, али и на познавању преференција потрошача, нових технологија, маркетиншких приступа и других савремених тржишних постулата привређивања. У таквим условима, уважавање тржишног приступа, односно константних и интензивних промена на тржишту, представља прву и основну претпоставку на којој би било рационално формулисање нових маркетинг стратегија, различитих од конкурентских управо по инвентивности, технологији и квалитету.

Визија за тржишну инфраструктуру и агротехничку опремљеност општине Обреновац претпоставља развој савремених откупно дистрибутивних центара, са развијеном инфраструктуром и модерном опремом за откуп, селекцију, паковање, складиштење и

транспорт пољопривредних производа.⁴⁴¹ Овакви центри доприносили би минимизацији или потпуном елиминисању сиве економије, осигуравали би ефикасну манипулацију пољопривредним производима, подстицали успостављање дугорочних уговора о пословно-техничкој сарадњи са пољопривредним произвођачима, а на крају доприносили бржем увођењу система безбедности и контроле хране код произвођача. Истовремено, развијени машински прстенови на подручју општине Обреновац доприносили би ефикаснијој производњи малих и средњих произвођача. Последично, користећи услуге специјализованих предузимача пољопривредници би добијали актуелна знања и најновију технологију, а предуслов за коришћење таквих машина је обезбеђење упослености, добра организација рада, обученост руковоаца и тачно дефинисани односи.

Развојни приоритети. У општини Обреновац нема откупно дистрибутивних центара ни интервентног откупа, а доминантни проблеми које пољопривредници имају у домену откупа су пре свега неизвесност, несигурност продаје, затим дуги периоди наплате за пласман у хипермаркете за велике произвођаче и сл.

Проблеми које пољопривредници имају у домену пољопривредне механизације, идентични су оним проблемима које имају пољопривредницима на подручју целе Републике Србије, а најзначајнији су следећи: 1. изузетно скупи банкарски кредити (високе камате) за набавку нове механизације и 2. одсуство кооперације пољопривредника на плану коришћења заједничке механизације (неразвијени тзв. машински прстенови), чиме би се трошкови механизације значајно могли смањити, а економски ефекти повећати.

Што се тиче развоја насељске мреже, модел за детерминацију степена урбаности насеља, посматрано на нивоу целе општине, показује да су насеља више урбанизована. Градски центар и приградска насеља одликује градска урбанизованост док се сеоска насеља налазе на прагу урбаности с тим да су нека од њих изразито рурална.

Сходно оваквом стању намећу се следећи развојни приоритети:

1. *Формирање откупно дистрибутивних центара и подстицање удруживања пољопривредних произвођача.* Удруживање произвођача могло би се, рецимо, стимулисати смањењем пореза или већом подршком из аграрног буџета (различитим мерама и стимулацијама). Тако би велики број малих произвођача сачувао свој правни идентитет и у исти мах се

⁴⁴¹ Стратегија одрживог руралног развоја ГО Обреновац за период 2012-2022. године Институт за економику пољопривреде, Београд, 2011.

међусобно хоризонтално повезао. Везе би се успоставиле и са произвођачима опреме, ђубрива, средстава за заштиту биља и других инпута у аграру, прехранбеном индустријом, прометницима и свим другим чиниоцима у ланцу агроиндустријске производње.

2. Имајући у виду уситњеност поседа у општини Обреновац, као и дисперзију потребне опреме и механизације, *креирањем машинских претенова остварила би се ефикаснија производња услед рационалнијег коришћења постојећих ресурса*, при чему би се симултано испунила економија обима и економија величине. Идеја водиља огледа се у најрационалнијој и најпродуктивнијој употреби пољопривредне машине. Последично, оваквим приступом проблему обраде земљишта дошло би се до раздвајања пољопривредника у две основне категорије: 1. оне који примају услугу и 2. оне који те услуге пружају.
3. *Унапредити физичку инфраструктуру у периурбаним подручјима кроз изградњу нове и унапређење постојеће физичке инфраструктуре и пратећих елемената*. Имајући у виду административни и географски положај општине Обреновац, као и достигнути степен развоја насељске мреже, један од основних циљева требало би фокусирати на реконструкцију, оспособљавање и унапређење постојећих и изградњу нових инфраструктурних система и њихових пратећих елемената.⁴⁴²

9.3. Унапређење пољопривредне производње увођењем система за наводњавање у општинама Сремског округа

9.3.1. Основни индикатори друштвено - економског развоја који могу утицати на токове пољопривредног развоја и потребе за водом

Пољопривреда у Србији не сматра се обичном економском граном, како због специфичности ове производње и традиције која се уз њу везује, тако и због великих очекивања. Најзначајнији елементи реформских процеса у аграрном сектору Србије од 2000. године до данас били су: либерализација тржишта, приватизација прерађивачке

⁴⁴² Стратегија одрживог руралног развоја ГО Обреновац за период 2012-2022. године Институт за економику пољопривреде, Београд, 2011.

индустрије, активирање аграрног финансијског тржишта, као и формирање нових институционалних форми на свим нивоима. У наредном периоду Србија би требало да постане члан СТО и да у пуној мери примењује прихваћена правила, која значе знатно смањење увозне заштите, укидање извозних подстицаја и промену структуре интерне подршке домаћој пољопривредној производњи.

Технолошка заосталост српске индустрије представља озбиљну препреку даљем развоју индустријске производње и постизању високих стандарда производње и квалитета финалних производа, који се данас захтевају на тржиштима развијених земаља.⁴⁴³ На основу анкетираних 154 предузећа (малих, средњих и великих предузећа) у читавој Србији, подаци указују да је у прехранбеној индустрији просечна старост машина и опреме 27,17 година. У Централној Србији просечна старост машина и опреме у прехранбеној индустрији је такође око 27 година. Ситуација је нешто повољнија у Војводини, будући да се у прехранбеној индустрији евидентира просечна старост машина и опреме од 22 године.

Највишу бруто стопу креирања послова у 2011. години имао је регион Војводине. Међутим, у овом региону је истовремено остварен и највећи одлив запослених, тако да је наизглед значајан раст запослености допринео стопи новоотворених послова од 2,02 одсто, што је отприлике одговара нивоу републичког просека.⁴⁴⁴ Према истом извору, Београдски регион је имао најниже бруто стопе креирања и гашења послова, тако да је нето стопа креирања послова износила 2,07 одсто, што је нешто више од просечне нето стопе креираних послова у Републици Србији. У региону Шумадије и Западне Србије оцењена је највиша нето стопа креирања послова, која износи 2,25 одсто у 2011. години, те би то могао бити важан индикатор опоравка регионалних економија. Међутим, у региону Јужне и Источне Србије је остварена најнижа нето стопа креирања послова од 1,59.⁴⁴⁵ Битно је истаћи да пољопривреда не може да настави да запошљава број људи који је тренутно упослен, а да истовремено буде конкурентна у окружењу, а посебно на тржишту ЕУ. Сукоб улоге пољопривреде у економском развоју и њене социјалне компоненте константно карактерише привредну структуру Србије, а прецизна разграничења развојно одређених пољопривредних газдинстава и газдинстава која спадају

⁴⁴³ Унија послодаваца Србије, 2010.

⁴⁴⁴ Анализа тржишта рада и прогнозирање потреба на тржишту рада у Републици Србији, 2012

⁴⁴⁵ Анкета послодаваца, 2012

у домен социјалне или руралне политике државе – неопходна су за дефинисање јасних смерница изградње конкурентног пољопривредно прехранбеног сектора у будућности.

9.3.2. Генератори токова пољопривредног развоја

Пољопривреда је један од стубова економског развоја Републике Србије, а њен значај за националну економију, поред економске има и социјалну и еколошку компоненту. Основна карактеристика промена у аграрној структури Србије током транзиције јесте да су се оне одвијале на релацији претварања државне/друштвене својине у приватну (инвеститори су куповали велика имања са пратећом инфраструктуром, механизацијом и објектима), док промет земљишта између приватних власника није био изражен (приватни посед није био предмет значајнијих трансакција у којима би учествовао велики, екстерни капитал акумулисан ван пољопривреде).

У наставку се даје преглед основних параметара који одлучујуће утичу или који у будућности могу да утичу на токове (било позитивне, било негативне) развоја пољопривреде у Републици Србији и Сремској области.⁴⁴⁶ *Фактори позитивног утицаја на токове пољопривредног развоја.* У наставку се набрајају најзначајнији фактори позивитног утицаја:

- Повољни природни ресурси (локација, земљиште). Република Србија има повољне природне услове за развој разноврсне пољопривредне производње, будући да је лоцирана на најповољнијем подручју северне географске ширине. Заједно са климом, земљиште представља најбитнији природни услов за развој и размештај пољопривреде. Према подацима РЗС Србије,⁴⁴⁷ пољопривредно земљиште чини 65,6% територије Србије. Подаци Пописа пољопривреде 2012. указују да Република Србија располаже са 5.346.597 ха земљишта (пољопривредно, шумско, остало земљиште), односно са 3.437.423 ха коришћеног пољопривредног земљишта (0,48 ха коришћеног пољопривредног земљишта по становнику). Чак 73% коришћеног пољопривредног земљишта чини површина ораница и башта (тачније 2.513.154 ха).

⁴⁴⁶ Претходна студија оправданости генералног пројекта регионалног система за снабдевање водом Срема са претходном студијом оправданости, 2014.

⁴⁴⁷ Општине и региони у Републици Србији, 2013.

- Што се тиче водних ресурса, Република Србија располаже довољним количинама воде за задовољавање својих потреба, али само ако их рационално користи и штити од случајног или намерног загађивања. Значајно богатство представљају минералне и термоминералне воде, чија разноврсност физичких и хемијских карактеристика сврстава нашу земљу у ред најбогатијих простора на европском континенту. Од свих расположивих вода мање од 8%, или око 500 м³/ц, води порекло са државне територије, док су преосталих 92% транзитне воде. У таквим условима сарадња са земљама на сливу Дунава добија изузетан значај, као и развијање регионалне сарадње у области менаџмента водним ресурсима;
- Бројним споразумима о слободној трговини (посебно ЦЕФТА споразум, преференцијални извоз на тржиште ЕУ, Споразум о слободној трговини са Руском Федерацијом, Генерални систем преференцијала са САД), Република Србија је створила повољне услове за спољну трговину робама из области пољопривредно-прехранбеног сектора. Ови споразуми пружају шансу домаћим произвођачима и извозницима да на тржишту вишеструко већем од домаћег, савладају проблем малог тржишта и да повећају коришћење капацитета, уз остваривање ценовне конкурентности и повећање квалитета производа. Објективно, Србија има велике шансе да буде лидер у пољопривредно прехранбеном сектору на територији југоисточне Европе (извоз у оквиру ЦЕФТА споразума), а сектор пољопривреде је већ утабао чврст пут према тржишту Европске уније, јер се готово половина укупног извоза усмерава на тржиште ЕУ и остварује значајан суфицит у размени (преференцијални извоз пољопривредних производа на тржиште ЕУ). Споразум о слободној трговини са Руском Федерацијом омогућава већи извоз српских производа на тржиште Русије, а уједно је један од важнијих адута које Србија има у привлачењу страних улагања. Преференцијални извоз пољопривредно прехранбених производа из Србије на тржиште Руске Федерације (који омогућава у старту ценовну конкуренцију) и већи извоз хране на ово тржиште може допринети смањењу трговинског дефицита који Србија има са Русијом и може помоћи српским произвођачима, посебно произвођачима и прерађивачима меса, млека и воћа, да кроз веће извозне поруцбине остваре економију обима, пуно

коришћење капацитета и веће девизне приходе. Све предности слободне трговине са Руском Федерацијом и другим земљама чланицама Царинске уније (Белорусија, Казахстан), Србија би требало да искористи до уласка у ЕУ, јер након тога потписани споразуми о слободној трговини више неће функционисати.

- Изграђеност и степен техничко-технолошке опремљености прехрамбене индустрије углавном није ограничавајући фактор раста пољопривредне производње, али је он значајно различит посматрано по секторима. Одређен број предузећа налази се на самом врху техничко-технолошке опремљености и располаже високообразовним кадровима, док друга предузећа заостају за савременим технолошким и маркетиншким захтевима. Од почетка процеса приватизације, највише је инвестирано у индустрију уља, пива, млека, кондиторских производа и у индустрију за прераду воде, док с друге стране мање инвестиције и мања технолошка опремљеност се евидентирају у индустрији за прераду шећера, меса, воћа и поврћа.

Фактори негативног утицаја на токове пољопривредног развоја:

- Већи део обрадивог земљишта је закишељен што је резултат неконтролисаног коришћења хемијских средстава, а у Војводини и заслањен. Сходно томе, неопходне су агротехничке мере у циљу поправљања земљишне структуре – калцификације, веће употребе органског ђубрива и сл.
- Водни режим, иако повољан, недовољно је искоришћен. Речни токови се мало користе за наводњавање. Према подацима Пописа пољопривреде 2012, наводњавана површина на имањима пољопривредних газдинстава (породична пољопривредна газдинства, правна лица и предузетници) износи 99.773 ха, што је 2,9% коришћене пољопривредне површине. Последице, пољопривредна производња зависи од падавина, које су у зависности од атмосферских процеса и карактеристика рељефа - неравномерно временски и просторно распоређене.
- Власничку структуру пољопривредног земљишта чини ситан и расцепкан пољопривредни посед (коришћено пољопривредно земљиште по пољопривредном газдинству износи 5,44 ха). Попис пољопривреде из 2012. године показује да просечна величина укупно коришћеног земљишта по пољопривредном газдинству у Срему износи 7,82 ха, а чак 70,1% газдинстава поседује земљиште до 5 ха. Највеће је учешће газдинстава која

користе земљиште до 1 ха, њих 34,26%. Највеће просечно коришћено пољопривредно земљиште у Сремској области налази се у Инђији (9,18 ха), следи Стара Пазова (8,27 ха), затим Шид (8,04 ха) итд. Поређење са ЕУ-27 где просечна величина пољопривредног земљишта по газдинству износи 20,7 ха - најбоље показује величину домаћег поседа.⁴⁴⁸

- Постоји релативно ниска искоришћеност капацитета прехранбене индустрије (степен искоришћености капацитета, који су пројектовани за некада тржиште СФРЈ, креће се од 30%–50%). Највиши степен искоришћености постоји код капацитета за производњу минералне воде, уљара, млинова, капацитета за прераду воћа и поврћа, за производњу кондиторских производа, пивара, млекара и шећерана. Најмањи степен искоришћености је код капацитета за прераду сточне хране и кланица, што узрокује неефикасност у пословању и слабу конкурентност овог сектора.
- Основни ограничавајући фактори за веће и ефикасније укључивање прехранбене индустрије у међународно тржиште јесу следећи: (а) недовољан асортиман прехранбених производа у односу на понуду у развијеном свету (недовољно је широк асортиман постојећих производа, мали је број увођења потпуно нових производа или напређења постојећих производа и процеса, мали је степен додавања вредности производима кроз већу улогу знања, иновација и сл.); (б) колебање квалитета тржишних производа, било због недостатка стандарда, било због непоштовања и слабе контроле важећих стандарда; (ц) непостојање дугорочних и чврстих уговорних односа или власничке повезаности између прехранбене индустрије и произвођача сировина (примарне пољопривредне производње);
- Либерализација трговине и смањење царинске заштите (у оквиру Светске трговинске организације и Споразума о стабилизацији и придруживању);
- Ниска конкурентност и иновативност пољопривредних произвођача у Србији. Потребно је инволвирати мале произвођаче у модеран тржишни ланац, јер су недовољно конкурентни, тргују у неформалним каналима, а њихов трошак увођења стандарда је велики;
- Садашњи обим и структура пољопривредне производње, њена висока екстензивност и осцилаторност, а ниска продуктивност,

⁴⁴⁸ European Commission, 2007.

уз неефикасну организацију производно-прометних токова и неефикасне стратегије свих типова агросубјеката које не уважавају у довољној мери сигнале тржишта – основни су фактори који ограничавају достизање ценовне конкурентности домаћих произвођача на тржишту пољопривредно-прехрамбених производа. Сходно томе, неопходно је преиспитивање постојећих и развој нових пословних и маркетинг стратегија пољопривредних произвођача, базираних на развојним способностима и снагама самих произвођача, али и на познавању преференција потрошача, нових технологија, маркетиншких приступа и других савремених тржишних постулата привређивања;

- Неатрактивност подручја примарне пољопривреде и прехрамбене индустрије за веће инвестирање, због неизграђених институција, неповољног/нестимулативног пословног амбијента, високог инвестиционог и политичког ризика, високе цене капитала и многих других фактора, односно присуства бројних трошкова;
- Промене у захтевима купаца, њиховој тражњи или навикама изазивају и промене у функционисању тржишних ланаца. Очекивано је да када је у току глобална криза ове промене буду још израженије.⁴⁴⁹ Према истом извору, услед смањене тражње на неким тржиштима, произвођачи морају адаптирати своју производњу новим захтевима, трговци морају пронаћи нова тржишта и прилагодити се новим условима продаје са великим кашњењем у исплати, или пронаћи нова места продаје или нове изворе финансирања.

9.3.3. *Процена утицаја оближњих региона са изграђеним системима наводњавања са образложењем величине овог утицаја*

Природни услови и производне могућности *Сремске области*, у оквиру кога се планира реализација производње, треба максимално користити и развијати, првенствено мерама чији ће директан утицај бити у функцији производње и чији ће ефекти непосредно резултирати на њен обим и квалитет. Изменом карактера производње, њеном

⁴⁴⁹ Група аутора (2009): *Утицај светске економске кризе на пољопривреду Србије*, УСАИД, април-мај.

наменском опредељеношћу за извоз, стварају се неопходни услови за њен повољнији друштвени третман и њено акцептирање у смислу значајног чиниоца економске стабилизације и евидентног и потенцијалног извора значајног девизног прилива. Сходно томе, морају се успоставити тржишни механизми којима се обезбеђује технолошка и производно економска повезаност свих учесника у производњи до тржишта финалне потрошње.

Тренутно у Републици Србији за потребе наводњавања, вода се може употребљавати из скоро свих извора, али уз опрез и уз сталну контролу. Од укупно захваћене 64.450.000 м³ воде за наводњавање, највише воде се црпи из водотокова (96%), док се преостале количине воде захватају из подземних вода (2.2%) и из осталих извора 1.9%. Просечан број коришћених црпних агрегата је 510, а агрегата за потребе орошавања (кишења) 609. Укупна просечна дужина канала износи 1.363 км, а укупна просечна дужина коришћеног ценовода 1.208 км.⁴⁵⁰ Наводњавање на подручју Војводине је на ниском нивоу упркос веома повољним природним условима (земљиште и вода). Према попису пољопривреде из 2012. године на територији АП Војводине наводњавање се примењивало на 58.251 ха пољопривредних површина, те су се наводњване површине дуплирале према 2010. годни.⁴⁵¹ Најзначајнији извори воде за наводњавање (Табела 57) су подземне воде на газдинству (44,9%) и површинске воде ван газдинства (40,2%). Главни извори воде за наводњавање у Војводини, посматрано по областима су:

1. Западнобачка област - подземне воде на газдинству (51,3%),
2. Јужнобанатска област - површинске воде ван газдинства (52,8%),
3. Јужнобачка област - подземне воде на газдинству (56,2%),
4. Севернобанатска област - површинске воде ван газдинства (52,3%),
5. Севернобачка област - подземне воде на газдинству (70,2%),
6. Средњобанатска област - површинске воде ван газдинства (63,7%),
7. Сремска област - подземне воде на газдинству (49,0%).

⁴⁵⁰ Претходна студија оправданости генералног пројекта регионалног система за снабдевање водом Срема са претходном студијом оправданости, 2014.

⁴⁵¹ Према извору података Јавног водопривредног предузећа „Воде Војводине”, Нови Сад, на територији АП Војводине, према подацима за 2010. годину, наводњавање се примењивало на 26.877,50 ха пољопривредних површина.

Табела 57. Начини наводњавања и главни извори воде за наводњавање у Војводини

Регион Област Град- општина	Начини наводњавања			Главни извори воде за наводњавање				
	Површ- ински	Орошава- њем	Кап по кап	Подзе м.воде на газд.	Површи- нске воде на газдин- ству	Површи- нске воде ван газдинст- ва	Вода из водо- вода	Оста- ли изв- ори
Регион Војводине	38,7	25,0	36,2	44,9	5,2	40,2	5,1	4,6
Западноба-чка област	34,4	20,6	44,9	51,3	5,5	30,9	4,2	8,1
Јужнобанат- ска област	43,9	17,8	38,3	30,0	7,0	52,8	7,9	2,4
Јужнобачка област	37,7	33,1	29,2	56,2	5,7	30,9	3,5	3,6
Севернобан- атска област	48,7	31,8	19,5	37,5	2,8	52,3	5,2	2,2
Севернобачка област	30,4	28,7	41,0	70,2	2,9	17,7	6,3	2,9
Средњобан- атска област	36,8	21,8	41,4	22,8	3,3	63,7	4,4	5,8
Сремска област	37,4	18,3	44,3	49,0	5,9	33,8	5,3	5,9

Извор: Попис пољопривреде 2012;

Сремској области наводњава се укупно 3.655 ха земљишта. Наводњавано земљиште Сремске области према категоријама коришћења приказано је у табели 58.

Табела 58. Наводњавано земљиште према категоријама коришћења у пољопривредној 2011/2012.

Регион Област Град- општина	Наводњавано земљиште		Оранице и баште		Воћњаци		Виногради		Ливаде и пашњаци		Остали стални засади	
	ПГ	ха	ПГ	ха	ПГ	ха	ПГ	ха	ПГ	ха		
Сремска област	1.378	3.655	1.147	2.484	248	1.152	19	11	2	3	5	5
Инђија	75	138	47	76	28	55	6	5	-	-	2	3
Ириг	33	352	14	33	17	316	3	3	-	-	-	-
Пећинци	174	378	152	242	24	135	1	1	-	-	-	-
Рума	508	1.108	446	968	73	136	1	0	1	2	1	1
Срем. Митрови ца	438	941	397	892	46	48	5	2	1	0	-	-
Стара Пазова	79	231	63	190	17	40	2	1	-	-	-	-
Шид	71	507	28	83	43	422	1	0	-	-	2	2

Извор: Попис пољопривреде 2012;

Од укупно наводњаваног земљишта у Срему, највећа површина се наводњава у Руми (1.108 ха), следи Сремска Митровица (941 ха) затим Шид (507 ха) итд. Најмања наводњавана површина евидентира се у Инђији (138 ха). Уколико се анализира проценат који се наводњава од укупне површине под усевом (код ораница и башта) уочава се да је најбоља покривеност код поврћа, бостана и јагода (на отвореном), 49,2%. Следи шећерна репа са 2,9%, остали усеви на ораницама и баштама са 1,2%, затим жита и кукуруз за силажу са 0,4% и на крају сунцокрет са само 0,1% који се наводњава од укупне површине под овим усевом.⁴⁵² Најчешћи начин наводњавања у Срему је “кап по кап” (44,3%). Такође, значајан је и површински начин наводњавања (37,4%), док је наводњавање орошавањем најређе (18,3%). Главни извори воде за наводњавање у Срему су: подземне воде на газдинству - 49,0%; површинске воде на газдинству - 5,9%; површинске воде ван газдинства - 33,8%; вода из водовода – 5,3% и остали извори – 5,9% (Табела 59).

Табела 59. Начини наводњавања и главни извори воде за наводњавање у Срему

Регион Област Град- општина	Начини наводњавања			Главни извори воде за наводњавање				
	Повр- шински	Ороша- вањем	Кап по кап	Подзем- не воде на газдин- ству	Повр- шинске воде на газдин- ству	Повр- шинске воде ван газдинс- тва	вода из водово- да	оста ли изво- ри
Срем. област	37,4	18,3	44,3	49,0	5,9	33,8	5,3	5,9
Инђија	39,2	16,9	43,9	38,0	9,4	43,0	7,0	2,6
Ириг	38,3	17,0	44,7	34,0	6,9	26,2	23,2	9,7
Пећинци	19,6	11,1	69,3	65,2	6,8	22,2	1,1	4,7
Рума	25,8	23,2	51,1	43,1	8,0	39,5	3,3	6,1
С. Митровица	60,0	17,6	22,5	57,9	3,3	31,2	2,8	4,8
Стара Пазова	44,7	19,1	36,2	37,1	4,7	36,2	8,8	13,2
Шид	31,8	10,9	27,3	40,3	9,1	40,7	7,2	2,7

Извор: Попис пољопривреде 2012;

Имајући у виду тренутно стање система за наводњавање у Војводини и Сремској обалсти и потребу за обезбеђењем довољне количине воде пољопривредним културама у току вегетационог периода, потребно је извршити ревитализацију система наводњавања, како би се оно подигло на европски ниво и његовом применом унапредила пољопривредна производња.

⁴⁵² Попис пољопривреде, 2012.

9.3.4. Оцена тржишне ефикасности пољопривредне производње

Наводњавањем се повећава ефикасност пољопривредне производње, утиче се на промену сетвене структуре, а тржишни вишкови се могу пласирати на међународно тржиште искоришћавањем постојећих међународних споразума које је потписала Република Србија. Међутим, и поред великог потенцијала у сектору пољопривредне производње који је резултат повољних климатских услова, природних карактеристика земљишта и расположивих водних ресурса, потписаних споразума о слободној трговини – потенцијали у пољопривредно прехрамбеном сектору нису искоришћени. Због великих засејаних површина, житарице су међу секторима са највећом вредношћу примарне производње, која се додатно увећава даљом прерадом. Производња житарица задовољава потребе домаће прерађивачке индустрије, а извесне количине се извозе. Захваљујући повољним кретањима у погледу цена житарица на међународном тржишту, које достижу своје максимуме током 2008. и 2011. године, у задњих неколико година, приметан је тренд повећања производње житарица, и то захваљујући кукурузу, док је код пшенице и јечма присутна стагнација и пад производње у Војводини.⁴⁵³ У Сремској области под житарицама се налази 147.058 ха (Табела 60).

Табела 60. Површине под житима у Сремској области, подаци Пописа пољопривреде, 2012.

Регион Област Град- општина	Број пољопривред. газдинстава	Жита, ха						
		Укупно	Пшеница и крупник	Раж	Јечам	Овас	Кукуруз	Остала жита за зрно
Сремска област	21.233	147.058	54.928	71	3.775	154	86.810	1.320
Инђија	2.332	19.011	6.786	2	161	44	11.958	61
Ириг	1.176	7.039	2.971	-	83	21	3.864	100
Пећинци	2.497	18.036	8.420	11	1.063	15	8.235	292
Рума	3.856	28.540	11.063	4	578	9	16.651	236
Срем.Митровица	5.812	35.755	13.284	14	675	35	21.432	315
Стара Пазова	2.411	20.335	6.076	6	378	23	13.166	186
Шид	3.149	18.342	6.329	35	338	7	11.504	129

Извор: Попис пољопривреде 2012;

Табела 61 показује конкурентност појединачних производа исказану кроз просечне оцене два параметра: производње и извоза. Просечне оцене израчунате су на основу оцене: (а) значаја обима и

⁴⁵³ Анализа трендова у производњи и трговини пољопривредних производа из Војводине у односу на производњу и трговину у Србији, региону, ЕУ и свету, 2012.

раста производње и (б) вредности и раста извоза у односу на конкурентске земље (Анализа трендова у производњи и трговини пољопривредних производа из Војводине у односу на производњу и трговину у Србији, региону, ЕУ и свету, 2012). На овај начин, јасно се види који производи имају извозни потенцијал, а недовољно су заступљени у производњи у Војводини, и коју производњу би требало преоријентисати на ону са већим потенцијалом. Нова сетвена структура под наводњавањем треба да уважи рангирање конкурентности појединачних производа према оценама значаја производње и извоза (*видети табелу број 61*).

Табела 61. Израчунавање и рангирање конкурентности појединачних производа према оценама значаја производње и извоза, регион АП Војводине

	Просечна оцена производње и извоза	Оцена значаја за рурални развој
Пшеница	3,13	5,00
Јечам	1,93	2,00
Кукуруз	3,87	5,00
Соја	3,77	3,00
Кромпир	1,88	4,00
Јабуре	2,88	4,00
Шљиве	3,15	3,00
Крушке	3,03	1,00
Вишње	3,85	1,00
Брескве	2,78	1,00
Паприка	2,15	4,00
Лук	3,02	4,00
Парадајз	2,55	4,00
Краставци	2,42	3,00
Шаргарепа	4,25	3,00
Млеко	2,12	5,00
Говеђе месо	2,30	4,00
Свињско месо	2,68	5,00
Овчије месо	2,73	2,00
Шећерна репа и шећер	4,05	2,00
Сунцокрет и уље	3,10	3,00

Напомена: Добијене вредности су оцењиване од 1 до 5, тако да производ са највећим уделом или највећом стопом раста производње у односу на конкурентне добије вредност 5, а онај са најмањим 1. На основу оцене производње и оцене извоза израчуната је просечна оцена конкурентности производа, као јединствена вредност која одређује позицију и потенцијал конкретног производа у односу на остале.

Извор: Анализа трендова у производњи и трговини пољопривредних производа из Војводине у односу на производњу и трговину у Србији, региону, ЕУ и свету, за Програм: „Фонд за промоцију извоза пољопривредних производа – АПФ“, АПФ ред. број ЈНМВ 19/2012, стр. 134-135.

У овом контексту, битно је истаћи следеће:⁴⁵⁴

- Кукуруз и индустријско биље имају добру конкурентску позицију, уз шаргарепу, јер су удели производње и вредност извоза ових производа веома значајни, односно просечне годишње стопе раста производње и извоза знатно веће у односу на конкуренте;
- Воће, у начелу, има добру позицију у погледу производње и извоза;
- Ситуација код поврћа је врло различита од производа до производа;
- Од житарица, најлошију позицију има јечам, пре све због вредности и стопа раста извоза овог производа, док од поврћа најлошију позицију има кромпир.

Очекивани приноси у системима за наводњавање по правилу су већи од производње у условима без наводњавања за око 30% , али и до 100% у годинама са неповољним распоредом падавина, односно, дужим сушним периодима. Због тога, сигурност производње може бити великим делом загарантована (ако су задовољени сви остали услови добре пољопривредне праксе) у производним условима наводњавања.

У просеку, ефикасност и утицај наводњавања на повећање приноса пољопривредних култура у пракси и огледима износи од 30% до 50% код кромпира, од 50% до 100% је већи принос лука, од 20% до 50% је већи принос семенског кукуруза и шећерне репе, принос паприке је већи од 40% до 60% и јабука од 30% до 40%.⁴⁵⁵ Ефекати наводњавања на вредност биљне (ратарске) производње и маржу покрића варијабилних трошкова, како у производњи житарица, тако и у производњи индустријског биља, исказују се кроз повећање прихода и повећања марже покрића.

На основу спроведеног истраживања, у контексту наводњавања се могу извући следећи закључци:⁴⁵⁶

⁴⁵⁴ Анализа трендова у производњи и трговини пољопривредних производа из Војводине у односу на производњу и трговину у Србији, региону, ЕУ и свету, 2012.

⁴⁵⁵ Цвијановић, Д., Субић, Ј., Кљајић, Н., Филиповић, В. (2012): *Стање и могућности развоја наводњавања у Републици Србији*, нацрт. Непубликован материјал. Институт за економику пољопривреде, Београд, април 2012.

⁴⁵⁶ **Mihailović, B.**, Cvijanović, D., Milojević, I., Filipović, M. (2014): „The role of irrigation in development of agriculture in Srem district“, *Economics of Agriculture*, Vol. LXI, N° 4 (829-1088), 2014, pp. 989-1004.

- Већина ратарских и крмних биљних врста није исплатива за наводњавање и зато треба бити врло опрезан при одлуци који од наведених биљних врста и за коју намену их производити. Успешност наводњавања захтева познавање специфичности појединих биљних врста и њихових генотипова. Под системима у наводњавању у структури сетве у већој мери могу бити заступљене неке од индустријских биљних врста, а које веома повољно реагују на наводњавање. Неке од потенцијално интересантних ратарских и крмних биљних врста у условима наводњавања могу бити: а) семенска производња кукуруза; б) меркантилна производња кукуруза, соје; ц) производња семена (шећерна репа, соја); д) меркантилна производња (шећерна репа, сунцокрет, дуван); е) биљне врсте као други усеви или за пострну сетву чиме се остварује "друга жетва у производној години. Примера ради, кукуруз у условима наводњавања толерише померање рокова сетве, што омогућује производњу усева озиме међусезонске сетве за зелену сточну храну или зеленишно ђубрење. Осим тога, продужење сетве омогућава обављање осталих пролећних радова.
- Производња поврћа чини једну интезивну високоприходну грану пољопривреде. Повртарска производња се не може замислити без обезбеђења довољних количина воде за наводњавање. Уз воћарску, повртарска производња се одликује највећим површинама под наводњавањем. Све повртарске биљке захтевају виши ниво влажности земљишта у поређењу са ратарским усевима, због слабије развијеног кореновог система у односу на надземни који транспирише велику количину воде. Поред тога повртарске биљке садрже велики проценат воде у ткиву. Све ово доста компликује наводњавање и захтева свакодневно праћење релативне влаге земљишта, јер дефицит доводи до смањења приноса, док повећани садржај доводи до појаве болести и нарушавања водно-ваздушног режима на који су повртарске биљке јако осетљиве.
- Воћарство и виноградарство. Наводњавање воћњака и винограда доприноси високим приносима и стабилној производњи високог квалитета. Већина воћака изврсно реагује на наводњавање, повећањем приноса и квалитета плодова, као и винова. Најчешће коришћени начини наводњавања у воћарству и виноградарству јесу системи за наводњавање "кап по кап .

10. СТРАТЕГИЈА РАЗВОЈА ЕТИЧКОГ ПРИСТУПА У УПРАВЉАЊУ ПРИРОДНИМ РЕСУРСИМА И ЖИВОТНОМ СРЕДИНОМ

10.1. Природни услови у Србији

Република Србија има повољне природне услове за развој разноврсне пољопривредне производње, будући да је лоцирана на најповољнијем подручју северне географске ширине које карактеришу четири годишња доба и четири климатска подручја. Сходно томе омогућен је развој разноврсне биљне и сточарске производње: житарица, индустријског биља, воћа и поврћа, семенског и садног материјала, лековитог биља, крупне и ситне стоке.

Заједно са климом, земљиште представља најбитнији природни услов за развој и размештај пољопривреде. Оно представља растресити површински слој Земљине коре који карактерише плодност, односно способност развоја природне вегетације и производње пољопривредних култура. Плодност земљишта је подложна променама и под директним је утицајем климатских, хидролошких и биолошких промена, као и активности људи. Према подацима Владе Републике Србије, наша земља располаже са око 5.734.000 ха пољопривредне површине (0,56 ха по становнику), а на око 4.867.000 ха те површине простире се обрадиво земљиште (0,46 ха по становнику). При томе, око 70% укупне територије Србије чини пољопривредно земљиште, док је 30% под шумама. Обрадиве површине су највећим делом (90%) у приватном власништву – фармери, док је преосталих 10% у власништву државе и предузећа. Већи део обрадивог земљишта је закишељен што је резултат неконтролисаног коришћења хемијских средстава, а у Војводини и заслањен, што сумарно посматрано умањује производне могућности пољопривреде и истовремено увећава трошкове производње. Сходно томе, неопходне су агротехничке мере у циљу поправљања земљишне структуре – калцификације, као и већа употреба органског ђубрива и сл.

Северни део Србије, Војводина, већим делом је равничарски, док се брдовити и планински предели налазе у централном и јужном делу Републике Србије. Равничарски региони налазе се у Панонској низији и њеним ободним деловима – Мачви, Посавини, Поморављу, Стигу и Неготинској крајини. Сваки од ових региона погодан је за одређену врсту пољопривредне производње. Тако су равничарски региони погодни за механизовану ратарску и повртарску производњу,

брдовити и брежуљкасти за воћарску, виноградарску и сточарску производњу, а брдско-планински за развој овчарства, говедарства и шумарства.

Што се тиче водних ресурса, Република Србија располаже довољним количинама за задовољавање својих потреба, али само ако их рационално користи и штити од случајног или намерног загађивања. Значајно богатство представљају минералне и термоминералне воде, чија разноврсност физичких и хемијских карактеристика сврстава нашу земљу у ред најбогатијих простора на европском континенту. Према актуелној Стратегији одрживог развоја, евидентирано је близу 1.200 појава воде, у Војводини искључиво бушотина, а јужно од Саве и Дунава претежно извора. Од свих расположивих вода мање од 8%, или око 500 м³/ц, води порекло са државне територије, док су преосталих 92% транзитне воде. У таквим условима сарадња са земљама на сливу Дунава добија изузетан значај, као и развијање регионалне сарадње у области менаџмента водним ресурсима.

Реке Србије припадају басенима Црног, Јадранског и Егејског мора, при чему су Дунав, Тиса и Сава пловне реке. Најдужа река је Дунав, који кроз Србију тече 588 км, од својих 2.857 км укупног тока. Дунавски басен је одувек био важан за Србију. Међутим, водни режим, иако повољан, недовољно је искоришћен. Речни токови се мало користе за наводњавање: од укупних обрадивих површина, наводњава се само око 1,6 % површина (78.000 ха). Последично, пољопривредна производња зависи од падавина које су један од најважнијих климатских елемената. У зависности од атмосферских процеса и карактеристика рељефа падавине су на територији Србије неравномерно временски и просторно распоређене. Нормална годишња сума падавина за целу земљу износи 896 мм. Најзаступљенији је континентални режим падавина који подразумева веће количине падавина у топлијој половини године, при чему највише кише падне у мају и јуну. С друге стране, најмање падавина имају месеци фебруар и октобар. Због рељефа, обронака високих планинских масива и утицаја медитеранске климе подручје југо-западне Србије има медитерански режим падавина са максимумом у новембру, децембру и јануару, а минимумом у августу.

У Републици Србији укупна површина под шумама износи 2.349.720 ха. Државне шуме покривају 50,2 %, а приватне 49,8 %. Шуме високог порекла покривају површину 44,1 %, изданачке шуме 45,5 %, плантаже 1,6 %, а шикаре и шибљаци 8,8 %. Просечна запремина је 110 м³/ха, а просечан текући запремински прираст је 3,05

м³/ха. Најмање пошумљена регија у Европи је АП Војводина. Стање шума као ресурса је незадовољавајуће и одликује га високо учешће шума лошег квалитета, на неодговарајући начин негованих вештачки подигнутих шума и недовољно учешће висококвалитетних и вредних високих природних шума, па би очување и унапређивање стања шума и развоја шумарства био приоритетни задатак државе.

У Србији постоје природни услови за развој органске пољопривреде који се огледају, пре свега, у незагађеним пољопривредним површинама, као и у постојању домаћинства у планинским пределима са заокруженим циклусом биљне и сточарске производње. Производња, прерада и тржишни пласман органске хране морају да буду у сагласности са међународним стандардима и Законом о производњи органске хране у Србији.

Површина са које се сакупљају дивље биљне врсте из природних станишта методом органске производње у 2009. години износи око 1.000.000 хектара, док обрадива површина на којој се примењују методе органске производње износи око 1.200 хектара. Органска пољопривреда је базирана на есенцијалној вези пољопривреде и природе са акцентом на поштовању природне равнотеже. Путем органске производње и понуде здравствено безбедне хране креирају се предуслови за подстицање извоза и унапређење социјално-економског положаја руралне средине и националне економије.

Органска пољопривреда добија све више на значају, тиме што приближава човека природи, од које се одродио, чини такође скоро потпуну хармонију са захтевима о очувању животне средине и на крају, омогућава становништву да се храни производима који су настали природним процесима, користећи органске и минералне материје.⁴⁵⁷

Република Србија има веома добре услове за успостављање овог начина производње. Животна средина је очувана, нарочито у планинским регијама, која заузима 71,5% централног дела Републике Србије, односно 51,7% читаве територије републике.⁴⁵⁸ Наиме, већина ових области имају воду високог квалитета, чист ваздух и удаљени су

⁴⁵⁷ Катић, Б., Цвијановић, Д., Цица, Ц. (2008): “Органска производња у функцији заштите животне средине у Србији - стање и регулатива”, *Економика пољопривреде*, вол. 55, бр. 3, стр. 267-276.

⁴⁵⁸ Катић, Б., Цвијановић, Д., Цица, Ц. (2008): “Органска производња у функцији заштите животне средине у Србији - стање и регулатива”, *Економика пољопривреде*, вол. 55, бр. 3, стр. 267-276.

од ауто путева и других извора загађења животне средине. Сходно томе, органска производња се спроводи по веома високим критеријумима и регулисана је посебним одлукама. Ова регулатива постоји и у Србији такође и добро је координисана са правном регулативом ЕУ.

10.2. Агроеколошки проблеми заштите земљишта

Традиционална пољопривреда (натурално газдинство и сељачки начин коришћења биљака и животиња) већ је оставио у наслеђе нарушену природу, а тиме и животну средину (ерозија, неплодно земљиште и друго). Модерна пољопривреда која би користила техничко – технолошка достигнућа могла би да нанесе још веће и непроцењиве штете. Не сме се дозволити да развој и успон пољопривредне производње угрозе животну средину и тиме направе еколошке проблеме са несагледивим последицама. У садашњим условима, аграрна политика треба да поведе посебно рачуна о агроеколошком проблему агробизниса. Главни задатак модерне пољопривредне производње и прехранбене индустрије није само већа производња хране по нижим ценама, већ и да са својим радом допринесе заштити и унапређењу животне средине. Производња тзв. здраве хране управо подразумева примену еколошки исправне технологије. Али она подразумева првенствено и да ће се променити профил менаџера у агробизнису. То треба да буду модерни еко менаџери.

Данас се налазимо у ситуацији када се земљиште све више смањује и деградира. Овоме доприносе све више заузимање истог, осиромашење биљног фонда, површинска и дубинска експлоатација минералних и енергетских ресурса, прекомерно наводњавање и други фактори. Земљиште се посебно угрожава разноврсним отпадним материјалима као што су отпаци органског и неорганског порекла, неоргански несагорљиви отпади, кабасти отпади од одбачених индустријских предмета, разни чврсти отпади од хемијске индустрије и прерађених руда.⁴⁵⁹

У случају када се не води довољно рачуна о земљишту долази до нежељених последица као што су ерозија, смањење продуктивне снаге земљишта, губитак вегетације и слично. Нерационална сеча

⁴⁵⁹ Благојевић, С. (2001): *Екологија и економски развој*, Универзитет у Приштини, Економски факултет, Блаце, стр. 59.

шума, претварање шумског земљишта у обрадиво пољопривредно земљиште, нерационалне пољопривредне културе представљају пример неправилног газдовања земљиштем и самим тим представљају угрожавање животне и руралне средине. Ерозиони процеси доводе до великог осиромашења земљишта и губљења плодности.

Према начину формирања ерозија може да буде ерозија ватром и ерозија ветром. И једна и друга су економски и еколошки веома штетне. Једини начин санирања овог стања био би пошумљавање голети, изградњом малих акумулација за потребе водоснабдевања за привредне сврхе (сточарство), и на крају гајењем оних биљка и домаћих животиња које ће оплеменили ово подручје у смислу поправљања његових природних могућности.⁴⁶⁰

Током трајања санкција дошло је до коришћења домаћих ресурса (угља слабијег квалитета и дрвета) који су довели до деградације животне средине због повећања површине рударских копова, јаловишта и пепелишта, уништавања шумских масива, повећања ерозије речних сливова и промена хидролошког режима река. Такође, током трајања санкција дошло је до употребе инсектицида и хербицида лошијег квалитета што је довело до деградације обрадивог земљишта.⁴⁶¹

Све ово може да доведе до акутних и хроничних синдрома разних интоксикација и изазвати непожељне непознате генетске штетне промене – мутације. Поред свега наведеног напред по оцени стручњака наша животна средина је мање загађена од индустријски развијенијих земаља. То значи да наша земља има добре природне потенцијале за развој пољопривредне производње.⁴⁶²

10.3. Савремени изазови у производњи здраве хране

Пољопривредна производња се у задњих педесет година модернизовала значајно. На то су утицали следећи фактори: прелазак сеоског становништва у градове, пораст механизације, побољшање транспорта, побољшање квалитета семена, заштита рода, одгајање

⁴⁶⁰Симоновић, З. (2005): “Неки еколошки проблеми пољопривредне производње и руралног развоја”, *Мултифункционална пољопривреда и рурални развој*, Тематски зборник, Институт за економику пољопривреде Београд, Београд 2005, стр. 59 – 66.

⁴⁶¹Јовановић – Коломјецева, Л. (1998): *Еколошки менаџмент*, Универзитет Браћа Карић, Београд, стр. 47.

⁴⁶²Средојевић, Ј. З. (2002): *Економски проблеми еколошке пољопривреде*, Пољопривредни факултет Београд, Београд, стр. 121.

нових врста домаћих животиња, међународна трговина и конкуренција у производњи прехрамбених производа. Као последица овог напретка јавља се претерана експлоатација и деградација природних ресурса и то пре свега обрадивог земљишта, воде и ваздуха.

Стално коришћење пестицида и хербицида довела је до повећања отпорности паразита. Што је аутоматски довело до потребе за чешћом употребом истих. Чешћа употреба, са друге стране, изазивала је допунске проблеме због повећања трошкова, али и до додатног загађења земљишта и вода.

Еколошки проблеми у сточарству се појављују у виду изазивања сточних болести. Болести стоке се шире захваљујући генетској једноличности животиња и њиховој великој концентрацији. Животињски отпаци стварају све веће проблеме загађивања воде и земљишта.

Сече шума доводе не само до крчења и исушивања земљишта већ и до испошћавања влажних земљишта и смањивања биолошке разноврсности. Превелика употреба азотних и фосфатних ђубрива изазива загађивање воде. Долази до цветања алги које ремете ниво кисеоника у води, који доводи до веома штетних последица по рибљи фонд.⁴⁶³

Савремена производња хране све више се ослања на достигнућа хемије, биологије и других наука, тако да уколико се не води рачуна и не контролише се коришћење нових препарата и поступака у производњи хране то може довести до нежељених, а некад и до катастрофалних последица. Пољопривредна производња и производња хране у прехрамбеној индустрији правилним коришћењем резултата техничко – технолошког напретка могу да остваре већу производњу, али могу да доведу и озбиљно у питање здравље људи. Из тих разлога веома је важно да се сви у производњи хране руководе не само економским принципима већ и принципима унапређења животне средине.⁴⁶⁴

Можемо да закључимо да је негативно дејство савремене пољопривредне технике и технологије на одржавање и заштиту природне средине све израженије. У последње три деценије овом проблему се у свету посвећује посебна пажња. Циљ је створити

⁴⁶³ Јовановић – Коломјецева, Л. (1998): *Еколошки менаџмент*, Универзитет Браћа Карић, Београд, стр. 91-92.

⁴⁶⁴ **Симоновић, З.** (2005): “Неки еколошки проблеми пољопривредне производње и руралног развоја”, *Мултифункционална пољопривреда и рурални развој*, Тематски зборник, Институт за економику пољопривреде Београд, Београд, стр. 59 – 66.

пољопривредну производњу којом доминирају економски принципи доведени у најбољи могући склад са еколошким захтевима. Концепт алтернативне пољопривреде би у принципу представљао у суштини кориговање производних поступака који се примењују у индустријски организованој производњи, а све са циљем спречавања деструкције и загађења природне средине.

Оваква чиста пољопривредна производња представља систем који избегава или битно искључује примену синтетичких минералних ђубрива, пестицида, регулатора раста и адитива за сточну храну. Еколошка пољопривреда би зависила од плодореда, биљних остатака, стајњака, легуминоза, зеленишког ђубрења и мера биолошке борбе против штеточина, болести корова и сл.

Кратко дефинисано алтернативна или еколошка пољопривреда су садржани од агрономије + примењене екологије + активно очуване животне средине. Да ли ће прихватање еколошке пољопривреде бити могуће зависи у највећој мери од примене или одустајања примене вештачких елемената који се користе у садашњој пољопривредној производњи. Предност еколошке пољопривреде огледа се у томе да је њена производња заснована на кружењу материје. Кружни ток материје би требало да буде што више затворен.⁴⁶⁵

Можемо слободно да истакнемо да наша земља у неким аспектима заштите производње здраве хране предњачи. Наше позитивно законодавство не дозвољава употребу генетски модификоване хране. На пример, код нас није дозвољено озрачивање хране ни увоз озрачене хране. Озрачивање хране доводи до мутација у генетској основи биљке путем радијације гама зрацима из кобалта или неутронима из реактора, а све у циљу добијања већег приноса, убрзања сазревања плодова, обезбеђења отпорности биљака, али и чувања и конзервације пољопривредних производа, као и ефикасног уништавања штеточина.

Употреба гама зракова у зрачењу намирница је у употреби у САД и дозвољена је само за пшеницу, брашно, кромпир, поврће и воће. Земље Европске уније нису званично дозволиле озрачење намирница. Неке чланице Уније ипак користе ову технологију озрачења намирница. Зрачење млека и млечних производа се не дозвољава јер би оно утицало на уништавање витамина у овим производима.⁴⁶⁶

⁴⁶⁵ Средојевић, Ј. З. (2002): *Економски проблеми еколошке пољопривреде*, Пољопривредни факултет Београд, Београд, стр. 105 – 106.

⁴⁶⁶ Ђекић, С. (2005): *Аграрни менаџмент*, Економски факултет у Нишу, Ниш 2005, стр. 238.

10.4. Менаџери у агробизнису

У савременим условима пословања пољопривредних предузећа није више битан само ефекат пословања који се реализује на тржишту, већ и степен прихватања еколошки принципа. Управо примена тих принципа би имала превентивни карактер у заштити животне средине. Заправо скупље је отклањати штетне последице изазване непоштовањем еколошких принципа у пословању, но држати се исправних еколошких принципа.

Пољопривредно предузеће да би пословало у складу са принципима одрживог развоја мора да има одговарајући кадар. Сврха кадрова се огледа кроз њихову обученост, квалификацију и мотивисаност. Еко менаџер мора да има одговарајућа знања о очувању животне средине, али и о односима између радне и животне средине. Еколошки менаџмент доприноси опстанку и развоју. Из тог разлога је неопходна одговорност свих учесника у развоју и унапређењу еколошког система квалитета.⁴⁶⁷

Поред пољопривредног предузећа сада у тржишним условима и током транзиционих кретања привредне коморе би требало да преузму своју улогу у развоју еко менаџмента система. Тиме би оне постале значајан фактор унапређења животне средине као и фактор утврђивања и спровођења еколошке политике.⁴⁶⁸

Процес образовања кадрова за сектор агробизниса представља важан задатак сваког пољопривредног предузећа. Дobar менаџер мора добро да познаје математику, психологију, социологију и етику, ради успешне комуникације са запосленим и са пословним партнерима. Пословни пројекти којим се бави предузеће треба да захтевају повећање квалификованости радника. Ове трошкове перманентног образовања требало би да сноси предузеће. Образовање кадрова не би смело да се обавља стихијски већ у складу са програмима усавршавања знања запослених.⁴⁶⁹

Ситуација око мотивисаности запослених у нашим пољопривредним предузећима је незадовољавајућа. Транзициони процес који је у току требало би да обезбеди већу мотивисаност за бављење пољопривредном производњом. Менаџери су ти који би

⁴⁶⁷ Вујичић, М., Ђекић, С. (2003): *Агробизнис систем, управљање, развој*, Економски факултет Универзитета у Крагујевцу, Крагујевац, стр. 265.

⁴⁶⁸ Благојевић, С. (2001): *Екологија и економски развој, Универзитет у Приштини*, Економски факултет, Блаце, стр. 127.

⁴⁶⁹ Вујичић, М., Ђекић, С. (2003): *Агробизнис систем, управљање, развој*, Економски факултет Универзитета у Крагујевцу, Крагујевац, стр. 240.

требало да буду мотивисани у обављању послова планирања, организовања и контроле пословних активности. Такође ту мотивисаност би требало да развију и код својих сарадника, путем управљања мотивационим системом. Менаџери су ти који имају улогу да мотивишу запослене да савесно раде и буду активни у остваривању циљева предузећа.⁴⁷⁰

10.5. Циљеви и стандарди производње органске хране

Органска храна је произведена, прерађена и/или изнешена на тржиште у сагласности са међународним стандардима и Законом о производњи органске хране у Србији. За органску пољопривреду важе строга правила, чији је циљ да се осигура гарантовани квалитет убираних шумских плодова, аграрних биљних и анималних производа и њихових прерађевина. Органска пољопривреда је заснована на есенцијалној вези пољопривреде и природе са нагласком на поштовању природне равнотеже.⁴⁷¹

Многобројни су циљеви органске производње: производња довољних количина висококвалитетне хране; одржавање и повећање дугорочне плодности и биолошке активности земљишта коришћењем биолошких, механичких и метода прилагођених локалним условима; заштита и одржавање биодиверзитета у природи и пољопривреди, на фарми и њеној околини, употребом одрживих производних система; одржање и очување генетичког диверзитета обраћањем пажње на управљање генетичким ресурсима на фарми, препознавање значаја домаћег знања и традиционалних произвођачких система, њихова заштита и примена у едукацији.

Органском производњом се мора управљати према правилима, која су дата у стандардима "IFOAM"-а у којима се сугерише и одређује минимум захтева за органску производњу. Стандарди се односе на следеће показатеље.

1. Производња:

- Органски екосистеми морају да буду таквог квалитета да се кроз одржавање фарме омогући одржавање биодиверзитета и очување природе. Ово, поред осталог, значи конзервирање тла,

⁴⁷⁰ Ђекић, С. (2005): *Аграрни менаџмент*, Економски факултет у Нишу, Ниш, стр. 258.

⁴⁷¹ Михаиловић, Б., Савић, М., Катић, Б. (2007): "Консалтинг, одрживи развој и органска производња: перспектива Србије", *Индустрија*, број 4/2007, стр. 81-94.

одржавање квалитета и ефикасно коришћење воде, заштиту угрожених дивљих врста, пажљиво бирање биљака за узгој.) Генетички инжињеринг је искључен, а производи не смеју садржати састојке, адитиве или додатке настале генетичким инжињерингом;

- Земљиште и управљање земљиштем, плодност, одрживост засновани на употреби оних мера и супстанција компатибилним са основним тлом;
- Биљна производња заснована на избору биљака и сорти у складу са њиховом адаптацијом на постојећем тлу, клими и толеранцији на болести и штеточине (органска семена и биље). Посебна пажња у избору начина заштите биља.
- Органска сточарска производња заснована на хармоничном односу између тла, биљака и животиња, исхрана органском храном, живот без стреса и напора за животиње, добра селекција. Фарма мора бити приватно власништво. Оплемењивање животиња врши се природним техникама репродукције и ветеринарског осемењавања. Храна за животиње мора бити са саме фарме – најмање 50%. Болесне животиње се адекватно третирају уз евентуалну изолацију, а о употребљеним хемијским лековима и антибиотицима мора се обавестити контролор органске производње. При транспорту и клању, животиње се смеју изложити само минималном стресу.

2. Прерада и манипулација:

- Прерада се мора вршити у одвојеним просторима конвенционалне (функционалне) хране;
- Прерада се врши биолошким, механичким и физичким методама тако да осигура одржање виталног квалитета у крајњем производу;
- Користе се само органски састојци за производњу;
- Складиштење се врши у контролисаним условима;
- Паковање треба да буде са најмање неповољним ефектом на производ и да то буде или повратна амбалажа или она која се рециклира или биолошки разграђује;

3. Обележавање:

- Мора бити јасна и тачна ознака да је то органски производ као нпр. «производ из органске пољопривреде», итд.
- Ознака треба да садржи име особе/предузећа одговорног за производњу

- Ознаку особе/сертификацијског тела које је сертифицивало производ.

Стандарди дају производњи заједнички језик. Тако је комуникација једноставнија, а маркетинг успешнији. Стандардизација помаже произвођачима да осигурају производ који се тражи и који могу продати, а купцима да добију квалитет производа какав желе. Велика удружења супермаркета уводе стандарде квалитета које производња мора да испуњава.

Ти стандарди се односе на биохемијске карактеристике, спољашњи изглед (маса, боја, дијаметар плода) и присуство штетних материја (нитрата и тешких метала, резудуала пестицида, фитохормона).

У питању су, пре свега, „ЕУРЕГАП 13” за пољопривредну производњу и „ХАЦЦП” у прерађивачкој индустрији.⁴⁷² Ови стандарди су настали као реакција потрошача на појаву здравствено неисправне хране током епидемија сточних болести (болест лудих крава, слинавка и шап), као и страха од увођења генетски модификоване хране.

„ЕУРЕГАП” је стандард који покрива све главне аспекте производње, попут управљања земљиштем, узгоја усева и бербе. Такође се бави питањима загађивања, третманом радне снаге и заштитом животне средине.

Он прати производњу од сетве (анализира се порекло семена и историја земљишта), преко узгоја (прати се употреба хербицида, пестицида и ђубрива - количина, тип, квалитет, место и начин примене), наводњавања и бербе (ниво хигијене и начин складиштења) до паковања, транспорта и постављања производа на раф у продавници.

Стандард „ХАЦЦП” представља систем који идентификује, разматра и контролише ризике, који су значајни за сигурност хране. Ризик укључује биолошки, хемијски или физички агенс у храни, са потенцијалом да проузрокује неповољно деловање на здравље људи.

Потребе за „ХАЦЦП” су условљене следећим факторима: све већи број загађивача, све већа брига о здрављу због хигијенског загађивања хране, све већи ризик од болести изазваних хемијским проблемима у производњи хране, нове технологије и животни стилови и све мања отпорност људи, такође и светска трговина захтева

⁴⁷² Пресна, М., Б., Бранковић, А., Савчић, Р. (2006): *Свеже воће и поврће 2006: Конкурентност привреде Србије*, „Jefferson Institute“, Београд, стр. 27.

међународну хармонизацију. „ХАЦЦП” обезбеђује бројне предности. Најбитније су следеће: обезбеђује превентиван систем за производњу хране, ефективнији и ефикаснији надзор од стране владе са мање инспекције, одговорност за безбедност хране преноси се на индустрију, помаже произвођачима хране да буду конкурентнији на светском тржишту.

10.6. Европска регулатива за производњу и промет органске хране

У последњој деценији двадесетог века нагло се повећава стопа раста производње органске хране. Промет органске хране има стопу раста знатно изнад оне у конвенционалној пољопривреди. Констатно расте потрошња органске хране у Европи и шире (САД, Јапан и др). Евидентна је већа потражња органских производа од понуде. Имајући у виду значај органске хране Комисија Европске уније је формулисала стратегију њене производње и промета у оквиру Заједничке аграрне политике.

Уредбом бр. 2092/91 и Уредбом бр. 1804/1999 и Европским акционим планом за органску храну и пољопривреду уређен је законски оквир развоја производње и промета органске хране.

У Европском акционом плану дата је правна основа за свеобухватну анализу развоја производње органске хране у Европи. Акциони план садржи пет поглавља и то: 1) Увод; 2) Развој производње органске хране; 3) Тржиште органских производа; 4) Политика и производња органске хране; 5) Стандарди и инспекција. У оквиру Програма налазе се и анекси и 21. акција. Акције су следеће:

- Организовање кампање промовисања и информисања органске производње;
- Израда и одржавање интернет базе података националних стандарда у односу на оне у ЕУ;
- Одржавање и побољшавање базе статистичких података о производњи и тржишту органске хране;
- Помоћ земаља чланица произвођачима органске хране;
- Развијање базе података мера ЕУ за област органске хране (информације, производња, маркетинг);
- Препорука земљама чланицама да у своје програме руралног развоја уграде инструменте за подршку производњи органске хране;
- Истраживања у производњи органске хране и начинима прераде

- Транспарентност стандарда и инспекцијског надзора;
- Захтеви да се комплетирају, успоставе и побољшају стандарди за органску храну;
- Формирање независне групе експерата за техничке савете;
- Појашњавање Уредбе бр. 2092/91 одредбама у вези ГМ;
- Побољшање рада инспекцијских служби увођењем посебних мера и унакрсне контроле према Уредби бр. 2092/91;
- Развијање аналитичких метода у Заједничком истраживачком центру, које су применљиве у производњи органске хране;
- Проучавање могућности кориштења идентификованих земљишњих парцела одређених за потребе ЗАП менаџмента;
- Обезбеђење адекватне међусобне сарадње инспекцијских органа и инспекцијских органа са ауторитетима према Уредби 2092/91;
- Развијање одговарајућег система акредитације инспекцијских органа;
- Објављивање годишњих извештаја земаља чланица о надзору инспекцијских служби;
- Појачавање напора да се треће земље укључе на заједничку листу
- Компарирање стандарда о производњи органске хране ЕУ, “Codex Alimentarius” и стандарда “IFOAM”;
- Упознавање стандарда производње органске хране у ЕУ и система инспекције у трећим земљама.

Обзиром да је тржиште органске хране зависно од изграђеног и трајно негованог поверења потрошача, од посебног је значаја успостављање дефинисаног система контроле и сертификације. Осим тога, веома је важно да потрошачи буду добро информисани о начелима и добробити производње и потрошње органске хране.

Мора да се нагласи да је у стратегији заштите животне средине и одрживог развоја битан елемент производња органске хране. Производња органске хране је у потпуности инкорпорирана у политику руралног развоја.

Битни позитивни ефекти производње органске хране су: 1) Смањена и контролисана употреба пестицида и вештачких ђубрива; 2) Заштита земљишта; 3) Заштита биодиверзитета и околине; 4) Благостање животиња. Комисија ЕУ процењује програме руралног развоја посебно са становишта производње органске хране. Сазнања и искуство засновано на овим програмима представљају грађу новог законског документа за рурални развој од 2006. године.

Земље чланице ЕУ треба да у своје програме руралног развоја уграде подршку производњи органске хране, која укључује, између

осталог, и едукацију и обуку свих учесника у производњи и промету органске хране. Веома је важно и адекватно означавање органске хране као изузетно препоручљиве у подручјима, која се проглашавају еколошким оазама. Треба напоменути да се органски производи традиционално пласирају на тржиште непрерађени или минимално прерађени. У последње време испољава се све већи интерес потрошача за набавку и потрошњу прерађене органске хране, што ствара проблеме прерађивачима због драстичног ограничења у погледу броја адитива, чија је примена дозвољена. Увоз органске хране на тржиште ЕУ је у сталном порасту. Значајно учешће у томе имају земље у развоју.

Правила извоза штите концепт производње органске хране, интерес произвођача и потрошача у ЕУ. Подједнак је режим за органске производе увезене из трећих земаља (члан 11. Уредбе бр. 2092/91). Регулативом ЕУ је предвиђено:

- Дозвољава се увоз органских производа из државе, која је уважила и прихватила све захтеве Комисије достављене извознику по важећој процедури
- Овлашћена служба/орган треће земље може да изда сертификат о органској производњи ако је она у потпуној сагласности са захтевима ЕУ и ако је систем инспекције идентичан контроли у ЕУ
- Органски производи морају да потичу из регистрованих регија или прерађивачких организација, које су стално под режимом инспекцијске контроле.

Комисија ЕУ пре увоза органске хране процењује гаранције трећих земаља о испуњавању процедура за извоз. Осим тога, посебно се оцењују инспекцијски налази са аспекта истоветности са инспекцијским мерама у ЕУ.

Значајно је, да Комисија има право и обавезу, по потреби, да захтева од треће земље детаљније информације о свим аспектима производње, прераде и инспекције. У циљу испитивања тачности налаза инспекцијских органа Комисија може да ангажује “*ad hoc*” експерте.

Унутар Уније је слободно кретање органске хране. Треба да се нагласи, да ниједна земља чланица нема право забране пласмана органских производа, који су пуноправно, у складу са захтевима ЕУ, ушли на тржиште Уније. Треће земље, које се налазе на листи извозника органске хране, морају да пријаве Комисији сваку корекцију у мерама и њиховој примени.

10.7. Прилагођавање наше земље еколошком законодавству и еколошкој политици ЕУ

Европска унија припремила је Белу књигу која садржи начин припремања земаља Источне Европе за интеграцију у једнствено тржиште. Ова књига регулише упутства у области законодавства које земље чланице морају да усаглашавају. Бела књига поред грађанско – правне и кривично – правне регулативе садржи и области које се тичу заштите животне средине.⁴⁷³ Еколошка политика ЕУ је пре свега у функцији:

- остваривања дугорочног стабилног економског развоја и правичне расподеле природних ресурса путем развоја нових технологија које доприносе повећању коришћења ресурса, на једној страни и
- смањења деструктивних ефеката индустријског и људског отпада путем смањења и престанка производње водећих загађивача на другој страни.

Другим речима, циљ еколошке политике као компоненте економске политике развоја је да дефинише негативне и позитивне екстерне ефекте, да прецизно апострофира најзначајније врсте из обе врсте ефеката и да предложи начин на који је могуће смањити негативне, а повећати позитивне екстерне ефекте.⁴⁷⁴ Сазнање да пољопривредна производња поред своје примарне функције поседује и могућност доприноса еколошкој заштити, обнови природних ресурса и заштити биодиверзитета, довела је до обликовања основне верзије европског мултифункционалног пољопривредног модела.

Заједничка пољопривредна и рурална политика ЕУ (“CARPE”) укључује четири битна елемента:

1. помоћ у погледу прилагођавања транзицији,
2. тржишну стабилизацију,
3. субвенцију везану за еколошку компоненту, као и за очување пејзажа,
4. стимулативне факторе руралног развоја.⁴⁷⁵

⁴⁷³ Јовановић – Коломјецева, Л. (1998): *Еколошки менаџмент*, Универзитет Браћа Карић, Београд, стр. 189.

⁴⁷⁴ Цветановић, С., Јововић, Д. (2006): *Економска политика Европске уније – нова европска економија*, Економски факултет у Нишу, Ниш, стр. 190 – 191.

⁴⁷⁵ Тркуља, Ђ., Ловре, К., Гајић, М. (2005): “Мултифункционалност пољопривреде Европске уније – суштинска реформа и реалне могућности нових чланица”, *Мултифункционална пољопривреда и рурални развој*, Тематски зборник, Институт за економику пољопривреде Београд, Београд, стр. 109.

У складу са овим стандардима Европске уније урађен је и нови Закон о заштити животне средине који је донет 21. 12. 2004. на седници Народне скупштинe Републике Србије.⁴⁷⁶

Закон предвиђа мере заштите које садрже управљање природним вредностима, мере и услове заштите животне средине, праћење стања животне средине, информационе системе и учешће јавности, економске инструменте, одговорност за загађивање животне средине, надзор, казнене одредбе. Овим Законом су на свеобухватан начин прописане мере заштите ваздуха, воде, земљишта, биодиверзитета, шума и природних добра од загађивања и деградације.

Поред овог закона при крају 2004. године Народна скупштина Републике Србије донела је још три закона којим се регулишу сва битна питања од значаја за управљање активностима ради очувања животне средине. Реч је о: Закону о стратешкој процени утицаја на животну средину; Закону о процени утицаја на животну средину и Закону о интегрисаном спречавању и контроли загађивања животне средине.⁴⁷⁷ Њима је систем заштите животне средине у целини модернизован и заокружен.⁴⁷⁸

У Закону о заштити животне средине, као основном закону у овој области, поред бројних (26) дефиниција кључних израза, које садржи, дата су и дефинисана начела (11), међу којима су начело: интегралности; превенције и предострожности; очувања природних вредности; одрживог развоја (подразумева: „усклађени систем техничко-технолошких, економских и друштвених активности у укупном развоју у коме се на принципима економичности и разумности користе природне и створене вредности Републике са циљем да се сачува и унапреди, квалитет животне средине за садашње и будуће генерације“); одговорности загађивача и његовог правног наследника, те начела „загађивач плаћа“ и „корисник плаћа“.

Систем заштите животне средине је веома сложен, (свакако и скуп) и чине га мере, услови и инструменти којима се обезбеђује заштита. Истовремено, и субјекти заштите су сви, почев од државног нивоа, тј. Републике, преко аутономних покрајина, јединица локалне самоуправе, правних лица, предузетника, јавних служби, удружења грађана, па све до самог грађанина, као физичког лица. Њихова је

⁴⁷⁶Службени гласник Републике Србије број 135/04.

⁴⁷⁷ Сви ови закони су објављени у „Службеном гласнику РС“, бр. 135/2004.

⁴⁷⁸ **Михаиловић, Б., Параушић, В., Симоновић, З.** (2007): *Анализа фактора пословног амбијента Србије у завршној фази економске транзиције*, монографија, Институт за економику пољопривреде, Београд.

обавеза да чувају и унапређују животну средину, да том приликом међусобно сарађују, да одлуке доносе у потребној координацији и наравно да их остварују.⁴⁷⁹

На примеру фактора животне средине који утичу на производњу здраве хране можемо да видимо актуелност овог закона. У основне факторе животне средине убрајамо ваздух, воду и земљиште. Фактори животне средине су код нас заштићени у складу са законодавством ЕУ.

То видимо на примеру Српског Закона о заштити животне средине који овом проблему посвећује пажњу. Ваздух има велики значај за сав живи свет, јер се његов најзначајни састојак кисеоник налази у саставу многих живих организама.

Поред кисеоника ваздух се састоји и од компоненти угљендиоксида које су неопходне за фотосинтезу и азота који је неопходан за синтезу биљних беланчевина. У члану 24. Закон о заштити животне средине се прописују мере за заштиту ваздуха у циљу очувања атмосфере.⁴⁸⁰

Вода представља неопходну намирницу за живот свих организама. Вода је значајна за спољашњу физиономију вегетацијског покривача Земље. Значај воде огледа се у омогућавању клијања семена, утиче на раст и развој биљака, утиче на производњу органских материја, омогућава процес транспирације и, помаже формирање еколошких облика и особина биљака.

Вода представља важну основу за развој људске цивилизације, нарочито за развој модерне индустрије и пољопривреде, али и свакодневне употребе у људском животу. Највећа количина воде троши се за производњу хране. Више од 80%.

Из тих разлога Закон о заштити животне средине у члану 23. посвећује пажњу регулисању начина испуштања отпадних вода, очувању површинских и подземних вода и спречавању или

⁴⁷⁹ Катић, Б., Цвијановић, Д. и Николић, М. (2006):” Животна средина и квалитет здраве хране у Србији”, *Економика 3-4*, 2006, стр. 47-48.

⁴⁸⁰ Заштита ваздуха

Члан 24.

Заштита ваздуха остварује се предузимањем мера систематског праћења квалитета ваздуха, смањењем загађивања ваздуха загађујућим материјама испод прописаних граничних вредности и предузимањем техничко-технолошких и других потребних мера за смањење емисије, праћењем утицаја загађеног ваздуха на здравље људи и животну средину. Мере заштите ваздуха обезбеђују очување атмосфере у целини са свим њеним процесима и климатским обележјима. Службени Гласник Републике Србије број 135/04.

ограничавању уношења у воду опасних и штетних материја.⁴⁸¹ Земљиште је значајно за људе јер његова плодност обезбеђује исхрану. Земљиште је танак покривач који се простире по површини земље. Према саставу постоји безброј разноврсних типова земљишта. Сам састав земљишта садржи више од 50% минерала.⁴⁸²

Земљиште у себи садржи остатаке мешавина ваздуха, воде и делића органске материје која потиче од биљних и животињских остатака. Заштита земљишта је регулисана према члану 22. Закона о заштити животне средине.

Законодавац посебну пажњу посвећује спречавању одлагања штетних материја на површини земљишта или испод површине земљишта. Приликом сваке реализације пројекта коришћења земљишта потребно је посветити пажњу изградњи, експлоатацији минералних сировина и другим разлозима који могу да доведу до деградације земљишта.⁴⁸³

У складу са напред изложеним можемо да закључимо да су стратешка настојања наше земље садржана у жељи да се постане члан Европске уније у неком скоријем периоду. Из тог разлога постоји

⁴⁸¹ Заштита вода

Члан 23.

Воде се могу користити и оптерећивати, а отпадне воде испуштати у воде уз примену одговарајућег третмана, на начин и до нивоа који не представља опасност за природне процесе или за обнову квалитета и количине воде и који не умањује могућност њиховог вишенаменског коришћења.

Заштита и коришћење вода остварује се у оквиру интегралног управљања водама спровођењем мера за очување површинских и подземних вода и њихових резерви, квалитета и количина, као и заштитом корита, обалних подручја и сливова, у складу са посебним законом.

Мере заштите вода обезбеђују спречавање или ограничавање уношења у воде опасних, отпадних и других штетних материја, праћење и испитивање квалитета површинских и подземних вода, као и квалитета отпадних вода и њихово пречишћавање. Службени Гласник Републике Србије број 135/04.

⁴⁸² Заштита тла и земљишта

Члан 22.

Заштита, коришћење и уређење тла, пољопривредног и шумског земљишта и добара од општег интереса обухвата очување продуктивности, структуре, слојева, формација стена и минерала, као и њихових природних и прелазних облика и процеса.

На површини или испод површине земљишта могу се вршити активности и одлагати материје које не загађују или оштећују земљиште.

У току реализације пројеката, као и пре његовог извођења (изградње, експлоатације минералних сировина, и др), обезбеђује се заштита тла и земљишта. Службени Гласник Републике Србије број 135/04.

⁴⁸³ Ђукановић, М. (1996): *Животна средина и одржив развој*, Елит, Београд, стр. 53-68.

обавеза праћења и примене законске регулативе у области заштите животне средине. Европска унија припремила је Белу књигу која саци начин припремамања земаља Источне Европе за интеграцију у јединствено тржиште. Ова књига регулише упутства у области законодавства које земље чланице морају да усаглашавају.⁴⁸⁴

У складу са новим стандардима Европске уније урађен је и нови Закон о заштити животне средине који је донет 21.12.2004. на седници Народне скупштинне Републике Србије⁴⁸⁵.

Закон предвиђа мере заштите које садрже управљање природним вредностима, мере и услове заштите животне средине, праћење стања животне средине, информациони систем и учешће јавности, економске инструменте, одговорност за загађивање животне средине, надзор, казнене одредбе.

Овим Законом су на свеобухватан начин прописане мере заштите ваздуха, воде, земљишта, биодиверзитета, шума и природних добра од загађивања и деградације.⁴⁸⁶

Истакнимо само неке од одредби овог закона. У члану 25 истиче се: «Ради заштите и унапређења шумских екосистема шумама се газдује тако да се обезбеђује рационално управљање шумама, очување генетског фонда, побољшавање структуре и остваривање приоритетних функција шума.

Државни органи, власници и корисници шума дужни су да предузимају потребне мере за очување и одрживо коришћење шума, мере обнављања, подизања и њиховог унапређивања, као и контроле заштите шума у случају прекограничног загађивања.» Или члан 103 који каже: «Загађивач који проузрокује загађење животне средине одговара за насталу штету по начелу објективне одговорности.

За загађивање животне средине одговорно је и правно и физичко лице које је незаконитим или неправилним деловањем омогућило или допустило загађење животне средине.» Из ова два члана можемо да видимо основну идеју која се појављује кроз цео законски текст, а то је покушај да наша земља изједначи сопствену правну регулативу са законским прописима Европске уније.

⁴⁸⁴ Јовановић – Коломјецева, Л. (1998): *Еколошки менаџмент*, Универзитет Браћа Карић, Београд, стр. 189.

⁴⁸⁵ Службени Гласник Републике Србије број 135/04.

⁴⁸⁶ **Михаиловић, Б., Параушић, В., Симоновић, З.** (2007): *Анализа фактора пословног амбијента Србије у завршној фази економске транзиције*, монографија, Институт за економику пољопривреде, Београд.

10.8. Други прописи о заштити животне средине

У циљу заштите животне средине постоји обавеза издавања интегрисане дозволе која је прописана за она постројења и активности које могу имати негативан утицај на здравље људи, животну средину и материјална добра. У поступку који се спроводи ради издавања интегрисане дозволе обавезна је међуресорска сарадња и сарадња са јавношћу. О издатим дозволама води се посебан регистар, у који је увид јаван.

Влада је у складу са овим законом донела и три уредбе:⁴⁸⁷ о врстама активности и постројења за које се издаје интегрисана дозвола (већи капацитети из области енергетике, производње и прераде метала, индустрије минерала, хемијске индустрије, управљања отпадом, а међу осталим активностима су и већи капацитети за прераду хране – кланице, рециклажа животињског отпада, тов живине или свиња изнад: 40.000 места за живину, 2.000 места за свиње за расплод и 750 места за крмаче); о критеријумима за одређивање најбољих доступних техника, за примену стандарда квалитета, као и за одређивање граничних вредности емисија у интегрисаној дозволи: садржи критеријуме за одређивање најбољих доступних техника за рад постројења и за обављање активности за које се издаје интегрисана дозвола, као што су техничке карактеристике постројења, географски положај, услови животне средине на датој локацији, као и други критеријуми, који доприносе заштити животне средине.

Ваља имати у виду да у случају да најбоља доступна техника не обезбеђује прописане стандарде квалитета животне средине, интегрисаном дозволом се утврђују и додатне мере, како би се дати стандарди задовољили. Такође су прописани и критеријуми за утврђивање граничних вредности емисије (количине материја или интензитет њиховог испуштања у животну средину), као и индикативна листа главних загађујућих материја (13 за ваздух и 12 за воду); и о садржини програма мера прилагођавања рада постојећег постројења или активности прописаним условима. Програм мора да садржи: опис мера које ће се предузети за прилагођавање рада (или активности); распоред почетка и завршетка планираних мера; опис очекиваних резултата; опис начина контроле планираних мера, и временски распоред годишњих трошкова за те мере. Дат је и образац

⁴⁸⁷ Све три уредбе објављене су у „Службеном гласнику РС“, бр. 84/2005.

Програма мера (две табеле, које подносилац захтева за издавање дозволе (оператер) попуњава и подноси уз осталу документацију.⁴⁸⁸

10.9. Кратак осврт на неке глобалне еколошке проблеме

Брз раст пољопривредне производње допринео је загађењу животне средине. Тржишна економије је подстицала велико трошење ресурса преко материјалног раста и потрошачког менталитета, не обазујући се на негативне и агресивне последице на животну средину. Сматрало се да су вода ваздух и земљиште бесплатна и неограничена добра.⁴⁸⁹ Из тих разлога се јавила потреба да се очување животне средине угради у нове правце аграрне политике. Успешно креирање одрживог економског развоја има велики значај за боље познавање еколошких исхода економског развоја посматраног са становишта актуелних глобалних, регионалних и локалних еколошких проблема. То су следећи исходи:

А) *глобални*: климатске промене; смањење озонског омотача; смањење биолошке разноврсности;

Б) *регионални и локални*: киселе падавине; хемикалије; промет опасног отпада; смањење обрадивих површина и деградација тла.⁴⁹⁰

У последњих пар година суочени смо са повећањем многих међународних и глобалних еколошких проблема. Човечанство се данас налази далеко од ефикасних решења глобалних еколошких проблема. Све ово последица је тешког утврђивања стварног утицаја глобалног загађења као и спорог формирања неопходних међународних институција које су тренутно у зачетку. Ми ћемо овде споменути само неке глобалне проблеме:

- Повећање концентрације угљен – диоксида и осталих гасова у атмосфери доводи до повећања температуре и изазивања ефекта зелене баште («greenhouse effect – а»). Овај ефекат је врло негативан и штетан не само за људе, но и за пољопривредну производњу.

⁴⁸⁸ Катић, Б., Цвијановић, Д. Николић, М. (2006): “Животна средина и квалитет здраве хране у Србији”, *Економика 3-4*, стр. 50.

⁴⁸⁹ Ђукановић, М. (1996): *Животна средина и одржив развој*, Елит, Београд, стр. 188.

⁴⁹⁰ Миленовић, С. Б. (2000): *Еколошка економија, теорија и примена*, Универзитет у Нишу, Факултет заштите на раду, Ниш, стр. 141–142.

- Постоји појава тзв. «киселих киша» које настају због повећања концентрације сумпор диоксида или разних азотних оксида у атмосфери изазваних индустријским процесима, масовном употребом аутомобила и слично. Киселе кише уништавају шуме и вегетацију уопште.
- На крају треба споменути смањење количине озона у атмосфери и пробијање озонског омотача који настаје услед повећања нивоа азот – оксида и хлоро – флуоро карбоната који између осталог могу у значајном обиму да смање пољопривредну производњу и угрозе човечанство.⁴⁹¹

Конференција о животној средини и развоју (УНЦЕД), сазвана је на бази одлуке Генералне скупштине УН, а одржана је у Бразилу од 3. до 14. јуна 1992. године. Ова Конференција је у први план ставила неопходност промене политике заштите животне средине. Истакнуте су потребе заједничких напора за решавање глобалних проблема. На Конференцији је учествовала и делегација СР Југославије.⁴⁹² Циљ производње здраве хране би морао да буде заснован на производњи еколошки оријентисаних производа. Ови производи би требало да се разликују од класичних производа у томе што би они стварали мање количине отпадних материјала и изазивали мању потрошњу сировина, односно енергије. На одржање квалитета еколошки исправног производа треба обратити пажњу у свим технолошким фазама циклуса производње од добијања примарних сировина, преко производње самог производа, његовог паковања, дистрибуирања, продаје до одлагања искоришћеног производа.⁴⁹³ Еколошки исправан производ би био резултат:

1. Познавања особина и карактеристика здраве хране на основу којих је могуће програмирати и производити здраву храну са унапред одређеним особинама.
2. Примена чистих технологија које омогућују производњу без штетних последица.
3. Знање и технологија.

Производња здраве хране данас је непопуларна јер се огледа у производној цени ове врсте хране. Цена хране добијена

⁴⁹¹ Вујичић, М., Ђекић, С. (2003): *Агробизнис систем, управљање, развој*, Економски факултет Универзитета у Крагујевцу, Крагујевац, стр. 33 – 34.

⁴⁹² Вујичић, М., Ђекић, С. (2003): *Агробизнис систем, управљање, развој*, Економски факултет Универзитета у Крагујевцу, Крагујевац, стр. 33 – 34.

⁴⁹³ Благојевић, С. (2001): *Екологија и економски развој*, Универзитет у Приштини, Економски факултет, Блаце, стр. 131.

конвенционалном пољопривредном производњом је далеко нижа од цене здраве хране. Разлог за овакву ситуацију треба тражити у нижем приносу здраве хране по хектару, изглед јој је мање атрактиван, могуће је присуство црва у храни. Неке од мањкавости здраве хране су и појављивање и високе цене коштања, необичан укус, могуће присуство бактерија и вируса. Низак профит у производњи здраве хране је препрека за већу производњу.⁴⁹⁴ Пољопривредни произвођачи се опредељују за производњу економски исплативије хране.

Нагли развој пољопривредне производње остварен је у доборој мери на штету животне средине. Аграрна политика наше земље о овом проблему итекако треба и мора да поведе рачуна. Добар правац у том смеру јесте доношење новог Закона о заштити животне средине. Држава би морала са друге стране да се потруди да се тај закон и стварно примењује у пракси.

Стога, примарни задатак агроеколошког агробизниса би био не само производња више хране по нижим ценама, већ и да својим радом допринесе заштити и унапређењу животне средине. Производња тзв. здраве хране управо подразумева примену еколошки исправне технологије, која подразумева првенствено и да ће се променити профил менаџера у агробизнису.

То треба да буду модерни еко менаџери. Они би требало да буду свесни да модерна пољопривреда мора да користи техничко – технолошка достигнућа, што би могло да нанесе још веће и непроцењиве штете животної средини.

Не сме се дозволити да брз развој и успон пољопривредне производње угрози животну средину и тиме направи еколошки проблем са несагледивим последицама. У савременим условима пословања пољопривредних предузећа није више битан само ефекат пословања који се реализује на тржишту, већ и степен прихватања еколошких принципа.

Управо примена тих принципа би имала превентивни карактер у заштити животне средине. Заправо скупље је отклањати штетне последице изазване непоштовањем еколошких принципа у пословању, него држати се исправних еколошких принципа.

⁴⁹⁴ Крмпотић, Т. и остали (2006): “Производња здравствено безбедне хране као ресурс потенцијалног дохотка”, *Перспективе агробизниса Србије и Европске интеграције*, Научни скуп са међународним учешћем, Ваљево, 2006, Економика пољопривреде, Vol. LIII, br./ N 2 (93 – 524), стр. 338.

10.10. Друштвено одговорно пословање

У пословном контексту од компанија се очекује да имају добре етичке вредности и да буду социјално одговорне.⁴⁹⁵ Проблем је у томе што је пословна етика комбинација појединачних скупова етике. Због тога је битно имати добре појединце као запослене.

Такође је подједнако битно да када одете на посао имате осећај да делите вредности са својим колегама. Етика није само разговарање о исправним стварима, већ је то чињење праве ствари у свакој одлуци која се донесе.

Друштвено одговорно пословање је релативно нов концепт који је веома ефикасан у условима глобалне конкуренције. Концепт друштвено одговорног пословања доприноси остварењу економског успеха уз уважавање интереса појединца, друштва и окружења. Наиме, омогућава се алокација ресурса која уважава „triple bottom line” критеријум (економски развој, социјални развој, одговоран однос према околини). Одржавање тананог баланса између индустријског развоја и очувања околине доводи до редефинисања постојећих ресурсних комбинација услед нових трошкова преласка на технологије пријатељски настројене према околини.⁴⁹⁶

Претпоставка концепта друштвено одговорног пословања је добровољно усвајање мера које доприносе решавању друштвених и еколошких проблема.

Ради се о стратешком приступу друштву и партнерском односу према осталим компанијама у окружењу. Истраживања друштвено одговорног пословања (ДОП) компанија у Србији путем анализе односа и ставова јавности и лидера пословног, непрофитног и јавног сектора, указују на следеће закључке.⁴⁹⁷

- Основне теме ДОП, најчешће прве на уму, биле су: очување околине, односи са заједницом и општа етика пословања. Две најчешће спонтано помињане теме ДОП ретко су се нашле међу темама од највећег значаја за сопствену компанију.

⁴⁹⁵ **Михаиловић, Б.** (2007): „Етика консалтингa“, *Копаничка школа природног права – Право и правда*, Јубиларни XX сусрет: ПРАВО И СЛОБОДА, Копаоник, 13-17 децембар 2007, Правни живот, бр. 12/2007/Година LVI/ Књига 512/ Удружење правника Србије, стр. 259-274

⁴⁹⁶ Буричин, Д. (2006): “Транзиција, стабилизација и одрживи развој: Перспектива Србије”, *Саветовање економиста*, Милочер.

⁴⁹⁷ Друштвено одговорно пословање у Србији, Стратеџик Маркетинг, јануар-јун, 2005, Београд.

- До садашњи ангажман на пољу ДОП који је већина компанија могла да наведе углавном се своди на повремене филантропске акције (донације и спонзорства).
- Већина компанија, 65%, изјавила је да има блиску сарадњу са локалном заједницом.
- Релативно сужена перспектива у поимању ДОП и ширини његовог значаја препознаје се и у опажању мотива компаније за ДОП. Основни мотиви компанија за ДОП је слика компаније у јавности – боља позиција на тржишту.
- Иста, релативно сужена перспектива у поимању ДОП и ширини његовог значаја види се и у схватању главних актера (корисника) ДОП. Као актери ДОП најчешће су навођени потрошачи, запослени и локална заједница. Само седам компанија навело је друштво у целини као главног актера (корисника) ДОП.
- Упадљива је дискрепанца између позитивних оцена стања ДОП у сопственој компанији и негативних оцена стања ДОП у Србији.

Резултати претходног истраживања указују на неразвијену свест о друштвено одговорном пословању, мада су уочљиви одређени позитивни помаци у смислу развоја компатибилности са актуелним концептима пословања у развијеним тржишним економијама. За масовну примену претходног концепта потребан је завршетак транзиције који би створио претпоставке за примену „triple bottom line” принципа.

Друштвена одговорност може бити пример етичког понашања. Међутим, компанија не може приуштити себи да чини добра дела ако нема користи од тога. Ако ће компанија изгубити превише новца тада ће она престати да постоји, оштетиће кориснике, а самим тим оставити раднике без посла.

Постоје неки који тврде да се друштвена одговорност исказује само када компаније желе да остваре више од оног што је тренутно на располагању, односно када се заиста труде да остваре користи за друге, поред саме користи за компанију.

тога, неке компаније немају користи од неких видова друштвене одговорности. Ове компаније би требало да се фокусирају на оно што најбоље раде, као и да враћају друштву назад онолико колико могу у датом тренутку. Компаније би требало да послују на начин који је легалан, профитабилан, моралан и који поштује друштвене норме.

10.11. Одрживи развој као кључни циљ етике у пословању

Темељна начела одрживости у перспективи заштите човекове околине обухватају ефективно управљање физичким ресурсима, на начин којим су она сачувана за будућност. Пословна етика представља врло актуелну пословну тему, а расправе и дилеме око ње привлаче огромну пажњу. Наиме, потрошачи као да су све захтевнији у односу на предузећа и као да све више траже етичке и еколошки исправне начине пословања.

Истовремено, предузећа све више признају да нешто што је окарактерисано као етичко заправо може бити добро за пословање. Последично, у раду се анализира етички приступ у управљању природним ресурсима и разматрају концепти пословања који уважавају еколошке захтеве према животној средини.

Стварање и трансфер знања је изузетно важан аспект модерног друштва, јер ново знање помаже да се обнове форме производње и менаџмента. Такав тренд се огледа у повећаном фокусирању на економију, стручност и едукацију менаџмента.

Многе фирме, поготову у секторима са високо образованим кадром, увеле су или уводе нове менаџмент моделе који подржавају перфектност, квалитетан менаџмент, креативност у погледу знања и организационо образовање. Покретачка снага развоја и пословни успех произилазе из континуираног учења и унапређења менаџерских способности и вештина. Међутим, промене у пословном свету, као и промене менталитета у односу на начин на који се послови спроводе, довеле су до јављања неопходности анализе правичности овог процеса, не само са аспекта закона, већ такође и са аспекта морала. Као последица тога, концептуализована је нова дисциплина – пословна етика.

Ова дисциплина налази се на граници између филозофије морала (етике) и менаџмента, што указује на коришћење скупа корисних инструмената приликом одлучивања о некој стратегији унутар фирме, решавање сукоба међу различитим групама које пословно сарађују: послодаваца и запослених, менаџера и акционара, фирме и локалне заједнице, државних институција итд. Као морални принципи или етичка правила, етика се примењује у менаџменту људских ресурса, менаџменту кризних ситуација, маркетинг комуникацијама свих врста: у брендирању, односима са јавношћу, публицитету итд.

Етика се не може једноставно редуковати на поштовање закона, јер су законски прописи често недовољни да би се на одговарајући

начин уредили односи са другима. Сходно томе, управо пословна етика чини скуп моралних правила и прописа у односу на понашање актера у економским активностима (у пословању) и заједно са законским принципима и прописима, обезбеђује добар ток активности и успех у пословању.⁴⁹⁸ Пословна етика је посебан вид примењене етике (примењена етика односи се на моралну анализу конкретних ситуација, од друштвених до професионалних, како би се донеле неке одлуке) повезане са понашањем економских актера, запослених, власника и менаџера.⁴⁹⁹

Пословна етика је суштински битна за дугорочни успех пословне активности, а ово важи, како на макроекономском нивоу (неморално понашање може довести до поремећаја на тржишту и до неадекватне расподеле ресурса), тако и на микроекономском нивоу (на овом нивоу често је повезана са поверењем у добављаче, клијенте, запослене и заједницу), где свака организација има одређене одговорности, како у друштвеној, тако и у економској сфери.

Приватизација и реструктурирање предузећа стварају основне услове за одрживи развој. Међутим, производња предузећа у Србији недовољно испуњава захтеве тржишта у погледу квалитета, цена, асортимана, рокова испоруке производа и стандарда органске производње.

Ниско коришћење капацитета и немогућност пласмана производа последица су пословне филозофије по којој је производња циљ за себе, при чему је еколошка димензија производње била потиснута у други план. Такав став према економији довео је до повећаних залиха које су додатно увећале и онако већ високе трошкове производње. При том, потребне пословне одлуке нису доношене на време. Истовремено, технолошка, радна и производна дисциплина нису биле на задовољавајућем нивоу.

Услов за постизање одрживог развоја је увођење аутоматизације, флексибилнијег технолошког система, постизање високог квалитета производа, ревитализација средстава за рад и др. Од непроцењиве важности је коришћење трансфера знања, примена принципа и метода нове производне филозофије, коришћење погодности информатике и др. Наша предузећа у периоду транзиције треба да обезбеде услове за истраживање нових техника и технологија. Сврха

⁴⁹⁸ Dobrotă, N. (coord.), (1999): *Economical Dictionary*, Bucharest, Economica Publishing House.

⁴⁹⁹ Popa, I., Radu, F. (1999): *International Management*, Bucharest, Economica Publishing House.

истраживања је побољшање технолошког тржишта. За продужење животног века производње на тржишту неопходно је побољшати изглед производа и креирати разна конструкцијска побољшања и др. Улога консултаната у таквој ситуацији огледа се у анализи насталог стања и предлагању активности ради продужења животног циклуса производа. При томе се дају следеће препоруке.⁵⁰⁰

- потребно је чешће промовисати употребу производа међу постојећим купцима,
- пронаћи нове купце за производе, развијајући на тај начин тржиште,
- предузеће мора одмах да реагује на примећено губљење конкурентности производа или услед појаве система зрелости производа и др.

У том случају неопходно је извршити измену на техничко - технолошким системима из разлога примене Међународних стандарда и прописа. Технологија мора бити у функцији испуњења захтева тржишта као што су: побољшање квалитета, дизајна и повећање конкурентске позиције производа на тржишту. При том, мора се радити на смањењу цене постојећих технолошких процеса, отклањању грешака на улазу технолошког процеса, као и на самом унапређењу технолошког процеса кроз повећање технолошког нивоа.

⁵⁰⁰ Живановић, Н. (1994): "Структурирање пожељне консалтинг помоћи предузећима у кризи", *Пословна политика*, јун, стр. 30-40.

ЗАКЉУЧАК

Национална политика Републике Србије заснива се на чланству у Европској унији (ЕУ) и Светској трговинској организацији (СТО). Сходно томе, Србија мора да прихвати њихова правила, али и да тежи што бољем позиционирању у преговорима. У складу са таквом политиком Србија се одриче стратегије самодовољности за било који производ што подразумева либерализацију тржишта и слободну трговину са осталим земљама.

Будући да Србија има за циљ да постане члан ЕУ и СТО, прехранбени сектор треба припремити за конкуренцију на развијеном тржишту које ће бити ослобођено трговинских баријера. У међувремену, пољопривреду Србије карактерише поступна трговинска либерализација, будући да ће се на основу преговора са СТО и Споразума о стабилзацији и придруживању (ССП) ниво царинске заштите фазно смањивати. Зона слободне трговине са ЕУ се формира постепено током прелазног периода и ово је период у којем пољопривредни произвођачи Србије треба да унапреде своју конкурентност, а подршку том процесу мора да пружи и аграрна политика.

Успостављање зоне слободне трговине са ЕУ, која је резултат ССП утицаће на појевтињење сировина и репроматеријала који се за потребе пољопривреде увозе из ЕУ. Истовремено, економски ефекти ССП ће се испољити преко сигурних и дугорочно утврђених количина за преференцијални пласман у ЕУ.

Сагледавајући анализирани карактеристике руралних региона у Србији, као доминантни узроци њиховог успореног развоја издвајају се: миграција руралног становништва у урбана подручја, неповољна старосна структура, недовољна улагања у рурална подручја, поистовећивање пољопривреде са развојем руралних подручја уз недовољно ангажовање у непољопривредним делатностима и др. Наведена регионална подручја имају специфичне регионалне карактеристике и различит стадијум руралног развоја, те је сврсисходно да се при дефинисању мера подршке уважава ситуациони, односно регионални приступ.

Сходно томе, у складу са специфичним потребама појединих руралних региона потребно је подржати изградњу регионалних и локалних институција за подршку развоју руралних подручја уз унапређење кооперације Министарства пољопривреде са локалним самоуправама. Такође, неопходно је повећати улагања у рурални развој

уз истовремено усмеравање подршке у правцу диверсификације активности у руралним подручјима Србије.

Данас не постоји универзални програм развоја руралних подручја, из разлога што овај план зависи од разних фактора који утичу на њега. Неки од тих фактора су физичке, демографске и економске карактеристике сваке конкретне зоне. Различит ће бити развој зоне у зависности од фазе у којој се налази депопулација на критичном нивоу у односу на зону у којој није таква ситуација. Развојем руралних подручја може се повећати запосленост становништва и његов стандард.

Оживљавање руралних насеља и поклањање веће пажње очувању животне средине могу успорити смањење броја пољопривредних насеља. Управо у циљу оживљавања руралних насеља доносе се интегрални програми развоја руралне економије. Интегрални програми руралног развоја би требало да спрече да у будућности дође до урбаног егзодуса у Србији.

Одрживи развој подразумева и усклађивање различитих развојних аспеката и супротстављених мотива садржаних у програмима појединих сектора. За целисходно решавање сукоба мотива и програма потребни су политичка воља и одређеност. Кључне претпоставке неопходне за прихватање и примену концепта одрживог развоја привреде и друштва, као и за његово успешно остварење јесу одговарајуће вођство, широка политичка, социјална и медијска подршка, као и друштвена сагласност с тим да је неопходно прихватити тај концепт.

Савремени свет је све више суочен са потребом глобалне, заједничке, одговорности за развој у складу са потребама људи и природе, а на основу могућности које се пружају, ради очувања планете Земље и њене предаје будућим генерацијама на прихватљив начин. Постоје јаки морални разлози да данашња генерација остави потомству у наслеђе ништа мање шанси за развој, него што их она има сада. Ово резонување је засновано на фундаменталном принципу моралне правде, којим се истиче подједнако право сваког човека на најшире основне слободе, које не противурече слободи других.

ЛИТЕРАТУРА

1. Agenda 2000 for a stronger and wider Union, COM(97) 2000 final VOL. I. Brussels: Commission of the European Communities, 15.07.1997.
2. Agricultural co – operation in the European Union. 2000, Issues and Trends, Fao.
3. Agriculture, Main statistics 2005-2006, European Commission, 2007, p. 32; FSS – Farm Structure Survey 2005.
4. Аграр у 2011. са предвиђањима за 2012. годину - процене, оцене и предлози, ПКС, Удружење за пољопривреду, прехранбену и дуванску индустрију и водопривреду, Београд, фебруар, 2012.
5. Albaum, G., Peterson, R.A. (1984): “Empirical Research in International Marketing: 1976-1982.” *Journal of International Business Studies*, 15 (1), pp. 161-173.
6. Анализа пољопривреде и прехранбене индустрије Србије у 2015. години, Удружење за пољопривреду, прехранбену индустрију, шумарство и водопривреду, Привредна комора Србије (ПКС), Београд, март 2016.
7. Анализа трендова у производњи и трговини пољопривредних производа из Војводине у односу на производњу и трговину у Србији, региону, ЕУ и свету, 2012.
8. Анализа тржишта рада и прогнозирање потреба на тржишту рада у Републици Србији, Националне службе за запошљавање, УСАИД, Београд, Септембар 2012.
9. Анкета о радној снази 2008, Републички завод за статистику РС.
10. Bateman, T., Zeithami, C. (1990): *Management*, Irwin, 1990, pp. 340-341.
11. Билтен пољопривредне организације удруженог рада и земљорадничке задруге 1980. година, Савезни завод за статистику, Београд.
12. Благојевић, С. (2001): *Екологија и економски развој*, Универзитет у Приштини, Економски факултет, Блаце.
13. Богданов, Н. (2007): *Мала рурална домаћинства у Србији и рурална непољопривредна економија*, УНДП, Београд.
14. Богданов, Н., Волк, Т., Реднак, М., Ерјавец, М. (2008): *Анализа директне буџетске подршке пољопривреди и руралном развоју Србије*, Влада Републике Србије, Тим потпредседника Владе за имплементацију Стратегије за смањење сиромаштва, Београд, јул-септембар.
15. Bulletin of the European Communities, No.3/1985, тачке 1.2.11, 2.1.22 и 2.2.12.
16. Васиљевић, А. (2008): *Финансијски менаџмент у пољопривреди*, „Mediterran publishing“, Нови Сад.
17. Van den Ban, A.W., Hawkins, H., S. (1996): *Agricultural Extension*, Blackwell Science, UK.
18. Век и по Задругарства, Задружни савез Југославије, Београд 1995.
19. Вељковић, Б., Вицо, Г., Копривица, Р. (2010): „Србија у спољнотрговинској размени млека и млечних производа са БиХ и Хрватском“, *Први научни симпозијум агронома са међународним учешћем AgroSyt*, Јахорина 9-10 децембра, Зборник радова бр.1.
20. Војновић, Б., Цвијановић, Д., Родица, Б. (2013): *Фактори регионалног и*

- локалног економског развоја, монографија, Институт за економику пољопривреде, Београд.
21. Vukotić, S., Zakić, N., Aničić, J., Vuković, D. (2014): "Knowledge, education and innovation in the function of professional and economic development in Serbia". *The Privolzhsky scientific journal* (Privolžskij naučnyj žurnal), Nižnij Novgorod, Russia, Mart 2014, № 1(29), pp. 172-181.
 22. Вујичић, М., Ђекић, С. (2003): *Агробизнис систем, управљање, развој*, Економски факултет Универзитета у Крагујевцу, Крагујевац.
 23. Гавриловић, С. (1986): *Историја Српског народа*, књига IV-1, СКЗ, Београд.
 24. Говедаревевић, Д. (2004): *Стање и развојне могућности пољопривредног задругарства Србије*, Задружни савез Србије, Београд.
 25. Griffin, R. (1990): *Management*, Houghton Milton.
 26. Група аутора (2009): *Утицај светске економске кризе на пољопривреду Србије*, УСАИД, април-мај.
 27. Guide to membership, Institute of Management Consultants, London, 1974.
 28. Даниловић Грковић, Г., Ковачевић Б., Седмак. А., Недељковић. М. (2005): "Успостављање бизнис инкубатора техничких факултета у Београду", *XIII Телекомуникациони форум ТЕЛФОР 2005*, Београд, Сава Центар, 22.-24.11.2005.
 29. Deloitte & Touche, Corporate Recovery Services in Central Europe, 1994.
 30. Денчић-Михајлов, К. (2003): "Улога финансијских консултаната у процесима спајања и припајања предузећа", *Свет финансија*, април-мај-јун.
 31. Динан, Д. (2009): *Све ближе Унија*, Службени гласник, Београд.
 32. Djankov, S. (2000): "Enterprise Restructuring in Transition: A Quantative Survey", *World Bank Working Paper*.
 33. Dobrotă, N. (coord.), (1999): *Economical Dictionary*, Bucharest, Economica Publishing House.
 34. Dobson, A. (1996): "Environment Sustainabilities: An Analysis and a Typology", *Environmental Politics*, 5(3), pp. 401-428.
 35. Doole, I., Lowe, R. (2008): *International Marketing Strategy* (5 ed.). London: Cengage Learning EMEA.
 36. Драшковић, В. (2004): "Мрежно пословно повезивање као мегатренд и нова менаџмент стратегија", *Економика предузетништва*, бр. 2, стр. 126-129.
 37. Драшковић, М. (2006): "Кластеризација као компонента глобалне конкуренције", *Montenegrin Journal of Economics No 4.*, стр. 165-173.
 38. Drucker, P. (1995): *Менаџмент за будућност*, Грмеч-Привредни Преглед, Београд.
 39. Друштвено одговорно пословање у Србији, Стратеџик Маркетинг, јануар-јун, 2005, Београд.
 40. Ђекић, С. (2005): *Аграрни менаџмент*, Економски факултет у Нишу, Ниш.
 41. Ђукановић, М. (1996): *Животна средина и одржив развој*, Елит, Београд.
 42. Ђуричин, Д. (1996): „Транзиција привреде“, *Својина и слободе*, Институт друштвених наука, Београд 1996, стр. 141-153.
 43. Ђуричин, Д. (1999): "Постприватизациони процеси у предузећа", Милочерски економски форум, СЕЈ, Милочер.
 44. Ђуричин, Д. (2006): "Транзиција, стабилизација и одрживи развој: Перспектива Србије", Уводни реферат, Милочерски економски форум 2006: *Европски приоритети и регионална сарадња*, Савез економиста Србије, Милочер.

45. Elkington, J. (1998): *Cannibals with forks: The triple bottom line of 21st century business*, Gabriola Island, BC Canada: New Society Publishers.
46. European Commission, The Agricultural Situation in the European Union, 2003. report, European Communities, Brussels, Luxembourg, 2005.
47. Живановић, Н. (1994): „Структурирање пожељне консалтинг помоћи предузећима у кризи“, *Пословна политика*, јун, стр. 30-40.
48. Закић-Вујатовић, З. (2000): *Кооп менаџмент*, Дунав Група, Дунав Превинг, а.д.
49. Закић, З. (2001): *Аграрна економија*, Економски факултет – Београд, Београд.
50. Закон о територијалној организацији Републике Србије, изгласан 28. 12. 2007., Службени гласник:129-07.
51. Закон о просторном плану Републике Србије од 2010 до 2020., "Сл. гласник РС", бр. 88/2010.
52. Закон о пољопривреди и руралном развоју, Службени гласник РС, бр. 41/09.
53. Зиројевић, О. (2007): *Србија под Турском влашћу*, Чигоја штампа, Београд.
54. Ивановић, П.С., Богавац, В., (2003): *Усаглашавање аграрне политике Србије са заједничком аграрном политиком Европске уније и Светске трговинске организације*, Институционалне реформе и транзиција агропривреде у Републици Србији, Економски факултет, Београд.
55. Ивић, П. (1982): *Историја Српског народа*, књига V-1, СКЗ, Београд.
56. Извештај о малим и средњим предузећима и предузетништву за 2011. годину, Министарство финансија и привреде Министарство регионалног развоја и локалне самоуправе Национална агенција за регионални развој Београд, октобар 2012. година.
57. Извештај о раду Националне службе за запошљавање за 2012. годину, Београд, март 2012.
58. Извештај о раду Фонда за развој пољопривреде града Ниша у 2010., 2011. и 2012. Години.
59. Извештај са састанка радне групе Стара Пазова, 22.12.2015.
60. Инвестиције Републике Србије, 1995-2005., Републички завод за статистику, Београд, 1997-2007.
61. Инвестиције Републике Србије, 2004,2009, Републички завод за статистику, Београд, 2005,2010.
62. ИПАРД II програм за Србију (2014-2020), Министарство пољопривреде и заштите животне средине Република Србија, Београд, 2014.
63. Јовановић – Коломејцева, Ј. (1998): *Еколошки менаџмент*, Факултет за менаџмент Универзитета „Браћа Карић“, Београд.
64. Јовановић-Гавриловић, Б. (2004): “Концепт одрживог руралног развоја и његов значај за земље Европске уније и Србију”, *Институционалне реформе и транзиција агропривреде у Републици Србији*, Економски факултет, Београд.
65. ЈП РБ "Колубара", Публикација РБ "Колубара" – 2003, Одељење за информисање, 2003.
66. Ка интегралном развоју, Допринос процесу планирања интегралног локалног развоја Ниша, Мапирање ресурса и потенцијала Ниша, Београд, 2006, 31. http://www.ni.rs/wp-content/uploads/file/Ка_integralnom_razvoju2.pdf
67. Катић, Б., Цвијановић, Д. и Николић, М. (2006):” Животна средина и квалитет здраве хране у Србији”, *Економика 3-4*, 2006, стр. 47-48.

68. Катић, Б., Цвијановић, Д., Цицеа, Ц. (2008): "Органска производња у функцији заштите животне средине у Србији - стање и регулатива", *Економика пољопривреде*, вол. 55, бр. 3, стр. 267-276.
69. Kono, Y. (1990): "Corporate Culture and Long Range Planning". *Long Range Planning* 23, No.4, pp. 9-19.
70. Котлер, П., Келер, К. Л. (2006): *Маркетинг менаџмент*, Дата статус, Београд.
71. Котлер, П. (2003): *Како креирати, управљати и доминирати тржиштем*, Адижес, Нови Сад.
72. Крмпотић, Т. и остали (2006): "Производња здравствено безбедне хране као ресурс потенцијалног дохотка", *Перспективе агробизниса Србије и Европске интеграције*, Научни скуп са међународним учешћем, Ваљево, 2006, *Економика пољопривреде*, Vol. LIII, br./ N 2 (93 – 524).
73. Ловре, К., Тркуља, Ђ. (2003): "Интегрална политика аграрног и руралног развоја Европске уније и импликације на аграрну политику земаља у транзицији", *Анали економског факултета у Суботици*, број 9, Суботица.
74. Макроекономски и фискални подаци, Министарство финансија Републике Србије, 18. децембар 2015; <http://www.mfin.gov.rs/pages/article.php?id=11823&#txt11823>;
75. Мандал, Ш. (2004): *Технолошки развој и политика*, Економски факултет, Београд.
76. Марковић, П.Ј., Симоновић, Д. (1973): *Економика пољопривреде*, Савремена администрација, Београд, стр. 344 – 345.
77. Машић, Б. (1996): *Стратегијски Менаџмент*, Универзитет "Браћа Карић" БК Институт, Београд.
78. Место и улога великих пољопривредних система у стратегији развоја пољопривреде, прехранбене индустрије и руралног развоја на подручју града Београда, Фокус група, Привредна комора Београда, 23. мај 2008.
79. Милановић, М.Р. (2002): *Прехрамбена индустрија СР Југославије*, Друштво аграрних економиста Југославија, Институт за економику пољопривреде, Београд.
80. Милановић, М., Стевановић, С., Ђоровић, М. (2008): "Развојне предности и елементи београдске аграрно-руралне мултифункционалности", *International Scientific Meeting: Multifunctional Agriculture and Rural Development III – rural development and (un)limited resources*, 4-5th December 2008, Faculty of Agriculture in Zemun – Belgrade, књига 2, стр. 83-89.
81. Миленовић, Б.С. (2000): *Еколошка економија, теорија и примена*, Универзитет у Нишу, Факултет заштите на раду, Ниш.
82. Милисављевић, М., Тодоровић, Ј. (1991): *Стратегијско Управљање*, Економски факултет, Београд.
83. Милисављевић, М. (1999): *Маркетинг*, Економски факултет, Београд.
84. Minzberg, H. (1973): *Strategy-making in three models*, *California Management Review* 2, pp. 44-53.
85. **Михаиловић, Б.** (2007): *Улога консалтинга у реструктурирању предузећа у транзицији*, монографија, Институт за економику пољопривреде, Београд.
86. **Михаиловић, Б.**, Параушић, В., **Симоновић, З.** (2007): *Анализа фактора пословног амбијента Србије у завршној фази економске транзиције*, монографија, Институт за економику пољопривреде, Београд.
87. **Михаиловић, Б.** (2007): „Етика консалтинга“, *Копаничка школа природног права – Право и правда*, Јубиларни XX сусрет: ПРАВО И СЛОБОДА,

- Копоник, 13-17 децембар 2007, Правни живот, бр. 12/2007/Година LVI/Књига 512/ Удружење правника Србије, стр. 259-274.
88. **Михаиловић, Б.**, Савић, М., Катић, Б. (2007): „Консалтинг, одрживи развој и органска производња: перспектива Србије“, *Индустрија*, број 4/2007, стр. 81-94.
89. **Михаиловић, Б.** (2007): *Формулисање стратегије предузећа*, монографија, Институт за економику пољопривреде, Београд.
90. **Mihailović, B.**, Subić, J., Cvijanović, D. (2007): „Макроекономски индикатори инвестиција у Србији за период 2000-2005“, *Simpozionul Internațional Investițiile și Relansarea Economică*, Ediția a VII-a, Symposium on investments and economic recovery, 25-27 Mai 2007, București, Academia de Studii Economice din București, Facultatea Management, Catedra de Eficiență Economică, pp. 23-34.
91. **Михаиловић, Б.**, **Симоновић, З.**, Хамовић, В. (2008): “Формулисање и реализација стратегије интернационализације пословања”, *Економика пољопривреде*, број 3 (237-338) 2008, стр. 289-305.
92. **Михаиловић, Б.** (2008): “Улога консалтинга у развоју малих и средњих предузећа у Србији”, *Економика Ниш*, Економски факултет у Нишу, Друштво економиста „Економика“ Ниш, бр. 1-2/2008, стр. 101-110.
93. **Михаиловић, Б.**, **Симоновић, З.** (2008): “О некоторых видах сельскохозяйственных кооперативов Франции”, Министерство образования и науки Российской Федерации, Федеральное Агентство по образованию, Государственное образовательное учреждение, Высшего профессионального образования, „Елецкий государственный университет им. И. А. Бунина“, Вестник Елецкого государственного университета, Серия „Право“, Выпуск 19, Елец, стр. 255-263.
94. **Михаиловић, Б.**, **Симоновић, З.**, Параушић, В. (2009): “Ентропија као мера организационе неефикасности”, *Индустрија*, вол. 37, бр. 3/2009., Економски институт, Београд, стр. 109-121.
95. **Mihailović, B.**, Namović, V., Parausić, V. (2009): “Knowledge Economy and Innovations as Factors of Agrarian Competitiveness”, 113th Seminar of the European Association of Agricultural Economists (EAAE) – *The role of knowledge, innovation and human capital in multifunctional agriculture and territorial rural development*. Editors: Danilo Tomić, Zorica Valjiljević, Drago Cvijanović. Publisher: Institute of Agricultural Economics, Belgrade. December, 9th-11th 2009. Belgrade, Serbia, pp. 413-421.
96. **Михаиловић, Б.**, Цвијановић, Д., Цвијановић, Г. (2010): “Анализа перформанси предузећа у агрокомплексу Србије”, *Зборник научних радова 2010*, Вол. 16, бр.1-2, Институт ПКБ Агроекономик, Београд, стр. 265-273.
97. **Михаиловић, Б.** (2011): *Развој консултантских услуга у Србији и њихов утицај на перформансе предузећа у агрокомплексу*. монографија, Институт за економику пољопривреде, Београд.
98. **Mihailović, B.**, Teravač, R., Kovačević, M. (2012): “Application of factor analysis in evaluation of the consulting development in Serbia”, *Economics of Agriculture*, No. 2/2012, pp. 229-242.
99. **Михаиловић, Б.** (2012): “Анализа трендова развоја менаџмент консалтинга у Европи”, *Теме*, ТМ. G.XXXVI, Бр. 1., Ниш, Универзитет у Нишу, јануар – март 2012., стр. 137-151.

100. **Михаиловић, Б.**, Цвијановић, Д., Параушић, В. (2012): “Анализа економских перформанси руралних региона Србије”, *XXVI саветовање агронома, ветеринара, технолога и агроекономиста*, Институт Агроекономик, Београд, 22-23. фебруар 2012. Вол. 18., стр. 109-117.
101. **Mihailović, B.**, Pejanović, R., Paraušić, V. (2012): “Enterprises' competitiveness advancement of Serbian agrarian sector through strategic planning and organizational changes“, *Competitiveness of agro-food and environmental economy* (CAFEE' 12), Bucharest academy of economic studies, Bucharest – 8-9 November 2012, pp. 53-61.
102. **Mihailović, B.**, Cvijanović, D., Milojević, I., Filipović, M. (2014): „The role of irrigation in development of agriculture in Srem district“, *Economics of Agriculture*, Vol. LXI, N° 4 (829-1088), 2014, pp. 989-1004.
103. **Mihailović, B.**, Birmančević, B., Obradović, M. (2014): “The selection factors of consultants in Serbian agro-sector”, *Economics of Agriculture*, Year 61, No. 1 (1-268) 2014, Belgrade, The Balkan Scientific Association of Agrarian Economists, Institute of Agricultural Economics, Belgrade, Academy of Economic Studies, Bucharest, pp. 149-162.
104. Митровић, А. (1984): *Србија у Првом светском рату*, СКЗ, Београд.
105. Младеновић, А. (2003): *Повеље кнеза Лазара*, Чигоја, Београд.
106. Monday, P. E. (1989): *Decision-Making*. McGraw-Hill Book Company, New York.
107. Национална стратегија одрживог развоја, „Службени гласник РС”, бр. 55/05, 71/05-исправка и 101/07.
108. Национална стратегија о старењу 2006 - 2015. „Службени гласник РС”, број 76 од 13. септембра 2006.
109. Национална стратегија запошљавања за период 2011–2020. године, „Службени гласник РС”, бр. 55/05, 71/05 – исправка, 101/07, 65/08 и 16/11.
110. Национална служба за запошљавање, Анкета послодаваца, 2012.
111. Научноистраживачка делатност у Републици Србији, 2012., Републички завод за статистику, Република Србија, Билтен 570, Београд, 2013.
112. Новаковић, С. (2003): *Списи из историјске географије*, Завод за уџбенике и наставна средства Београд.
113. Његован, М., З. (2003): “Оквири за европску интеграцију пољопривреде Србије”, *Пољопривреда и рурални развој у европским интеграцијама*, Пољопривредни факултет, Београд.
114. Одлука о оснивању Фонда за развој пољопривреде града Смедерева „Службени лист града Смедерева”, број 3/2014.
115. Одлука о буџету града Ниша за 2011. годину, Службени лист града Ниша, 23. децембар 2010. бр. 97.
116. Одлука о буџету општине Стара Пазова за 2016. годину, „Службени лист општина Срема“ број 35/15.
117. Основни закон о земљорадничким задругама, Службени лист ФНРЈ, бр. 13. од 31 марта 1965.
118. Official Journal of European Union, 25.2.2006, L 55/21.
119. Општине и региони у Републици Србији, 2013., Запосленост и зараде, Републички завод за статистику, Република Србија, <http://webbrzs.stat.gov.rs/WebSite/>
120. Општине и региони у Републици Србији, 2014, Републички завод за статистику, Београд.

121. Општинска статистичка документација, Пољопривредна механизација, Билтен број 176, Републички завод за статистику Србије, Београд, јули 2002.
122. Острогорски, Г. (1969): *Историја Византије*, Просвета, Београд, стр. 296-297.
123. Параушић, В., **Михаиловић, Б.**, Кузман, Б. (2013): „Пољопривреда, прехранбена индустрија и развијеност удруживања у агропривреди“, у Монографији: *Стање и могућности развоја одрживе пољопривреде и руралног развоја у Подунављу*, Институт за економику пољопривреде, Београд, стр. 120-141.
124. Параушић, В., Цвијановић, Д., Субић, Ј. (2007): *Афирмација удруживања и маркетинга у функцији креирања конкурентности аграрног сектора Србије*, монографија, Институт за економику пољопривреде Београд, стр. 49-97.
125. Параушић, В., Цвијановић, Д., **Михаиловић, Б.** (2013): “Извозни потенцијали пласмана пољопривредно прехранбених производа из Р. Србије на тржиште Руске Федерације”. Зборник радова, Међународни научни скуп ИПЕС-СР 2013: *Искусства и перспективе економске сарадње Србије и Русије*, Универзитет у Приштини, Економски факултет, новембар, 2013, стр. 319-332.
126. Paraušić, V., Cvijanović, D., **Mihailović, B.**, Veljković, K. (2014): “Correlation between the state of cluster development and national competitiveness in the Global Competitiveness Report of the World Economic Forum 2012–2013”, *Economic Research*, Volume 27, Issue 1, 2014, pp. 662–672.
127. Petit, M. (1989): “Pressures on Europe's common agricultural policy”, International food policy research Institute, Washington i Ecole Nationale superieure des sciences agronomiques appliquees, Dijon.
128. Петрановић, Б. (1992): *Србија у другом светском рату*, Винц, Београд.
129. Петровић-Лазаревић, С., Вукотић, С. (2009): “Улога међународних менаџера у повећању конкурентности српске грађевинске делатности“. *Изградња*, број 9-10, (септембар-октобар), Београд, стр. 401-414.
130. Подршка оснивању бизнис инкубатора на југу Србије, Студија изводљивости пројекта “Бизнис инкубатор у Врању”, Јануар 2006; Анализу израдио експертски ТИМ Тимочког клуба; Вођа тима: Драган Милутиновић.
131. Popa, I., Radu, F. (1999): *International Management*, Bucharest, Economica Publishing House.
132. Попис 2002, Пољопривреда књига 1, Републички завод за статистику Србије, Београд, децембар 2003.
133. Попис пољопривреде 2012, Књига 1. Републички завод за статистику, Београд 2014.
134. Попис пољопривреде 2012, Пољопривредна механизација, опрема и објекти у Републици Србији, Републички завод за статистику, Београд, април 2014.
135. Попис пољопривреде 2012, Остали подаци о газдинству, ниво насеља, Републички завод за статистику, Београд.
136. Попис пољопривреде 2012, Воћарство, Републички завод за статистику, Београд, јун 2014.
137. Попис пољопривреде 2012, Пољопривредни објекти, ниво насеља, Републички завод за статистику, Република Србија.
138. Попов, Ч. (1981): *Историја Српског народа*, књига V-1, Београд.
139. Поповић, В., Катић, Б. (2007): “Доха рунда преговора у СТО и интерна подршка пољопривреди Србије”, *Економски анали*, 52(172).

140. Поповић В., Катић Б. (2007): *Ниво и структура интерне подршке пољопривреди Србије у Процесу приступања СТО и ЕУ*, Институт за економику пољопривреде, Београд.
141. Porter, M. (1998): *Clusters and the New Economics of Competition*, Harvard Business Review, november-december.
142. Porter, M. (1980): *Competitive Strategy*, The Free Press, New York.
143. Пресна, М., Б., Бранковић, А., Савчић, Р. (2006): *Свеже воће и поврће 2006: Конкурентност привреде Србије*, „Jefferson Institute“, Београд.
144. Претходна студија оправданости генералног пројекта регионалног система за снабдевање водом Срема са претходном студијом оправданости, Београдска банкарска академија, Институт економских наука, Институт за економику пољопривреде, Конзит, Београд, 2014.
145. Природно кретање становништва у Србији, подаци по општинама, (2012), РЗС Србије.
146. Програм за развој пословних инкубатора и кластера у Републици Србији 2007-2010, Република Србија, Министарство привреде.
147. Програм мера подршке за спровођење пољопривредне политике и политике руралног развоја на територији града Смедерева за 2015. годину -Службени лист града Смедерева број 3/2015.
148. Програм фонда за развој пољопривреде града Ниша у 2011. години.
149. Програм фонда за развој пољопривреде града Ниша у 2013. години.
150. Просторни план града Смедерева 2010-2015-2020, Службени лист града Смедерева, година IV, број 3, књига I, 28. април 2011.
151. Просторни план општине Стара Пазова до 2025. године, Јавно урбанистичко предузеће, Стара Пазова, децембар 2011.
152. Прокопијевић, М. (2009): *Европска унија*, Службени гласник, Београд.
153. Public Financial Support for Commercial Innovation, 2006.
154. Public Financial Support for Commercial Innovation (Europe and Central Asia Knowledge Economy Study Part I); <http://www.worldbank.org/eca/kestudy>, January 2006, World Bank.
155. Раденковић-Јочић, Д. (1997): *Стране инвестиције у земљама у транзицији*, Задужбина Адрејевић, Београд.
156. Ранђеловић, В.С. (1999): *Основи задругарства и Земљорадничко задругарство*, Пољопривредни факултет - Београд, Задружни савез Србије, Београд.
157. Ревизија стратегије одрживог развоја Општине Стара Пазова 2010-2020. године, Покрајински секретаријат за међурегионалну сарадњу и локалну самоуправу, Општина Стара Пазова, децембар 2015.
158. Регулатива ЕЦ број 1698/2005 о подршци руралном развоју од стране Европског фонда за пољопривреду и рурални развој (ЕАРДФ), Регулатива ЕЦ и Стратешке смернице Заједнице за рурални развој (Програмски период 2007-2013).
159. Regulativa 1305/2013 (Regulation (EU) No 1305/2013 of the European Parliament and of the Council of 17 December 2013 on support for rural development by the European Agricultural Fund for Rural Development (EAFRD) and repealing Council Regulation (EC) No 1698/2005 (OJ L 347, 20.12.2013, p. 487)).
160. Rue, L. W., and Holland, P. G. (1986): *Strategic Management*, McGraw-Hill.

161. Рурални развој у Републици Србији, Заједничка подршка локалним самоуправама, Стална конференција градова и општина, Пројекат финансира ЕУ, 2008.
162. Саопштења за јавност, Републички завод за статистику, Београд, 2015, <http://webrzs.stat.gov.rs/WebSite/>
163. Sarker, R., Jayasinghe, S. (2007): "Regional trade agreements and trade in agri-food products: evidence for the European Union from gravity modeling using disaggregated data", *Agricultural Economics* 37.
164. Schweinic, C. R. (1988): *The Essence of Strategic Decision-making*, Lexington Books, Lexington Mass.
165. **Симоновић, З.** (2003): *Византија и Србија економски односи и утицаји*, Градина, Ниш.
166. **Симоновић, З.** (2005): "Неки Еколошки проблеми пољопривредне производње и руралног развоја", *Мултифункционална пољопривреда и рурални развој*, Тематски зборник, Институт за економику пољопривреде Београд, Београд, стр. 59 – 66.
167. **Симоновић, З.** (2006): "О агроеколошким проблемима агробизниса", *Перспективе агробизниса Србије и Европске интеграције*, Научни скуп са међународним учешћем, Ваљево, 2006, Економика пољопривреде, Вол. LIII, бр./ Н 2 (93 – 524), 2006, стр. 451-460.
168. **Simonović, Z., Mihailović, B., Kosanović, N.** (2008): "Some Rural Reintegration Problems of Large Strip Mining Terrains". International Scientific Meeting: „State, possibilities and perspectives of rural development on area of huge open-pitminings“, Thematic Proceedings, Belgrade–Vrujci, 24-25th April 2008, pp. 298-303.
169. **Симоновић, З., Арсенијевић, Ж., Михаиловић, Б.** (2008): "Задругарство Србије у условима еволуције и транзиције", *Економика пољопривреде*, број 3 (237-338) 2008, стр. 319-328.
170. **Simonović, Z., Simonović, D., Miletic, S.** (2010): „Problems in Organization of Agrarian Industry Production in Serbia in Transition Period“. International scientific meeting: „MULTIFUNCTIONAL AGRICULTURE AND RURAL DEVELOPMENT (V) - Regional specificities“, Banja Vrujci, December 2-3rd 2010, Economics of Agriculture, EP 2010 (57) SI-2 (299-306), pp. 299-306.
171. **Симоновић, З., Симоновић, Д., Милетић, С.** (2011): „Неки аспекти програма фонда за развој пољопривреде Града Ниша“International scientific meeting: „SUSTAINABLE AGRICULTURE AND RURAL DEVELOPMENT IN TERMS OF THE REPUBLIC OF SERBIA STRATEGIC GOALS IMPLEMENTATION WITHIN DANUBE REGION – Local communities development“, *Економика пољопривреде*, Београд, специјални број 1/2011, стр. 145-153.
172. **Simonović, Z., Jelocnik, M., Vasić, Z.** (2012): „Economic Position of Serbian Agriculture in the Period Transition“, *Economics of Agriculture*, Београд, број 3/2012, pp. 535-544.
173. **Simonović, Z., Jelocnik, M., Subić, J.** (2013): „Tax Policy in Serbian Agriculture“, *Economics of Agriculture*, Belgrade, No. 3/2013, pp. 637-651.
174. **Симоновић З.** (2014): *Управљање аграром Србије у транзицији*, монографија, Институт за економику пољопривреде, Београд.
175. **Simonović, Z., Mihailović, B., Milovanović, Z.** (2016): "Cooperatives and Farmers Association as a Model of Entrepreneurship in Serbian Agriculture

- Regarding the case of Nisava District”, *Economics of Agriculture*, 63(2), pp. 699-712.
176. **Simonović, Z., Mihailović, B.,** Subić, J. (2016): “Measure of Agricultural Policy in the Republic of Serbia With Emphasis on the Situation in Nisava District”, *Facta universitatis - series: Economics and Organization*, 13(2), pp. 205-215.
177. Службени гласник СР Србије, бр. 59/1989.
178. Службени лист СФР Југославије бр 3/1990.
179. Службени лист СР Југославије бр. 41/96.
180. Службени гласник РС, бр. 41/09, члан 3.
181. Службени гласник РС, бр. 38/11.
182. Службени гласник Републике Србије број 135/04.
183. Службени гласник РС број 84/2005.
184. Смернице за избор консултаната за систем менаџмента квалитетом и коришћење њихових услуга“, Стандард Србије и Црне Горе, ЈУС ИСО 10019 2005.
185. Solow, R.M. (1956): “A Contribution to the Theory of Economic Growth”, *The Quarterly Journal of Economics*, Vol. 70, No. 1. (Feb., 1956), pp. 65-94.
186. Спремић, М. (1994): *Десетом Тураћ Бранковић и његово доба*, Српска књижевна задруга, Београд.
187. Средојевић, Ј. З. (2002): *Економски проблеми еколошке пољопривреде*, Пољопривредни факултет, Београд.
188. Стање девизних резерви и кретања на међубанкарском девизном тржишту у децембру 2015, Народна банка Србије, јануар, 2016; <http://www.nbs.rs/internet/cirilica/scripts/showContent.html?id=9190&konverzija=no>;
189. Статистички годишњак Београда, 2006, Завод за информатику и статистику, Београд.
190. Статистички годишњак Р. Србије 2010, Републички завод за статистику Србије, Београд.
191. Stern W., C., Deimler S., M. (2006): *The Boston consulting group on strategy*, John Wiley & Sons, Inc., Hoboken, New Jersey.
192. Стојанчевић, В. (1980): *Србија у време Првог српског устанка*, Народни музеј, Лесковац.
193. Стојанчевић, В. (1981): *Историја Српског народа*, књига V-1, Београд.
194. Стратегија развоја пољопривреде Србије, 2005, Службени гласник РС, бр. 78/05.
195. Стратегија развоја пољопривреде града Београда до 2015, Институт за економику пољопривреде, Београд, 2008.
196. Стратегија локалног економског развоја за период 2009 -2014. године, Службени лист града Смедерева бр. 4/2010.
197. Стратегија развоја пољопривреде и руралног развоја града Смедерева за период 2015-2020. година, Институт за економику пољопривреде, Београд, 2016.
198. Стратегија руралног развоја општине Стара Пазова за период 2015 - 2025 године, Институт за економику пољопривреде, Београд, 2016.
199. Стратегија одрживог развоја Општине Стара Пазова од 2010 до 2020, (2009), Стара Пазова.
200. Стратегија одрживог руралног развоја ГО Обреновац за период 2012-2022. године Институт за економику пољопривреде, Београд, 2011.

201. Стратешки акциони план (САП) Општине Обреновац 2008. – 2011., Програм Подршке ефикаснијем развоју општине Обреновац, Република Србија, Град Београд, март 2008.
202. Стратегија пољопривреде и руралног развоја Републике Србије 2014–2024, "Сл. гласник РС", бр. 85/2014.
203. Студија о животном стандарду, Србија 2002-2007 (2008); Републички завод за статистику Србије, The World Bank, DFID (Department for International Development), стр. 141-146.
204. Swinbank, A. (2005): "Developments in the Doha Round and WTO dispute settlement: some implications for EU agricultural policy", *European Review of Agricultural Economics* 2005, 32(4): pp. 551-561.
205. Tangernann S. (2011): „Direct Payments in the CAP post 2013“, Directorate General for Internal Policies, European Parliament, Brussels.
206. The Report of the World Social Situation 2005: The Inequality Predicament, United Nations Publications, New York.
207. Годоровић Ј., Ђуричин Д., Јаношевић С. (1998): *Стратегијски Менаџмент*, Институт за тржишна истраживања, Београд.
208. Годоровић, Ј. (2003): *Стратегијски и оперативни менаџмент*, Конзит, Београд.
209. Томић, Н. Ј. (1990): *Срби у великој сеоби*, Просвета, Београд.
210. Transition Report 2009: Transition in crisis?, EBRD, 2009. Transition indicators.
211. Тркуља, Ђ., Ловре, К., Гајић, М. (2005): "Мултифункционалност пољопривреде Европске уније – суштинска реформа и реалне могућности нових чланица", *Мултифункционална пољопривреда и рурални развој*, Тематски зборник, Институт за економику пољопривреде Београд, Београд.
212. Уредба о субвенционисању производње и складиштења пшенице рода 2005. године, Службени гласник РС бр. 60/05, 71/05.
213. Уредба о условима и начину коришћења премије за млеко за 2010. годину, Службени гласник РС, бр. 7/10.
214. Уредба о утврђивању програма о расподели и коришћењу подстицајних средстава за очување и одрживо коришћење генетских ресурса домаћих животиња за 2010. годину, Службени гласник РС, бр. 15/10.
215. Уредба о условима и начину коришћења подстицајних средстава за набавку нових ројева пчела и квалитетних приплодних матица за 2010. годину, Службени гласник РС, бр. 25/10.
216. Уредба о коришћењу подстицајних средстава за подизање подизање производних засада воћака, винове лозе и хмеља за 2010. годину, Службени гласник РС, бр. 24/10.
217. Уредба о условима и начину коришћења средстава за регресирање репроматеријала за ратарску и повртарску производњу у 2010. години, Службени гласник РС, бр. 7/10.
218. Уредба о подстицању пољопривредне производње путем кредитне подршке кроз субвенционисање дела каматне стопе у 2011. години, Службени гласник РС, бр. 33/11 и 38/11.
219. Услови и оптерећења пословања и колективног преговарања, брошура Уније послодаваца Србије, Аустријска агенција за развој (АДА), Пројекат „Консолидација правних и институционалних основа социјалног дијалога у земљама западног Балкана и Молдавији“, Међународна организација рада, Канцеларија за Централну и Источну Европу; септембар 2010.

220. Форишковић, А. (1986): *Историја Српског народа*, књига IV-1, СКЗ, Београд
221. Хамовић, В., Параушић, В., **Михаиловић, Б.** (2006): “Конкурентност српске привреде у функцији подстицања извозних активности”, *Економика пољопривреде*, број ТБ/2006., Београд, стр. 449 - 451.
222. Хамовић, В., Цвијановић, Д., **Михаиловић, Б.** (2007): “Претпоставке и правци укључивања српских предузећа у светске трговинске токове“. *Теме Ниш*, број 2, април – јун, стр. 381 – 389.
223. Хикс, С. (2007): *Политички систем Европске уније*, Службени гласник, Београд.
224. Henderson, V. (1979): *Henderson on Corporate Strategy*, АВТ Books, Boston.
225. Hooley, G., and Saunders, J. (1993): *Competitive Positioning - The key to market success*, Prentice Hall Inc. Engle wood Cliffs, NJ., pp. 75-77.
226. Цветановић, С., Јововић, Д. (2006): *Економска политика Европске уније – нова европска економија*, Економски факултет у Нишу, Ниш
227. Цвијановић, Д. (2006): “Маркетинг у служби брендирања златарског сира”. У Михаило С. Остојић *Златарски сир*, Монографија. Београд, стр. 171-181.
228. Цвијановић, Д., **Михаиловић, Б.**, **Симоновић, З.** (2009): *Улога и значај маркетинга у развоју аграрног сектора Србије*, монографија, Институт за економику пољопривреде, Београд.
229. Цвијановић, Д., **Михаиловић, Б.** (2010): “Значај консултаната у производњи органске хране у Србији”, *Међународна конференција “Здрав живот”* 10. април 2010., Требиње, у оквиру V међународног сајма туризма, угоститељства и трговине „Медитерански дани – Требиње 2010“, стр. 99-106.
230. Цвијановић, Д., **Симоновић, З.**, **Михаиловић, Б.** (2010): „Улога менаџмента и маркетинга у афирмацији голијског сира“, (поглавље у монографији), стр. 179-195. у Монографији проф. др Михаило С. Остојић, „ГОЛИЈСКИ СИР“, Институт за економику пољопривреде Београд, Главни и одговорни уредник: проф. др Драго Цвијановић, стр. 179-195.
231. Цвијановић, Д., **Симоновић, З.**, **Михаиловић, Б.** (2011): “Тежишта и циљеви новијих реформи аграрне и регионалне политике Европске уније”, *Економика пољопривреде* Год. 58, бр. 3 (359-527) 2011., стр. 359-370.
232. Свјјановић, Д., **Simonović, Z.**, **Mihailović, B.** (2011): “The Common Agricultural Policy in the function of organic production development in EU“, *European Union Food Sector after the last enlargements – conclusion for the future CAP. Multi-annual programme: Competitiveness of the Polish food economy under the conditions of globalization and European intergration*, no 6.1. Warsaw 2011, pp. 62-79.
233. Цвијановић, Д., Субић, Ј., Кљајић, Н., Филиповић, В. (2012). *Стање и могућности развоја наводњавања у Републици Србији*, нацрт. Непубликован материјал. Институт за економику пољопривреде, Београд, април 2012.
234. Цвијановић, Д. (2014): *Туристичко тржиште у дунавском регион*, монографија, Институт за економику пољопривреде, Београд.
235. Свјјановић, Д., **Mihailović, B.**, Čavlin, M., Čavlin, G. (2015): “Impact of marketing consulting on performances of agrarian clusters in Serbia”, *Sustainability* 2015, 7, pp. 1099-1115.
236. Цвијановић, Д., **Михаиловић, Б.**, Вуковић, П. (2015): „Анализ процесса гармонизацији аграрној политици Србији с обшеч сельскохозјайственонј политкој ЕС“, журнал: *Мир перемен*. No.4, ПИ N77-15089, pp. 83-95.

237. Цвијановић, М., Ј. (2004): *Организационе промене*, Економски институт, Београд.
238. Wiest, J., Levi, F., A. (1969): *Management Guide to PERT/CPM*, Prentice-Hall.

Интернет извори:

1. <http://www.pks.co.rs>
2. <http://www.pkb.co.yu>
3. <http://www.deltayu.com>
4. <http://www.bdagro.com>
5. <http://faostat.fao.org/site/339/default.aspx>
6. <http://webrzs.stat.gov.rs/axd/spoljna/index1.php>
7. <http://www.pio.rs/sr/img/Statistika/Broj%20korisnika%20penzija-cir.pdf>
8. <http://www.politika.rs/rubrike/Srbija/Golija-jedinstveni-rezervat-biosfere.lt.html>
9. <http://www.novipazar.com/turizam/golija/>
10. <http://www.siepa.sr.gov.yu>
11. <http://www.beograd.rs/cms/view.php?id=1296806>
12. <http://www.beograd.rs/cms/view.php?id=1296787>
13. <http://www.beograd.org.yu/cms/view.php?id=1567>
14. <http://webrzs.stat.gov.rs/axd/index.php>
15. <http://www.rgz.gov.rs/>
16. <http://ec.europa.eu/agriculture/capreform>
17. http://ec.europa.eu/agriculture/capreform/index_en.htm
18. <http://europa.eu/rapid/pressReleasesAction.do?reference=IP/06/194&format=HTML&aged=1&language=EN&guiLanguage=en>
19. <http://195.178.57.140/slglasnik-public/main.iface>
20. http://www.siepa.gov.rs/site/sr/home/1/sporazumi/evropska_unija/
21. <http://www.seio.gov.rs/upload/documents/.../%20ступање%20на%20снагу.pdf>
22. <http://www.reformthecap.eu/blog/cap-reform-beyond-2013-an-idea-for-a-longer-view>
23. <http://www.smederevo.org.rs/OPSTINA-SMEDEREVO-Industrijske-zone>
24. <http://www.zelsd.rs>
25. <http://www.messer.rs>
26. <http://www.priv.rs/Agencija-za-privatizaciju>
27. <https://ishrana-smederevo.ls.rs>
28. <http://fruvita.com>
29. <http://psss.rs>
30. <http://www.despot.edu.rs>
31. <https://ishrana-smederevo.ls.rs/rs>
32. <http://bajan.co.rs/index.html>
33. <http://www.nedeljkovic.co.rs>
34. <http://ucadoo.com>
35. <http://www.smederevskovoce.rs>
36. <http://www.niskoselo.com/?p=2488>
37. <http://mtt.gov.rs/informacije/baza-trgovackih-preduzeca-i-preduzetnika>

РЕЦЕНЗИЈА

Наслов монографије:

«СТРАТЕШКО ПЛАНИРАЊЕ ОДРЖИВОГ РАЗВОЈА ПОЉОПРИВРЕДЕ И РУРАЛНИХ ПОДРУЧЈА У СРБИЈИ»

Аутори: др Бранко Михаиловић, др Зоран Симоновић

Ова монографија има претензија да укаже на многа питања која су везана за проблематику одрживог развоја пољопривреде и руралних подручја у Србији, покрене њихово решавање и дефинише одређене начине како креирати конкурентан пољопривредни сектор и омогућити одржив рурални развој. Према виђењу аутора овакав развој базиран је на природним и људским потенцијалима, новим технологијама, очувању животне средине, интензивној производњи и производњи хране високог квалитета, уз подршку мера аграрне политике и политике руралног развоја и координацији активности на свим нивоима организованости.

Сходно томе, предмет ове монографије је стратешко планирање у функцији одрживог развоја пољопривреде, као и руралних подручја у Србији. Аутори најпре дефинишу визију за пољопривреду, прехранбену индустрију и рурална подручја у Србији, што је драгоцен ослонац за примену стратешког приступа одрживом развоју. Визија за пољопривреду подразумева развој пропульзивније и конкурентније пољопривреде састављене од комерцијалних и породичних газдинстава која се баве искључиво пољопривредом и/или се баве пољопривредом у смислу додатног извора прихода. Као таква, требало би да производи конкурентне производе у погледу ценовних и неценовних елемената конкурентности, користећи при томе добру пољопривредну праксу. Сходно томе, обезбеђивала би задовољавајући доходак породичним пољопривредним газдинствима, усмеравајући своју делатност на задовољавање потреба и преференција потрошача и блиско сарађујући са прехранбено прерађивачком индустријом. Основни предуслови остварења овакве визије подразумевају остварење одређених економских, друштвених и еколошких циљева: пољопривреда мора ефикасно да користи природне ресурсе; да буде саставни део руралне економије и друштва; да значајно доприноси очувању и заштити животне средине.

Аутори монографије истичу да визија прехранбене индустрије претпоставља развој индустрије која је усмерена на задовољавање потреба и жеља потрошача, са акцентом на иновацијама, квалитету, виском степену хигијене хране и стандардима безбедности хране. У таквим условима потребан је снажан и агресиван маркетинг на појединачном и колективном нивоу уз развијање кооперације са пољопривредницима и удружењима пољопривредних произвођача. Од прехранбене индустрије се очекује да, с једне стране, гарантује високе стандарде квалитета и безбедности хране уз оптимално коришћење капацитета, а с друге стране, да буде у стању да обезбеди довољну профитабилност за потребне инвестиције и придобијење способног и искусног менаџерског кадра. Испуњавајући такве захтеве, прехранбена индустрија би подстицала развој малих и средњих предузећа која производе и пласирају на тржиште производе са заштићеном ознаком порекла и производе са заштићеном географском ознаком, као и производе засноване на традиционалним рецептима.

Визија за рурална подручја у Србији предвиђа развој руралне економије и друштва са одрживим и јаким сеоским заједницама, демографском равнотежом, задовољавајућим дохотком и додатним могућностима за запошљавање, у којима се становници лако адаптирају економским, друштвеним, политичким и еколошким

трендовима. У тим околностима се највећи могући број становника задржава на селу, при чему постоје једнаке могућности за све становнике руралних области, који ће имати приступ образовању, стручном оспособљавању и континуираном учењу и оспособљавању. При томе, посебна пажња се посвећује осетљивим категоријама становништва, руралне заједнице активно партиципирају у раду релевантних тела која доносе одлуке у складу са принципима равноправности, културни идентитет руралних заједница као и њихови принципи, обичаји, традиција и „заједништво“ очувани су и ојачани. Такође, животна средина, која представља најзначајнију вредност и богатство за становништво руралних области, у највећој могућој мери се поштује и штити, а раст руралне економије заснован је на принципима одрживости. Последице као резултат тога, снажна друштвена повезаност и посебне мере политике доприносе смањивању сиромаштва и социјалног искључивања свих категорија друштва.

Према виђењу аутора афирмација одрживог развоја пољопривреде и руралних подручја у Србији захтева остварење три стратешка циља.

Први, допринети одрживом унапређењу пољопривредног и повећања њихове конкурентности. Наши произвођачи су изложени снажној конкуренцији, која произилази из постигнутих уговора о зони слободне трговине (ЦЕФТА, ЕФТА, Руска Федерација, Турска, Белорусија), примене ССП са ЕУ, која ће бити још оштрија остварењем чланства у СТО. Искључиво унапређењем конкурентске способности домаћих произвођача, могућ је њихов опстанак и будући развој. Кључна претпоставка за остваривање овог стратешког циља су инвестиције у пољопривредни и прехрамбени сектор и већи ниво организованости и координације.

Други, подстицати унапређење стандарда безбедности хране, ветеринарских и фитосанитарних стандарда, стандарда заштите животне средине и других стандарда у складу са правним тековинама ЕУ (*EU Acquis Communautaire*). Већа сигурност потрошача и већа могућност извоза може се остварити кроз обезбеђивање квалитетне и здравствено исправне хране. За то је потребна доследна примена Закона о безбедности хране (ургентно је доношење и примена подзаконских прописа – правилника за његову примену). Заштита животне средине од негативних утицаја пољопривредне производње треба се остварити путем: подршке инвестицијама које смањују загађења, а према стандардима ЕУ, подршке развоју органске производње, увођења добре пољопривредне праксе, смањивања ризика од ГМО, и др. Примена постојећих законских решења, омогућава испуњење ових захтева.

Трећи, подстицати одрживи развој руралне економије и руралних области уопште подстицањем диверсификације. Пружање подршке руралном развоју, путем унапређења инфраструктуре, мера подршке диверзификацији активности на селу, остваривања програма усмерених на јачање капацитета регионалних и локалних институција за подршку руралном развоју и путем подршке локалних иницијатива и активности које доприносе руралном развоју.

Занимљиво је запажање аутора да највећи изазов за локалне самоуправе представља проналажење начина могуће сарадње са разним секторима и на различитим нивоима. Свака заједница може да се укључи у активности које су усмерене на трајну одрживост без обзира на почетно стање или на достигнути ниво. Битно је само одржати право усмерење активности локалне заједнице. Методологија и систем индикатора није једнократни пројекат већ почетак дуготрајног процеса поступног поправљања и праћења (мониторинга) трајне одрживости и стварања објективних и упоредивих информација о трајној одрживости на нивоу европских

градава. Трајно одрживи критеријуми представљају полазиште за избор индикатора за израду пројекта: једнакост и социјална размера, локално одлучивање односно делегирање, локални и глобални односи, локална привреда и заштита животне средине. Основно полазиште кроз које се анализира стање и прати развој индикаторског стратешког планирања развоја су: економска, институционална, социјална и димензија заштите животне средине.

Монографијом аутори дају свој допринос развоју приступа стратешког планирања одрживог развоја пољопривреде и руралних подручја у Србији. У закључку монографије истиче се да свака локална самоуправа треба сама да пронађе најбољи модалитет за израду сопственог плана. Суштина плана локалног развоја треба да се огледа у добијању документа који се заснива на целовитости и интегративности у циљу добијања истинског процеса одлучивања. Приликом дефинисања стратегије треба да постоје три кључна елемента: партиципација грађана и локалних власти, друштвени консензус, одрживост. Општи циљ локалног развоја треба да буде усмерен у правцу побољшања материјалног и друштвеног статуса локалног становништва, промовисања модела интегралног руралног развоја који се заснива на повезивању руралне са градском привредом, поларизације аграрне структуре и диверсификације економских активности на селу. Ова монографија ће, у сваком случају, представљати основу за будућа истраживања улоге и доприноса стратешког планирања у одрживом развоју пољопривреде и руралних подручја.

У Београду,
2016.

Р е ц е н з е н т
проф. др Бојан Крстић

РЕЦЕНЗИЈА

«СТРАТЕШКО ПЛАНИРАЊЕ ОДРЖИВОГ РАЗВОЈА ПОЉОПРИВРЕДЕ И РУРАЛНИХ ПОДРУЧЈА У СРБИЈИ»

Аутори: др Бранко Михаиловић, др Зоран Симоновић

Предмет истраживања у овој монографији је улога и значај стратешког планирања у одрживом развоју пољопривреде у Србији, при чему је посебна пажња посвећена руралним подручјима. У монографији је спроведена анализа концепта одрживог развоја у овој области кроз три основне перспективе: заштита животне средине, економска ефикасност и социјални развој.

Истраживање у монографији је показало да остварење постављених приоритета локалног пољопривредног и руралног развоја захтева предузимање следећих активности: доношење и имплементацију стратегије развоја пољопривреде и руралних подручја, формирање центра за пружање информација, обнављање и модернизацију инфраструктуре. Сходно томе, треба очекивати следеће резултате: повећање конкурентности, потпуније коришћење свих ресурса, усклађивање пољопривредне производње, повећање запослености и прихода становништва. Оптимална стратегија за развој пољопривреде и руралних подручја у SWOT окружењу је мини – макси стратегија којом се подразумева минимизирање слабости као што су застарела технологија, неадекватна привредна структура на једној страни, и на другој страни, максимизирање шанси у окружењу као што су регионалне интеграције, повратак на тржишта изгубљена у периоду санкција и др.

Аутори монографије полазе од става да данас не постоји универзални програм развоја руралних подручја, из разлога што овај план зависи од разних фактора који утичу на њега. Неки од тих фактора су физичке, демографске и економске карактеристике сваке конкретне зоне. Различит ће бити развој зоне у зависности од фазе у којој се налази депопулација на критичном нивоу у односу на зону у којој није таква ситуација. Развојем руралних подручја може се повећати запосленост становништва и његов стандард. Оживљавање руралних насеља и поклањање веће пажње очувању животне средине могу успорити смањење броја пољопривредних насеља. Управо у циљу оживљавања руралних насеља доносе се интегрални програми развоја руралне економије. Интегрални програми руралног развоја би требало да спрече да у будућности дође до урбаног егзодуса у Србији. У неким великим руралним насељима постоји тенденција пораста непољопривредног становништва. Свака локална развојна иницијатива мора да води рачуна да територију чини систем односно скуп сложених елемената који делују на основу сопствене сложене природе и својства. Не може се негирати да наметање спољних (туђих) модела развоја често доприноси банализацији тих територија које су биле предмет оваквих модела.

Аутори монографије истичу да се за концепт одрживости уопштено сматра да је настао из перспективе заштите околине, нарочито у шумарству, а касније и у другим подручјима управљања ресурсима. Заиста, у садашњем тренутку је још увек прилично раширено схватање у пословању (иако верујемо да је погрешно) да је одрживост чисто концепт заштите човекове околине. Темељна начела одрживости у перспективи заштите човекове околине обухватају ефективно управљање физичким ресурсима, на начин којим су она сачувана за будућност. Сви биосистеми се посматрају као они са ограниченим средствима и коначним капацитетом, а тиме и

одржива људска делатност мора радити на нивоу који не угрожава здравље угрожених врста. Чак и на најосновнијем нивоу, ови проблеми указују на потребу да се уклони одређени број критичних пословних проблема, као што су утицаји индустријализације на биолошку разноликост, даље коришћење необновљивих извора као што су нафта, челик и угљ, као и производња штетних загађивача по околину. Иако ти односи такође повећавају проблем самог економског раста, као спорно питање остаје да ли будуће генерације стварно могу остварити исти животни стандард као и ми без укидања тренда све веће производње и потрошње. Последишно, еколошки фактор добија на значају, што ствара тражњу за посебним консултантским услугама везаним за пројектовање и инсталирање опреме за смањење/спречавање загађења.

Економска перспектива одрживости настала је из модела економског раста који процењују границе капацитета планете Земље. Разумевање да континуирани раст броја становника, индустријска делатност, коришћење ресурса и загађење животне средине, могу довести до пада животног стандарда, иницирали су појаву одрживости као начина размишљања који би осигурао да се будуће генерације не нађу у неповољном положају због активности и избора садашње генерације. Временом је јачало мишљење о унапређењу макроекономског разумевања одрживости. Импликације таквог мишљења на пословну етику појавиле су се на различитим нивоима. Уски концепт економске одрживости се фокусира искључиво на економске перформансе саме корпорације. Одговорност управе постоји само за развој, производњу и тржиште оних производа који осигуравају дугорочне економске перформансе корпорације, без уважавања захтева животне средине и друштва.

Аутори монографије указују и на социјалну перспективу одрживости. Наиме, развој социјалне перспективе везане за одрживост обично иде стазом иза еколошких и економских перспектива и остаје релативно нова као појава. Експлицитна интеграција социјалних проблема у пословни дискурс око одрживости може се видети као појава током 1990-их, и пре свега чини се, да је одговор на забринутост у погледу утицаја пословних активности на аутохтоне заједнице у мање развијеним земљама и регијама. Увођење социјалног размишљања унутар подручја одрживости обележило је значајан помак у тумачењу овог концепта. Кључно питање у друштвеној перспективи одрживости јесте оно које се тиче социјалне правде.

У стратешком приступу аграрној производњи Србије веома је значајан индивидуални аграрни предузетник који током процеса аграрне транзиције треба да израсте у специфичног аграрног бизнисмена – предузетника. Пошто се ради о великом броју оваквих субјеката, разуме се да треба очекивати разноврсне предузетничке активности и даље продубљивање рејонских аграрних специфичности било због климатских, било посебног састава земљишта или других околности. У тесној вези са истакнутим проблемима структурних промена у привреди Србије и демографских кретања у аграру је проблем руралног развоја Србије, односно проблем претварања села у савремена насеља са комплетном инфраструктуром урбаног карактера (струја, вода, телекомуникације и сл.). Разуме се да овде аутори монографије мисле на просторно уређење руралних подручја и изградњу путног система и других. Класично српско село ослањало се искључиво на аграрну производњу и то натуралног типа. Модеран рурални развој подразумева развој и других неаграрних активности, ако за то има услова или у најмању руку развој прерадних капацитета за аграрну производњу. Зато се говори о селу као насељу савременог типа које није изгубљено у простору, но је повезано са простором у свим елементима данас доступне инфраструктуре. Рурални развој је део просторног

развоја односно просторног плана Србије који подразумева, када је реч о аграру, аграрну реонизацију и специјализацију, односно коришћење компаративних предности за одговарајући тип производње.

Унапређење перформанси агрокомплекса у Србији захтева конституисање тржишно оријентисаних предузећа, што подразумева низ структурних промена, усмерених ка унапређењу ефикасности пословања и прилагођавању захтевима тржишта. Структурне промене унутар предузећа заснивају се на интерној оријентацији, базираној на побољшању ефикасности, или пак екстерној оријентацији фокусираној на унапређењу ефикасности. Успешно позиционирање на тржишту пољопривредних производа у Србији захтева одговарајуће информације о променама у окружењу, а пре свега на тржишту, како би се смањили ризик и неизвесност. На основу карактеристика домаћег тржишта и односа потрошача у суседним земљама према пољопривредним производима из Србије, потребно је радити на унапређењу квалитета и имица производа. Последично, држава би требало кроз адекватан стратешки приступ да стимулише промоцију домаћих пољопривредних производа у иностранству, као и да осмисли одговарајући маркетиншки наступ на тржишту.

Монографија представља значајан ослонац за сагледавање одређених трендова у развоју пољопривреде и руралних подручја у Србији, анализираних из аспекта концепта одрживости. Аутори монографије закључују да се афирмација економије знања и подстицај иновација може постићи умрежавањем економских актера у агросектору Србије и обезбеђивањем стимулативног пословног окружења, пре свега кроз стратешке мере аграрне и макроекономске политике. Наиме, уз адекватну аграрну политику, која може утицати на повећање продуктивности, пољопривреда Србије може изградити конкурентност и дати значајан допринос економском развоју земље.

У Београду,
2016.

Рецензент
Проф. др Зорица Васиљевић

РЕЦЕНЗИЈА

«СТРАТЕШКО ПЛАНИРАЊЕ ОДРЖИВОГ РАЗВОЈА ПОЉОПРИВРЕДЕ И РУРАЛНИХ ПОДРУЧЈА У СРБИЈИ»

Аутори: др Бранко Михаиловић, др Зоран Симоновић

У монографији су анализирани одређени аспекти и трендови који портретишу актуелну пољопривреду у Србији и њена рурална подручја. Аутори монографије полазе од чињенице да иако је на пољу системских реформи доста урађено, у наредном периоду кључна је улога државе у стварању повољног и стимулативног макроекономског и пословног амбијента, који је једина база за подстицајну аграрну политику, усмерену ка реструктурирању, развоју тржишта и повећању инвестиционих улагања у пољопривредни сектор Србије.

Уређена држава, развијена тржишна, финансијска, институционална и инфраструктурна база, јасни закони и њихово ефикасно спровођење - данас су прва и основна претпоставка да би се привредни субјекти могли такмичити на тржишту. Да би се остварила конкурентност пољопривреде макроекономски менаџмент мора мењати базичне елементе пољопривредних развојних стратегија, пре свега, у правцу стварања одрживих пољопривредних система, чији се раст води знањем и иновацијама, као и у правцу развоја тржишта и пољопривредног ланца производа.

Пажња аутора је усмерена и на рурална подручја Србије која се одликују високим степеном издиференцираности у погледу природних, инфраструктурних и других услова за пољопривредну производњу, близине тржишта, услова за тржишни пласман производа – издиференцираност на плану економског, социјалног, инфраструктурног развоја, демографских карактеристика и сл. Привредна структура руралних подручја Србије је високо зависна од примарног сектора и још увек заснована на исцрпљивању природних ресурса.

Доминира традиционална, монофункционална пољопривреда, а тржиште радне снаге у руралним подручјима карактерише: неповољнија старосна и образовна структура у односу на укупно становништво, већа незапосленост радно активног становништва, запосленост у примарном сектору је висока (висока зависност од пољопривреде), а у терцијалном ниска (прерада и дорада пољопривредних производа, друге индустријске гране и терцијални сектор су недовољно развијени). Заступљеност приватног сектора је такође скромна (највише заступљен у трговини).

Монографија се састоји од десет поглавља у којима се иде у корак са одређеним аспектима и трендовима карактеристичним за пољопривреду и рурална подручја у Србији.

У првом поглављу - *Стратешки приступ одрживом развоју у савременим условима*, дефинисани су и анализирани: концепт одрживог развоја, циљ и значај стратешког приступа, методологија израде стратегија одрживог развоја, међународна политика одрживог развоја и др. Данас се одрживи развој посматра кроз способност унапређења квалитета живота и његово одржавање за будуће генерације које произилазе из три основна фактора: животне средине, економије и друштва. Развијене индустријске земље у сам врх својих развојних приоритета стављају „здравље и знање“ и то дефинишу као суштину квалитета људског живота.

Друго поглавље - *Пољопривреда и прехранбена индустрија Србије у условима интеграције у ЕУ*, анализира трендове у примарној пољопривредној производњи и прехранбеној индустрији Србије, уз формулисање визије и развојних

приоритета у наведеним областима. У овом поглављу се истражују основни проблеми у индустрији прераде и маркетингу у Србији: висок проценат застареле прехрамбено-прерађивачке индустрије која не може да испуни све захтеве на тржишту, те је модернизација неопходна; недовољан асортиман производа прехрамбене индустрије који не задовољавају преференције савремених потрошача; неискуство са великим модерним маркетиншким ланцима; варијабилан квалитет сировина, што спречава унапређење производње; инвестициони неактивизам у динамичне гране прехрамбено-прерађивачке индустрије, пре свега у области пића, готових јела, додатака хране.

Треће поглавље - *Рурална подручја у Србији и нове политике руралног развоја*, истражује: карактеристике руралних подручја у Србији, политике руралног развоја, потребу *диференцирања руралних региона у Србији и сл.* Сагледавајући анализирани карактеристике руралних подручја у Србији, као доминантне узроке њиховог успореног развоја аутори монографије издвајају следеће: миграција руралног становништва у урбана подручја, неповољна старосна структура, недовољна улагања у рурална подручја, поистовећивање пољопривреде са развојем руралних подручја уз недовољно ангажовање у непољопривредним делатностима и др.

У четвртном поглављу - *Усклађивање аграрне политике Србије са заједничком аграрном политиком ЕУ*, анализира се: природа и карактеристике заједничке аграрне политике, развој заједничке аграрне политике, реформа аграрне политике Србије, као и компаративна анализа усклађености аграрне политике Србије са ЗАП. У овом поглављу аутори наводе да је недоследност у формулисању и имплементацији аграрне политике у претходном периоду условила бројне последице, а посебно: (1) смањење инвестиција и продуктивности у сектору пољопривреде; (2) нетржишно преливање добити између економских актера у тржишном ланцу; (3) споро прилагођавање стандардима безбедности хране. Такође, у претходном периоду, код пољопривредних предузећа Србији је доминирала производна оријентација која није уважавала захтеве тржишта. Предузећа су изгубила бренд и традиционална тржишта

Пето поглавље - *Стратегија умрежавања у функцији локалног економског развоја*, истражује: суштину мрежне економије, методе афирмације економије знања и достизања дугорочне конкурентности агросектора Србије, удруживање пољопривредника у функцији трансфера знања и иновација, умрежавање научноистраживачких и консултантских активности и сл. Велика могућност постоји у формирању удружења примарних произвођача, пољопривредних предузећа, трговаца и сектора услуга. Србија традиционално има добар квалитет меса, поврћа, воћа и неколико квалитетних прерађивача пољопривредних производа. Повезивањем у групације повећала би се домаћа производња прехрамбених производа и дошло би до повећања квалитета производа који би били конкурентнији у износу.

Шесто поглавље - *Формулисање и имплементација стратегије раста и развоја пољопривредних предузећа*, приказује: приступ у формулисању стратегије пољопривредних предузећа, одређени аналитички оквир за избор оптималне стратегије, концепте и технике као подршку пословном одлучивању пољопривредних предузећа, изазове пословног и финансијског реструктурирања пољопривредних предузећа и др. Истраживање је показало да формулисање ефикасне стратегије пољопривредних предузећа захтева одговарајући истраживачко-креативан напор и разумевање односа међу планским одлукама. У вези са тим формулисање стратегије треба да укључи стратегијску анализу окружења и истраживачко-креативну фазу, из које треба да резултирају могуће опције реговања предузећа. Пошто реализација

стратегије тангира шири круг актера, релевантна је организационо-процедурална димензија. Ова димензија је условљена обухватом стратегије и прихваћеним стилем управљања.

У седмом поглављу - *Одрживи развој пољопривреде Подунавског округа и града Смедерева*, приказани су индикатори развоја Подунавског округа, анализаране су постојеће и будуће потребе за високообразованом радном снагом Подунавског округа. Такође, аутори су истраживали трендове у пољопривреди и у овој области дефинисали развојне приоритете у Смедереву. Аутори у овом поглављу наглашавају да се повећање зарада и запослености може постићи унапређењем образовања становништва Подунавског округа из области предузетништва и пољопривреде. Тиме би се стекли услови за дифузију нових знања на комерцијалним пољопривредним газдинствима, чиме се ствара могућност трансформације оваквих газдинстава у мала и средња предузећа у области агробизниса. Последично, то би допренело и умањењу регионалног јаза у запослености и зарадама.

Осмо поглавље - *Дијагноза стања и програм мера за унапређење пољопривреде Нишавског округа*, обухвата: SWOT анализу стања пољопривреде Нишавског округа, програм фонда за развој пољопривреде града Ниша, мере руралног развоја, програм подршке истраживањима у пољопривреди, субвенције и подстицајна средства у сточарству и биљној производњи фонда за развој пољопривреде града Ниша, програм унапређења сточарства и програм унапређења сточарства. Такође, анализирају се задруге и удружења пољопривредника као модел предузетништва у пољопривреди Србије са освртом на стање у Нишавском округу. Анализа је фокусирана на: стање задружног законодавства у Србији од 1989. године до данас, задруге у последњој фази транзиције и задругарство у Нишавском округу.

Девето поглавље - *Пољопривреда и развојни приоритети у изабраним општинама*, анализира следеће аспекте: административни и географски положај, демографске карактеристике, карактеристика насељске мреже, структура администрације Општине, основни макроекономски индикатори, трансфер знања и иновација, агротехничка опремљеност, складишни и дорадни капацитети у пољопривреди и прерада пољопривредних производа. Сходно томе, дефинише се визија и развојни приоритети у пољопривреди и руралним подручјима изабраних општина.

На крају, у десетом поглављу - *Стратегија развоја етичког приступа у управљању природним ресурсима и животном средином*, истражују се природни услови у Србији, еколошко законодавство и еколошка политика ЕУ, прилагођавање наше земље еколошком законодавству и еколошкој политици ЕУ, као и везе одрживог развоја и пословне етике. Спровођење и испитивање агроеколошког приступа ЕУ којим се пољопривредни произвођачи и други носиоци управљања земљиштем подстичу да уведу или наставе са применом метода пољопривредне производње усаглашеним са стандардима заштите и унапређења животне средине. Реструктурирање и ревитализација руралне економије Републике Србије захтева успостављање равнотеже између економског развоја и очувања и одрживог управљања животном средином у руралним областима, укључујући природне ресурсе, традиционалне пејзаже и биодиверзитет који представљају део националног блага Републике Србије.

Сходно наведеним поглављима, ова монографија даје значајан научни допринос сагледавању и унапређењу анализираних аспеката примене стратешког приступа у одрживом развоју пољопривреде и руралних подручја у Србији. Спроведено истраживање је показало да у дугорчним плановима развоја производње треба предвидети разраду програма производње на бази примене савремене технологије,

који би обухватили све фазе репродукционе целине почев од примарне производње, преко индустријске прераде и промета до потрошње свих важнијих пољопривредних производа.

На основу свега претходно наведеног аутори монографије закључују да је потребна диверсификација извора прихода у руралним областима помоћу: диверсификације пољопривредних активности/делатности на газдинству; локалног развоја типично локалних и/или традиционалних производа (пољопривредних и прехранбених производа, традиционалних заната); диверсификације и развоја руралних активности кроз развој микропредузећа уз подстицање развоја руралног туризма.

У Београду,
2016.

Рецензент
Проф. др Јонел Субић

CIP - Каталогизација у публикацији -
Народна библиотека Србије, Београд

502.131.1:631(497.11)
338.43(497.11)

МИХАИЛОВИЋ, Бранко, 1978-
Стратешко планирање одрживог развоја пољопривреде
и руралних подручја у Србији : монографија / Бранко
Михаиловић, Зоран Симоновић. - Београд :
Институт за економику пољопривреде, 2016 (Београд : Дис
публиц). - [404] стр. : граф. прикази, табеле ; 25 cm

Тираж 200. - Стр. [395-404]: Рецензија / Бојан Крстић,
Зорица Васиљевић, Јонел Субић. - Напомене и
библиографске референце уз текст. -
Библиографија: стр. [382-394].

ISBN 978-86-6269-054-8

1. Симоновић, Зоран, 1970- [аутор]
а) Пољопривреда - Одрживи развој - Србија б) Рурални
развој - Србија COBISS.SR-ID 227512076